

**T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

ERMENİ HARFLİ KIPÇAK TÜRKCESİ GRAMERİ

Ersin AKBULUT

Doktora Tezi

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Yeni Türk Dili Programı

ŞUBAT 2025

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
Doktora Tezi

ERMENİ HARFLİ KIPÇAK TÜRKÇESİ GRAMERİ

Tez Yazarı
Ersin AKBULUT

Danışman
Prof. Dr. Ahmet BURAN

ŞUBAT 2025
ELAĞIĞ

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Doktora Tezi

Başlığı:	ERMENİ HARFLİ KIPÇAK TÜRKÇESİ GRAMERİ
Yazarı:	Ersin AKBULUT
Tez Öneri	
Tarihi:	01.11.2021
Savunma Tarihi:	17.01.2025

TEZ ONAYI

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına göre hazırlanan bu tez aşağıda imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilmiş ve akademik dinleyicilere açık yapılan savunma sonucunda **OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞU** ile kabul edilmiştir.

İmza

Danışman:	Prof. Dr. Ahmet BURAN Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi
Başkan:	Prof. Dr.
Üye:	Prof. Dr.
Üye:	Prof. Dr.
Üye:	Doç. Dr. Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunun/...../20..... tarihli toplantısında
tescillenmiştir.

Prof. Dr. Ahmet AKSIN
Enstitü Müdürü

BEYAN

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım “ERMENİ HARFLİ KIPÇAK TÜRKHESİ GRAMERİ” Başlıklı Doktora Tezi’min içindeki bütün bilgilerin doğru olduğunu, bilgilerin üretilmesi ve sunulmasında bilimsel etik kurallarına uygun davrandığımı, kullandığım bütün kaynakları atıf yaparak belirttiğimi, maddi ve manevi desteğı olan tüm kurum/kuruluş ve kişileri belirttiğimi, burada sunduğum veri ve bilgileri ünvan almak amacıyla daha önce hiçbir şekilde kullanmadığımı beyan ederim.

17.01.2025

Ersin AKBULUT

ÖN SÖZ

Tarihî Kıpçak Türkçesi; Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi, Memlûk Kıpçak Türkçesi ve Codex Cumanicus (Kuzey Kıpçak Türkçesi) olarak üç kola ayrılmıştır. Selçukluların Ani'yi fethetmeleri ve Bagratlı Devletinin yıkılmasıyla beraber bölgede bulunan Ermeniler topluluklar hâlinde Gürcistan üzerinden bugünkü Kırım ve civarına göç etmiş, bu bölgeye yerleşmişlerdir. Ermeniler Selçuklu tehdidinden dolayı göç ettikleri bu bölgede Kıpçaklarla ilk temaslarını kurmuşlardır. Özellikle 13. yüzyıldan itibaren Ermeniler ve Kıpçaklar ticaret ve zanaat gibi kazanç alanlarında birlikte hareket etmişlerdir. Birlikte yaşayan Ermeniler ve Kıpçaklar birçok alanda birbirlerini etkilemiş ve bulundukları bölgede yeni bir Gregoryan toplum meydana getirmişlerdir. Yaşanan bu etkileşimin sonucunda 16 ve 17. yüzyıllarda Ermeni alfabesiyle yazılmış Kıpçak Türkçesi metinlerinin ortaya çıktığı görülür. Ortaya çıkan bu metinlere Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleri denilmektedir.

12 ve 13. yüzyılda Mısır'da hüküm süren Eyyubiler Devleti döneminde orduyu güçlendirmek için asker satın almak ve orduda görevlendirmek oldukça yaygın bir durum hâlini almıştır. O dönem orduda görevlendirilmek üzere satın alınan insanların çok büyük bir bölümü Kıpçakların yoğun olarak yaşadığı Deşt-i Kıpçak'tan getirilen Kıpçaklardır. Aynı zaman diliminde Kıpçaklarla beraber Türkistan'dan da Oğuz Türkleri orduda görevlendirilmek üzere Mısır'a yani Eyyubiler Devletine getirilmiştir. Orduda görevlendirilen Türkler birçok başarıya imza atmışlardır. Orduda üst kademelere kadar birçok konumda görev alan Türkler, Eyyubiler Devleti zayıflayınca yerine yöneticileri Türk olan Memlûk Devletini kurmuşlardır. Kurulan bu devletin yöneticilerinin Türk olması bu coğrafyada Türkçenin önemini arttırmıştır. Özellikle yöneticilerinin dilini öğrenme ekseninde farklı ana başlıklar altında bu coğrafyada eserler verilmiş. Bu dönem, Memlûk Kıpçak Türkçesi, eserleri ise Memlûk Kıpçak Türkçesi metinleri olarak adlandırılmıştır.

Altın Ordu Devletinin sınırları içerisinde yaşayan Kıpçakların dillerinden derlenen kelimelerden oluşturulan sözlük ve misyonerlik çalışmaları kapsamında hazırlanan Hristiyanlık dinine ait bölümlerin de yer aldığı Latin harfli metin Codex Cumanicus (Kuman Kitabı), bu metnin meydana getirildiği 13. yüzyılın sonlarıyla 14. yüzyılın ilk yarısı ise Kuzey Kıpçak Türkçesi olarak isimlendirilmektedir.

Biz bu çalışmada, tarihî Kıpçak Türkçesinin özelliklerini en iyi yansıttığını düşündüğümüz Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerini merkeze aldık. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleriyle beraber Memlûk Kıpçak Türkçesi ve Codex Cumanicus'un özelliklerini de karşılaştırmalı olarak verdik. Üç dönem arasındaki benzerlik ve farklılıkların bir arada görülmesini amaçladık.

Çalışmamız üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Kıpçaklar, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi ve metinleri, Memlûk Kıpçak Türkçesi ve metinleri ile Codex Cumanicus ile ilgili ayrıntılı bilgi verildi.

Çalışmamızın ikinci bölümünde tarihî Kıpçak Türkçesi döneminde kullanılan üç alfabe ile ilgili bilgi verildi ayrıca kullanılan alfabelerin Türkçenin yapısına uygun olup olmadığıyla ilgili de tespitlerde bulunuldu. Bunun yanında Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi merkezli olacak şekilde ünlüler, ünsüzler, ünlü uyumları, ünlü değişimleri, ünlülerle ilgili gelişen ses olayları, ünsüzlerin kelime başında ortasında ve sonundaki değişimleri, ünsüz türemeleri, ünsüz düşmeleri gibi konular tartışıldı.

Çalışmamızın üçüncü ve son bölümünde ise tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinin şekil bilgisi ele alındı. Özellikle Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleri merkeze alınarak; isimler, fiiller, ekler, kelime türleri, fiilimsiler ve birleşik fiiller incelendi. Kimi yerlerde eklerin yapısına ve Türkçenin tarihî seyri içerisindeki durumuna da değinildi.

Çalışmamızda kullanılan Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleri Aleksandr Nikolayeviç Garkavets tarafından Latin alfabesine çevrilmiş metinlerdir. Konu başlıklarıyla ilgili olarak verilen Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden örnekler eser tabanlı ve sayfa numaralarına göre verilmiştir. Memlûk Kıpçak Türkçesi ile ilgili olarak daha önce yapılan birçok çalışmadan yararlanıldı; fakat bu çalışmalar arasında en kapsamlı olanı Prof. Dr. Galip GÜNER tarafından hazırlanan Kıpçak Türkçesi Grameri isimli eserden daha çok yararlanılmıştır. Codex Cumanicus ile ilgili olarak da daha önce yapılan çalışmalardan yararlanılmıştır.

Özellikle Codex Cumanicus ile ilgili yapılan en ayrıntılı çalışma olan Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH ile Prof. Dr. Galip GÜNER tarafından hazırlanan Codex Cumanicus isimli eserden yararlanılmıştır.

Çalışmada kullandığım bazı kaynakların temin edilmesinde yardımlarını gördüğüm Yunus Emre Enstitüsü Varşova Türk Kültür Merkezi Koordinatörü Abdüssamed BİLGİLİ'ye; çalışmanın ilk gününden itibaren görev yaptığım kurumda huzurlu bir çalışma ortamı oluşturan ve desteğini gördüğüm Dr. Mehmet Akif YAMAN'a; tanıdığım günden beri her konuda maddi ve manevi desteklerini gördüğüm kıymetli dostlarım Öğretim Görevlisi Abdalbaki ERCAN'a Türkçe Okutmanı Fatih ERZEN'e ve Enes MUTLUAY'a; lisans öğrenciliği yıllarımdan itibaren her zaman desteklerini gördüğüm çalışmaya da kaynak ve fikir olarak destek olan kıymetli hocalarım Prof. Dr. Ercan ALKAYA, Prof. Dr. Fatih ÖZEK, Doç. Dr. Süleyman Kaan YALÇIN, Doç. Dr. Nilüfer YILDIRIM, Doç. Dr. Mehmet ÖZEREN ve Arş. Gör. Dr. Veysel İbrahim KARACA'ya; öğrenim hayatım boyunca büyük emek ve desteklerini gördüğüm aileme teşekkür ederim.

Tanıdığım günden itibaren güler yüzü, engin tecrübesi ve şaşmaz yol göstericiliğiyle desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Ahmet BURAN'a teşekkürlerimi sunmak benim için vefa borcudur.

Ersin AKBULUT
ELAZIĞ 2025

İÇİNDEKİLER

BEYAN.....	I
ÖN SÖZ.....	II
İÇİNDEKİLER.....	IV
ÖZET.....	XVIII
ABSTRACT.....	XIX
TABLolar LİSTESİ.....	XX
EKLER LİSTESİ.....	XXI
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	XXII
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Kuman-Kıpçak Adı	1
1.2. Kuman-Kıpçakların Tarihi	2
1.3. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi Üzerine.....	3
1.3.1. Sözlü Dil Dönemi (XIII. yy Sonu İle XV. yy Arası)	5
1.3.2. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin Yazı Dili Olarak Ortaya Çıkışı	5
1.3.3. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin Kullanımdan Düşmesi ve Tamamen Kaybolması	5
1.3.3.1. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi Eserleri	6
1.3.3.1.1. Tarihi Vakayinameler	6
1.3.3.1.2. Kanunnameler ve Mahkeme Tutanakları	7
1.3.3.1.2.1. Mahkeme Tutanakları.....	7
1.3.3.1.3. Kanunnameler.....	7
1.3.3.1.4. Dinî Eserler	8
1.3.3.1.5. Filolojik Eserler	9
1.3.3.1.6. Edebî Metinler	9
1.3.3.1.7. Doğa Bilimlerine Ait Literatür.....	9
1.4. Memlûk Kıpçak Türkçesi.....	9
1.5. Codex Cumanicus.....	10
1.6. Tarihi Kıpçak Türkçesi Yazım Özellikleri	11
1.6.1. Tarihi Kıpçak Türkçesi Metinlerinde Ünlülerin Yazılışı	11
1.6.1.1. A / a ünlüsünün yazımı.....	11
1.6.1.2. E / e ünlüsünün yazımı	12
1.6.1.3. I / ı ünlüsünün yazımı	13
1.6.1.4. İ / i ünlüsünün yazımı	13
1.6.1.5. O / o ünlüsünün yazımı	14
1.6.1.6. Ö / ö ünlüsünün yazımı	15
1.6.1.7. U / u ünlüsünün yazımı	15
1.6.1.8. Ü / ü ünlüsünün yazımı	16
1.6.2. Tarihi Kıpçak Türkçesi Metinlerinde Ünlülere Genel Bakış	16
1.6.3. Tarihi Kıpçak Türkçesi Metinlerinde Ünsüzlerin Yazılışı	17
1.6.3.1. B / b ünsüzünün yazımı	17
1.6.3.2. C / c ünsüzünün yazımı	17
1.6.3.3. Ç / ç ünsüzünün yazımı	17
1.6.3.4. D / d ünsüzünün yazımı	18
1.6.3.5. F / f ünsüzünün yazımı	18
1.6.3.6. G / g ünsüzünün yazımı	19
1.6.3.7. Ğ / ğ ünsüzünün yazımı	19
1.6.3.8. H / h ünsüzünün yazımı	19
1.6.3.9. Ħ / ħ ünsüzünün yazımı	19

1.6.3.10. J / j ünsüzünün yazımı	20
1.6.3.11. K / k ünsüzünün yazımı	20
1.6.3.12. L / l ünsüzünün yazımı	20
1.6.3.13. M / m ünsüzünün yazımı	20
1.6.3.14. N / n ünsüzünün yazımı	21
1.6.3.15. ŋ ünsüzünün yazımı	21
1.6.3.16. P / p ünsüzünün yazımı	22
1.6.3.17. R / r ünsüzünün yazımı	22
1.6.3.18. S / s ünsüzünün yazımı	22
1.6.3.19. Ş / ş ünsüzünün yazımı	23
1.6.3.20. T / t ünsüzünün yazımı	23
1.6.3.21. V / v ünsüzünün yazımı	23
1.6.3.22. Y / y ünsüzünün yazımı	24
1.6.3.23. Z / z ünsüzünün yazımı	24
1.6.3.24. W / w ünsüzünün yazımı	24
1.6.3.25. Dz / dz ünsüzünün yazımı	24
1.6.3.26. Ts' / ts' ünsüzünün yazımı	25
1.6.3.27. Ts / ts ünsüzünün yazımı	25
1.6.4. Ünlülerle İlgili Ses Olayları	25
1.6.4.1. Ünlü Uyumları	25
1.6.4.1.1. Kalınlık Uyumu	25
1.6.4.1.2. İncelik Uyumu	26
1.6.4.1.3. Düzlük Uyumu	26
1.6.4.1.4. Yuvarlaklık Uyumu	27
1.6.4.2. Ünlü Değişmeleri	28
1.6.4.2.1. Ünlü Yuvarlaklaşması	28
1.6.4.2.1.1. a > u	28
1.6.4.2.1.2. a > o	28
1.6.4.2.1.3. ä > ü	28
1.6.4.2.1.4. ä > ö	29
1.6.4.2.1.5. ı > u	29
1.6.4.2.1.6. ı > ü	29
1.6.4.2.1.7. ı > o	29
1.6.4.2.1.8. i > ü	30
1.6.4.2.2. Ünlü Daralması	30
1.6.4.2.2.1. a > ı	30
1.6.4.2.2.2. a > i	30
1.6.4.2.2.3. e, ä > i	31
1.6.4.2.2.4. o > u	31
1.6.4.2.2.5. o > ü	31
1.6.4.2.2.6. ö > ü	32
1.6.4.2.3. Ünlü Genişlemesi	32
1.6.4.2.3.1. ı > a	32
1.6.4.2.3.2. i > e	32
1.6.4.2.3.3. u > o	32
1.6.4.2.3.4. ü > ö	33
1.6.4.2.4. Ünlü Düzleşmesi	33
1.6.4.2.4.1. u > a	33

1.6.4.2.4.2. ü > ä.....	33
1.6.4.2.4.3. ü > i	33
1.6.4.2.4.4. u > ı	34
1.6.4.2.4.5. o > a.....	34
1.6.4.2.5. Ünlü İncelmesi.....	34
1.6.4.2.5.1. a > ä.....	34
1.6.4.2.5.2. ı > i	35
1.6.4.2.5.3. u > ü.....	35
1.6.4.2.6. Ünlü Kalınlaşması.....	35
1.6.4.2.6.1. e > a.....	35
1.6.4.2.6.2. i > ı	36
1.6.4.2.7. Uzun Ünlülerin Kısılması.....	36
1.6.4.2.7.1. ā > a.....	36
1.6.4.2.7.2. ā > e.....	36
1.6.4.2.7.3. ū > u.....	37
1.6.4.2.7.4. ū > o.....	37
1.6.4.2.8. Ünlü Türemesi	37
1.6.4.2.8.1. Kelime Başında Ünlü Türemesi	37
1.6.4.2.8.2. e Türemesi	37
1.6.4.2.8.2.1. i Türemesi	37
1.6.4.2.8.2.2. o Türemesi	37
1.6.4.2.8.3. Kelime İçerisinde ve Sonunda Ünlü Türemesi	38
1.6.4.2.9. Ünlü Düşmesi	38
1.6.4.2.9.1. Kelime Başında Ünlü Düşmesi	38
1.6.4.2.9.2. Kelime İçinde Ünlü Düşmesi	38
1.6.4.2.9.3. Kalıcı Olarak Orta Hece Düşmesi Görülen Kelimeler	38
1.6.4.2.9.4. Geçici Olarak Orta Hece Düşmesi Görülen Kelimeler.....	38
1.6.5. Ünsüzler	39
1.6.5.1. Ünsüz Değişimleri.....	39
1.6.5.1.1. Sızıcılaşma.....	39
1.6.5.1.1.1. b > v Değişimi	39
1.6.5.1.1.2. k > ħ Değişimi	40
1.6.5.1.1.3. ğ > ħ Değişimi	41
1.6.5.1.1.4. ğ/g > y Değişimi	41
1.6.5.1.1.5. p > f Değişimi.....	42
1.6.5.1.1.6. ç > ş Değişimi.....	42
1.6.5.1.2. Tonlulaşma	43
1.6.5.1.2.1. t > d Değişimi	43
1.6.5.1.2.2. k > ğ Değişimi	43
1.6.5.1.2.3. k > g Değişimi	44
1.6.5.1.2.4. p > b Değişimi	44
1.6.5.1.3. Tonsuzlaşma	44
1.6.5.1.3.1. d > t Değişimi	44
1.6.5.1.3.2. b > p Değişimi	45
1.6.5.1.3.3. g > k Değişimi	45
1.6.5.1.3.4. z > s Değişimi.....	45
1.6.5.1.3.5. ğ / g > v Değişimi	45
1.6.5.1.4. Genizsilleşme.....	46

1.6.5.1.4.1. b > m Değişimi	46
1.6.5.1.5. Diğer Ses Değişimleri	46
1.6.5.1.5.1. d > y Değişimi	46
1.6.5.1.5.2. η > m Değişimi	47
1.6.5.2. Ünsüz Düşmesi	47
1.6.5.2.1. b Düşmesi	47
1.6.5.2.2. d Düşmesi	47
1.6.5.2.3. h Düşmesi	48
1.6.5.2.4. g / ğ Düşmesi	48
1.6.5.2.5. r Düşmesi	48
1.6.5.2.6. y Düşmesi	49
1.6.5.3. Ünsüz Türemesi	49
1.6.5.3.1. y Türemesi	49
1.6.5.3.2. h Türemesi	49
1.6.5.3.3. v Türemesi	49
1.6.5.4. Yer Değiştirme	50
2. ŞEKİL BİLGİSİ.....	51
2.1. İsimden İsim Yapım Ekleri	51
2.1.1. +A	51
2.1.2. +(I)ç, +(A)ç	51
2.1.3. +AK, +Ağ	51
2.1.4. +An	52
2.1.5. +Ar	52
2.1.6. +Ay	52
2.1.7. +CA, +şA	52
2.1.8. +CAK, +şAK	53
2.1.9. +CI, +şI	53
2.1.10. +çIK, +çUK	54
2.1.11. +çUKAz, +çUKAs	54
2.1.12. +DA	54
2.1.13. +DAn	55
2.1.14. +DAş	55
2.1.15. +dIz, +dUz	55
2.1.16. +dIrlIK, +dUrUK, +tIrlIK	56
2.1.17. +GA, +KA	56
2.1.18. +GI	56
2.1.19. +GI, +GU, +KI	56
2.1.20. +GIl, +GUl, +KUl	57
2.1.21. +GInA, +KInA	57
2.1.22. +(I, U)K	57
2.1.23. +(I)l	58
2.1.24. +IA	58
2.1.25. +IAyIn	58
2.1.26. +IIG, +IUG, +II, +IU	58
2.1.27. +IIK, +IUK, +IIğ, +IUğ	59
2.1.28. +mAç	61
2.1.29. +mİş	61
2.1.30. +In, +Un	61

2.1.31. +(I)nç(I), +(U)nç(U)	62
2.1.32. +rA	62
2.1.33. +rAK, +rAh.....	62
2.1.34. +sAK.....	63
2.1.35. +sI, +sU.....	63
2.1.36. +sIK	63
2.1.37. +sul	64
2.1.38. +sIz, +sUz	64
2.1.39. +şın	64
2.1.40. +t	64
2.1.41. +tuk	65
2.2. Fiilden İsim Yapım Ekleri	65
2.2.1. -A	66
2.2.2. -Aç	66
2.2.3. -AçAK.....	66
2.2.4. -AGAn	66
2.2.5. -AK, -Ah	66
2.2.6. -am	67
2.2.7. -An	67
2.2.8. -AnAK	67
2.2.9. -AsI	67
2.2.10. -ç	68
2.2.11. -çAK	68
2.2.12. -çI	68
2.2.13. -(I, U)ç	69
2.2.14. -çIK	69
2.2.15. -DI, -DU	69
2.2.16. -(I, U) G, -(I, U)K, -(I, U, O)v	69
2.2.17. -GA, -KA, -hA	70
2.2.18. -GAç, -GUç.....	70
2.2.19. -GAK	70
2.2.20. -GAn, -KAn, -An	71
2.2.21. -GI, -GU, -KI, -KU, -vU, -v.....	71
2.2.22. -GIç, -GUç, -KIç, -KUç	71
2.2.23. -GIn, -KIn, -hIn.....	72
2.2.24. -I, -U	72
2.2.25. -gUçI, -UçI, -UçU, -IçI, -vUçI, -vUçU	73
2.2.26. -(I, U)K, -(I, U)h	73
2.2.27. -(I, U)l	74
2.2.28. -(I, U)m	74
2.2.29. -mA	75
2.2.30. -mAç	75
2.2.31. -mAK, -mAh	75
2.2.32. -mAKIIK, -mAhIIK	76
2.2.33. -mAn	76
2.2.34. -mI	76
2.2.35. -mUk	77
2.2.36. -mIr, -mUr.....	77

2.2.37. -(I, U)n	77
2.2.38. -(I, U)r.....	77
2.2.39. -sA	78
2.2.40. -(I, U)ş.....	78
2.2.41. -(I, U)t.....	78
2.2.42. -vUK	78
2.2.43. -(I, U)z	79
2.3. İsimden Fiil Yapım Ekleri	79
2.3.1. +A	79
2.3.2. +(A)l	80
2.3.3. +(A)y (<+Ad).....	80
2.3.4. +(A)r	81
2.3.5. +An	81
2.3.6. +DA	81
2.3.7. +GA	81
2.3.8. +Gİr, +Kur, +hİr, +hUr	82
2.3.9. +I, +U.....	82
2.3.10. +(I, U)K, +(I, U)h	82
2.3.11. +IA	83
2.3.12. +IAn	83
2.3.13. +IAş	84
2.3.14. +IAt	84
2.3.15. +rA	84
2.3.16. +(I)rGA	85
2.3.17. +sA	85
2.3.18. +sIn, +sUn (<+sI-n)	85
2.3.19. +sıra	86
2.3.20. +şa	86
2.4. Fiilden Fiil Yapım Ekleri	86
2.4.1. -A	86
2.4.2. -al	87
2.4.3. -AlA	87
2.4.4. -Ar.....	87
2.4.5. -Dİr, -Dur.....	87
2.4.6. -DUz	88
2.4.7. -Gİr, -GUr, -Kİr, -KUr, -vUr.....	88
2.4.8. -Gİz, -GUz, -Kİz, -KUz	89
2.4.9. -I.....	89
2.4.10. -(I,U)K	89
2.4.11. -(I, U)l	89
2.4.12. -(I, U)n	90
2.4.13. -p	91
2.4.14. -(I, U)r.....	91
2.4.15. -sA	91
2.4.16. -sun	91
2.4.17. -(I, U)ş.....	92
2.4.18. -(I, U)t.....	92
2.4.19. -y	92

2.4.20. -(I, U)z	93
2.5. Çekim Ekleri	93
2.5.1. İsim Çekim Ekleri	93
2.5.1.1. Durum Ekleri.....	93
2.5.1.1.1. Yalın Durum	94
2.5.1.1.2. Yükleme Durumu	94
2.5.1.1.3. Yönelme Durumu	96
2.5.1.1.4. Bulunma Durumu	97
2.5.1.1.5. Ayrılma Durumu.....	98
2.5.1.1.6. Vasıta Durumu.....	100
2.5.1.1.7. Eşitlik Durumu.....	101
2.5.1.1.8. Yön Gösterme Durumu.....	101
2.5.1.1.9. İlgi Eki	102
2.5.1.1.9.1. Eksiz İlgi Durumu	103
2.5.1.2. İyelik Ekleri.....	103
2.5.1.2.1. Teklik 1. Kişi İyelik Eki.....	104
2.5.1.2.2. Teklik 2. Kişi İyelik Eki.....	104
2.5.1.2.3. Teklik 3. Kişi İyelik Eki.....	105
2.5.1.2.4. Çokluk 1. Kişi İyelik Eki	106
2.5.1.2.5. Çokluk 2. Kişi İyelik Eki	107
2.5.1.2.6. Çokluk 3. Kişi İyelik Eki	107
2.5.1.3. Aitlik Eki	108
2.5.1.4. Çokluk Eki	108
2.5.1.5. İsimlerde Olumsuzluk	109
2.5.1.5.1. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi Metinlerinde İsimlerde Olumsuzluk	109
2.6. FİİL ÇEKİM EKLERİ.....	109
2.6.1. Bildirme (Haber) Kipleri.....	110
2.6.1.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi	110
2.6.1.1.1. Teklik 1. Şahıs	110
2.6.1.1.2. Teklik 2. Şahıs	111
2.6.1.1.3. Teklik 3. Şahıs	112
2.6.1.1.4. Çokluk 1. Şahıs.....	113
2.6.1.1.5. Çokluk 2. Şahıs.....	114
2.6.1.1.6. Çokluk 3. Şahıs.....	114
2.6.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi.....	115
2.6.1.2.1. -Gan/-KAn(dİr).....	116
2.6.1.2.1.1. Teklik 1. Şahıs.....	116
2.6.1.2.1.2. Teklik 2. Şahıs.....	116
2.6.1.2.1.3. Teklik 3. Şahıs.....	117
2.6.1.2.1.4. Çokluk 1. Şahıs.....	117
2.6.1.2.1.5. Çokluk 2. Şahıs.....	117
2.6.1.2.1.6. Çokluk 3. Şahıs.....	117
2.6.1.2.2. -mİş.....	117
2.6.1.2.2.1. Teklik 1. Şahıs.....	117
2.6.1.2.2.2. Teklik 2. Şahıs.....	117
2.6.1.2.2.3. Teklik 3. Şahıs.....	118
2.6.1.2.2.4. Çokluk 1. Şahıs.....	118
2.6.1.2.2.5. Çokluk 2. Şahıs.....	118

2.6.1.2.2.6. Çokluk 3. Şahıs.....	118
2.6.1.2.3. -(I,U)p.....	118
2.6.1.2.3.1. Teklik 1. Şahıs.....	119
2.6.1.2.3.2. Teklik 2. Şahıs.....	119
2.6.1.2.3.3. Teklik 3. Şahıs.....	119
2.6.1.2.3.4. Çokluk 1. Şahıs.....	120
2.6.1.2.3.5. Çokluk 2. Şahıs.....	120
2.6.1.2.3.6. Çokluk 3. Şahıs.....	120
2.6.1.3. Geniş Zaman Kipi	121
2.6.1.3.1. Teklik 1. Şahıs	121
2.6.1.3.2. Teklik 2. Şahıs	122
2.6.1.3.3. Teklik 3. Şahıs	123
2.6.1.3.4. Çokluk 1. Şahıs.....	124
2.6.1.3.5. Çokluk 2. Şahıs.....	124
2.6.1.3.6. Çokluk 3. Şahıs.....	125
2.6.1.4. Şimdiki Zaman Kipi	125
2.6.1.4.1. -(I)y, -(I)yIr, -(U)yUr.....	126
2.6.1.4.1.1. Teklik 1. Şahıs.....	126
2.6.1.4.1.2. Teklik 2. Şahıs.....	126
2.6.1.4.1.3. Teklik 3. Şahıs.....	127
2.6.1.4.1.4. Çokluk 1. Şahıs.....	127
2.6.1.4.1.5. Çokluk 2. Şahıs.....	127
2.6.1.4.1.6. Çokluk 3. Şahıs.....	127
2.6.1.4.2. -yor, -yorur.....	128
2.6.1.4.2.1. Teklik 1. Şahıs.....	128
2.6.1.4.2.2. Teklik 2. Şahıs.....	128
2.6.1.4.2.3. Teklik 3. Şahıs.....	128
2.6.1.4.2.4. Çokluk 1. Şahıs.....	128
2.6.1.4.2.5. Çokluk 2. Şahıs.....	128
2.6.1.4.2.6. Çokluk 3. Şahıs.....	128
2.6.1.4.3. -Adır, -AdUR, -A turur, -ydir.....	129
2.6.1.4.3.1. Teklik 1. Şahıs.....	129
2.6.1.4.3.2. Teklik 2. Şahıs.....	129
2.6.1.4.3.3. Teklik 3. Şahıs.....	129
2.6.1.4.3.4. Çokluk 1. Şahıs.....	129
2.6.1.4.3.5. Çokluk 2. Şahıs.....	130
2.6.1.4.3.6. Çokluk 3. Şahıs.....	130
2.6.1.4.4. -(U)pdUr	130
2.6.1.4.5. Geniş Zaman Kip Eklerinin Şimdiki Zaman Kipini İfadesi.....	130
2.6.1.5. Gelecek Zaman Kipi.....	130
2.6.1.5.1. -GAy, -Kay	131
2.6.1.5.1.1. Teklik 1. Şahıs.....	131
2.6.1.5.1.2. Teklik 2. Şahıs.....	132
2.6.1.5.1.3. Teklik 3. Şahıs.....	132
2.6.1.5.1.4. Çokluk 1. Şahıs.....	133
2.6.1.5.1.5. Çokluk 2. Şahıs.....	134
2.6.1.5.1.6. Çokluk 3. Şahıs.....	134
2.6.1.5.2. -sAr	135

2.6.1.5.2.1.	Teklik 1. Şahıs.....	135
2.6.1.5.2.2.	Teklik 2. Şahıs.....	135
2.6.1.5.2.3.	Teklik 3. Şahıs.....	135
2.6.1.5.2.4.	Çokluk 1. Şahıs.....	136
2.6.1.5.2.5.	Çokluk 2. Şahıs.....	136
2.6.1.5.2.6.	Çokluk 3. Şahıs.....	136
2.6.1.5.3.	-AsI	136
2.6.1.5.3.1.	Teklik 1. Şahıs.....	136
2.6.1.5.3.2.	Teklik 2. Şahıs.....	136
2.6.1.5.3.3.	Teklik 3. Şahıs.....	137
2.6.1.5.3.4.	Çokluk 1. Şahıs.....	137
2.6.1.5.3.5.	Çokluk 2. Şahıs.....	137
2.6.1.5.3.6.	Çokluk 3. Şahıs.....	137
2.6.1.5.4.	-mAhtır	137
2.6.1.5.4.1.	Teklik 1. Şahıs.....	138
2.6.1.5.4.2.	Teklik 2. Şahıs.....	138
2.6.1.5.4.3.	Teklik 3. Şahıs.....	138
2.6.1.5.4.4.	Çokluk 1. Şahıs.....	138
2.6.1.5.4.5.	Çokluk 2. Şahıs.....	138
2.6.1.5.4.6.	Çokluk 3. Şahıs.....	138
2.6.1.5.5.	-AçAK.....	138
2.6.1.5.5.1.	Teklik 1. Şahıs.....	138
2.6.1.5.5.2.	Teklik 2. Şahıs.....	138
2.6.1.5.5.3.	Teklik 3. Şahıs.....	138
2.6.1.5.5.4.	Çokluk 1. Şahıs.....	139
2.6.1.5.5.5.	Çokluk 2. Şahıs.....	139
2.6.1.5.5.6.	Çokluk 3. Şahıs.....	139
2.6.1.5.6.	-IsAr, -UsAr.....	139
2.6.1.5.6.1.	Teklik 1. Şahıs.....	139
2.6.1.5.6.2.	Teklik 2. Şahıs.....	139
2.6.1.5.6.3.	Teklik 3. Şahıs.....	139
2.6.1.5.6.4.	Çokluk 1. Şahıs.....	139
2.6.1.5.6.5.	Çokluk 2. Şahıs.....	139
2.6.1.5.6.6.	Çokluk 3. Şahıs.....	139
2.6.2.	Tasarlama Kipleri.....	140
2.6.2.1.	Emir Kipi.....	140
2.6.2.1.1.	Teklik 1. Şahıs	140
2.6.2.1.2.	Teklik 2. Şahıs	141
2.6.2.1.3.	Teklik 3. Şahıs	142
2.6.2.1.4.	Çokluk 1. Şahıs.....	143
2.6.2.1.5.	Çokluk 2. Şahıs.....	144
2.6.2.1.6.	Çokluk 3. Şahıs.....	144
2.6.2.2.	İstek Kipi.....	145
2.6.2.2.1.	Teklik 1. Şahıs	145
2.6.2.2.2.	Teklik 2. Şahıs	145
2.6.2.2.3.	Teklik 3. Şahıs	145
2.6.2.2.4.	Çokluk 1. Şahıs.....	145
2.6.2.2.5.	Çokluk 2. Şahıs.....	145

2.6.2.2.6. Çokluk 3. Şahıs	146
2.6.2.3. Gereklilik Kipi	146
2.6.3. Birleşik Kipler (Zamanlar).....	147
2.6.3.1. Hikâye Birleşik Zaman.....	148
2.6.3.1.1. Görülen Geçmiş Zamanın Hikâyesi	148
2.6.3.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi	148
2.6.3.1.3. Geniş Zamanın Hikâyesi.....	149
2.6.3.1.4. Gelecek Zamanın Hikâyesi	150
2.6.3.1.5. Şimdiki Zamanın Hikâyesi	151
2.6.3.1.6. Şart – Dilek Kipinin Hikâyesi	152
2.6.3.2. Rivayet Birleşik Zaman.....	152
2.6.3.3. Şart Birleşik Zamanı.....	153
2.6.3.3.1. Geniş Zaman Kipinin Şartı	153
2.6.3.3.2. Görülen Geçmiş Zaman Kipinin Şartı	153
2.6.3.3.3. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Şartı.....	154
2.6.3.3.4. Gelecek Zaman Kipinin Şartı.....	154
2.6.3.3.5. Şimdiki Zaman Kipinin Şartı	155
2.6.3.4. Katmerli Birleşik Çekimler	155
2.6.3.4.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesinin Şartı	155
2.6.4. Çekimli Fiillerde Olumsuzluk.....	156
2.6.4.1. Geniş Zaman Kipinin Olumsuzu	156
2.6.4.2. Şimdiki Zaman Kipinin Olumsuzu.....	157
2.6.4.3. Gelecek Zaman Kipinin Olumsuzu	157
2.6.4.4. Görülen Geçmiş Zaman Kipinin Olumsuzu	157
2.6.4.5. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Olumsuzu	158
2.6.4.6. Emir-İstek Kipinin Olumsuzu	158
2.6.4.7. Şart-Dilek Kipinin Olumsuzu.....	159
2.6.5. Fiillerde Soru	159
2.7. Zamirler.....	160
2.7.1. Şahıs Zamirleri.....	160
2.7.1.1. Yalın Durum.....	160
2.7.1.1.1. Teklik 1. Şahıs	160
2.7.1.1.2. Teklik 2. Şahıs	161
2.7.1.1.3. Teklik 3. Şahıs	161
2.7.1.1.4. Çokluk 1. Şahıs.....	161
2.7.1.1.5. Çokluk 2. Şahıs.....	161
2.7.1.1.6. Çokluk 3. Şahıs.....	162
2.7.1.2. İlgî Durumu.....	162
2.7.1.2.1. Teklik 1. Şahıs	162
2.7.1.2.2. Teklik 2. Şahıs	162
2.7.1.2.3. Teklik 3. Şahıs	163
2.7.1.2.4. Çokluk 1. Şahıs.....	163
2.7.1.2.5. Çokluk 2. Şahıs.....	163
2.7.1.2.6. Çokluk 3. Şahıs.....	164
2.7.1.3. Yükleme Durumu.....	164
2.7.1.3.1. Teklik 1. Şahıs	164
2.7.1.3.2. Teklik 2. Şahıs	164
2.7.1.3.3. Teklik 3. Şahıs	165

2.7.1.3.4. Çokluk 1. Şahıs	165
2.7.1.3.5. Çokluk 2. Şahıs	165
2.7.1.3.6. Çokluk 3. Şahıs	166
2.7.1.4. Ayrılma Durumu	166
2.7.1.4.1. Teklik 1. Şahıs	166
2.7.1.4.2. Teklik 2. Şahıs	166
2.7.1.4.3. Teklik 3. Şahıs	167
2.7.1.4.4. Çokluk 1. Şahıs	167
2.7.1.4.5. Çokluk 2. Şahıs	167
2.7.1.4.6. Çokluk 3. Şahıs	167
2.7.1.5. Yönelme Durumu	168
2.7.1.5.1. Teklik 1. Şahıs	168
2.7.1.5.2. Teklik 2. Şahıs	168
2.7.1.5.3. Teklik 3. Şahıs	168
2.7.1.5.4. Çokluk 1. Şahıs	169
2.7.1.5.5. Çokluk 2. Şahıs	169
2.7.1.5.6. Çokluk 3. Şahıs	169
2.7.2. Dönüşlülük Zamiri	170
2.7.3. İşaret Zamirleri	170
2.7.3.1. bu	170
2.7.3.1.1. Yalın Durum	170
2.7.3.1.2. İlgi Durumu	171
2.7.3.1.3. Yükleme Durumu	171
2.7.3.1.4. Yönelme Durumu	171
2.7.3.1.5. Bulunma Durumu	172
2.7.3.1.6. Ayrılma Durumu	172
2.7.3.1.7. Eşitlik Durumu	172
2.7.3.2. oşbu	172
2.7.3.3. ol	173
2.7.3.3.1. Yalın Durum	173
2.7.3.3.2. İlgi Durumu	173
2.7.3.3.3. Yükleme Durumu	173
2.7.3.3.4. Yönelme Durumu	174
2.7.3.3.5. Bulunma Durumu	174
2.7.3.3.6. Ayrılma Durumu	174
2.7.3.3.7. Eşitlik Durumu	175
2.7.3.4. bular, bunlar, munlar, mular	175
2.7.3.4.1. Yalın Durum	175
2.7.3.4.2. İlgi Durumu	175
2.7.3.4.3. Yükleme Durumu	176
2.7.3.4.4. Yönelme Durumu	176
2.7.3.4.5. Ayrılma Durumu	176
2.7.3.5. anlar, allar, alar, onlar, olar	176
2.7.3.5.1. Yalın Durum	176
2.7.3.5.2. İlgi Durumu	177
2.7.3.5.3. Yükleme Durumu	177
2.7.3.5.4. Yönelme Durumu	177
2.7.3.5.5. Bulunma Durumu	178

2.7.3.5.6. Ayrılma Durumu.....	178
2.7.4. Soru Zamirleri.....	178
2.7.4.1. kim	178
2.7.4.2. ne.....	179
2.7.4.3. *Ka Kökünden Türetilmiş Soru Zamirleri	179
2.7.5. Belirsizlik Zamirleri.....	180
2.8. Sıfatlar	180
2.8.1. Niteleme Sıfatları.....	181
2.8.2. Belirtme Sıfatları.....	181
2.8.2.1. İşaret Sıfatları	181
2.8.2.2. Soru Sıfatları	182
2.8.2.2.1. haysi.....	183
2.8.2.2.2. kayı - kayu	183
2.8.2.2.3. ne	183
2.8.2.2.4. néçe (<ne+çe) – neçik (<ne+çe ök).....	183
2.8.2.3. Belirsizlik Sıfatları	184
2.8.2.3.1. az	184
2.8.2.3.2. başha	184
2.8.2.3.3. barça.....	184
2.8.2.3.4. bir	185
2.8.2.3.5. bir az	185
2.8.2.3.6. bir kaç	185
2.8.2.3.7. bir néçe.....	185
2.8.2.3.8. her	185
2.8.2.3.9. her bir.....	186
2.8.2.3.10. heç – hiç.....	186
2.8.2.3.11. kamuğ	186
2.8.2.3.12. köp	186
2.8.2.3.13. öküş – öküşrek	186
2.8.2.3.14. özgä.....	187
2.8.2.3.15. tégme	187
2.8.2.3.16. tügäl	187
2.8.2.4. Sayı Sıfatları.....	187
2.8.2.4.1. Asıl Sayı Sıfatları.....	187
2.8.2.4.2. Sıra Sayı Sıfatları	188
2.8.2.4.3. Üleştirme Sıfatları.....	188
2.8.2.4.4. Topluluk Sayı Sıfatları.....	188
2.9. Zarflar	189
2.9.1. Zaman Zarfları	189
2.9.2. Yer Yön Zarfları	189
2.9.3. Soru Zarfları.....	190
2.9.4. Miktar Zarfları	190
2.9.5. Durum Zarfları	191
2.10. Edatlar	191
2.10.1. Çekim Edatları	191
2.10.2. Bağlama Edatları.....	192
2.10.3. Kuvvetlendirme Edatları.....	193
2.10.4. Gösterme ve Cevap Edatları	193

2.11. Ünlemler.....	193
2.12. Birleşik Fiiller	194
2.12.1. Ad + Fiil Yapısındaki Birleşik Fiiller	194
2.12.1.1. Ad + Yardımcı Fiil Kuruluşundaki Birleşik Fiiller	194
2.12.1.2. Ad + Bol- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller	194
2.12.1.3. Ad + et- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller	195
2.12.1.4. Ad + eyle- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller.....	195
2.12.1.5. Ad + kıl- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller	195
2.12.1.6. Ad + Asıl Fiil Yapısında Olan Birleşik Fiiller (Deyimleşmiş Birleşik Fiiller).....	195
2.12.1.7. Ad + aç- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller	196
2.12.1.8. Ad + al- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller	196
2.12.1.9. Ad + ayt- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller	196
2.12.1.10. Ad + bar- (var-) Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller	196
2.12.1.11. Ad + bas- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller	196
2.12.1.12. Ad + ber- (ver-) Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller	197
2.12.1.13. Ad + beril- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller	197
2.12.1.14. Ad + çıh- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller	197
2.12.1.15. Ad+ çıhar- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller	197
2.12.1.16. Ad + hal- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller	197
2.12.1.17. Ad + hoy- (koy-) Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller	198
2.12.1.18. Ad + İç- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller	198
2.12.1.19. Ad + kel- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller	198
2.12.1.20. Ad + keltir- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller	198
2.12.1.21. Ad + kör- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller	198
2.12.1.22. Ad + körgüz- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller	199
2.12.1.23. Ad + sahl- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller	199
2.12.1.24. Ad + sal- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller.....	199
2.12.1.25. Ad + tart- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller	199
2.12.1.26. Ad + tur- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller.....	199
2.12.1.27. Ad + tut-/dut- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller.....	199
2.12.1.28. Ad + ur- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller	200
2.12.2. Fiil + Zarf-Fiil Eki + Yardımcı Fiil Yapısında Olan Birleşik Fiiller (Tasvir Fiilleri)	200
2.12.2.1. Süreklilik Bildiren Birleşik Fiiller	200
2.12.2.2. Tezlik Bildiren Birleşik Fiiller	201
2.12.2.3. Yeterlilik Bildiren Birleşik Fiiller	201
2.12.2.4. Yaklaşma Bildiren Birleşik Fiiller.....	202
2.13. Fiilimsiler	202
2.13.1. İsim Fiiller.....	202
2.13.1.1. -mA.....	202
2.13.1.2. -mAK.....	203
2.13.1.3. -(I,U)ş	204
2.13.2. Sıfat Fiiller	204
2.13.2.1. -AcAK	204
2.13.2.2. -Ar, -Ir, -Ur, -r, -mAs, -mAz	205
2.13.2.3. -AsI.....	205
2.13.2.4. -DAçI.....	205
2.13.2.5. -DIK, -DUK.....	205
2.13.2.6. -GAn, -An.....	206

2.13.2.7. -GİçI, -KİçI, -vUçI, -IçI.....	206
2.13.2.8. -GİI, -GİU, -vIU.....	207
2.13.2.9. -GU.....	207
2.13.2.10. -mİş.....	208
2.13.3. Zarf Fiiller.....	208
2.13.3.1. -A	208
2.13.3.2. -GAç	209
2.13.3.3. -GAndA, -AndA.....	209
2.13.3.4. -GAnI(m/n)A.....	209
2.13.3.5. -GİnçA.....	210
2.13.3.6. -mİnçA	210
2.13.3.7. -mAyIn, -mAdIn, -mİyIn.....	210
2.13.3.8. -(I, U)p.....	211
2.13.3.9. -I, -U	211
2.13.3.10. -ICAk, -UCAk	212
2.13.3.11. -mAzdIn, -mAsdIn, -mAzdAn, -mAsdAn.....	212
2.13.3.12. -ken.....	212
2.13.3.13. -ArdA, -UrdA, -rdA.....	212
2.13.3.14. -bAn.....	213
2.13.3.15. -GAñçA	213
2.13.3.16. -y	213
2.13.3.17. -GAndIn, -GAndAn, -KAndAn, -AndAn.....	213
2.13.3.18. -dUKçA	214
3. SONUÇ	215
KAYNAKLAR.....	217
EKLER.....	221
ÖZ GEÇMİŞ.....	a

ÖZET
ERMENİ HARFLİ KIPÇAK TÜRKÇESİ GRAMERİ

Ersin AKBULUT

Doktora Tezi

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimleri Enstitüsü
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
Yeni Türk Dili Programı
Şubat 2024, Sayfa: XXII + 232

Bu çalışmada Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi dediğimiz 16 ve 17. yüzyıllarda Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Gregoryan Kıpçaklar tarafından Ermeni alfabesi kullanılarak meydana getirilen farklı türdeki eserlerin dil özellikleri ortaya konulmaktadır. Tarihî Kıpçak Türkçesi dönemi içerisinde yer alan Memlûk Kıpçak Türkçesi ve Codex Cumanicus'un da dil bilgisi özellikleri çalışma içerisinde verilerek Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleriyle karşılaştırma imkânı sağlanmaktadır. Dolayısıyla Kıpçak Türkçesi ile ilgili yapılacak olan araştırmalara katkı sunmak amaçlanmıştır.

Çalışma üç bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde Kıpçaklar, Gregoryan Kıpçakları tarihî, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi eserleri, Memlûk Kıpçakları tarihî, Memlûk Kıpçak Türkçesi eserleri ve Codex Cumanicus ile ilgili bilgiler verilmiştir. Daha sonra, metinlerden elde edilen gramer bilgileri iki ana bölümde ayrıntılı olarak incelenmiştir. İkinci bölüm ses bilgisi başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi, Memlûk Kıpçak Türkçesi ve Codex Cumanicus'un ses özelliklerine bağlı olarak sözcüklerde görülen ses değişimleri ve diğer ses olayları incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleri, Memlûk Kıpçak Türkçesi metinleri ve Codex Cumanicus şekil bilgisi açısından incelenmiştir. Üçüncü bölümde kelime yapımı, çekimi ve sözcük türleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Kıpçaklar, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi, Memlûk Kıpçak Türkçesi, Codex Cumanicus.

ABSTRACT

Grammar Of Kipchak Turkish With Armenian Letters

Ersin AKBULUT

Ph.D. Thesis

FIRAT UNIVERSITY

Graduate School of Social Sciences

TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

New Turkish Program

February 2025, Page: XXII + 232

The linguistic features of different types of products produced using the Armenian alphabet by the Gregorian Kipchaks living in the Black Sea regions in the 16th and 17th centuries, which we call Kipchak Turkish with this effective Armenian Letter, are revealed. The grammatical features of Mamluk Kipchak Turkish and Codex Cumanicus, which are included in the historical Kipchak Turkish period, provide the opportunity to compare with the Kipchak Turkish texts with Armenian Letters mentioned in the study. Thus, to contribute to the studies on Kipchak Turkish.

The study is divided into three parts. In the first part, information about the Kipchaks, the history of the Gregorian Kipchaks, the works of Kipchak Turkish with Armenian Letters, the history of the Mamluk Kipchaks, the works of the Mamluk Kipchaks and Codex Cumanicus are given. Then, the grammatical information obtained from the texts was examined in detail in two main sections. The second part is titled phonics. In this section, sound changes and other sound phenomena seen in words depending on the sound characteristics of Kipchak Turkish with Armenian Letters, Mamluk Kipchak Turkish and Codex Cumanicus are examined. In the third chapter, Kipchak Turkish texts with Armenian letters, Mamluk Kipchak Turkish texts and Codex Cumanicus were examined in terms of morphology. In the third section, word formation, conjugation and word types are emphasized.

Key Words: Kipchaks, Kipchak Turkish with Armenian Letters, Mamluk Kipchak Turkish, Codex Cumanicus.

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. İsimden isim yapım ekleri	65
Tablo 2. Fiilden isim yapım ekleri.....	79
Tablo 3. İsimden fiil yapım ekleri.....	86
Tablo 4. Fiilden fiil yapım ekleri	93
Tablo 5. Durum ekleri.....	94
Tablo 6. İyelik ekleri.....	103
Tablo 7. Görülen geçmiş zaman ekleri	110
Tablo 8. Öğrenilen geçmiş zaman ekler	116
Tablo 9. Geniş zaman ekleri	121
Tablo 10. Şimdiki zaman ekleri	126
Tablo 11. Gelecek zaman ekleri	131
Tablo 12. Emir kipi ekleri	140
Tablo 13. Gereklik kipi ekleri.....	146
Tablo 14. Görülen geçmiş zaman kipinin hikâyesi ekleri	148
Tablo 15. Öğrenilen geçmiş zaman kipinin hikâyesi ekleri.....	148
Tablo 16. Geniş zaman kipinin hikâyesi ekleri.....	149
Tablo 17. Gelecek zaman kipinin hikâyesi ekleri.....	151
Tablo 18. Şimdiki zaman kipinin hikâyesi ekleri	151
Tablo 19. Şart-Dilek kipinin hikâyesi ekleri.....	152
Tablo 20. Geniş zaman kipinin şartı ekleri	153
Tablo 21. Görülen geçmiş zaman kipinin şartı ekleri	153
Tablo 22. Öğrenilen geçmiş zaman kipinin şartı ekleri	154
Tablo 23. Gelecek zaman kipinin şartı ekleri	155
Tablo 24. Şimdiki zaman kipinin şartı ekleri.....	155
Tablo 25. Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesinin şartı ekleri.....	156
Tablo 26. İsim fiil ekleri	204
Tablo 27. Sıfat fiil ekleri.....	208
Tablo 28. Zarf fiil ekleri	214

EKLER LİSTESİ

Ek 1: Orijinal Metinlerden Örnekler	221
--	-----

SİMGELER VE KISALTMALAR

Simgeler

Çeviri Yazı İşaretleri

Ünlüler

ä : Kapalı e

è : Kapalı e

Ünsüzler

ḍ : Dişler arası sızıcı d

ḡ : Arka damak g'si

ḥ : Sızıcı artdamak h'si

ḳ : Arka damak k'si

ṇ : Damak n'si

İşaretler

> : Şekle gider

< : Bu şekilden gelir

~ : Benzerlik, denklik işareti

~ : İsim kökü ve isim köküne gelen ek

— : Gramer tahlilinde fiil kökü ve fiil köküne gelen ek

A,I,O,U : Gramer tahlilinde a/e, ı/i, o/ö, u/ü ünlü değişimlerini gösterir

D, G, K : Gramer tahlilinde sırasıyla d/t, g/ğ, k/ḳ ünsüz değişimlerini gösterir

Kisaltmalar

AB : Alğış Bitigi

AH : Akıllı Hikar

Ar : Arapça

BM : Kitâbu Bulgatü'l-Müşâtâk Fî Ligati't-Türk ve'l-Kıfçak

CC : Codex Cumanicus

DLT : Dîvânu Lugâti't-Türk

DM : Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye

Far : Farsça

Grek : Yunanca

GT : Kitâb Gülistân bi't-Türkî

HŞ : Hüsrev ü Şirin

İM : İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin Tercümesi

İN : Kitâb fî İlmi'n-Nüşşâb Tercümesi

KE : Kitâbü'l-Ef'âl

KFT : Kitâb fî'l-Fıkh bi-Lisâni't-Türkî

Kİ : Kitâbü'l-İdrak li Lisani'l-Etrâk

KK : El-Kavânînü'l-Küllîyye li-Zabtî'l-Lügati't-Türkiyye

KS : Kıpçakskoye Pismennoye Naslediye

KV : Kamanets Vakayinâmesi

KZ : Kıpçakça Zebur

KW : Komanisches Wörterbuch

MG : Münyetü'l-Guzât Tercümesi

MS : Kitâb-ı Mukaddime-I Ebu'l-Leysi's-Semerkandî Tercümesi

R : Resûli Sözlüğü

RH : Kitâb Fî Riyâzati'l-Hayl Tercümesi

TA : Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî

TB : Töre Bitigi

TZ : Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye

1. GİRİŞ

1.1. Kuman-Kıpçak Adı

Kuman-Kıpçakların kökeni ve milliyeti sorunu, uzun yıllardan beri üzerine çalışmaların yapıldığı aynı zamanda soruna farklı farklı cevapların verildiği ve hâlâ tartışmaların devam ettiği bir konudur (Güner, 2020:23). Kuman-Kıpçakların kökeni ve milliyetiyle ilgili tartışmaların yaşanmasında, bu boyun yaşadığı / hüküm sürdüğü coğrafyanın genişliği en önemli nedenlerden biri olmuştur.

Kuman-Kıpçaklar Türk tarihi içerisinde en geniş coğrafyaya yayılmış Türk boyudur. Kuman-Kıpçaklar IX-XIV. yüzyıllar arasında Orta Asya'dan (Türkistan) Orta Avrupa'ya kadar geniş bir alanda hüküm sürmüşlerdir. Hüküm sürdükleri alanın bu denli geniş olması farklı isimlerle anılmalarına zemin hazırlamıştır. Kumanlar-Kıpçaklar farklı milletler tarafından çok farklı isimlerle anılmalarına rağmen bu isimlerin tamamının sarı, sarımsı, açık sarı gibi anlamlara geldiği görülmektedir (Gökbel 2002:730; Ahincanov 2014:85). Kuman-Kıpçakları; Latinler Palladi (Pritsak 1973:112), Çekler Plawci, Macarlar Palocz ve Kun, Almanlar Falben, Falonen ve Valowen, Çinliler Kinça (Togan, 1981:159), Gürcüler Qivca'q (Yalvar, 2020:282), Ermeniler Hârdeş (Ponomarev, 1940:366), Ruslar Polovts, Araplar ve Müslüman yazarlar Kıpçak, Kıpçak, Bizanslılar Kuman ve Komanoi şeklinde isimlendirmişlerdir (Bela, 1944:126).

Kuman-Kıpçak kelimesinin mevcut kaynaklar içerisinde en erken zikrine Uygur Kağanı, İl İtmiş Bilge Kağan adına 759 yılında dikilmiş olan ve İl İtmiş Bilge Kağan'ın mezarının bir parçası olduğu düşünülen Şine-Usu (Bayan Çor) yazıtında bulunan ancak okunuşu konusunda kesinlik bulunmayan *Tür(k) (Kı)bçak elig yıl olurmuş* “Türk Kıpçak elli yıl oturmuş (yönetmiş).” cümlesinde rastlanılmıştır (Aydın, 2007:34).

Şine-Usu yazıtında kullanılan ve tartışmalı olan *Tür(k) (Kı)bçak elig yıl olurmuş* cümlesi bir kenarda tutulursa, İslamiyet öncesi Türk kaynaklarında Kuman-Kıpçaklarla ilgili bilgilere rastlanmamaktadır. Kuman-Kıpçak adı, Şine-Usu yazıtındaki tartışmalı ibareden sonra ilk defa 11. yüzyılda kaleme alınan Dîvanu Lugati't-Türk'te geçmektedir. Kaşgarlı Mahmud, eserinde Kıpçak ismini Oğuzlarla beraber sıkça zikretmektedir. Bu durum da Kuman-Kıpçakların o dönem Türk dünyasında önemli bir yere sahip olduğunu bizlere göstermektedir (Çengel, 2012:18). Dîvanu Lugati't-Türk'ün yanında Kutadgu Bilig'de de Kuman-Kıpçak ismi geçmektedir.

Oğuz Kağan Destanı'nda da Kuman-Kıpçak kelimesine rastlanmaktadır. “İt Barak” ülkesinin fethi sırasında savaşa katılan beylerden birinin hanımının hamile olduğu ve bu hamile kadının eşinin savaşta öldüğü dile getirilmiştir. Savaş devam ederken hamile kadının doğumu başlamış ve kadın, içi oyulmuş bir ağacın içerisinde çocuğunu doğurmuştur. Bu durum Kağan'a bildirilmiş ve Kağan, yeni doğan çocuğa “içi çürümüş, oyulmuş ağaç” anlamına gelen “Kıpçak” adını vermiştir (Togan, 1982:26; Ögel 2010:185-186). İranlı tarihçi Reşidüddin “Câmiu't-Tevârih” adlı eserinde Kıpçaklara ismini veren ataları Kıpçak'ın adının “çürümüş, yıpranmış bir ağaç kovuğu” ndan geldiğini dile getirmiştir (Golden, 2002:224).

Kuman-Kıpçak kelimesinin etimolojisine yönelik de farklı görüşler mevcuttur. Marcel Erdal, kıvı “boş, süreksiz, kısa” köküne isimden isim türetme eki olan çağ ekinin eklenmesiyle kelimenin türetildiğini belirtmiştir (Erdal, 1991:461). Kıpçak kelimesini kıpır+da- fiilinden türetenler de vardır (Kafesoğlu, 2003:186).

Şenyüz'ün Kononov'dan aktardığına göre genetik olarak birbirine yakın olan Kuman ve Kıpçak kavim adının kub kökünden gelerek farklı fonetik ve morfolojik gelişmeleri yansıttığı, küçültme ve topluluk eklerini bünyesinde bulundurduğu düşünülmektedir (Şenyüz, 2017:11).

1.2. Kuman-Kıpçakların Tarihi

Kuman-Kıpçak tarihi hakkında yapılan araştırmalar sonucunda hâlâ tartışılan ve kesin bir sonuca ulaşılamayan konu Kuman-Kıpçakların ne zaman tarih sahnesine çıktıkları hususudur. Bu konuda Marquart, Rasovski, Gerdizi gibi bilim insanlarının farklı teorileri olsa da biz çalışmamızın ana eksenini bozmamak için bu görüşler üzerinde durmayacağız. Fakat Kuman-Kıpçakların menşesine dair geniş çaplı araştırmalar yapan Marquart'ın ileri sürdüğü tezden bahsedeceğiz. Marquart, Kıpçakları Amur Nehri civarında yaşayan Murga isimli bir Moğol kavmi olan Kun kabilesine bağlamak ister fakat Murga ismini yanlış okuduğundan dolayı bu tez bilim dünyasında kabul görmez. Fakat Marquart'ın bu çalışması bilim dünyasına Kuman-Kıpçakların çok geniş coğrafyalara yayılmış çeşitli etnik unsurlardan oluştuğunu göstermesi bakımından kıymetlidir (Salan, 2016:11).

Kuman-Kıpçaklar, Türkistan'da yaşayan bir Türk boyudur. Bu boy 742 yılında Uygurların ağır yenilgisine uğradıktan sonra İrtiş Nehri civarına göç ederek Kimeklere katılmışlardır (Kumakov, 2002:771). X. yüzyıla gelindiğinde Kuman-Kıpçakların, İrtiş Nehri civarında varlığını devam ettiren Kimeklerin içerisinde olduklarını görmekteyiz (Sağır, 2016:25).

Kimeklerin gerek iç gerek dış etkenler sonucunda yıkılmasından sonra Çin'in kuzeyinde Kitay Devleti kurulmuştur. Kurulan Kitay Devletinin baskısı, yer ve otlak problemlerinden dolayı Kuman-Kıpçaklar, İtil Nehri üzerinden batıya doğru göçe başlamışlardır. Bu göç yolculuğunda Kuman-Kıpçaklar kendilerinin batısında olan toplulukları da batıya doğru itmişlerdir. Özellikle Uz topluluklarının Kuman-Kıpçak hareketiyle beraber Balkanlara çekilmesinden sonra Türkistan'dan göç yolculuğuna başlayan Kuman-Kıpçaklar, Güney Rusya'ya ulaşmış ve Rus prenslikleriyle komşu olmuşlardır. Kuman-Kıpçaklar bu dönemde Don-Dinyeper'e kadar ulaşmışlardır. 1061 yılından itibaren bugün Deşt-i Kıpçak olarak adlandırdığımız "Kıpçak bozkırları"nı ele geçirmeye başlayan Kuman-Kıpçaklar, Peçeneklerle beraber Bizans İmparatorluğuna karşı savaşmışlardır. 1080'li yıllarda Kuman-Kıpçaklar Avrupa ortalarındaki Tuna boylarından Kafkaslara, Batı Sibirya'dan Müslüman Orta Asya'ya kadar çok geniş bir coğrafyada hüküm sürmekteydiler (Uydu Yücel, 2002:420).

Doğu Avrupa-Batı Sibirya bozkır bölgelerinin tamamını ele geçiren Kuman-Kıpçakların yaşadığı bu alanı daha önce de belirtildiği gibi İslam kaynakları "Deşt-i Kıpçak" batılı kaynaklar ise "Cumania/Comania" olarak isimlendirmiştir. Rus, Bulgar, Alan, Hazar ve Ulah başta olmak üzere birçok milletin Kuman-Kıpçak hâkimiyetinde yaşadığı bu dönemde Kuman-Kıpçakların yaşadığı bu geniş coğrafya beş bölgeye ayrılmıştır: Orta Asya, İtil-Yayık, Don-Donets, Aşağı Dinyeper ve Tuna. Bu beş ayrı bölgede Kuman-Kıpçaklar ve diğer milletler beş ayrı Kuman-Kıpçak başbuğunun idaresinde yaşamışlardır (Argunşah, Yüksekaya ve Tabaklar, 2010:170).

Kuman-Kıpçaklar XI. yüzyılın sonlarında Macaristan, Lehistan ve Bizans topraklarına saldırılar düzenleyip birçok bölgeyi ele geçirmişlerdir. Aynı zaman diliminde özellikle Rus knezlikleriyle birden fazla savaş yaşamışlardır. Güney Rus knezliklerinin birleşip Kıpçakların üzerine geldiği savaşta Kuman-Kıpçaklar ağır bir yenilgi almışlardır. Bu savaşa katılmayan ve Kuman-Kıpçakların savaştan yeni çıkmasını fırsata çevirmek isteyen Novgorod-Seversk knezi İgor, Kuman-Kıpçaklara karşı sefere çıkmıştır. Bu sefer sırasında Rus knezi İgor büyük bir yenilgiye

uğramıştır. Kuman-Kıpçaklarla Rus knezi İgor'un ordusu arasında geçen bu savaş ve ağır yenilgi, Rus edebiyatının önemli eserlerinden olan "İgor Destanı"nın konusu olmuştur. Kuman-Kıpçaklar XII. yüzyılda Gürcistan'da, Güney Rusya'da, Romanya'da, Bulgaristan'da ve Macaristan'da önemli roller oynamışlardır. Kuman-Kıpçakların önemli bölümü Gürcü ordusunda paralı asker olarak görev alarak Selçuklu Devletine karşı önemli zaferler kazanıp Gürcüleri korumuşlardır. Gürcü ordusunda görev alan kırk bin Kuman-Kıpçak askeri aileleriyle beraber Kura Nehri boylarına yerleştirilmiştir. Bu aileler zamanla Gürcüler arasında eriyip kaybolmuştur. Türk edebiyatının önemli şaheserlerinden biri olan Dede Korkut Hikâyelerinde geçen Kuman-Kıpçak / Oğuz çatışmaları da Gürcü ordusundaki Kuman-Kıpçakları ve Selçukluları konu almaktadır. Kuman-Kıpçakların önemli bir bölümü de Macaristan'da kalarak Macarlaşmıştır (Uydu Yücel, 2002:420; Ercilasun, 2004:361).

Cengiz Han'ın torunu Batu Han Altın Orda Devletini kurana kadar Kuman-Kıpçaklar bu coğrafyada farklı milletlerle beraber çeşitli görevlerde bulunup birlikte yaşamışlardır. Batu Han, İdil Bulgarlarını, Kuman-Kıpçakları, Rusları ve daha birçok kavmi egemenliği altına almıştır. Kuman-Kıpçaklar Altın Orda Devletinin hâkim unsuru olmayı zamanla başarmışlardır. Batu Han'ın ordusundan kaçan bir kısım Kıpçak Mısır ve Suriye'ye göç ederek paralı asker olmuşlardır. Mısır ve Suriye'de paralı asker olan Kuman-Kıpçaklar zamanla bu bölgede kendi devletleri olan Memlûkleri kurmuşlardır (Güner, 2020:24).

Sonuç olarak Kuman-Kıpçaklar tarih boyunca Türkistan'dan Sibiry'a, Doğu Avrupa'dan Afrika'ya çok geniş bir coğrafyaya yayılmış ve hüküm sürmüşlerdir. Hüküm sürdükleri bu geniş coğrafyanın kültürel, politik ve ekonomik hayatında silinmeyecek izler bırakmışlardır. Fakat Kuman-Kıpçaklar bu denli geniş coğrafyada hüküm sürmelerine karşın kalıcı bir siyasi birlik kuramamışlardır. Kalıcı bir siyasi birlik oluşturmamanın yanında ortak, standart ve sürdürülebilir bir yazı dili geleneği de oluşturmamışlardır (Kasapoğlu Çengel, 2012:19).

1.3. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi Üzerine

Tarihçiler, bugünkü Ukrayna topraklarında Ermenilerin ortaya çıkışını XI. yüzyılın ortalarında başkenti Ani olan Ermeni Bagratlı Devletinin Selçuklu Devleti tarafından yıkılmasına dayandırmaktadırlar (Garkavets, 1987:7; Pritsak 1988:123). İlk göç dalgalarından sonra Ermeniler, yaşadıkları alanlardan daha güvenli olarak düşündükleri Karadeniz'in kuzeyine doğru göç etmeye başlamışlardır. Ermeniler, bu göç dalgaları sonucunda özellikle Kırım ve civarında önemli bir nüfus yoğunluğuna ulaşmışlardır (Arıkan, 2006:6).

Kuman-Kıpçaklar XI. yüzyıldan itibaren bulundukları bugünkü Ukrayna topraklarında çoğunluğu Ani'den olmak üzere farklı yerleşim yerlerinden göçen Ermenilerle beraber uzun yıllar yaşamışlardır. Pritsak, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi'nin doğuşunu Kuman-Kıpçaklar ile Ermeniler arasında gerçekleşen ticari faaliyetlere bağlamaktadır (Pritsak, 1998:123). Ticari yaklaşma beraberinde kültürel yakınlığı ve dilsel etkileşimi getirmiştir.

XI. yüzyılda birlikte yaşamaya başlayan, XII. yüzyıldan itibaren kendi aralarında yakın ilişkiler kuran Kuman-Kıpçaklar ile Ermeniler; ticaret, zanaat, kültür, dil ve din gibi birçok alanda birbirlerini etkilemişlerdir. Ermenilerle yakın ilişkiler kuran Kuman-Kıpçaklar zaman içerisinde Ermenilerle evlilikler yoluyla akraba olmuş hatta din değiştirip Hristiyanlığın Gregoryan mezhebine geçmişlerdir. Birbirini bu seviyede etkileyen bu iki halk zamanla kendi kimliklerinden sıyrılıp yeni bir halkı ve kimliği meydana getirmişlerdir (Kutalmış, 2004:38).

Kuman-Kıpçaklarla Ermenilerin bir arada bulundukları dönemlerden itibaren oluşmaya başlayan ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi olarak tanımladığımız dilin ortaya çıkışı hakkında belli başlı iki görüşün varlığı bilinmektedir.

Bu görüşlerden ilki; Edward Tyrjarski, Edmund Schütz, Omeljan Pritsak ve Jean Deny gibi bilim adamları tarafından savunulmaktadır. Bu görüşe göre Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleri, Kırım başta olmak üzere Azak Denizi civarında yoğunlukta yaşayan Kuman-Kıpçaklar içerisinde eriyip benliğini kaybetmiş Ermeniler tarafından meydana getirilmiştir (Arıkan, 2006:7).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinin, Kuman-Kıpçaklar arasında eriyerek benliklerini kaybeden Ermeniler tarafından meydana getirildiği görüşünün yaygınlık kazanmasında dönemin seyyahlarının önemli etkileri olmuştur. İtalyan din adamı Antonia Maria Gratsini, Polonyalı tarihçi Martin Kromer, Alman İögan Alnpeh gibi gezginler bölgeyi XV. yüzyıl ile XVIII. yüzyıl arasında dolaştıktan sonra yazdıkları notlarda bölgede yaşayan ve kendini Ermeni olarak adlandıran halkların tamamen Kumanca-Kıpçakça konuştuklarını belirtmişlerdir. Ermeniceyi ise sadece belli din adamlarının kullandığını aktarmışlardır (Arıkan, 2006:7).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi olarak adlandırdığımız dilin ortaya çıkışıyla ilgili olarak ileri sürülen ikinci tez, Sir Gerard Clauson’a aittir. Clauson öncelikle “baskın olarak Kıpçaklardan oluşan bir toplumun, niçin Ermeni alfabesiyle kendi dillerini yazmaya başladıkları ve niçin Ermenileştikleri” (Clauson, 1971:8) sorusunun yanıtını aramaya başlar.

Karaimler, mensubu oldukları Musevilikten dolayı İbrani alfabesini kullanarak eserlerini yazıya geçirmişlerdir. Çünkü Karaimlerin kutsal kitabı “Eski Ahit” idi, bu kitap ise İbrani alfabesiyle yazıya geçirilmişti. Clauson, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi ile Karaimce arasındaki temel farkın burada ortaya çıktığını belirtir. Karaimcede dinî terimlerin İbranice kökenli olması, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ise dinî terimlerin Ermenice olması en büyük farklardan biridir. Kudretli bir dilin konuşucularının etkisi altında olan diğer diller baskın dilden etkilenir ve karışık diller ortaya çıkar. Bu çerçevede Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ikincil kelimeler Slav kökenli, temel kelimeler ise Türkçedir. Metinlerde Ermenice kelimelerin sayısının Slav kökenli kelimelerden az olduğunu dile getiren Clauson, bu dili konuşanların Kıpçaklaşmış Ermeniler olması durumunda dil içerisinde yaşayan ana kelimelerin Ermenice olması gerektiğini belirtmiştir (Clauson, 1971:9).

Clauson, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinin yazarlarının Kıpçaklaşan Ermeniler olduğu tezini reddetmekte ve metinleri Hristiyanlığın Gregoryanlık mezhebine mensup Kıpçakların kaleme aldığını dile getirmektedir (Clauson, 1971:13).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerini kimin yazdığı tam anlamıyla bilinemeyecek olsa da bu konuda Sir Gerard Clauson’un öne sürdüğü teze katılmaktayız. Ayrıca metin yazarlarının Kuman-Kıpçaklar mı yoksa Ermeniler mi sorusundan çok metinlerin Türkçe olması bizler açısından daha kıymetlidir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin tarihî gelişimi üç dönem içerisinde incelenebilir:

- Sözlü dil dönemi (XIII. yy sonu ile XV. yy arası)
- Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin yazı dili olarak ortaya çıkışı (XVI. yy ile XVII. yy’ın ilk yarısı)
- Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin kullanımdan düşmesi ve tamamen kaybolması (XVII. yy’ın ikinci yarısı).

1.3.1.Sözlü Dil Dönemi (XIII. yy Sonu İle XV. yy Arası)

Kuman-Kıpçaklarla Ermenilerin başta Kırım olmak üzere bugünkü Ukrayna topraklarında karşılaştıkları ve yıllarca birlikte yaşadıkları dönemi kapsamaktadır. Kuman Kıpçaklar ile Ermeniler başta ticaret olmak üzere birçok alanda karşılıklı bir etkileşim yaşamışlardır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi sözlü dil dönemi iki halk arasındaki ilk temaslardan sonra başlayan ve ortak, karma bir dilin yazı dili olarak kullanılmasına kadar geçen sözlü olarak bu dilin kullanıldığı dönemi kapsamaktadır.

1.3.2.Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin Yazı Dili Olarak Ortaya Çıkışı (XVI. yy ve XVII. yy'ın İlk Yarısı)

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin yazı dili olarak kullanıldığı yaklaşık olarak 150 yıllık dönemdir. Ermeniler ve Kuman-Kıpçaklar ilk karşılaştıkları 13. yüzyıldan itibaren yoğun ticari ilişkiler içerisine girmişlerdir. İki millet arasındaki bu ticari faaliyetler iletişim sorununu da beraberinde getirmiştir. Birlikte yaşamının ve ticari ilişkilerin bir neticesi olarak Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi önce sözlü daha sonra ise yazılı metinlerde ortaya çıkmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinin doğuşu 1520-1530 yılları aralığında bugünkü Ukrayna sınırları içerisinde yer alan Lviv'de (Lvov) olmuştur. 1521 yılında Gregoryan cemaat kayıtları Ermeniceden Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesine aktarılıyor. Lvov, Ermeni mahkeme kitabında son Ermenice kayıt 12 Mart 1521 tarihine aitken Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin ilk kaydı 26 Ağustos 1521 tarihine aittir. 1528 yılında Kral I. Sigismund tarafından Lviv Kanunnamesi Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesine çevrilmiştir (Salan, 2016:38).

Osmanlı Devletinin Kırım'ı fethetmesi sonucunda Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesini kullanan halk Podolya ve Galiçya'ya göç etmiştir. Buralardaki yerleşim yerleri Akkerman, Suçeva, Seret ve Hotin olmuştur. Bu yerleşim yerlerinde Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi ile yazıya geçirilen kilise kitapları (ilahiler, vaaz kitapları vb.), sözlükler olmuştur. Bu eserler daha sonra Lviv şehrine taşınmıştır (Salan, 2016:38).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleri sadece el yazması kitaplar değildir; basımı yapılan kitaplar da olmuştur. 1618 yılında Lviv'de Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi kitaplarının basımı başlamıştır. Türk dilinin de ilk basılı kitabı olan Alğış Bitigi 1618 yılında basılmıştır. Basımevinin kurucusu Ovanes Karmatanyants öldükten sonra kitap basımı durmuştur. 150 yıl süren Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin son eseri Anton Vardapet'in yazmış olduğu üç ciltlik vaaz kitabıdır (Salan, 2016:39).

1.3.3.Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin Kullanımdan Düşmesi ve Tamamen Kaybolması (XVII. yy'ın İkinci Yarısı)

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin kullanımdan düşmesi mutlak ve kesin bir şekilde olmamıştır. Özellikle Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesini kullanan halkın içerisindeki yaşlılar geleneksel dillerini kullanmaya devam etmişlerdir. Bu durumu da şuradan anlıyoruz; Stanislawow kentinin konsül seçim ve mahkeme tutanaklarında Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin kısmi olarak kullanıldığı görülmüştür. 1681-1689 yılları aralığında belediye seçim tutanaklarının sayfa kenarlarında Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi kayıtlarının olduğu görülmüştür (Şenyüz, 2017:41-42).

XVII. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerine rastlayamamaktayız. XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren metinlerin varlığının bitmiş olmasının en büyük nedeninin Osmanlı Devletinin Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi konuşucularının yoğunlukta

yaşadığı Kamanets'i fethetmesi ve bu fetih ile beraber bu dilin konuşucularının geniş ve dağınık coğrafyalara doğru göç etmeleri olduğu düşünülmektedir. Göç edilen yeni yerlerde bu halkın yeni eserler bırakıp bırakmadığıyla ilgili olarak elimizde bilgi bulunmamaktadır. 1680-1690 yılları arasında verilen bazı eserlerle Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi ile yazılmış bazı kelime veya cümleler bu dilin elimize ulaşan son izleridir. Eldeki veriler ışığında Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin XVIII. yüzyılda yaşamamış olduğu düşünülmektedir (Şenyüz, 2017:43).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden ilk defa 1912 yılında Avusturyalı Türkolog Friedrich von Kraelitz-Greifenhorst bahsetmiştir. Daha sonraki yıllarda Ukrayna Bilimler Akademisi üyesi Agantangel Efimoviç Krımskiy “Türki ix movi ta literaturı” adlı eseriyle Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerini detaylı olarak bilim dünyasına tanıtmıştır (Kasapoğlu Çengel, 2012:24-25).

1.3.3.1. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi Eserleri

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerini altı gruba ayırabiliriz:

- Tarihî Vakayinameler
- Kanunnameler ve Mahkeme Tutanakları
- Filolojik Eserler
- Dinî Metinler
- Edebî Metinler
- Doğa Bilimlerine Ait Metinler

1.3.3.1.1. Tarihî Vakayinameler

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleri arasında tespit edilmiş üç vakayiname bulunmaktadır: Kamanets Vakayinamesi, Venedik Vakayinamesi ve Polonya Vakayinamesi (Garkavets Hürşüdyan, 2001:595).

Kamanets Vakayinamesi, 1582 – 1621 yılları arasında Ermeni papaz Agop tarafından yazılmaya başlanmış 1650 – 1652 yılları arasında Agop'un kardeşi Aksent tarafından eklemeler ve düzeltmeler yapılarak tamamlanmıştır. Eser Ermenice ve Kıpçakça olarak meydana getirilmiştir. Vakayinamede Batı Ukrayna, Moldova, Eklak'taki olaylar ve 1430 – 1652 yıllarını içeren Kamenets-Podolsk'taki olaylara yer verilmiştir. Vakayinamenin Kıpçakça bölümünde Hotin Savaşı ve Tsetsora Meydan Savaşı konu edilmiştir. Paris ve Venedik olmak üzere iki nüshası mevcuttur. (Altınkaynak, 2006:25, Tuğuz, 2019:11).

Kamanets Vakayinamesi'nin Venedik nüshası, Venedik'te bulunan Ermeni Mekhitarist Kütüphanesi'nde 1700 numaralı alanda muhafaza edilmektedir. Venedik nüshasının Kıpçakça bölümü 1611 – 1624 yılları arasında yaşanmış olayları konu edinmiştir. Bu nüsha Ermeni papaz Ghevond Alişan tarafından; Kamenits, Taregirk hayots Lehastani ew Rumenioy “Kamenets, Polonya ve Romanya Ermenilerinin Vakayinamesi” isimiyle 1896 yılında Venedik'te yayımlanmıştır. Vakayinamenin Hotin ve Tsetsora savaşlarını anlatan kısımları Edmond Schütz tarafından yayımlanmıştır. Schütz tarafından yayımlanan bölümün dışında kalan Venedik nüshası, Macar Türkolog Istvan Vasary tarafından 1969 yılında yayımlanmıştır. Nüshanın tamamı Garkavets tarafından “Kıpçakskoe Pis'mennoe Nasledie I” çalışmasında yayımlanmıştır (Tuğuz, 2019:11-12).

Kamanets Vakayinamesi'nin Paris nüshası, Paris Millî Kütüphanesi'nde 194 numarada kayıtlıdır. Bu nüshanın Kıpçakça bölümü Jean Deny tarafından 1957 yılında yayımlanmıştır.

Venedik ve Polonya vakayinamelerinin ikisi de Paris Milli Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Polonya vakanamesi, Ghevond Alişan; Venedik vakayinamesi Jean Deny tarafından yayımlanmıştır. İki vakayiname üzerine Dashkevich ve Tryjarsky de çalışmalar yapmıştır.

1.3.3.1.2. Kanunnameler ve Mahkeme Tutanakları

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleri içerisinde hukukla ilgili işlemleri gösteren birçok belge bulunmaktadır. Günümüze ulaşan bu belgelerin toplamı on sekiz bin sayfayı aşmaktadır. Belgelerin büyük bir kısmı Lviv, Viyana, Varşova ve Wroslaw arşivlerinde bulunmaktadır (Arslan, 2013:93).

1.3.3.1.2.1. Mahkeme Tutanakları

Gregoryan cemaatine ait malî, idarî ve adlî kayıtlar tutanak kitaplarında ya da ayrı tutanaklarda kayıt altına alınmıştır. Kamanets-Podolsk mahkemesine ait tutanaklar bu bölüm içerisinde son derece önemli bir yere sahiptir. Gregoryan cemaatine ait olan bu belgeler 32 ciltten oluşmaktadır. Bu 32 cilt içerisinde 1 cilt Kıpçakça geriye kalan 31 cilt ise Ermenicedir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleri içerisinde önemli bir yere sahip olan mahkeme tutanakları Kamanets'ten Kiev'e getirilmiş ve 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Kiev Üniversitesi bünyesindeki Kiev Eski Zabıtlar Arşivlerinde muhafaza edilmiştir. Bu belgelerin bir bölümü 1944 yılında çıkan yangında yanmıştır (Garkavets, 2002: 6; Çengel, 2012: 28).

İvanoviç Grunin, mahkeme tutanakları üzerine bir doktora çalışması gerçekleştirmiştir. Ayrıca Grunin, Kamenets- Podolsk Ermeni mahkemesinin 298 tutanağının transkripsiyonlu metni, Rusça çevirisi, metinlerin dil özellikleri ve sözlüğü ile birlikte “Dokumentı na polovetskom yazıke XVI v. (sudebnie aktı kamanets-podoskoy armyanskoy obşçini)” adlı çalışmasıyla 1967'de Moskova'da yayımlamıştır (Tuğuz, 2019:14).

Macar Türkolog Edmund Schütz, mahkeme tutanaklarının bir kısmını “Armeno-Kiptschakische Ehekontrakte Und Testamente” başlıklı makalesiyle yayınlamıştır. Makalede belgelerin transkripsiyonları, Almanca çevirisi, sözlük ve tıpkıbasımın dört sayfasına yer verilmiştir (Tuğuz, 2019:14).

Mahkeme tutanakları üzerine Y. Daşkeviç ve E. Tryjarski önemli çalışmalar gerçekleştirmiştir.

1.3.3.1.3. Kanunnameler

Töre Bitigi, XII. yüzyılda Mhitar Goş tarafından Ermenice olarak yazılmış daha sonra Polonya kralının emriyle Ermeniceden Latinceye, Latince'den Lehçeye ve en son Lehçeden Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesine çevrilen “Armiyanskiy sudebnik” adlı eserin Polonya-Kıpçak versiyonudur (Kasapoğlu Çengel, 2012:29).

Töre Bitigi üç bölümden meydana gelmiştir. Metnin proto-tipi olan Armiyanskiy Sudebnik'in giriş bölümüyle beraber 98 maddesi Töre Bitigi'nde aynen tekrarlanır. Metnin Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesine çevirimi sırasında Kuman-Kıpçakların hukuk anlayışıyla ilgili 24 madde eklenmiştir. Bu 24 maddeye ek olarak Töre Bitigi metninde yargılama usulünü anlatan bölümde de çeviri sırasında Kuman - Kıpçak yargılama usullerinin anlatıldığı bölümler eklenmiştir (Kasapoğlu Çengel, 2012:29).

Töre Bitigi, XVI. yüzyılda Ukrayna'daki Ermeni / Kıpçak - Kuman cemaatinin mahkemelerinde tek kaynak olarak kullanılmıştır. Medenî hukuk ve ceza hukukunda bu kitap esas

alınmıştır. Kitap kaynağını Ermeni kanunlarından alsa da Lehçeden Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesine çevrilirken eklenen bölümler ve maddeler Kuman-Kıpçak hukuk anlayışını yansıtmaktadır (Kasapoğlu Çengel, 2012:31).

Töre Bitigi metninin bilinen üç nüshası bulunmaktadır:

- 1) Wroslaw'daki Ossolinski Ulusal Enstitü'de 1528 tarihli 1916 numaralı kayıt ile muhafaza edilen Wroslaw nüshası,
- 2) Paris Millî Kütüphanesi'nde 1568 tarihli 176 numaralı Lviv nüshası,
- 3) Viyana'daki Ermeni Mehitarist Kütüphanesi'nde 1575 tarihli ve 468 numaralı Kamenets nüshasıdır (Garkavets, 2002:14- 15).

Töre Bitigi'nin Wroslaw nüshası ilk olarak Marian Lewicki ve Renata Kohnowa tarafından yayınlanmıştır. Töre Bitigi ile ilgili en kapsamlı çalışma Aleksandr Nikolayeviç Garkavets tarafından gerçekleştirilmiştir. Garkavets tarafından Töre Bitigi ile ilgili olarak 2003 yılında yayınlanan “Töre Bitigi, Kıpçaksko-Polskaya Versiya Armyanskogo Sudebnika i Armyano Kıpçakskiy Protsessualnyy Kodeks - Lvov, Kamenets-Podolskiy 1519-1594” isimli eser on dört bölümden oluşmaktadır.

1.3.3.1.4. Dinî Eserler

Avrupa'nın farklı kütüphanelerinde bulunan beş adet Zebur, Havari Pavel'in mektupları, Vartabed Anton'un dört vaaz kitabı, Alğış Bitigi, Azizlerin Hayat hikâyeleri, astroloji ile ilgili birkaç kitap, bir paskalya takvimi ve on iki hayvanlı Türk takviminin listesi bu başlık altında incelenen eserlerdir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleri arasında çok sayıda dinî içerikli eser bulunmaktadır. Dinî içerikli eserlerin hemen hemen tamamı Ermeniceden Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesine aktarılmıştır (Kasapoğlu, Çengel 2012:31). Eserlerin Ermeniceden çevrilmesini ve ekleme yapılmamasını Kuman-Kıpçakların din değiştirmesi sonucunda Hristiyanlığın Gregoryanlık mezhebinin benimsemeleri ve bu inanca ait bilgileri edinme ihtiyaçlarıyla açıklayabiliriz.

Dinî eserler içerisinde önemli yere sahip olan Zebur'un; Viyana, Krakow, Paris, Venedik ve Petersburg nüshaları vardır. Zebur üzerine ilk kısa çalışma Friedrich von Kraelitz-Greifenhorst'a aittir. Viyana nüshasının içinden 50/51 no'lu ilahiyi yayımlamış, devamında ise transliterasyonunu vermiştir.

Zebur ile ilgili en ayrıntılı çalışma Garkavets ile Hurşidyan tarafından hazırlanmıştır. “Armenian-Qypchaq Psalter written by Deacon Lussig from Lviv 1575/1580” adlı eserde Lussig tarafından yazıya geçirilen Krakow Müzesi'ndeki 1575 tarihli yazma ile Viyana Millî Kütüphanesi'nde bulunan 1580 tarihli yazmayı karşılaştırmalı olarak incelemişlerdir.

Garkavets, Hurşidyan ile hazırladıkları eserde Zebur'un Viyana ve Krakow nüshalarını inceledikten sonra Zebur'un Paris, Venedik ve Petersburg nüshalarını da 2002 yılında “Kıpçakskoe Pis'mennoe Nasledie I” isimli eserinde yayımlamıştır.

Dinî içerikli eserler içerisinde önemli bir yere sahip olan bir diğer eser de Alğış Bitigi'dir. Alğış Bitigi, Ermeni harfleri kullanılarak Kıpçakça yazılmış ve basılmış tek dinî içerikli eserdir. Bu eser Türk dilinin bilinen ilk basılı eseridir. Eserin tespit edilen tek nüshası Hollanda'nın Leiden Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Alğış Bitigi 1618'de Lviv'de Karmadanents tarafından basılmıştır. 172 sayfadan oluşan Alğış Bitigi'nde her sayfada 15 satır yer almaktadır. Alğış

Bitigi içerisinde Zebur ve İncil'den bölümler, Ermeni kilisesi duaları, ilahiler, günah çıkarma gibi bölümler yer almaktadır (Chirli, 2005:19).

Schütz 1961 yılında yayımladığı “An Armeno Kipchak Print from Lvov (A.D. 1618)” makale ile Algış Bitigi'ni bilim dünyasına tanıtmıştır. Eserle ilgili en kapsamlı çalışmayı Nadejda Chirli gerçekleştirmiştir. Chirli'nin eseri “Algış Bitigi – Ermeni Kıpçakça Dualar Kitabı (An Armeno-Kipchak Prayer Book)” adıyla yayımlanmıştır. Chirli'nin bu eseri, Algış Bitigi metninin tamamının transliterasyonunu, Türkiye Türkçesine çevirisini, sözlükçesini, durum ekleri üzerine yapılan incelemeleri ve eserin tıpkıbasımını içermektedir (Tuğuz, 2019:19).

1.3.3.1.5. Filolojik Eserler

Lviv'de yazılmış 2 Kıpçakça gramer kitabı, 5 Ermenice – Kıpçakça sözlük ve birkaç açıklama sözlüğü filolojik eserler başlığı altında incelenmektedir. Tespit edilen gramer kitaplarının biri Erivan Matenadaran Kütüphanesi'nde ikincisi ise Viyana Mekhitarist Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Sözlükler ise Lviv Üniversitesi Kütüphanesi'nde, Saint Petersburg Devlet Kütüphanesi'nde, Viyana Ulusal Kütüphanesi'nde, Erivan Matenadaran Kütüphanesi'nde ve Ermeni Mehitarist Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Tuğuz, 2019:17).

Filolojik eserlerle ilgili en kapsamlı çalışmayı Aleksandr Garkavets gerçekleştirmiştir. Filolojik eserlerin tamamı 2007 yılında Garkavets tarafından yayımlanan “Kıpçakskoe pis'menne nasledie II” çalışmada yer almaktadır.

1.3.3.1.6. Edebî Metinler

Edebî metinler başlığı altında yer eser “Akıllı Hikar” isimli hikâyedir. Eser azizlerin hayat hikâyelerini anlatan didaktik bir eserdir. Metnin orijinali Viyana'daki Ermeni Mekhitarist Kütüphanesinde bulunmaktadır. Eserle ilgili Polonyalı Türkolog Edward Tryjarski ve Jean Deny ilk çalışmayı yapmışlardır. Garkavets 2002 yılında Akıllı Hikar eserini “Kıpçakskoe pis'menne nasledie I” çalışmasında yayımlamıştır.

1.3.3.1.7. Doğa Bilimlerine Ait Literatür

Bu başlık altında incelenen tek metin “Felsefe Taşının Gizemi” ismini taşımaktadır. Andrey Torosoviç tarafından yazılan eserde kimyasal deneyler, tarım, Eski ve Orta Çağ'ın önde gelen bilim adamlarının çalışmalarına yer verilmiştir. Eser Kiev'de bulunmaktadır. Felsefe Taşının Gizemi üzerine Edward Tryjarski önemli bir çalışma yapmıştır.

1.4. Memlûk Kıpçak Türkçesi

XII ve XIII. yüzyıllarda Mısır'da hüküm süren Eyyubiler Devleti, Deşt-i Kıpçak'tan, Kafkaslardan ve Türkistan'dan birçok Kuman-Kıpçak ve Oğuz Türk'ünü orduda paralı asker olarak görevlendirmek için Mısır'a getirmiştir. Eyyubiler Devleti tarafından Mısır'a getirilen ve orduda başarılı olan Kuman-Kıpçaklar zamanla devletin önemli kademelerinde görevlendirilmişlerdir. Devletin farklı kademelerinde görevlendirilen Türkler belli bir süre içerisinde önemli bir güç hâline gelmişlerdir. Eyyubiler Devletinde önemli bir güç hâline gelen Türkler belli bir süre sonra Eyyubiler Devletini yıkıp yönetimini Kuman-Kıpçakların oluşturduğu Memlûk Kıpçak Devletini kurmuşlardır. Memlûk Kıpçak Devletinin yöneticilerinin Kuman-Kıpçak olması aynı zamanda yöneticilerin Kıpçak Türkçesinden başka dil bilmiyor olması nedeniyle Arap halkı, yöneticilerinin dilini öğrenmek

istemiştir. Bundan kaynaklı olarak Kıpçak Türkçesine ilgiyi artırmıştır. Yöneticilerini anlamak isteyen Arap halkın, ihtiyaçlarını gidermek için bu coğrafyada birçok eser meydana getirilmiştir. Halkın ihtiyaçlarının karşılanması gayesiyle öncelikle sözlük ve gramer kitapları hazırlanmıştır (Güner, 2020:31-32).

Memlûk Kıpçak Türkçesiyle yazılan eserleri şu ana başlıklar altında sınıflandırmak mümkündür:

1) Gramer ve Sözlükler

- Et-Tuhfetü’z-Zekiyye Fi’l-Lügati’t-Türkiyye
- Kitâbü’l-İdrâk li Lisâni’l-Etrak
- Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugâlî
- El-Kavânînu’l-Küllîyye li-Zabtî’l-Lügati’t-Türkiyye
- Ed-Dürretü’l-Mudiyye fi’l-Lügati’t-Türkiyye
- Kitâbu Bulgatü’l-Müştâk Fî Lügati’t-Türk ve’l-Kıfçak
- Kitâbü’l-Ef’âl
- Resûlî Sözlüğü

2) Edebî Kitaplar

- Kitâb Gülistân bi’t-Türkî

3) Dinî Kitaplar

- Kitâb fi’l-Fıkh bi-Lisâni’t-Türkî
- İrşâdü’l-Mülûk ve’s-Selâtin Tercümesi
- Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu’l-Leysi’s-Semerkindî Tercümesi
- Kitâb fi’l-Fıkh Tercümesi

4) Askerlikle İlgili Kitaplar

- Münyetü’l-Guzât Tercümesi
- Kitâb fî İlmi’n-Nüşşâb Tercümesi

5) Veterinerlikle İlgili Kitaplar

- Kitâb Fî Riyâzati’l-Hayl Tercümesi
- Baytaratü’l-Vâzıh Tercümesi

1.5. Codex Cumanicus

Codex Cumanicus, Deşt-i Kıpçak’ta yaşayan Kuman-Kıpçakların dillerinden derlenen kelimeleri ve propaganda amacıyla yazılan Hristiyanlığa ait metinleri içeren Latin harfli bir eserdir. Eserin geneline baktığımız zaman iki yazılış amacı görmekteyiz. Birinci amaç Kuman-Kıpçak Türkçesini öğrenmek ve öğretmektir. İkinci amacın ise Kuman-Kıpçaklar arasında Hristiyanlığın yayılması olarak düşünmekteyiz.

Eser 55 yapraklık İtalyan ve 27 yapraklık Alman bölümü olacak şekilde iki ayrı defterden oluşmuştur. Eserin yazarı veya yazarları isim isim bilinmemektedir. Fakat eserin yazarlarının İtalyan tüccarlar, Latince bilen Fransiskan rahipler, Alman kökenli din adamları ve sıradan insanlar olduğu düşünülmektedir (Salan, 2016:14).

Codex Cumanicus’tan ilk bahseden Tomasini olmuştur. Tomasini, 1768 yılında Leibnitz Venedik Kütüphanesinde Codex Cumanicus’u keşfetmiştir. Codex Cumanicus’un ilk defa tam metin

olarak neşri 1880 yılında Comes Geza Kuun tarafından gerçekleştirilmiştir. C. G. Kuun'un gerçekleştirdiği çalışmadan sonra Codex Cumanicus ile ilgili farklı coğrafyalarda sayısız çalışmalar gerçekleştirilmiştir. W. Bang, A. N. Samoyloviç, D. Rasovkiy, W. Radloff, A. Tietze, A. Garkavets, Ahmet Caferoğlu, Mustafa Argunşah ve Galip Güner gibi birçok bilim adamı Codex Cumanicus üzerine çalışmalar gerçekleştirmişlerdir (Argunşah Güner, 2015:32).

Codex Cumanicus ile ilgili olarak Türkiye'de gerçekleştirilen çalışmalar vardır. Bu çalışmaların en dikkat çekici olanı Prof. Dr. Mustafa Argunşah ve Prof. Dr. Galip Güner tarafından hazırlanan Codex Cumanicus eseridir. Argunşah ve Güner bu çalışmalarıyla 1880 yılında C. G. Kuun'un neşrinden sonra ilk kez Codex Cumanicus'u bir bütün olarak yayımlamışlardır.

Codex Cumanicus'un bugüne kadar keşfedilen tek nüshası Venedik Saint Marcus Kütüphanesinde bulunmaktadır (Güner, 2020:25).

Daha önce de belirttiğimiz üzere eser iki bölümden meydana gelmektedir. İtalyanca bölümünün ilk sayfasında 11 Temmuz 1303 tarihi yazılmıştır. 55 yapraklık İtalyan bölümü Latince, Farsça ve Kuman-Kıpçak Türkçesi olarak üç dilden meydana gelmektedir. İtalyan bölümünde Kuman-Kıpçak Türkçesinin dil özelliklerini belirtme amacı güttüğü görülmektedir. Eserin Alman bölümü Kuman-Kıpçak Türkçesi / Almanca sözlükle başlamaktadır. Bu sözlükten sonra Kuman-Kıpçak Türkçesi / Latince ve Kuman-Kıpçak Türkçesi / Almanca sözlükler gelmektedir. Bu bölümde dinî metinlerle beraber kırk yedi adet bilmece yer almaktadır (Güner, 2020:26).

1.6. Tarihî Kıpçak Türkçesi Yazım Özellikleri

Tarihî Kıpçak Türkçesi dönemi metinleri; Ermeni, Arap ve Latin harfleriyle yazıya geçirilmiştir. Ermeni harfleriyle yazılmış olan Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleri ünlülerin yazılışları bakımından birtakım sorunlar içermektedir.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinleri Arap harfleriyle yazılmıştır. Eserlerin bazılarının yazarı Türk olduğu için dönemin standart özelliklerini yansıtan eserler kaleme alınmıştır; fakat bazı eserler Araplara Türkçeyi öğretmek için Türk olmayan yazarlar tarafından kaleme alınmıştır. Türk olmayan yazarların kaleme aldığı eserlerde dönemin standart yazım özelliklerinin dışına çıkmıştır (Güner, 2020:43).

Codex Cumanicus'un yazımında bölümler arasında zaman zaman farklılıklar oluşmuştur; fakat eserin Gotik harflerle yazılmış olması, okunuşunda sorunlar yaşanan kelimelerin doğru tespit edilmesini sağlamıştır (Güner, 2020:43).

1.6.1. Tarihî Kıpçak Türkçesi Metinlerinde Ünlülerin Yazılışı

1.6.1.1. A / a ünlüsünün yazımı

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde A / a ünlüsünü göstermek için U / u sembolleri kullanılmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde içerisinde A / a ünlüsünün geçtiği bazı kelimeler şunlardır: alîñiz “alınız” KZ/3b, sonra “sonra” KZ/4a, algîş “dua” KZ/5b, açîhtîr “açıktır” KZ/6b, yaşlarîm “yaşlarım” KZ/8a, k'risdânlar “hristiyanlar” TB/157a, yîrahtîr “uzaktır” TB/157a, yamanlîh “kötülük” KZ/157a, adamnî “adamı” TB/157b, ayttîm “söyledim” AH/175a, hârdaşîn “bende” KV/535, alpavud “asker” KV/536, Tatar “Tatar” KV/536, april “nisan” KV/537, bardîm “vardım” AH/175b, bizga “bize” AB/4, Awazîm “sesim” AB/8, menda “bende” AB/15, maña “bana” AB/22, duşmanlarîmnî “düşmanlarımı” AB/26, adam “adam, insan” AB/30, mendan “benden” AB/42.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde A / a ünlüsünü göstermek için genellikle elif-hemze veya üstün işareti ile bazı kelimelerde iki elif veya medli elif kullanılmıştır: اچوق “açuk” İM/118a, برجا “barça” İM/214b, اباق “abak” İM/397a, انوق “anuk” İM/416b, آچسا “açsa” İM/166, آي “ay” İM/268, قان “kan” İM/133b, سقال “sakal” İM/87b, بالاسي “balası” İM/455a (Toparlı, 1992:40).

Codex Cumanicus’ta A / a ünlüsünün gösterimi için iki sembol kullanılmıştır. Bunlardan ilki “A / a” dır. Bu sembol kelimenin her hecesinde kullanılabilmektedir: agendum ≈ agındım CC/3a, amrak ≈ amrak CC/59a, as ≈ aş CC/5b, axrac ≈ azrak CC/31b, saca ≈ sakla CC/6a (Argunşah Güner, 2015:94).

Codex Cumanicus’ta A / a ünlüsünün gösterimi için kullanılan ikinci sembol “Æ / æ”dir. Bu sembol “a” sesini verebildiği gibi kimi örneklerde de “e” sesini vermektedir. Bu yüzden metin okumalarında bazı problemler yaşanmaktadır (Argunşah Güner, 2015:38).

Æ / æ ünlüsünün kullanıldığı bazı kelimeler şu şekildedir: ayæk ≈ ayak CC/82a, æygır ≈ aygır CC/60b, çænæk ≈ çanak CC/60b (Argunşah Güner, 2015:38).

Codex Cumanicus’ta ünlü seslerin uzunlukları, harf tekrarı ile de belirtmişlerdir. Ā ünlüsünü göstermek için birkaç kelimedede “aa” şeklinde çift ünlü kullanımı göze çarpmaktadır: daave “davet” CC/22b, naamatlu “nimetli” CC/49b (Argunşah Güner, 2015:40).

1.6.1.2. E / e ünlüsünün yazımı

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde E / e ünlüsünü göstermek için Է / Է ve Է / Է işaretleri kullanılmıştır. E / e sesini veren bu iki sembolün iki farklı görevi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Է / Է (e) sembolüdür ve bu kelime içerisinde açık (e)’yi karşılamaktadır. İkinci sembol ise Է / Է (yech)’dir, bu sembol kelime başında /ye-/, kelime içerisinde ise kapalı /e/’yi karşılamaktadır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde Է / Է ve Է / Է sembolleri kullanılarak E / e ve ye- / è seslerinin karşılandığı tespit edilen bazı kelimeler şu şekildedir: yetiškäy “yetişecek” KZ/10a, yergädän “yerden” KZ/11a, benim “benim” KZ/11a, sen “sen” KZ/29b, Eyämizniñ “Efendimizin, Tanrımızın” KZ/29b, aytkaymen “söyleyeceğim” KZ/30a, Teñri “Tanrı” TB/157b, ne “ne” TB/157b, kerı “geri” TB/157b, evet “evet” TB/158b, eski “eski” AH/175a, essiz “akılsız” AH/175b, ölgäysen “akılsız” AH/176a, ketti “gitti” KV/537, zera “zira” AB/5, yerga “yere” AB/8.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde E / e sesini karşılamak için genellikle elif Է kullanılmıştır. Kimi durumlarda üstün işareti de elifle beraber kullanılmıştır. Bazen de sembolsüz olarak kullanılmıştır. Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kapalı e sesi Է sembolüyle gösterilmiştir: ادكو “edgü” İM/28b, اتوك “etük” İM/493a, آيلاماك “eylemek” İM/137a, آيله “eyle” İM/121a, جيجاك “çiçek” İM/129b, كesar “keser” İM/73a, يماسا “yimese” İM/279b, بيوك “beyük” İM/89b (Toparlı, 1992:41).

Codex Cumanicus’ta E / e sesini karşılamak için a, e, ę, æ sembolleri kullanılmıştır: bernalu boldum ≈ bernelü boldum CC/10b, erdamli ≈ erdemli CC/49b, bilmesler ≈ bilmesler CC/59a, eger ≈ eger CC/59a, kerekli ≈ kerekli CC/59a, ertæ ≈ erte CC/30b, sendæn ≈ senden CC/33b, ęlgendim ≈ ęlgendim CC/56a, ęlbęti ≈ elbeti CC/58b (Argunşah Güner, 2015:39).

Codex Cumanicus’ta kapalı e ünlüsünün gösterilip gösterilmediğiyle alakalı olarak bir birlik bulunmamaktadır. Eserde birden fazla şekilde kapalı e ünlüsü gösterilmiştir (Argunşah Güner, 2015:41).

1.6.1.3. I / ı ünlüsünün yazımı

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde I / ı ünlüsünü göstermek için Է / ր sembolü kullanılmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleri içerisinde I / ı ünlüsünün geçtiği bazı kelimeler şu şekildedir: arasına “arasına” KZ/30a, alarnı “onları” KZ/31a, hıvatın “gücün, kuvvetin” KZ/31b, avazı “sesi” KZ/34a, yandı “yandı” KV/539, vahtsız “zamansız” AH/177a, alğış “dua” AB/3, atım “adım” AB/4, yazılıh “günah” AB/5, çıhardım “çıkardım” AB/6.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ı ve i sesleri için aynı sembol (ى) kullanılmıştır: ایرماق “ırmak” İM/106b, ايكنا “igne” İM/297a, امدى “imdi” İM/11a, قيل “kıl” İM/348a, سيق “sık” İM/154b, قورى “kuri” İM/47b, كيم “kim” İM/219b (Toparlı, 1992:42).

Codex Cumanicus'ta I / ı ünlüsü altı farklı sembolle gösterilmiştir. Bu semboller ı, i, í, e, y, j'dir. Bu altı sembolün hem ı hem i seslerini karşılamasından dolayı okumalarda bazı sorunlar yaşanmıştır: Codex Cumanicus'ta I / ı ünlüsünü içerisinde barındıran bazı kelimeler şu şekildedir: algil ≈ algıl CC/3a, batirdím ≈ baturdım CC/8b, zigtum ≈ çıktım CC/11b, izzandum ≈ ızzandum CC/8a, cagidím ≈ kagıdım CC/5a, caxgangil ≈ kazgangıl CC/4b, kin ≈ kın CC/58a, oğlanlarım ≈ oğlanlarım CC/61a, sindur ≈ sındur CC/13a, yarildum ≈ yarıldım CC/5b, aní ≈ anı CC/56a, batirdím ≈ batırdım CC/8b, borzlı ≈ borçlı CC/10b, çıpzıclar ≈ çıpçıklar CC/29a, çısgıl ≈ çizgil CC/25b, ogrí ≈ ogrı CC/13b, sírek ≈ sırik CC/57b, tamızık ≈ tamızık CC/60a, agendum ≈ agındım CC/3a, ager ≈ ağır CC/14b, agremac ≈ ağımak CC/9b, are ≈ arı CC/35b, bagesla ≈ bağışla CC/9a, barçe ≈ barça CC/61a, chezel ≈ kızıl CC/46b, sagenz ≈ sagınç CC/7a, yage ≈ yağı CC/14a, jelu ≈ yılı CC/58a, aňlady ≈ aňladı CC/65a, ygladum ≈ ıgladım CC/21a, ylan ≈ ılan CC/60b, ylap ≈ ılap CC/59a, ynak ≈ ınak CC/66a, ypar ≈ ıpar CC/41b, yr ≈ ır CC/6a, yylamac ≈ ıylamak CC/36b, anlarñj ≈ anlarını CC/34b, atlarñj ≈ atlarını CC/34b, jçkír ≈ ıçkır CC/82b, jnax ≈ ınah CC/81b, jşlíkdír ≈ ışlıkdır CC/60a, yamannj ≈ yamannı CC/35a (Argunşah Güner, 2015:42).

1.6.1.4. İ / i ünlüsünün yazımı

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde İ / i ünlüsünü göstermek için Է / ր “ı” sesini belirten semboller kullanılmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde i ünlüsünü göstermek için kimi yerlerde Ի / ր sembolleri de kullanılmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleri içerisinde “i” ünlüsünün kullanıldığı bazı kelimeler şu şekildedir: berdiñ “verdin” KZ/38a, ettiñ “yaptın” KZ/38a, seniñ “senin” KZ/38a, yüzläriñdän “yüzlerinden” KZ/38a, Biy “Efendi” KZ/38a, biyik “büyük” KZ/38a, Teñrim “Tanrım” KZ/38b, menim “benim” KZ/38b, işitmädiñ “duymadın” KZ/38b, keri “geri” KZ/39a, ari “kutsal” KZ/40a, içti “içti” TB/157a, övräniñ “öğrenip” TB/157a, kimlär “kimler” TB/157a, kirmägä “girmeye” TB/157a, bizim “bizim” TB/157b, dinsiz “dinsiz” TB/157b, bir “bir” TB/158a, kensi “kendisi” TB/158a, az biri “az insan” KV/536, ettilär “yaptılar” KV/536, ölmüyir “ölmüyor” AH/175a, kim “kim” AH/176b, başiminiñ “başımın” AB/8, eksildi “eksildi” AB/24.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde İ / i ünlüsünü göstermek için genellikle ى sembolü kullanılmıştır. ى sembolü i ünlüsünü karşılarken farklı durumlarla beraber kullanılmıştır: Esreli ى (ye) ile ٰ (elif), ى (ye) ile sadece ٰ (elif), esreli ٰ (elif) ile sadece esre ile son olarak da harekesiz bir şekilde “i” ünlüsü metinlerde karşılanmıştır: بيلور “bilür” GT/28b, بير “bir” İN/13r, بشي “bişi” İM/123b, بيز “biz” DM/10a, العي “elçi” MS/41a, تيل “til” TZ/31b, كيم “kim” İN/3v, امدى “emdi” İM/35, ايچ “iç” İN/17v, ايم “im” TA/19b, ايجم “içim” GT/122a, ايكنا “igne” İM/297a, ايكن “ikin” İM/146a, ان “in” TA/6a, ايسدى “isidi” Kİ/14, اچ “iç” Kİ/8 (Güner, 2020:46-47).

Codex Cumanicus'ta Ĭ / i ünlüsünü göstermek için e, i, y, í, j sembolleri kullanılmıştır: etic ≈ etik CC/6b, inçalap ≈ inçkelep CC/33a, sisic ≈ şişik CC/38a, ygít ≈ igit CC/38b, chiçi ≈ kiçi CC/35v, kirdi ≈ kirdi CC/81b, tirkí ≈ tirki CC/81a, yemís ≈ yemiş CC/13b, jçer ≈ içer CC/60b (Argunşah Güner, 2015:43-44).

1.6.1.5. O / o ünlüsünün yazımı

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde O / o ünlüsünü göstermek için O / o ve Ω / n işaretleri kullanılmıştır. O / o sesini veren bu iki sembolün iki farklı görevi vardır. Bunlardan ilki Ω / n (wo) kelime başında “vo” sesini göstermek, kelime içerisinde ise “o” sesini göstermek için kullanılmıştır. Ω / n (wo) daha çok alıntı kelimelerde kullanılmıştır. İkinci sembol ise O / o’dur. Bu sembol kelimelerdeki “Q” sesini karşılamaktadır. Bu iki sembole ek olarak aib+hyun (U / h) sembolleri de kelime başında Q sesini vermek için kullanılmıştır. Belirtilen bu semboller başka ünlü seslerin gösteriminde de kullanıldığı için kimi zaman metin okumalarında karışıklıklar çıkmaktadır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde O / o ünlüsünün kullanıldığı bazı kelimeler şu şekildedir: yoħesä “yoksa” KZ/40a, bolma- “olma-” KZ/40a, xorħkanlar “korkanlar” KZ/42a, oğlanlar “erkek çocukları” KZ/42a, AH/176a, topraħ “toprak” KZ/42a, otlu “otlu” KZ/42a, toğru “doğru” KZ/43b, boşluħ “boşluk” KZ/44b, yolga “yola” TB/158a, oltur- “otur-” TB/158b, yoħ “yok” TB/159a, soğra “sonra” TB/159a, AH/175b, borç “borç” TB/160a, boş “boş” TB/160b, oħša- “benze-” AH/175b, ħol “kol” KV/536, oyandım “kalktım, uyandım” AB/9, dostlarımın “dostlarımı” AB/15.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde O / o ünlüsünü ifade etmek ön seste çoğunlukla elif (l) ve vav (v) birlikte kullanılmıştır. Son seste genellikle vav (v) kullanılarak “o” ünlüsü gösterilmiştir. Ayrıca çok nadiren ötreli vav da “o” ünlüsünü ifade etmek için kullanılmıştır. Kimi durumlarda da “o” ünlüsünü göstermek için sembol kullanılmamıştır. Aynı semboller farklı ünlü sesleri gösterirken de kullanıldığı için okumalarda birtakım problemler yaşanmıştır. Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde O / o ünlüsünün kullanıldığı bazı kelimeler şu şekildedir: اوغلان “oğlan” İM/253a, اوغرى “oğrı” İM/359a, اوغول “oğul” İM/239a, اون “on” İM/124a, اورتا “orta” İM/377a, ولا “ola” İM/285a, اولي “öli” İM/37b, بورچ “borç” İM/476a, سول “sol” İM/145b (Toparlı, 1992:43).

Codex Cumanicus'ta O / o ünlüsünü göstermek için o, ou, ø, ó sembolleri kullanılmıştır. Bu semboller başka ünlü seslerin gösteriminde de kullanıldığı için okumalarda birtakım sorunlar yaşanmaktadır. Codex Cumanicus'ta O / o ünlüsünün kullanıldığı kelimelerden bazıları şu şekildedir: bolgä ≈ bolgan CC/72a, bolus ≈ boluş CC/3a, borz ≈ borç CC/10b, boyazí ≈ boyacı CC/27b, koçkar ≈ koçkar CC/60a, colan ≈ kolan CC/6a, kolíní ≈ kolını CC/72a, coydum ≈ koydum CC/22a, yoc ≈ yok CC/31b, koçkar ≈ koçkar CC/65b, toulu ≈ tolu CC/32a, iøgøædirmē ≈ yogoadırmen CC/81b (Argunşah Güner, 2015:44-45).

Codex Cumanicus'ta uzun ö ünlüsünün oo şeklinde sembolleştirildiği görülmektedir: toodak ≈ tōdak CC/47b (Argunşah Güner, 2015:45).

Codex Cumanicus'ta sembolleştirilmesi ve daha sonra okunması en problemli olan ünlü “o” dur. “O” ünlüsü için kullanılan sembollerin “ö” ünlüsü için de kullanılmasından ötürü metinlerin okunmasında araştırmacılar arasında görüş farklılıkları oluşmuştur. Metinlerin okunması esnasında yaşanan bu görüş ayrılıklarının bir benzeri de o ve u seslerinin okunması durumunda yaşanmaktadır; çünkü iki ünlü de aynı sembollerle gösterilmiştir (Argunşah Güner, 2015:49).

1.6.1.6. Ö / ö ünlüsünün yazımı

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde Ö / ö sesini karşılamak için özel bir sembol kullanılmamıştır. Ö / ö sesi, metinlerde “o” sesini göstermek için kullanılan (O / o ve Ռ / n) sembolleriyle gösterilmiştir. Bu durum metinleri okurken bazı hatalı okumalara sebep olmaktadır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde Ö / ö ünlüsünün kullanıldığı kelimeler mevcuttur: övin “evin” KZ/44a, körmä- “görme-” KZ/44a, övrät- “öğret-” KZ/44b, kötür- “götür-” KZ/45b, törä “kanun” KZ/45b, körgüz- “göster-” KZ/45b, körä “göre” KZ/46a, Közlärım “Közlerım” KZ/46a, möhür “mühür” TB/161a, ölüm “ölüm” TB/161a, sözlä- “konuş-” TB/161b, öğüt “nasihat” TB/162a, AH/175a, hörmät “saygı” AH/177a, söv- “sevmek” AH/176a, söz “söz, kelime” AH/176a.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde Ö / ö ünlüsü için özel bir sembol kullanılmamıştır. O / o ünlüsünün gösteriminde kullanılan elif (l) ve vav (v), Ö / ö ünlüsünün gösterimi için de kullanılmıştır. Tek başına elif (l) kullanıldığında veya elif (l) ve vav (v) birlikte kullanıldığında, elif (l) ve vav (v) ile beraber hareketlerin kullanılmasıyla Ö / ö ünlüsü sembolize edilmiştir. Kimi durumlarda ise sembollerle gösterilmeden Ö / ö sesi kullanılmıştır. O / o ve Ö / ö ünlüleri aynı sembollerle gösterildiği için metinlerin okunması esnasında farklı zorluklar yaşanmaktadır. Memlük Kıpçak Türkçesi metinleri içerisinde Ö / ö ünlüsünün geçtiği kelimeler mevcuttur: ارو “örü” TA/28b, ازن “özin” TA/7a, اولو “ölü” İM/353b, اوزکا “özge” İM/457b (Güner, 2020:49).

Codex Cumanicus’ta Ö / ö ünlüsünün gösterimi için ø, o, ó sembolleri kullanılmıştır. Aynı sembollerin O / o ünlüsünün gösteriminde de kullanılması metin okumalarında problemler yaşanmaktadır. Codex Cumanicus’ta Ö / ö ünlüsünün kullanıldığı bazı kelimeler şu şekildedir: bəri ≈ böri CC/57a, øçkaç ≈ öçkeç CC/58a, øldi ≈ öldi CC/62b, olça ≈ ölçe CC/38a, çöbv ≈ çöbü CC/81a (Argunşah Güner, 2015:45-46).

1.6.1.7. U / u ünlüsünün yazımı

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde U / u sesini karşılamak için üç ayrı sembol kullanılmıştır. Aslında bu üç sembol de sadece U / u sesini ifade etmek için kullanılmamıştır. Aynı zamanda Ü / ü sesini de bu semboller karşılamıştır. Bu sembollerden ilki Ի / ի (ini+hyun)’dur ve bu sembol kelime başında “yu” sesini karşılamaktadır. İkinci sembol Ռ / ի (wo+hi)’dir ve bu sembol kelime içerisinde “uy” sesini karşılamaktadır. Üçüncü sembol ise Ռ / ի (wo+hyun)’dur ve bu sembol kelime içerisinde “u” sesini karşılamaktadır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde U / u ünlüsünün kullanıldığı bazı kelimeler şunlardır: toğru “doğru” KZ/46a, yargu- “yargıla-” KZ/46a, bu “bu” KZ/46a, yoluñnu “yolunu” KZ/46a, boldular “oldular” KZ/46a, xuvatli “kuvvetlidir” KZ/47b, duşman “düşman” KZ/47b, umsan- “umut et-” KZ/47b, tamuḥ “cehennem” KZ/162b, yaratučı “yaratıcı” TB/162b, muḡar “bunlar” TB/162b, buyruḡ “emir” TB/163a, tapulur “inanılır” TB/163a, ḡolu “kolu” TB/163b, uslu “akıllı” AH/175b, oḡlum “oḡlum, erkek çocuḡum” AH/176a, ḡorḡusuz “korkusuz” AH/176a, uzun “uzun” KV/535, ḡuṡar meni “beni kurtar” AB/25.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde U / u ünlüsü için özel bir sembol kullanılmamıştır. Tıpkı “o” ve “ö” ünlüleri için kullanılan elif (l) ve vav (v) sembolleri U / u ünlüsünün gösteriminde de kullanılmıştır. U / u ünlüsünün elif (l) sembolü kullanılarak gösterildiği, elif (l) ve vav (v) sembollerinin birlikte kullanılarak gösterildiği, sadece vav (v) sembolü ile gösterildiği, sembolsüz olarak ifade edildiği durumlarla beraber özellikle elif (l) ve vav (v) sembollerine hareketler eklenerek de gösterildiği metinlerde görülmektedir. Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde U / u ünlüsünün

kullanıldığı kelimeler bulunmaktadır: قول “kul” İM/226b, يورت “yurt” İM/225b, يلدوز “yulduz” İM/44a, بولماق “bolmak” İM/430a (Toparlı, 1992:43).

Codex Cumanicus'ta U / u ünlüsünü göstermek için u, v, o, ou, w sembolleri kullanılmıştır. U / u ünlüsünün gösterimi için kullanılan bu semboller aynı zamanda farklı seslerin gösteriminde de kullanılmıştır. Bu yüzden metinlerin okunması esnasında birtakım problemler yaşanmıştır. Codex Cumanicus'ta U / u ünlüsünün kullanıldığı bazı kelimeler şu şekildedir: baluc ≈ baluk CC/22a, bolus ≈ boluş CC/3a, buyuruc ≈ buyuruk CC/21a, cutuldum ≈ kutuldum CC/11b, vçmak ≈ uçmak CC/35b, vztum ≈ uçtum CC/29a, vrdum ≈ vurdu CC/21b, monda ≈ monda CC/31a, touman ≈ tuman CC/37a, artwnçe ≈ artumça CC/61b (Argunşah Güner, 2015:47).

1.6.1.8. Ü / ü ünlüsünün yazımı

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde Ü / ü sesini karşılayacak özel bir sembol bulunmamaktadır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde U / u ünlüsünü gösteren semboller Ü / ü ünlüsü için de kullanılmıştır. Aynı sembollerin iki farklı ses için kullanılması metinlerin okunmasında sorunlar yaratmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde Ü / ü ünlüsünün kullanıldığı bazı kelimeler şu şekildedir: yüräk “yürek, cesaret” KZ/47b, könülük “doğruluk” KZ/47a, sövdüm “beğenmek” KZ/48a, övünj “evin” KZ/48a, küçsüz “güçsüz” KZ/48a, çerüv “asker” KZ/48a, kün “gün” KZ/48a, dünyâ “dünya” TB/163a, üçün “için” TB/163a, KV/538, ölünü “ölünü” TB/163a, körünürsüz “görünürsünüz” TB/163b, yüzün “yüzün” TB/165a, küç “güç” TB/165b, sözü “söyledikleri” AH/175a, ögüt “nasihat” AH/175a, üçüncü “üçüncü” AH/175a Türk “Türk” KV/536.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde Ü / ü ünlüsünü göstermek için özel bir işaret kullanılmamıştır. Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde U / u ünlüsü için kullanılan semboller Ü / ü ünlüsü için de kullanılmıştır: كوج “küç” İM/86a, اولوش “ülüş” İM/263a, اوزوم “üzüm” İM/389a, يوز “yüz” İM/295b, تورلو “türlü” İM/382b (Toparlı, 1992:43).

Codex Cumanicus'ta Ü / ü ünlüsü genellikle u ve v sembolleriyle gösterilmiştir. Bunun yanında ÷, w, o sembolleriyle de gösterilmiştir: zopladum ≈ çöpledüm CC/8b, çuçi ≈ çüçi CC/58a, çuprak ≈ çüprek CC/59b, cuydum ≈ küydüm CC/11a, bvgvp ≈ bügüp CC/60a, bvr ≈ bür CC/80b, üredir ≈ üredir CC/57a, bwtwn ≈ bütün CC/63b, condaconda ≈ künde künde CC/30b (Argunşah Güner, 2015:47-48).

1.6.2. Tarihî Kıpçak Türkçesi Metinlerinde Ünlülere Genel Bakış

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerini incelediğimiz tezimizin bu bölümünde eserlerin yazımında kullanılan ünlüler ile ilgili şunları söyleyebiliriz.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan Ermeni alfabesi 38 harften oluşmaktadır. Ermeni alfabesindeki bu 38 harften 7 tanesi ünlü sesleri sembolize etmek için kullanılmıştır. Ermeni alfabesinde yer alan bazı semboller birden fazla ünlü sesi göstermek için kullanılmıştır. Bununla beraber bazı semboller çift seslere karşılık kullanılmıştır. ı (yech) sembolü kelime başında ye- kelime içinde -ê- sesini vermektedir.

Ü ve Ö seslerini karşılamak için Ermeni alfabesinde özel bir işaret kullanılmamıştır. A, ı ve i ünlüleri kimi yerlerde aynı işaretle sembolize edilmiştir. Bu durumlar göz önüne alındığında Ermeni alfabesinin Türkçenin ünlülerini yansıtmada yetersiz kaldığı kanaatine varmaktayız.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan ünlülere baktığımız zaman tıpkı Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde olduğu gibi Türkçenin zengin ünlü sisteminin metinlerde gösteriminde problemler yaşandığı görülmektedir. Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinin yazıldığı

Arap alfabesinde ı ve i seslerini göstermek için elif (ﺍ) ve ye (ﻱ) sembolleri farklı şekillerde (harekeler) kullanılmıştır. Aynı şekilde o, ö, u, ü seslerini göstermek için ise elif (ﺍ) ve vav (ﻭ) sembolleri farklı şekillerde (harekeler) kullanılmıştır. Metin okumaları esnasında bir sembolün birden fazla ünlüyü karşılayabiliyor olma özelliğinden dolayı bazı karışıklıklar yaşanmaktadır. Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan Arap alfabesi de Türkçenin zengin ünlü sistemini karşılamakta yetersiz kalmıştır.

Codex Cumanicus, Gotik harflerle yazılmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi ve Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde olduğu gibi Codex Cumanicus'ta aynı sembolün birden çok ünlüyü işaret ettiğini görmekteyiz. O sembolü o, ö, u, ü ünlülerinin gösteriminde kullanılmıştır. U sembolü u ve ü ünlülerini göstermek için kullanılmıştır. Türkçenin zengin ünlü sistemi, Codex Cumanicus'ta da değinmeye çalıştığımız farklı durumlardan dolayı tam anlamıyla yansıtamamıştır.

1.6.3. Tarihî Kıpçak Türkçesi Metinlerinde Ünsüzlerin Yazılışı

1.6.3.1. B / b ünsüzünün yazımı

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde B / b ünsüzünün gösterimi için Ԓ / uq (be) sembolleri kullanılmıştır. Metinlerde B / b sesinin gösterimi ile ilgili bir sorun yaşanmamıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde B / b ünsüzünü içerisinde barındıran bazı kelimeler şunlardır: xurban “kurban” KZ/73a, biy “efendi, bey” KZ/73a, berir “verir” KZ/73b, boldu “oldu” KZ/74a, baħar “bakar” KZ/74a, biyik “büyük, yüce” KZ/74a, arabada “arabada” TB/149a, bitik “kitap” TB/149b, bir “bir” TB/149a, bu “bu” TB/149a, abril “nisan” KV/535, bğğngi “bugünkü” KV/535, bar “var” KV/536, ħurban “kurban” AH/175a, baħladım “başladım” AH/175b, bizga “bize” AB/3.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde B / b ünsüzünün gösterimi için Ԑ sembolü kullanılmıştır: Ԑլմակ “bolmak” İM/430a, Ԑր “bir” T/61, Ԑր “ber” T/61, Ԑն “ben” EH/36 (Toparlı, 1992:15).

Codex Cumanicus'ta B / b ünsüzünün gösterimi için “B / b” sembolleri kullanılmıştır: bitik “kitap” CC/30a, biz “biz” CC/2a, buzdum “bozdum” CC/5b (Argunşah Güner, 2015:50).

1.6.3.2. C / c ünsüzünün yazımı

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde C / c ünsüzünü göstermek için Շ / ǵ (dzhe) sembolleri kullanılmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde C / c ünsüzünün gösterimiyle ilgili bir problem yaşanmamıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde C / c ünsüzünü içerisinde barındıran bazı kelimeleri şu şekilde sıralayabiliriz: dzan “can” KZ/165b, dzǵhtlǵndım “çabaladım” KZ/203b, dzagad “savaş” KZ/296a, dzuap “cevap” AH/175b, dzimri “cimri” AH/178a, dzanavarga “canavara” AH/178a, sandzaħ “sancak” KV/540.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde C / c ünsüzünü göstermek için Շ sembolü kullanılmıştır: ԻնՇիր “incir” DM/5b (Güner, 2020:46).

Codex Cumanicus'ta C / c ünsüzünü göstermek için i, í ve g sembolleri kullanılmıştır: ioap ≈ covap “cevap” CC/24b, maaíunlar ≈ maacunlar “macunlar” CC/41b (Argunşah Güner, 2015:55).

1.6.3.3. Ç / ç ünsüzünün yazımı

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde Ç / ç ünsüzünü göstermek için Չ / ǵ (dche) ve Q / ǵ sembolleri kullanılmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde Ç / ç ünsüzünün

kullanıldığı bazı kelimeler şu şekildedir: körgüzüçi “gösterici” KZ/295b, çihar “çıkar” KZ/295a, çuğur “çukur” KZ/295a, keçti “geçti, gitti” KZ/296a, üçün “için” KZ/297a, hiliçtan “kılıçtan” KZ/297b, yarguçi “yargıç” TB/154a, barça “bütün” TB/154a, ant içmä- “yemin etme-” TB/155b, 2-inçi “ikinci” AH/175b, çiçäklänir “çiçeklenir” AH/175b, içkaysen “içeceksin” AH/176a, aç- “aç-” AH/176a, elçi “elçi” KV/536.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde Ç / ç ünsüzünün gösterimi için iki sembol kullanılmıştır. Bunlardan birincisi C / c ünsüzü için de kullanılan ج diğeri ise چ’dir. Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde Ç / ç ünsüzünü içerisinde barındıran bazı kelimeler şu şekildedir: آچب “açub” İN/59v, اوچاق “oçak” TA/7a, اچوق “açuk” İM/118a, کوج “küç” İM/86a (Güner, 2020:61).

Codex Cumanicus’ta Ç / ç ünsüzünü göstermek için ç, ê ve g sembolleri kullanılmıştır: çigharme ≈ çihar men “çıkarım” CC/11b, agaç ≈ agaç “ağaç” CC/58b, çin ≈ çin “gerçek” CC/80a (Argunşah Güner, 2015:51).

1.6.3.4. D / d ünsüzünün yazımı

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde D / d ünsüzünü göstermek için S / un (dyun) sembolleri kullanılmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleri içerisinde D / d ünsüzünü barındıran bazı kelimeler şunlardır: klâmadi “istemedi” KZ/68a, tirildi “dirildi” KZ/68a, adamlarni “adamlarını” KZ/68a, toğrudur “doğrudur” KZ/68a, törädän “kanundan” KZ/68a, öldü “öldü” TB/149a, tağdan “dağdan” TB/149a, kirmädi “girmedi” TB/150a, vahtlarda “zamanda” TB/150b, uluslarda “uluslarda” TB/150b, Tenridän “Tanrı’dan” AH/177a, boldum “oldum” AH/175a, aldım “aldım” AH/175a, yedi “yedi, 7” AH/176a, kendi “kendi” AH/176a, ħardašin “kardeşin” KV/535.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde D / d ünsüzünü göstermek için daha çok ð sembolü kullanılmıştır. Bunun yanında Kavânînü’l-Küllîye, Dürretü’l-Mudiyye ve Tuhfetü’z-Zekiyye’de D / d ünsüzünü göstermek için standart kullanımdan farklı olarak kalın sıradan kelimelerde ض ile beraber ð ve ظ kullanılmıştır. Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde içerisinde D / d ünsüzünü barındıran bazı kelimeler şunlardır: الضدى “aldı” KK/11b, بىضى “bozdu” دوار “duvar” TZ/7b, ظوار “duvar” TZ/7b, سىندى “sindi” Kİ/54 (Güner, 2020:62).

Codex Cumanicus’ta D / d ünsüzü, D / d sembolleriyle gösterilmiştir: aldum “aldım” CC/3a, dost “dost, arkadaş” CC/65b, söndür “söndürmek” CC/11b (Argunşah Güner, 2015:51).

1.6.3.5. F / f ünsüzünün yazımı

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde F / f ünsüzünü göstermek için Ф / ф (fe) sembolleri kullanılmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde F / f ünsüzünü barındıran bazı kelimeler şunlardır: färah “ferah” KZ/79b, ufalgan “kırılan” KZ/87b, ufattı “ufaladı” KZ/95b, frištä “melek” TB/154b, KV/536a, hafta “hafta” TB/160a, färahlik “ferahlık” AH/176b, bir haftadan “bir haftadan” KV/538, sultan Mustafani “Sultan Mustafa’yı” KV/538.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde F / f ünsüzünü göstermek için daha çok ف sembolü kullanılmıştır: سفى “sufi” İM/100b (Güner, 2020:45).

Codex Cumanicus’ta F / f ünsüzü, F / f sembolleriyle gösterilmiştir: çift “çift” CC/37a, falan “falan” CC/33a, fil “fil” CC/41a, hafta “hafta” CC/36a (Argunşah Güner, 2015:51).

1.6.3.6. G / g ünsüzünün yazımı

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde G / g ünsüzünü göstermek için Է / Է (gyun) sembolleri kullanılmıştır. Bu sembol ince ünlülerle beraber kullanılmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde G / g ünsüzünü barındıran bazı kelimeler şunlardır: anğay “anlayacak” KZ/95b, Teñrigä “Tanrı’ya” KZ/95b, bizgä “bize” KZ/95b, düğül “değil” TB/160a, günäş “güneş” TB/160b, kelgäy “gelecek” TB/161b, uslu xigar “akıllı hikar” AH/175b, övrätmägä “öğretmeye” AH/175b, kimsägä “kimseye” AH/175b, bugün “bugün” KV/536, yılga “yıla” KV/53a.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde G / g ünsüzünü göstermek için ګ sembolü kullanılmıştır: برګان “bergen” İN/3v, الګ “elig” İM/252b, اګو “eygü” GT/6b, اګنه “igne” Kİ/19 (Güner, 2020:43).

Codex Cumanicus’ta G / g ünsüzünün gösterimi için G / g sembolleri kullanılmıştır: agen “çıkmaq, yükselmek” CC/3a, egrı “eğri” CC/30b (Argunşah Güner, 2015:51).

1.6.3.7. Ğ / ğ ünsüzünün yazımı

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde Ğ / ğ ünsüzünü göstermek için Զ / Զ (ghad) sembolleri kullanılmıştır. Bu sembol kalın ünlülerle beraber kullanılmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde içerisinde Ğ / ğ ünsüzünü barındıran bazı kelimeler şunlardır: alğış “dua” KZ/96a, oğlu “oğlu, erkek çocuğu” KZ/96a, yalğan “yalan” TB/162b, ağzi “ağzı” TB/163a, toğur- “doğur-” KV/536, toğru “doğru” KV/536, boğdu “boğdu” KV/536.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde Ğ / ğ ünsüzünü göstermek için ڭ sembolü kullanılmıştır: ياڭ “yağ” İM/105a, تڭوڭ “tapuğ” İM/261b, بلغان “yalğan” İM/411b (Toparlı, 1992:40).

Codex Cumanicus’ta Ğ / ğ ünsüzünü göstermek için Ğ / ğ sembolleri kullanılmıştır: koyğaş “koyun koyuna yatmak” CC (Grønbech, 1942:239).

1.6.3.8. H / h ünsüzünün yazımı

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde H / h ünsüzünü göstermek için Ի / Ի (ho) sembolleri kullanılmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde H / h ünsüzünü barındıran bazı kelimeler şunlardır: färah “ferah” KZ/96a, heç “hiç” KZ/98a, hörmät “saygı” KZ/98a, här “her” TB/163a, hăläl “helal” TB/164b, hafta “hafta” TB/164a, möhür “mühür” AH/175b, hem “hem” KV/539, šähärdän “şehirden” KV/536, Ermeni mahaläsın “Ermeni mahallesi” KV/539.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde H / h ünsüzünü göstermek için ھ / ھ sembolleri kullanılmıştır: تحت “taht” İM.

Codex Cumanicus’ta H / h ünsüzünü göstermek için G / g ve ch sembolleri kullanılmıştır: ayach “ayak” CC/48b, gafta “hafta” CC/36a (Argunşah Güner, 2015:51).

1.6.3.9. Һ / Һ ünsüzünün yazımı

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde Һ / Һ ünsüzünü göstermek için Խ / Խ (khe) sembolleri kullanılmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleri içerisinde Һ / Һ ünsüzünü barındıran bazı kelimeler şunlardır: toprağ “toprak” KZ/99b, Һuthar- “kurtar-” KZ/99b, Һurban “kurban” KZ/100a, Һalir “kalır” TB/170a, Һulağ “kulak” TB/170b, bağar “bakar” TB/170b, vağtına “zamanına” AH/175a, Һatun “kadın” AH/175a, ayağ “ayak” AH/175a.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde Һ / Һ ünsüzünü göstermek için ڭ sembolü kullanılmıştır: آخر “ahır” İM.

Codex Cumanicus'ta Һ / Һ ünsüzünü göstermek için ch, g, gh, x, ʒ sembolleri kullanılmıştır: çacharadir “bağırđı” CC/57a, gala ≈ ħala CC/39b, gham ≈ ħam CC/37b, moghor ≈ moħor CC/25a, xoptı ≈ ħoptı CC/58a, azixi ≈ azıħı CC/71a (Argunşah Güner, 2015:51-54).

1.6.3.10.J / j ünsüzünün yazımı

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde J / j ünsüzünü göstermek için Ժ / ժ (zhe) sembolleri kullanılmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde J / j ünsüzünü barındıran bazı kelimeler şunlardır: Jisus “Hz. İsa” TB/149b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde J / j ünsüzünü göstermek için ڭ sembolü kullanılmıştır: آژدرھا “ejderha” GT/48a.

Codex Cumanicus'ta J / j ünsüzü kullanılmamıştır.

1.6.3.11.K / k ünsüzünün yazımı

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde K / k ünsüzünü göstermek için Ԡ / ԡ (kim) ve Ԣ / ԣ (ke) sembolleri kullanılmıştır. Ԣ / ԣ (ke) sembolü ince ünlülerle beraber, Ԡ / ԡ (kim) sembolü ise kalın ünlülerle beraber kullanılmıştır: yüräkläri “kalpleri” KZ/43, etkäy “yapacak” KZ/43b, eksilmägäy “eksilmeyecek” KZ/43b, körgüzdü “gösterdi” KZ/43b, kendiniġ “kendinin” KZ/43b, kläsä “istese” KZ/43b, közgä “göze” KZ/43b, kelgäy “gelecek” KZ/44a, k'risdän “hristiyan” TB/157b, kim “kim” TB/157b, keräk “gerek” TB/157b, bitik “bitik” TB/157b, eski “eski” TB/157b, AH/175a, kördüġ “gördük” TB/158a, eksik “eksik” TB/158a, ayt kay “söyleyecek” AH/175a, kündä “günde” AH/175a, kündüz “gündüz” AH/175b, Türk “Türk” KV/534, ketti “gitti” KV/538.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde K / k ünsüzünü göstermek için ڪ / ڭ sembolleri kullanılmıştır: اڭوق “açuk” İM/118a, اقارصو “akarsu” TA/7b, ايرڪ “ayruk” Kİ/27, بالڪ “balık” BM/5, اكسڪ “eksük” MS/43a, ارسڪ “ersük” BM/9 (Güner, 2020:41-43).

Codex Cumanicus'ta K / k ünsüzünü göstermek için k, c, ch sembolleri kullanılmıştır: balçuc ≈ balçuk CC/39a, bitic ≈ bitik CC/45a, erfek ≈ érsek CC/59a, kara kus ≈ kara kuş “CC/65b (Argunşah Güner, 2015:50-52).

1.6.3.12.L / l ünsüzünün yazımı

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde L / l ünsüzünü göstermek için Լ / Լ (lyun) sembolleri kullanılmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde içerisinde L / l ünsüzünü barındıran bazı kelimeler şunlardır: kelgäy “gelecek” KZ/44a, künläri “günlerine” KZ/44a, Ol “o” KZ/44a, arilik “kutsallık” KZ/44a, algış “dua” KZ/44a, ħuvatli “kuvvetli” KZ/44a, aldġġ “aldık” TB/158a, küçlü “güçlü” TB/158a, düġül “deġil” TB/158a, oġlum “erkek çocuġum” AH/175b, yılan “yılan” AH/176a, bardġlar “vardılar” KV/536, kelip “gelip” KV/538.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde L / l ünsüzünü göstermek için Լ sembolü kullanılmıştır: ساڪال “sakal” İM/87b, يالغان “yalgan” İM/411b, بالسى “balası” İM/455a (Toparlı, 1992:40-41).

Codex Cumanicus'ta L / l ünsüzünü göstermek için L / l sembolü kullanılmıştır: allenda ≈ allında CC/63a, almac ≈ almak CC/23b, boguldum ≈ boguldum CC/18b (Argunşah Güner, 2015:52).

1.6.3.13.M / m ünsüzünün yazımı

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde M / m ünsüzünü göstermek için Լ / Լ (lyun) sembolleri kullanılmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde M / m ünsüzünü barındıran

bazı kelimeler şunlardır: kim “kim” KZ/45b, almadı “almadı” KZ/45b, eyämizdän “efendimizden” KZ/45b, körmä- “görme-” KZ/45b, yeñmäñ “yenmek” KZ/45b, kötürdüm “götürdüm” KZ/45b, tutmaga “tutmaya” TB/158b, bolmasa “olmasa” TB/158b, ermeni “Ermeni” TB/158b, bermäğä “vermeye” TB/158b, ölümdän “ölümden” TB/158b, keltirdim “getirdim” AH/175b, bolma- “olma-” AH/176a, köz hoyma- “göz koyma-” AH/176a, kümüş “gümüş” KV/536, bizim “bizim” KV/536, zaman “zaman” KV/537.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde M / m ünsüzünü göstermek için م sembolü kullanılmıştır: برماق “barmak” İM/174a, يماسا “yimese” İM/279b, يكرمي “yigirmi” İM/262b (Toparlı, 1992:42).

Codex Cumanicus’ta M / m ünsüzünü göstermek için M / m ve n sembolü kullanılmıştır: eliclamac ≈ êliklemek CC/45a, salan ≈ salam CC/52a (Argunşah Güner, 2015:53).

1.6.3.14.N / n ünsüzünün yazımı

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde N / n ünsüzünü göstermek için Ն / ն (nu) sembolleri kullanılmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde içerisinde N / n ünsüzünü barındıran bazı kelimeler şunlardır: kendini “kendini” KZ/45b, ant “yemin” KZ/45b, biyni “beyi” KZ/45b, yüzün “yüz” KZ/45b, üçün “için” KZ/45b, mendän “benden” KZ/45b, duşmanlarım benim “benim düşmanlarım” KZ/45b, kün uzun “uzun gün” KZ/45b, ölümdän “ölümden” TB/158b, äväldän “önceden” TB/158b, dünyâ “dünya” TB/158a, töräni “kanunu” TB/159b, anı “onu” AH/175b, sen “sen” AH/175b, yaman “kötü” AH/176a, süvün- “sevin-” AH/176a, ermeni “Ermeni” KV/537, çörüvlärin “askerlerin” KV/537.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde N / n ünsüzünü göstermek için ن sembolü kullanılmıştır: قان “kan” İM/133b, انوق “anuk” İM/416b, انت “ant” İM/394b (Toparlı, 1992:40).

Codex Cumanicus’ta N / n ünsüzünü göstermek için m, ve n sembolleri kullanılmıştır: satum ≈ satun CC/11a, chendir ≈ kendir CC/44b, coparurmen ≈ koparur men CC/11b (Argunşah Güner, 2015:53).

1.6.3.15.η ünsüzünün yazımı

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde η ünsüzünü göstermek için ayrı bir sembol kullanılmamıştır. Daha çok Ն / ն (nu) ve Է / է (gyun) sembollerinin birlikte kullanılmasıyla η ünsüzü karşılanmıştır. Daha seyrek olmakla beraber Ն / ն (nu) ve Գ / գ (kim) sembollerinin birlikte kullanılması ile Ն / ն (nu) ve Զ / զ (ke) sembollerinin birlikte kullanılmasıyla η ünsüzü karşılanmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde η ünsüzünün kullanıldığı bazı kelimeler şu şekildedir: kendini “kendinin” KZ/45b, Teñrim “Tanrım” KZ/45b, yoluñnu seniñ “senin yolunu” KZ/46a, maña “bana” KZ/46a, kişiniñ “kişinin” TB/159b, çerüvnüñ “askerin” TB/159b, soñra “sonra” TB/160b, künläriñ “günlerin” AH/176b, ayağña “ayağına” AH/177a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde η ünsüzünün yazımıyla ilgili bir birlik yoktur. Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde η ünsüzü nun ve keفك, nun ve gayın نغ, altına üç nokta konulmuş nun ن, bazen keفك, bazen üç noktalı keفك, nun ve üç noktalı keفك, gayın ع ve nun ن sembolleri metinlerde η ünsüzünü göstermek için kullanılmıştır: انكسر “ağsız” GT/67b, انكسا “eñse” DM/13a, قنكلى “kanlı” TA/10a, سندي “sinđi” Kİ/54, كوكول “göñül” TA/22b, بنگار “biñar” BM/3, بن “biñ” BM/13 (Güner, 2020:63).

Codex Cumanicus'ta ȳ ünsüzünün gösterimi için g, n, ȳ, ng sembolleri kullanılmıştır: ȳenig ≈ sēniȳ CC/18b, anin ≈ anȳ CC/32b, muȳreydir ≈ mȳȳreydir CC/57a, ongdīm ≈ onȳdīm CC/18a (Argunşah Güner, 2015:50-53).

1.6.3.16.P / p ünsüzünün yazımı

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde P / p ünsüzünü göstermek için Բ / ք (pen) ve Փ / փ (pyur) sembolleri kullanılmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde P / p ünsüzünü barındıran bazı kelimeler şunlardır: yaptı “yaptı” KZ/48b, yöpsündi “kabul etti” KZ/50a, tapungay “inanacak” KZ/52a, topraȳ “toprak” KZ/54a, kesip “kesip” TB/160b, açip “açıp” TB/161a, bolup “olup” TB/161a, işitip “işitip” TB/161b, dȳuap “cevap” AH/177a, alpavud “asker” KV/536.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde P / p ünsüzü iki farklı sembolle gösterilmiştir. Özellikle Բ (be) sembolü çoğunlukla P / p ünsüzünü karşılamıştır. Bunun yanında ք (pe) sembolü de P / p ünsüzünün gösteriminde kullanılmıştır: Բ “alp” Kİ/21, Բ “apak” KK/4a, ք “kap” TA/18a, ք “köp” GT/4b (Güner, 2020:64).

Codex Cumanicus'ta P / p ünsüzünü göstermek için p sembolü kullanılmıştır: zopla ≈ çöple CC/8b, yp ≈ ip CC/13a, yaptīm ≈ yaptım CC/7b (Argunşah Güner, 2015:53).

1.6.3.17.R / r ünsüzünün yazımı

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde R / r ünsüzünü göstermek için iki farklı sembol kullanılmıştır. Bunlardan ilki kalın ünlülerle kullanılan Ռ / ռ (ra), diğeri ise ince ünlülerle kullanılan Ր / ր (re)'dir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde R / r ünsüzünün kullanıldığı bazı kelimeler şu şekildedir: arilik “azizlik” KZ/54a, Yüräklänmä “Cesaretlenme” KZ/54a, ertäsi “sonrası” KZ/54a, berdiȳ “verdin” KZ/54a, çövärdüȳ “çevirdin” KZ/54a, alır “alır” TB/161a, möhür “mühür” TB/161a, bermäh “vermek” TB/161b, yargu “yargı, hüküm” AH/177a, Türk “Türk” KV/537, kirdi “girdi” KV/537, Tatar “Tatar” KV/537, bir “bir” KV/537, tiri “diri” KV/538.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde R / r ünsüzünü göstermek için ր sembolü kullanılmıştır: ր “artı” İM/335b, ր “arı” İM/85b, ր “bar” İM/295a, ր “barmak” İM/174a (Toparlı, 1992:40).

1.6.3.18.S / s ünsüzünün yazımı

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde S / s ünsüzünü göstermek için Ս / ս (se) sembolleri kullanılmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde S / s ünsüzünü barındıran bazı kelimeler şunlardır: sağit “tas, tabak” KZ/57b, saȳa “sana” KZ/57b, umsandīm “güvendim” KZ/57b, ħirsizlar “hırsızlar” KZ/57b, tilsiz “dilsiz” KZ/57b, sövüȳüz “seviniz” KZ/58a, üstünä “üstüne” TB/161a, suvdan “sudan” TB/161a, atası “atası” TB/161a, övrätsin “öğretsin” TB/161b, tinsizliȳ “dinsizlik” AH/177a, vaȳtsiz “zamansız” AH/177a, sebdemper “eylül” KV/537, soȳra “sonra” KV/538, rastla- “rastla-” KV/538.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde S / s ünsüzünün gösterimi üç farklı sembolle gerçekleştirilmiştir. Birinci sembol daha çok kalın ünlülerle kullanılan Ս (sad), ikincisi ise daha çok ince ünlülerle birlikte kullanılan Տ (sin)'dir. İnce ünlülerle beraber kullanılan bir diğeri sembol de Տ (se)'dir. S / s ünsüzünün metinlerde gösterilmesinde bir birlik bulunmamaktadır: ս “uş” Kİ/14, ս “uvuş” Kİ/25, ս “su” TA/7a, ս “söz” İM/263a, կոկս “kökü” İM/490b (Güner, 2020:64-65).

Codex Cumanicus'ta S / s ünsüzünü göstermek için s, ʃ, x sembolleri kullanılmıştır: sidic ≈ sidik CC/48b, sagenmac ≈ sagınmak CC/21b, folvdím ≈ soludım CC/57a, ux ≈ us CC/33a (Argunşah Güner, 2015:54-55).

1.6.3.19.Ş / ş ünsüzünün yazımı

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde Ş / ş ünsüzünü göstermek için Զ / շ (sha) sembolleri kullanılmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde Ş / ş ünsüzünü barındıran bazı kelimeler şunlardır: algış “dua” KZ/265b, işit- “duy-” KZ/265a, başına “başına” KZ/266b, duşmanlarınin “düşmanlarının” KZ/266b, yahşi “iyi, güzel” TB/161a, başha “başka” TB/161a, 7 yaşından “7 yaşından” TB/161b, tüş- “düş-” TB/162a, KV/538, hardaş “kardeş” AH/177b, kişi “kişi” AH/177b, paşa “paşa” KV/538, šähär “şehir” KV/541.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde Ş / ş ünsüzünü göstermek için ش (şin) sembolü kullanılmıştır: اش “aş” İM/388b, تاش “taş” İM/331a, اولوش “ülüş” İM/263b, اوکوش “öküş” İM/17b (Toparlı, 1992:41-43).

Codex Cumanicus'ta Ş / ş ünsüzünü göstermek için s, ʃ, ʃch, □, x, ʒ sembolleri kullanılmıştır: tis ≈ tiş CC/47b, toguʃchı ≈ toguşu CC/61b, corgaʃın ≈ korgaşın CC/42b, tek□i ≈ təkşi CC/71b, yaxırj ≈ yaşırı CC/31b, neʒic ≈ nêçik CC/2a (Argunşah Güner, 2015:54-55).

1.6.3.20.T / t ünsüzünün yazımı

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde T / t ünsüzünü göstermek için ԥ / դ (ta) ve Թ / թ (to) sembolleri kullanılmıştır. ԥ / դ (ta) sembolü Ermenice kökenli kelimelerde kullanılmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde T / t ünsüzünün kullanıldığı bazı kelimeler şu şekildedir: bulutlar “bulutlar” KZ/268a, etsinlär “yapsınlar” KZ/268a, işitti “duydu” KZ/268a, Teñri “Tanrı” KZ/268a, tap- “inan-” TB/162a, ögütlägäy “öğüt verecek” TB/162a, dinsizliktän “dinsizlikten” TB/162b, vaht “zaman” AH/177a, tilij “dilim” AH/177b, Tatar “Tatar” KV/537, evet “evet” KV/541, Türk “Türk” KV/541, sultan “sultan, padişah” KV/541, ket- “git-” KV/542, tek “tek” KV/542.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde T / t ünsüzünü göstermek için ت / ط sembolleri kullanılmıştır: أرتى “artı” İM/85b, انت “ant” İM/394b, أت “at” İM/50a, تاش “taş” İM/331a, بلوط “bulut” DM/2b, طاطلو “tatlu” TA/29a (Toparlı, 1992:40, Güner 2020:65).

Codex Cumanicus'ta T / t ünsüzünü göstermek için t, th sembolleri kullanılmıştır: tobalak ≈ tobalak CC/82a, tus ≈ tüş CC/25b, buth ≈ but CC/48b (Argunşah Güner, 2015:54).

1.6.3.21.V / v ünsüzünün yazımı

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde V / v ünsüzünü göstermek için Վ / վ (vev) sembolleri kullanılmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde V / v ünsüzünü barındıran bazı kelimeler şunlardır: avaz “ses” KZ/268a, çevräm “çevrem” KZ/268a, sövüçi “seven” KZ/269b, huvat “kuvvet” KZ/267a, övinä “evine” KZ/270a, aruv “aziz” TB/162a, evet “evet” TB/162b, vahtsız “zamansız” AH/177a, sövmä- “sevme-” AH/177a, çevrä “çevre” KV/542, övlän- “evlen-” KV/542

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde V / v ünsüzünü göstermek için و sembolü kullanılmıştır: دلو “delü” İM/184b, اتوك “etük” İM/493a, بيوك “beyük” İM/89b (Toparlı, 1992:41).

Codex Cumanicus'ta V / v ünsüzünü göstermek için ou, ú, u sembolleri kullanılmıştır: haua ≈ hava CC/37a, koura ≈ kovra CC/57a, ouat ≈ vat CC/51b (Argunşah Güner, 2015:53-55).

1.6.3.22.Y / y ünsüzünün yazımı

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde Y / y ünsüzünü göstermek için Յ / j (hi) sembolleri kullanılmıştır. Ayrıca kelime başında ye- sesini göstermek Ե / ı sembolü kullanılmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde Y / y ünsüzünü içerisinde barındıran bazı kelimeler şunlardır: Biyniñ “Efendinin” KZ/270a, yaman “kötü” KZ/270a, bergäy “verecek” KZ/270a, kelgäy “gelecek” KZ/270, yerni “yeri” KZ/270a, yirah “uzak” TB/162a, yazih “günah” TB/162a, yoh “yok” TB/162b, aytti “söyledi” TB/162a, 60 yaşına “60 yaşına” AH/175a, kliyir “istiyor” KV/537, 12 yıldan beri “12 yıldan beri” KV/537, yaman “kötü” KV/543.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde Y / y ünsüzünü göstermek için ى sembolü kullanılmıştır: أينسا “ayınsa” İM/60a, آى “ay” İM/268b, ياغ “yağ” İM/105a, يالغان “yalğan” İM/411b (Toparlı, 1992:40).

Codex Cumanicus'ta Y / y ünsüzünü göstermek için j, ȝ, x, i, í sembolleri kullanılmıştır: jargu ≈ yargu CC/58a, jox ≈ yok CC/60a, xuxu ≈ yüzüm CC/53b, iacşi ≈ yakşı CC/59a (Argunşah Güner, 2015:52-54).

1.6.3.23.Z / z ünsüzünün yazımı

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde Z / z ünsüzünü göstermek için Ձ / q (za) sembolleri kullanılmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde Z / z ünsüzünü içerisinde barındıran bazı kelimeler şunlardır: ağızdan “ağızdan” KZ/270a, uzaħ “uzak” KZ/270a, klämäzlär “istemezler” KZ/270a, sözläsäm “söylesem” KZ/270a, yazih “günah” TB/162a, sizgä “size” TB/162b, dinsiz “dinsiz” TB/162b, avaz “ses” AH/175a, özgä “kendi” KV/537, közdän “gözden” KV/537.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde Z / z ünsüzünü göstermek için ذ, ز, ض, ظ sembolleri kullanılmıştır: أغز “ağız” Kİ/17, ازدر “azdur” GT/3a, بوذ “boz” KK/59a (Güner, 2020:66).

Codex Cumanicus'ta Z / z ünsüzünü göstermek için s, ȝ, β, x, ȝ sembolleri kullanılmıştır: tos ≈ toz CC/39b, vs ≈ uz CC/12b, tuşaturme ≈ toguşı CC/61b, beymiş ≈ beyimiz CC/73a, xuxu ≈ yüzüm CC/53b, teņiř ≈ teņiz CC/66a (Argunşah Güner, 2015:52-55).

1.6.3.24.W / w ünsüzünün yazımı

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde çift dudak ünsüzü W / w'yi göstermek için Բ / ı (hyun) sembolleri kullanılmıştır. W / w ünsüzü sınırlı sayıda kelimeye çıkmaktadır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde W / w ünsüzünü içerisinde barındıran bazı kelimeler şunlardır: Tawit “özel isim” KZ/299a, TB/181b.

Codex Cumanicus'ta W / w ünsüzünü göstermek için W / w sembolleri kullanılmıştır: boyow “boya renk” CC/8b (Güner, 2020:71).

1.6.3.25.Dz / dz ünsüzünün yazımı

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan çift seslerden biridir. Metinlerde Dz / dz ünsüzünü göstermek için Ծ / ɖ (dza) sembolleri kullanılmıştır. Türkçedeki C / c sesine karşılık gelmektedir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde Dz / dz ünsüzünü içerisinde barındıran bazı kelimeler şunlardır: dzan “can” KZ/300a, dzanavar “canavar” KZ/302a, dzerüv “asker” TB/159b, dzuap “cevap” AH/175b.

1.6.3.26. Ts' / ts' ünsüzünün yazımı

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan çift seslerden bir diğeridir. Metinlerde Ts' / ts' ünsüzünü göstermek için օ / g sembolleri kullanılmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde Ts' / ts' ünsüzünü içerisinde barındıran bazı kelimeler şunlardır: Zart'uts'yalk “uyanalar” AB/26.

1.6.3.27. Ts / ts ünsüzünün yazımı

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde tespit ettiğimiz Ts / ts ünsüzü օ / ă (tsa) sembolüyle gösterilmiştir: ints “acı” AB/150.

Ermeni alfabesiyle yazılan Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ünsüzlerin gösterimiyle ilgili önemli problemler yaşanmamıştır.

1.6.4. Ünlülerle İlgili Ses Olayları

1.6.4.1. Ünlü Uyumları

Kelimelerin içerisindeki ünlülerin kalınlık, incelik, düzlük ve yuvarlaklık bakımından uyumlu olması durumu ünlü uyumu olarak adlandırılmaktadır.

1.6.4.1.1. Kalınlık Uyumu

Tarihî Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinde genel olarak kalınlık uyumu vardır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde de kalınlık uyumu sağlamıştır. Özellikle farklı dillerden alınan bazı uyum dışı kelimelerin de metinlerde kalınlık uyumuna uygun hâle getirildiği görülmektedir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kalınlık uyumu bulunan bazı kelimeler şunlardır: adamlar “adamlar” KZ/151b, holundan “kolumdan” KZ/152a, hizinij “kızının” KZ/152b, ağızların “ağızların” KZ/153a, ayttim “söyledim” KZ/153a, aldım “aldım” TB/149a, boldu “oldu” TB/149a, yazıhlarına “günahlarına” TB/149a, yohtur “yoktur” TB/149b, uluslarda “uluslarda” TB/150b, oğlum “oğlum” AH/176a, turar “durur” AH/176a, düşmanij “düşmanın” AH/176a, buyruhu “emri” AH/177a, başlandı “başlandı” KV/535, Varşovda “Varşova’da” KV/535, basıldı “basıldı” AB/1, atıma “adıma” AB/4, togru “doğru” AB/3, sahat “saat” AB/4, maņa “bana” AB/7, sarnadım “seslendim” AB/8.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kalınlık uyumunun olmadığı bazı kelimeler de dikkat çekmektedir. Özellikle şahıs zamirleriyle gerçekleştirilen çekimlerden ikinci teklik şahıs zamiri “sen” ile meydana getirilen çekimde kalınlık uyumunun bozulduğu durumlar görülmektedir: taparsen “inanırsın” TB/177b, bolsarsen “olursan” TB/164b, bolursen “olursun” AH/176b.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde aitlik eki olarak daha sık +GI kullanılmıştır. Eklendiği tüm kelimelerde olmasa da kimi durumlarda aitlik eki +GI uyumu bozmaktadır: ormandagi “ormandaki” KZ/101b, tağdagi “dağdaki” KZ/101b, Ulustagi “ulustaki” TB/160a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de kalınlık uyumu görülse de farklı sebeplerden dolayı uyum bozuklukları da görülmektedir. Kalınlık uyumunun görüldüğü örnek kelimelerden bazıları şunlardır: altındaki “altındaki” İM/155b, başındaki “başındaki, öndeki” İM/479b (Güner, 2020:77; Toparlı, 1992:66).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinde olduğu gibi Memlûk Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinde de kalınlık uyumu mevcuttur; fakat tıpkı Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi

metinlerinde olduğu gibi Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de kalınlık uyumu dışında kalan kimi örnekler mevcuttur: olturmegey “oturmayacak” İM/146a, tutmegey “tutmayacak” İM/192a, fakirlerge “fakirlere” İM/251b (Toparlı, 1992:66).

Codex Cumanicus’ta da kalınlık uyumu görülmektedir: açkuç “anahtar” CC/6a, oynıç “çalgıcı” CC/45a, yavlov “yağ tavaşı” CC/82b (Argunşah Güner, 2015:59).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde görüldüğü gibi Codex Cumanicus’ta da kalınlık uyumunun olmadığı bazı kelimeler vardır: alley “şöyle, böyle” CC/80a, kurtley “kurt gibi” CC/69b, yavleyin “yağ gibi” CC/70b (Argunşah Güner, 2015:59).

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde bazı örnekler dışında kalınlık uyumunun olduğunu söyleyebiliriz.

1.6.4.1.2. İncelik Uyumu

Tarihî Kıpçak Türkçesi döneminde genel olarak incelik uyumu vardır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde incelik uyumu sağlamdır: tiridirlär “diridirler” KZ/152a, eksildi “eksildi” KZ/153b, yerdä “yerde” KZ/154a, içindän “içinden” KZ/154a, ölüsün “ölüsün” TB/149a, işittim “duydu” TB/149a, kömdülär “gömdüler” TB/149a, kimlär “kimler” TB/149b, sövgäysiz “seveceksiniz” TB/150a, seni “seni” AH/176a, kimsägä “kimseye” AH/176a, hörmätlä “saygıyla” AH/177a, bermä “verme” AH/177a, benim “benim” AB/4, bizim “bizim” AB/5, biyik “büyük” AB/13, eksildi “eksildi, azaldı” AB/24, közläri “gözleri” KV/538, dinsiz “dini olmayan” KV/538.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de incelik uyumu görülmektedir: içindeki “içindeki” İM/40b, iyeñ “efendin” İM/80a, tiliñ “dilin” İM/27a, sözüñ “sözün” İM/64a (Toparlı, 1992:66, Kapdan 2014:166).

Codex Cumanicus’ta da tıpkı diğer tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde olduğu gibi incelik uyumu görülmektedir: küzün “güzün” CC/65b, tünäkün “dün” CC/31a, êkindü “ikindi” CC/36a (Argunşah Güner, 2015:117).

1.6.4.1.3. Düzlük Uyumu

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde düzlük uyumuna giren çok sayıda kelime olmasına rağmen uyum dışı kalan kelimelerin de varlığı göze çarpmaktadır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde düzlük uyumunun görüldüğü bazı kelimeler şunlardır: açih “açık” KZ/101b, artih “artık” KZ/289b, biyik “büyük” KZ/290b, ağız “ağız” KZ/290b, yazihli “günahlı” KZ/290b, biyiklik “büyüklük” TB/161a, başha “başka” TB/161a, kimsägä “kimseye” AH/176a, adamlar “adamlar” AH/176a, avaz “ses” KV/538, dinsizniñ “dizsiniz” KV/538.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde düzlük uyumuna uymayan kelimeler de dikkat çekmektedir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinin karakteristik özelliği olan art damak g ünsüzünün v ünsüzüne dönüşmesi olayının sonucunda düz ünlünün yuvarlaklaştığı görülmektedir. Bu yuvarlaklaşma sonucunda kelimelerin uyum dışına çıktığı görülmektedir: arig > aruv “temiz” KZ/28a, adig > ayuv “ayı” TB/192a.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde geçen bazı kelimelerin ikinci hecelerinde bulunan geniş ünlüler uyumun bozulmasına sebep olmaktadır: tergöv “araştırma, plan” KZ/128a, izdöv “şikâyet” TB/192a, alpovud “asker” TB/199a.

-vUçI fiilden isim yapım ekinin, eklendiği kelimelerde düzlük uyumunu bozduğunu görmekteyiz: sahlavuçi “saklayıcı, saklayan” TB/155b, bilüçi “bilen” TB/156a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de düzlük uyumu hâkim değildir. Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde düzlük uyumunun görüldüğü bazı kelimeler şu şekilde sıralayabiliriz: érte “sabahleyin, yarın” TA/30a, Kİ/40, toğa “anadan doğma” “KE/78b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde uyum dışı kalan bazı kelimeleri şu şekilde sıralayabiliriz: beyük “büyük” İM/89b, edgü “iyi” İM/30a, hatun “eş, kadın, hanım” İM/384a, salķum “salkım” İM/387b, yastuk “yastık” İM/87a (Toparlı, 1992:68).

Codex Cumanicus’ta düzlük uyumu vardır; fakat tam değildir. Codex Cumanicus’ta düzlük uyumunun görüldüğü bazı kelimeler şunlardır: Tēnridin “Tanrı’dan” CC/72a, mēnden “benden” CC/33b, yamannı “kötüyü” CC/35a (Argunşah Güner, 2015:95).

Codex Cumanicus’ta bazı eklerin sadece düz şekilleri olmakla beraber bazı eklerin hem düz hem yuvarlak şekilleri mevcuttur. Yuvarlak ünlülü ekler düzlük uyumunun bozulmasına neden olmaktadır. Codex Cumanicus’ta uyumun olmadığı bazı kelimeler şunlardır: açkuç “anahtar” CC/6a, alıştırmak “alıştırmak” CC/7a, bitüv “yazı” CC/74b, çırmaluptur “sarılıyor” CC/57a, éksük “eksik” CC/9b, yavlov “yağ tavası” CC/82b (Argunşah Güner, 2015:59).

1.6.4.1.4. Yuvarlaklık Uyumu

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde yuvarlaklık uyumu tam değildir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde yuvarlaklık uyumuna giren kelimelerden bazıları şunlardır: öldür- “öldür-” KZ/291a, boldu “oldu” KZ/291a, möhürnün “mühürün” TB/161a, bolmagay “olmayacak” TB/161b, uzun “uzun” KV/535, bugün “bugün” KV/536.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde +çI / +çU isimden isim yapım eki genellikle düz ünlülü olarak kullanılmıştır. Bu durumda yuvarlaklık uyumunu bozmuştur: çerüvçi “askerlik” KZ/266b, hoyçi “çoban” TB/154b.

-vUçI fiilden isim yapım ekinin eklendiği kelimelerde yuvarlaklık uyumunu da bozduğunu görmekteyiz: sövüçi “seven” KZ/73b.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan şimdiki zaman eki -IyIr / -UyUr’un bazı fiillere eklendiğinde yuvarlaklık uyumunu bozduğu görülmüştür: köriyir “görüyor” KZ/74a, yargüliyir “yargılıyor” KZ/79b, yüriyir “yürüyor” KZ/86a, tökiyir “döküyor” TB/169a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de yuvarlaklık uyumu tam değildir. Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde yuvarlaklık uyumunun görüldüğü bazı kelimeler şunlardır: burun “burun” İM/93b, çürük “çürük” İM/143b, köpük “köpük” İM/414b, oltur “otur” İM/446b, boyun “boyun” İM/136b, kömür “kömür” İM/145b (Toparlı, 1992:67).

Codex Cumanicus’ta yuvarlaklık uyumu görülmesine rağmen uyum tüm metne hakim değildir. Yuvarlaklık uyumunun görüldüğü kelimeler vardır: bukün “bugün” CC/31a, küzün “sonbahar” CC/65b, bütün “bütün” CC/37b (Argunşah Güner, 2015:117).

Codex Cumanicus’ta bazı eklerin sadece düz şekilleri olmakla beraber bazı eklerin hem düz hem yuvarlak şekilleri mevcuttur. Bu durum genellikle hem düzlük hem de yuvarlaklık uyumlarının bozulmasına neden olmaktadır. Codex Cumanicus’ta uyumun olmadığı bazı kelimeler şunlardır: körümli “gösterişli” CC/71b, oynıçı “çalıcı” CC/45a (Argunşah Güner, 2015:59).

1.6.4.2. Ünlü Değişmeleri

1.6.4.2.1. Ünlü Yuvarlaklaşması

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde ünlü yuvarlaklaşması çeşitli sebeplere bağlı olarak meydana gelmiştir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ünlü yuvarlaklaşmasıyla ilgili özellikle dikkat çeken durum, Eski Türkçe dönemi metinlerindeki kelimelerde iç ve son ses “b” ve “g” seslerinin “v” sesine dönüşmesi sonucunda “v” dudak ünsüzünün yanındaki ünlüyü yuvarlaklaştırmasıdır.

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde aşağıda belirtilen başlıklarda ünlü yuvarlaklaşması örneklerine rastlanmıştır:

1.6.4.2.1.1. a > u

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde a > u ünlü değişimi genellikle “v” dudak ünsüzünün etkisiyle kelimelerdeki “a” ünlüsünün, dar yuvarlak “u” ünlüsüne dönüşmesiyle meydana gelmiştir: tabar > tuvar “inek ve koyun için kullanılan ortak kelime” KZ/13b, AH/176a, yabaş > yuvaş “sakin, yavaş, iyi insan” KZ/158a, yağuk > yuvuh “yakın” TB/156b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde a > u ünlü değişimi dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı etkisi ile meydana gelmiştir: agu > uvu “zehir” Kİ, agu > avu “zehir” TZ, arıg > aru “temiz” TZ, tavar > tuvar “koyun keçi cinsinden hayvan” TZ (Özek, 2014:167).

Codex Cumanicus’ta da tıpkı Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde olduğu gibi dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı etkisiyle a > u ünlü değişimi meydana gelmiştir: ab > uv “av” CC (Özek, 2014:167).

1.6.4.2.1.2. a > o

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kök veya gövdeye eklenen -vUçl ekinde mevcut olan “v” dudak ünsüzü, kendinden önceki “a” ünlüsünü “o” ünlüsüne dönüştürerek yuvarlaklaşmanın meydana gelmesini sağlamıştır: yarlıka > yarlıgovuči “merhamet eden, buyruk veren” KZ/180b, TB/169a, saqlağuçı > saqllovuči “koruyan, destek olan” KZ/270a, TB/192a, talağuçı > talovuči “hırsızlık yapan” TB/197b, aldağuçı > aldovuči “aldatıcı” TB/157a.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde a > o ünlü yuvarlaklaşması, -vUçl eki dışında da kelime içerisindeki “b” ve “g” seslerinin “v” ünsüzüne dönüşmesi sonucu meydana gelmiştir. “v” ünsüzü kendinden önceki “a” ünlüsünü “o” ünlüsüne dönüştürerek yuvarlaklaşmayı meydana gelmiştir: tarlağ > tarlov “tarla” KZ/71b, alpağut > alpovud “asker” TB/199b, tabar > tovar “koyun ve keçilere verilen ortak isim” KV/554.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde a > o ünlü yuvarlaklaşması dudak ünsüzlerinin etkisi ve yuvarlak ünlülerin etkisiyle meydana gelmiştir: kağur- > kovır- “kavur-” TZ, ağız > ovuz “ağız” Kİ/64, avlağ > ovlağ “av” TZ/84b (Özek, 2014:166; Güner, 2020:79).

Codex Cumanicus’ta a > o ünlü yuvarlaklaşması dudak ünsüzlerinin etkisi ile meydana gelmiştir: avuç > ovuç “avuç” CC/48a, savaş > sovaş “savaş” CC/7b (Argunşah Güner, 2015:60).

1.6.4.2.1.3. ä > ü

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde karşılaştığımız ünlü yuvarlaklaşmalarından biri de ä > ü değişimiyle ortaya çıkmıştır. Bu değişimin ana nedenlerinin başında, kelime içerisindeki “v”

sesinin dönüştürücü etkisi ile beraber ilerleyici ve gerileyici benzeşme yer almaktadır: sävük > süvük “sevgi” KZ/235b, säwinç > süvünç “sevinç” KZ/275b, tägül > tügül “değil” TB/151a, ülāş > ülüş “hisse” AH/176a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi ve Codex Cumanicus’ta değişime rastlanmamıştır.

1.6.4.2.1.4. ä > ö

İncelediğimiz Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ünlü yuvarlaklaşmasına örnek göstereceğimiz durumlardan bir diğeri de ä > ö değişimidir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde genellikle cümle içerisindeki “v” sesinin etkisi ile bu yumuşama ortaya çıkmıştır: äv > öv “ev” KZ/276a, säb- > söv- “sev-” KZ/300a, säwig/säwüg > sövük “aşk” AH/178a, çävrä > çövre “çevre” AB/43.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ä > ö yuvarlaklaşması, dudak ünsüzlerinin etkisiyle meydana gelmiştir: eb > öv “ev” GT (Özek, 2014:211).

Codex Cumanicus, ä > ö değişimi dudak ünsüzleri etkisiyle ortaya çıkmıştır: çëvür- > çövür- “çevir-” CC/29b, etmek > ötmek “ekmek” CC/70b, év > öv “ev” CC/62a (Argunşah Güner, 2015:60).

1.6.4.2.1.5. ı > u

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülen ı > u yuvarlaklaşması daha çok ilerleyici benzeşme yoluyla meydana gelmiştir: bulıt > bulut “bulut” KZ/302a, uçı- > uyu- “uyu-” KZ/135b, toğrı > toğru “doğru” TB/204b, KV/536, soğık > sovuğ “soğuk” TB/185b, oğrı > oğru “çalan insan, hırsız” AH/176a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülen ı > u yuvarlaklaşması, dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı etkisi ve kelime sonundaki -g ve -ğ seslerinin düşmesi sonucunda ortaya çıkmıştır: kápığ > kapu “kapı” TZ, arığ > aru “temiz” TZ (Özek, 2014:183-184).

Codex Cumanicus’ta çok heceli kelimelerin sonundaki “-ğ” sesinin düşmesiyle veya kelime içerisindeki “ğ” sesinin “v” ünsüzüne dönüşmesi sonucunda düşen veya dönüşen ünsüzün yanındaki dar ünlü yuvarlaklaşarak ı > u değişimini meydana getirmiştir: ağız > avuz “ağız” CC/71a (Argunşah Güner, 2015:60).

Codex Cumanicus’ta gerileyici benzeşme yoluyla da ı > u değişimi gerçekleşmiştir: okı- > oku- “oku-” CC/61b (Argunşah Güner, 2015:60).

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde çok fazla kelimeye görülmeyen ı > u değişimi Oğuz Türkçesinin karakteristik özelliğidir (Özek, 2014:183).

1.6.4.2.1.6. ı > ü

İncelediğimiz Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde çok nadiren karşılaştığımız bir ses olayıdır. Kelime içerisindeki “y” ünsüzünün etkisiyle ı > ü değişimi meydana gelmiştir: yorı- > yürü- “yürü-” KZ/136a, yorit- > yürüt- “yönet-” TB/187b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinleri ve Codex Cumanicus’ta tespit edilememiştir.

1.6.4.2.1.7. ı > o

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde rastlamadığımız fakat Memlûk Kıpçak Türkçesi ve Codex Cumanicus’ta az sayıda örnekte tespit edilen ı > o yuvarlaklaşması daha çok v sesinin

etkisiyle meydana gelmiştir. Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde tespit edilen örnekler şunlardır: arıĝ > arov “temiz” İM (Özek, 2014:183).

Codex Cumanicus'ta ı > o yuvarlaklaşması tespit edilen kelimeler mevcuttur: arıĝ > arov “temiz” CC, asıĝ > asov “yardım, fayda” CC (Özek, 2014:183).

1.6.4.2.1.8. i > ü

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülen i > ü yuvarlaklaşması daha çok ilerleyici benzeşme yoluyla veya kelime içerisindeki “v” ünsüzünün etkisiyle meydana gelmiştir: kigür- > küvür- “yönel-” KZ//164a, böri > börü “kurt” TB/192a, ürkit- > ürküt- “ürküt-” TB/200b, köni > könü “doğru” AB/30.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülen i > ü yuvarlaklaşması, dudak ünsüzlerinin etkisi ve yuvarlak ünlülerin ilerleyici benzeşmesi yoluyla meydana gelmiştir: kirpik > kirpük “kirpik” İM, semiz > semüz “semiz” Kİ, sipir- > süpür- “temizle-” Kİ, böri > börü “kurt” TA (Özek, 2014:231-232).

Codex Cumanicus'ta da i > ü yuvarlaklaşması Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi ve Memlûk Kıpçak Türkçesinde görülen yollarla meydana gelmiştir: bitig > bitüv “kitap” CC, böri > börü “kurt” CC (Özek, 2014:232).

Dudak ve diş-dudak ünsüzlerinin etkisiyle oluşan yuvarlaklaşma Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus metninde sıklıkla karşılaştığımız fakat Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde çok sık karşılaşmadığımız bir ses olayıdır.

1.6.4.2.2. Ünlü Daralması

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerindeki ünlü daralması, genellikle benzeşme yoluyla ve bilhassa y, ş, n, ŋ ünsüzlerinin geniş ünlüleri daraltması yoluyla meydana gelmiştir. İncelediğimiz dönem metinlerinde kelimelerin hem dar hem geniş ünlülü şekillerine de rastlanabilmektedir. Bu durum, dönem içerisinde standart bir yazım olmadığını göstermektedir. Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde ünlü daralmasına aşağıda belirttiğimiz başlıklarda rastlanmaktadır:

1.6.4.2.2.1. a > ı

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde a > ı değişimi yoluyla meydana gelen ünlü daralması aşağıda belirtilen kelimelerde karşımıza çıkmaktadır: alkaş > algış “dua” KZ/312a, atal- > atıl- ~ atal- “çağır-” TB/152b, atıl-, atal- kelimesi hem daralmaya uğramış hem de daralmaya uğramamış şekli ile kullanılmıştır.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde bir kelimedede a > ı ünlü daralması tespit edilmiştir: tamar > tamır “damar” MG (Özek, 2014:171).

Codex Cumanicus'ta da az sayıda kelimedede a > ı ünlü daralması tespit edilmiştir: yaltrın > yıltrın “cam” CC/47a, yalan > yalın “alev” CC/53a (Argunşah Güner, 2015:60).

1.6.4.2.2.2. a > i

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde a > i değişimi sonucu ortaya çıkan ünlü daralmasına sadece bir örnekte rastlanmıştır. “yavaş” kelimesinin başındaki “y” sesinin düşmesi ve “a” sesinin “i” sesine dönüşmesi sonucunda daralma meydana gelmiştir: yavaş > ivaş “yavaş” TB/176a, AH/176a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinleri ve Codex Cumanicus'ta bu değişime rastlanmamıştır.

1.6.4.2.2.3. e, ä > i

İncelediğimiz Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde e, ä > i değişimi ile yaşanan ünlü daralmasının genellikle “y” sesinin daraltıcı etisiyle meydana geldiğini görmekteyiz: bāg > biy “efendi, bey, Tanrı” KZ/312a, TB/176a, AH/176a, KV/536a, bādük > biyik “büyük” KZ/11a, TB/176b, AH/176b, KV/539, ked- > kid- “giy-” KZ/198a, TB/164a, TB/179b, edgü > eygü > egü > igi “iyi” TB/187a.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde karşılaştığımız daraltıcı ünsüzlerin etkisiyle oluşan ünlü daralmalarının dışında tespit ettiğimiz farklı ünlü daralmaları da mevcuttur: āšit- > išet- “išet-” KZ/234a, kefen > kefin “kefen” TB/155a.

Bu iki daralma tespitinin dışında -yIr şimdiki zaman ekiyle çekimlenen kelimelerde -y sesinin daraltıcı etkisiyle -y sesinden önceki ünlü daralmaya uğradığı görülmektedir: klä- > kliyir “istiyor” KZ/83b, yürü- > yürüyir “yürüyor” KZ/86a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de e, ä > i değişimine rastlanmaktadır: ben > min “ben” GT, beg > big “bey” KK, berk > bik “berk” MG, eşit- > išet- “išet-” BV, kèyik > kiyik “geyik” MG, yèr > yir “yer” İM (Özek, 2014:222).

Codex Cumanicus'ta da e, ä > i değişimine rastlanmaktadır: eşit- > išet “išet-” CC (Özek, 2014:222).

e, ä > i ses değişimi Uygur Türkçesi döneminden itibaren görülmeye başlanmıştır. Tarihî Türk lehçelerinde de sıklıkla karşılaşılan değişim tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde de karşılaştığımız değişimlerden biri olmuştur (Özek, 2014:207-221).

1.6.4.2.2.4. o > u

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde çok sık rastlamadığımız bir değişimdir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde tek örnekte rastladığımız ünlü daralması, kuzey grubu çağdaş Türk lehçelerinden Tatar Türkçesinde varlığını ilerleterek devam ettirmiştir (Öner, 1998:12): toğ- > tuğ- “doğ-” KZ/182a, qov- > huv- “kovalar-” TB/168b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde karşılaşmadığımız bir ses olayıdır.

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinleri içerisinde o > u ünlü değişmesine en çok Codex Cumanicus'ta rastlanmaktadır. Dudak ünlülerinin nitelikleriyle ilgili değişimler Codex Cumanicus'ta sıklıkla görülmektedir. Bunu, bugün modern Kıpçakçada görülen dudak ünlüleriyle ilgili değişikliklerin ilk örnekleri olarak değerlendirmek mümkündür: bog- > buv- “boğ-” CC, toğ- > tuv- “doğ-” CC, (Özek, 2014:189-190).

1.6.4.2.2.5. o > ü

İncelediğimiz Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde çok sık karşılaşmadığımız bir ses olayıdır. Tespit ettiğimiz örneklerde “y” sesinin daraltıcı etkisiyle ünlü daralmaları yaşanmıştır: yorı- > yürü- “yürü-” KZ/120a, TB/177a, AH/176a, KV/544, yorit- > yürüt- “yönet-” KZ/136a, TB/187b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi ve Codex Cumanicus'ta bu ses değişimine rastlanmamıştır.

1.6.4.2.2.6. ö > ü

İncelediğimiz metinlerde ö > ü ünlü daralmasını tespit ettiğimiz kelimelerin metinlerde hem “ö” ünlüsüyle hem de “ü” ünlüsüyle kullanımlarının mevcut olduğunu görmekteyiz. “ö” ünlüsünün “ü” ünlüsüne göre daha fazla kullanıldığı kelimelere baktığımızda genellikle “v” sesinin bulunduğu ve bu “v” sesinin yuvarlaklaştırıcı etkisinin bir sonucu olarak “ö” ünlüsünün “ü” ünlüsüne göre daha fazla kullanıldığını düşünmekteyiz. “ü” ünlüsünün “ö” ünlüsüne göre daha fazla kullanıldığı kelimelerde ise “y” ünsüzünün bulunduğunu görmekteyiz burada da “y” ünsüzünün daraltıcı etkisinden bahsedebiliriz: öğren- > övrän- ~ üvrän- “öğren-” KZ/190a, TB/188b, AH/177a, öğret- > övrät- “öğret-” KZ/200a, köydür- > küydür- “yak-” KZ/204a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ö > ü değişimine sınırlı sayıda örnekte rastlamaktayız. Bu ses olayı daraltıcı etkisi olan ünlüler ve dönemin genel eğilimleri doğrultusunda meydana gelmiştir: köy- > küy- “yan-” TZ, tört > türt “dört” İN (Özek, 2014:238).

Codex Cumanicus’ta tespit ettiğimiz ö > ü değişiminin meydana geliş eğilimi Memlûk Kıpçak Türkçesi metinleriyle benzerlik taşımaktadır: öğren- > üren- “öğren-” CC (Özek, 2014:238).

1.6.4.2.3. Ünlü Genişlemesi

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde genellikle benzeşme yoluyla dar ünlülerin geniş ünlülere dönüştüğü görülmektedir. Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde ünlü genişlemesinin görüldüğü ses değişimlerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

1.6.4.2.3.1. ı > a

Türkçede “ı” sesi normalden daha kısa bir sestir. Normalden kısa bir ses olması dolayısıyla kelime başındaki “ı” sesleri genişleyerek “a” sesine dönüşebilmektedir. Tespit ettiğimiz dönüşümde ikinci hecedeki a ünlüsünün gerileyici benzeşmesi etkili olmuştur: ıgaç > ağaç “ağaç” KZ/155b, TB/194b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de ilerleyici ve gerileyici benzeşmeler yoluyla ı > a değişim gerçekleşmiştir: ıgaç > ağaç “ağaç” BV, TZ (Özek, 2014:182).

Codex Cumanicus’ta da ilerleyici ünlü benzeşmesi yoluyla ı > a değişimi meydana gelmiştir: arığ > arav “temiz” CC (Özek, 2014:182).

1.6.4.2.3.2. i > e

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde i > e değişimi yoluyla meydana gelen ünlü genişlemesine bir örnekte rastlanmıştır: täriğ > terän “derin” KZ/163b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde çok sık olmamakla beraber görülen ünlü değişimlerinden biridir: bitig > betig “kitap” İM, yinçü > yençü “inci” BM, kemi > keme “gemi” TZ (Özek, 2014:230).

Codex Cumanicus’ta i > e değişimine rastlanmamıştır.

1.6.4.2.3.3. u > o

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde u > o değişimi yoluyla gerçekleşen ünlü genişlemeleri şu şekildedir: urunç > orunç “rüşvet” KZ/22a, uşda > oşta “işte” KZ/174a.

u > o genişlemesini metinlerde tespit ettiğimiz bazı örneklerde sözcüğün hem “u” hem de “o” ile kullanıldığı görülmüştür: buyruk > buyruğ ~ boyruğ “buyruk, emir” TB/197a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülen u > o değişimi, b dudak ünsüzü etkisiyle meydana gelmektedir: buz- > boz- “boz-” TZ (Özek, 2014:196).

Codex Cumanicus'ta da u > o değişimi görülmektedir: buz- > boz- “boz-” CC, yuyka > yoğa “yufka” CC (Özek, 2014:196).

1.6.4.2.3.4. ü > ö

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde sınırlı sayıda örnekte karşılaştığımız bir ünlü genişlemesidir: küzäd- > közät- “koru-” TB/168b, mühr > möhür ~ mühür TB/199b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde sınırlı sayıda örnekte ü > ö değişimi tespit edilmiştir: küdegü > köyöv “güvey” TA (Özek, 2014:242).

Codex Cumanicus'ta ü > ö değişimi genellikle benzeşme yoluyla meydana gelmiştir: hükü > hüküm “hüküm” CC/63a, kümüş > kömiş “gümüş” CC/60a (Argunşah Güner, 2015:61).

1.6.4.2.4. Ünlü Düzleşmesi

Belli bir kurala bağlı olmamakla beraber tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde yuvarlak ünlülerin düzleştiğini görmekteyiz. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ilk hece dışındaki yuvarlak ünlülerin dudak uyumu çerçevesinde düzleştiği görülmektedir. Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde ünlü düzleşmesinin görüldüğü ses değişimleri şunlardır:

1.6.4.2.4.1. u > a

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde dudak uyumuna bağlı olarak bir örnekte karşımıza çıkan ünlü düzleşmesidir: baldu > balta “balta” KZ/154a, TB/201a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde u > a düzleşmesi ünlü benzeşmeleri yoluyla meydana gelmiştir: yuğur- > yağur- “yoğur-” BV, konuğ > konak “konuk” GT (Özek, 2014:200).

Codex Cumanicus'ta görülen u > a düzleşmesinin ortaya çıkış şekli Memlûk Kıpçak Türkçesi ile benzerlik göstermektedir: yuğur- > yağur- “yoğur-” CC, baldu > balta “balta” CC (Özek, 2014:200).

1.6.4.2.4.2. ü > ä

İncelediğimiz Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde sadece bir örnekte karşımıza çıkan bir ünlü düzleşmesi örneğidir: törü > törä “kanun” KZ/155a, TB/201a, AH/175a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ü > ä değişimine rastlanmamıştır.

Codex Cumanicus'ta bir kelimedede ü > ä değişimine rastlanmıştır: törü- > töre- “çoğalt-” CC (Özek, 2014:244).

1.6.4.2.4.3. ü > i

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde tespit ettiğimiz örneklerde ikinci ve üçüncü hecedeki yuvarlak ünlülerin düzleştiğini görmekteyiz: bädük > biyik “büyük” KZ/156b, TB/206a, AH/176b, KV/539, biltür- > bildir- “bildir-, söyle-” TB/159b, biriktür- > biriktir- “biriktir-” TB/152a, ädgü > igi “iyi” KZ/74a, ilgärü > ilgäri “ileri” KZ/89b, TB/158a, AH/178b, kältür- > keltir- “getir-” KZ/143a, TB/158a, kirü > keri “geri” KZ/152b, TB/151a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde tespit ettiğimiz şu kelimelerde ü > i değişimi görülmektedir: éksüt- > éksit- “eksilt-” KE/20b, erü- > eri- “eri-” KE/50b, yülü- > yüli- “tırış et-” İM/328b (Güner, 2020:81).

Codex Cumanicus'ta da ü > i değişimi görülmektedir: bëyüklük > bëyiklük “büyüklük” CC/53a (Argunşah Güner, 2015:61).

1.6.4.2.4.4. u > ı

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ilk hecedeki düz ünlülerin sonraki hecelerdeki yuvarlak ünlülere etki ederek düzleştirdiği örneklere genellikle u > ı değişiminde rastlamaktayız: altun > altın “altın” KZ/220b, TB/156a, AH/175a, artuk > artıh “fazla” KZ/220a, sındur- > sındır- “kır-, boz-” KZ/154a, tanu- > tanı- “tanı-” KZ/154a, yaruğ > yarıh “ışık” KZ/154b, asru > asrı “çok fazla” TB/157a, kızdur- > hızdır- “ısıt-” TB/189b, satun- > satın- “satın al-” TB/207a, yazuğ > yazıh “günah” AH/179b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de ünlü benzeşmesi sonucunda u > ı değişimi yaşanmıştır: kumursğa > kımırşagı “karınca” BM, açuğ > açık “açık” İM/, adut > avıç ~avuç “avuç” GT/, ağu > ağı “zehir” TZ, altun > altın “altın” TZ/, azuğ > azık “yiyecek” TZ, kuruğ > kırı “kuru” GT (Özek, 2014:200).

Codex Cumanicus'ta da ünlü benzeşmeleri yoluyla u > ı değişimi meydana gelmiştir: bıçku > bıçkı “testere” CC/43a (Argunşah Güner, 2015:61).

1.6.4.2.4.5. o > a

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde bir örnekte rastladığımız ünlü düzleşmesi, benzeşme sonucunda meydana gelmiştir: olar > alar “onlar” KZ/154a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde düzenli bir o > a değişimi görülme de dönem temayülü olan düzleşme o > a değişiminde de görülmektedir: kov- > kav- “kov-” MG, soğık > savut “soğuk” İM (Özek, 2014:190).

Codex Cumanicus'ta da bir örnekte o > a değişimi tespit edilmiştir: sogık > savok “soğuk” CC/13a (Argunşah Güner, 2015:61).

1.6.4.2.5. Ünlü İncelmesi

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde karşılaştığımız ünlülerle ilgili ses olaylarından biri de incelmedir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerince ünlü incelmesi üç farklı yolla meydana gelmiştir. Bunlardan birincisi benzeşme yoluyla meydana gelen ünlü incelmeleridir. İkincisi ve üçüncüsü ise ç, ş, y ünsüzlerinin etkisiyle ve ünlü aykırılışması yoluyla meydana gelen ünlü incelmesidir. Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde tespit ettiğimiz ünlü incelmeleri şu değişimlerle meydana gelmiştir:

1.6.4.2.5.1. a > ä

İncelediğimiz Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde karşımıza çıkan iki örnekte de “y” sesinin inceltici etkisiyle ünlülerin incelmeği görülmektedir: yana > yänä “tekrar” KZ/156a, TB/207a, AH/177b, yağı > yäği “yeni” KZ/202a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde tespit ettiğimiz a > ä değişimleri y, ş, ç ünsüzlerinin inceltici etkisi sonucunda ortaya çıkmıştır: âşikäre > eşkere “açık, seçik” TZ/28a, ayıt- > eyit- “söyle-

” KFT/132b, KK/9b, çaķuķ > çeküķ “çekik” TA/25a, DM/10a, dünyā > dünya “dünya” KFT/114a (Güner, 2020:81).

Codex Cumanicus’ta da a > ä değişimi ř ünsüzünün inceltici etkisiyle meydana gelmiştir: tepleş- > taplaş- “uzlaşmak” (Özek, 2014:171).

1.6.4.2.5.2. ı > i

Türkçede bulunan “ı” ünlüsü diğer ünlü seslere nazaran biraz daha kısa olduğundan tek başına hece kurmakta zorlanmaktadır. Bu yüzden “ı” sesi çoğu zaman yerini “i” ünlüsüne bırakmıştır (Özkan 2001:85). Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde de “ı” ünlüsünün belirtilen nedenden dolayı “i” ünlüsüne dönüştüğü örnekleri görmekteyiz: inam > inam “inanç” KZ/208a, TB/149b, AH/177a, inan- > inan- “inan-” KZ/222b, TB/151a, tıl > til “dil” KZ/235.

Kimi kaynaklar Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ı > i değişimi konusunda yukarıda saydığımız örnekler dışında da örnekler verebilmektedirler; fakat Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde “i” sesi “ı” sesini gösteren işaretlerle de sembolize edildiği için bir takım karışıklıklar yaşanabilmektedir. ı sembolü Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde “i” sesini göstermekle beraber iyelik eki, yükleme durum eki ve görülen geçmiş zaman eki yazımında “ı” ünlüsünü sembolize etmiştir.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde ı > i değişimi ç, ř, y ünsüzlerinin etsiki ve ı ünlüsünün zayıflığı dolayısıyla meydana gelmiştir: bış- > piş- “piş-” KK, çiz- > çiz- “çiz-” TA, yıpar > ipar “güzel koku” Kİ (Özek, 2014:178-179).

Codex Cumanicus’ta görülen ünlü incilmesi olayı da genellikle ünlü benzeşmesi yoluyla ve ç, ř, t, y ünsüzlerinin etkisiyle meydana gelmiştir: bış- > biş- “piş-, olgunlaş-” CC, çiz- > çiz- “çiz-” CC, tıl > til “dil” CC, yıpar > ipar “güzel koku” CC (Özek, 2014:178-179).

1.6.4.2.5.3. u > ü

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde “u” ve “ü” seslerini aynı semboller göstermiştir. İşaret Kıpçak Türkçesi fonetik özellikleri göz önüne alınarak okunmuştur. Dolayısıyla Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde u > ü değişiminin tespiti yazımından yola çıkarak mümkün değildir. Ancak Arapça ve Farsçadan alınan bazı sözcükler Türkçenin tarihî seyri içerisinde u > ü değişimine uğrayarak kullanıldığı için bu dönemde de bu hususa dikkat edilerek kullanılmıştır (Atalan, 2023:77): bühthan > bühthan “yalan, iftira” TB/154b, dünyā > dünyā “dünya” TB/155b.

u > ü değişimine Memlük Kıpçak Türkçesi ve Codex Cumanicus’ta rastlanmamıştır.

1.6.4.2.6. Ünlü Kalınlaşması

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde ilerleyici ve gerileyici benzeşmeler yoluyla ünlü kalınlaşması meydana gelmektedir. Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde tespit ettiğimiz kelimelerin Arapça ve Farsça kökenli olduğu görölmektedir:

1.6.4.2.6.1. e > a

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerde benzeşmeler yoluyla kalın sıradan ünlülerle okunmuştur (Atalan, 2023:78): ādem > adam “adam, insan” KZ/235b, TB/155b, AH/175a, KV/539a, AB/34, cānāver > dzanavar “canavar” KZ/282a, TB/163b, AH/178a, hefte > hafta “hafta” TB/164a, ķuvvet > ĥuvat “kuvvet” KZ/282a, TB/173b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülen ünlü kalınlaşması da Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülen ünlü kalınlaşmasıyla meydana geliş yönünden benzerlik taşımaktadır: âdem > adam “adam, insan” KK.

Codex Cumanicus’ta da görülen ünlü kalınlaşmasının da Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülen ünlü kalınlaşmasıyla benzerlik taşıdığı görülmektedir: hefte > hafta “hafta” CC.

1.6.4.2.6.2. i > ı

İncelediğimiz Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ünlü benzeşmesi yoluyla i > ı kalınlaşması oluşmuştur: lâyiḳ > lâyılḳ “yakışan” TB/197a, zindān > zından “hapishane” TB/205a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi ve Codex Cumanicus’ta bu değişime rastlanmamıştır.

1.6.4.2.7. Uzun Ünlülerin Kısılması

Ermeni alfabesiyle yazılan Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleri, ünlülerin uzunluğu veya kısalığıyla ilgili araştırmacılara net bir bilgi vermemektedir. Fakat bu çalışmada Aleksandr Nikolayeviç Garkavets’in çeviri metinleri kullanıldı. Garkavets’in çeviri metni kullanılarak aşağıda belirttiğimiz uzun ünlülerin kısılması olayına rastlanılmıştır. Özellikle Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin aslında bulunan uzun ünlülerin tamamına yakını kısa ünlülü olarak gösterilmiştir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan tek uzun ünlü ā ünlüsüdür. Bu uzun ünlü de sadece Slav dillerinden alınan kelimelerde kullanılmıştır. Slav dillerinden alınan ve uzun a ünlüsünün kullanıldığı bazı kelimeleri şu şekilde sıralayabiliriz: imenâ TB/207b, lâta TB/153a, rîmovanâ “TB/208b.

Türkçenin tarihî seyri içerisinde görülen uzun ünlülerin asliliği hususuna Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleriyle alakalı bölümde değinmeyeceğiz. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde tespit ettiğimiz uzun ünlülerin kısılması olayıyla alakalı örnekler çoğunlukla Arapça ve Farsça kökenli kelimelerden oluşmaktadır.

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde tespit ettiğimiz uzun ünlülerin kısılması olayıyla alakalı olarak şu değişimler meydana gelmiştir:

1.6.4.2.7.1. ā > a

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde Arapça ve Farsça kökenli olup metinlerde kullanılan birçok kelimede uzun a (ā) ünlüsünün kısaldığını görmekteyiz: ādām > adam “insan, adam” KZ/178a, TB/211a, AH/175a, KV/537, āvāz > avaz “ses” KZ/180a, TB/211a, AH/175a, KV/538, cān > dzan “can” KZ/181b, TB/211b, AH/178a, KV/539, ḥāzir > hadir “hazır” KZ/234a, TB/167b, sā‘at > sahat “saat” KZ/44b, TB/167b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde uzun a (ā) ünlüsünün kısaldığı bazı örnekler vardır: āb > aw “av” İM, ābın- > avun- “avun-” Kİ, yāt > yat “yabancı” TA (Özek, 2014:208).

Codex Cumanicus’ta da bazı kelimelerde uzun a (ā) ünlüsünün kısaldığı tespit edilmiştir: yāz > yaz “yaz” CC (Özek, 2014:208).

1.6.4.2.7.2. ā > e

İncelediğimiz Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerde ünlü benzeşmesi yoluyla uzun a (ā) ünlüsünün kısalarak e ünlüsüne dönüştüğü örnekler mevcuttur: sākin > sekin “sakin” KZ/47a, bāzārgān > bezirgān “tacir” TB/160a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde tespit edemediğimiz değişim Codex Cumanicus'ta bir örnekte tespit edilmiştir: yā > ye “yay” CC (Özek, 2014:101).

1.6.4.2.7.3. ū > u

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde tespit edilen örneklerde Arapça kökenli bazı kelimelerde ū ünlüsü kısalarak u ünlüsüne dönüşmüştür: cāḥūd > Dzuhut “Yahudi” KZ/126a, TB/166a, ḳabūl > ḥabul “kabul etmek” KZ/25b, TB/176b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde bazı kelimelerde ū > u değişimi görülmektedir: ūçuz > uçuz “ucuz” TA, ūdı- > udu- “uyumak” Kİ (Özek, 2014:108-115).

Codex Cumanicus'ta da ū > u değişimi görülmektedir: tūç > tuç “tunç” CC, kūrt > kurt “kurt” CC (Özek, 2014:108-115).

1.6.4.2.7.4. ū > o

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde Arapça ve Farsça kökenli bazı kelimelerdeki ū ünlüsünün kısalarak o ünlüsüne dönüştüğü örnekler mevcuttur: dūst > dost “arkadaş, dost” KZ/78a, TB/177a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de ū > o değişimi görülmektedir: būka > boğa “boğa” TZ (Özek, 2014:134).

Codex Cumanicus'ta ū > o değişimine rastlanmamıştır.

1.6.4.2.8. Ünlü Türemesi

1.6.4.2.8.1. Kelime Başında Ünlü Türemesi

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde kelime başında ünlü türemesi örneklerine az rastlanmaktadır:

1.6.4.2.8.2. e Türemesi

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde Farsça kökenli bir kelime rastladığımız bir ünlü türemesi söz konusudur: ṣāğert > aşagerd “çırak” TB/155a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus'ta e türemesi örneği tespit edilememiştir.

1.6.4.2.8.2.1. i Türemesi

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleri ve Codex Cumanicus'ta tespit edilemeyen türemeye Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde rastlamaktayız: lengir > ilengir “kap” TZ/33b (Toparlı, 1992:13).

1.6.4.2.8.2.2. o Türemesi

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde yabancı kökenli kelimelerde, kelime başında görülen bu ünlü türemesi r ünsüzü ile başlayan kelimelerde karşımıza çıkmıştır: rūzisiz > orossuz “kısmetsiz” TB/192b, Rus > Orus “Rus” KV/539.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus'ta tespit edilememiştir.

1.6.4.2.8.3. Kelime İçerisinde ve Sonunda Ünlü Türemesi

Yabancı kökenli ve çift ünsüzün bir arada olduğu kelimelerde, kelimeyi Türkçenin yapısına uydurmak için ünsüz sesler arasında bir ünlü türemesi görülmektedir: ‘aql > aql “akıl” KZ/95b, TB/178a, AH/175, curm > dżurum “ceza” TB/187b, zulm > zulüm “zulüm” AB/74.

Ünlü türemesi Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kelime içerisinde ve sonunda görülen bir ses olayıdır: altmış > altmış “altmış” BM/7, arslan > arsalan~arsalan “aslan” KK/47b, Kİ/6, körk > köruk “gösteriş” TZ/57b, aşak > aşaka “aşığı” EH/14 (Toparlı, 1992:13-14).

Codex Cumanicus’ta da ünlü türemesi kelime içerisinde ve sonunda görülmektedir: Tenri > Tejeri “Tanrı” CC/122, curm > curum “ceza” CC/12, hukm > höküm “hüküm” CC/125, sabr > sabır “sabır” CC/82 (Toparlı, 1992:13-14).

1.6.4.2.9. Ünlü Düşmesi

Tarihî Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinde ünlü düşmesi kelime başında, ortasında ve sonunda görülebilmektedir. Çeşitli sebeplerle görülen ünlü düşmelerinin en yaygın olanı vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesidir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülen ünlü düşmelerini şu şekilde sınıflandırabiliriz:

1.6.4.2.9.1. Kelime Başında Ünlü Düşmesi

Kelime başında ünlü düşmesi olayına Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde nadiren rastlanır: uyuğu > yuğu “uyku” KZ/158a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi ve Codex Cumanicus’ta kelime başında ünlü düşmesine rastlanmamaktadır.

1.6.4.2.9.2. Kelime İçinde Ünlü Düşmesi

Türkçede ikiden fazla heceli kelimelerin ünlü ile biten orta hecesindeki ünlü düşme eğilimindedir (Atalan, 2023:90). Vurgusuz olan bu orta hecenin düşmesini dilin en az çaba yasasına bağlayabiliriz. Vurgusuz olan orta hecenin düşmesiyle beraber kelimenin hece sayısı azalır ve söyleyiş kolaylığı sağlanır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde birden fazla sebepten ötürü orta hece ünlüsünün düşmesiyle karşılaşmaktayız. Orta hece ünlüsünün düşmesi olayını farklı alt başlıklar hâlinde inceleyebiliriz. Bunlar; kalıcı olarak düşen orta hece ünlüsü ve kelime çekimlenirken sadece çekim esnasında düşen geçici orta hece düşmesi olarak ikiye ayrılır:

1.6.4.2.9.3. Kalıcı Olarak Orta Hece Düşmesi Görülen Kelimeler

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kalıcı olarak vurgusuz olan orta hecenin düştüğü bazı kelimeler şunlardır: abura- > abra- “koru-” KZ/159b, TB/160a, ogulan > oğlan “erkek çocuk” KZ/160a, TB/160b, AH/175a, uturu > utru “karşı” KZ/162a, TB/162a, AH/175b, KV/548, öbüga > öbgä “dede” TB/199b, yakış+ı > yaşı “güzel” TB/193b.

1.6.4.2.9.4. Geçici Olarak Orta Hece Düşmesi Görülen Kelimeler

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde geçici olarak orta hece düşmesi görülen bazı kelimeler şunlardır: alın+ı > alnı “alın” KZ/162a, biri+si > birsi “birisi” TB/201b, äki+si > eksi “ikisi” TB/150b, köñül+ü > köñlü “gönlü” TB/189a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülen vurgusuz orta hece ünlüsünün düştüğü örneklerden bazıları şunlardır: buyuruk > buyruk “emir” Kİ/24, KK/80b, karını > karnı “karnı” KE/25a, oğulum > oğlum “çocuğum” KK/20b, oyuna- > oyna- “oyna-” GT/9b (Güner, 2020:83).

Ünlü ile biten bir kelime ünlü ile başlayan bir kelimeyle birleştiğinde ikinci kelimenin ünlüsü düşmektedir: bu éyle > böyle “böyle” GT/46b, né érse > nérse “şey” İM/151b, Kİ/60, né ét > nét “ne etmek” GT/48b, né ök > nék “niçin?” GT/110b (Güner, 2020:83).

Fiilin birleşik çekimlerinde ek fiilin kendisi düşebilir: alur é-se > alursa “alırsa” KK/26a, atar é-di > atardı “atardı” İN/10r, bolsa é-di > bolsaydı “olsaydı” İM/29b (Güner, 2020:83).

al- fiiliyle kurulan yeterlilik fiillerinde ana fiile eklenen ünlü zarf-fiili düşebilir: köre al- > köral- “görebil-” GT/53b, kıya al- > kıyal- “bırakabil-” GT/116a (Güner, 2020:83).

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde g, ğ > v değişimiyle kelime sonunda ünlü düşmesi meydana gelmektedir: bukağū > buğav “zincir” DM/9a (Güner, 2020:84).

Codex Cumanicus’ta ünlü düşmesi farklı sebeplerle ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesidir: agırū- > agrı- “ağrı-” CC/9b, boyununa > boynuna “boynuna” CC/63b, burunı > burnı “burnu” CC/50a, buyuruk > buyruğ “emir” CC/62a, köküsi > köksi “göğsü” CC/76a (Argunşah Güner, 2015:61).

Ünlü ile biten bir kelimeye ünlü ile başlayan bir kelime eklendiği zaman ikinci kelimenin ünlüsü düşebilir: né ök > nék “niçin” CC/75a, néçe ök > néçik “nasıl” CC/32b (Argunşah Güner, 2015:61).

al- fiiliyle kurulan yeterlilik fiillerinde ana fiile eklenen ünlü zarf-fiili düşebilir: bara al > baral “ulaşabilmek” CC/62a, köre al- > köral- “görebil-” CC/82b (Argunşah Güner, 2015:61).

G > v değişimi sonucunda kelime sonundaki ünlü düşebilir: buragu > burav “burgu” CC/43b, buzagu > buzov “buzağı” CC/54a, égegü > égev “eğe” CC/42b, kıragı > kirov “kırağı” CC/82b (Argunşah Güner, 2015:61).

1.6.5. Ünsüzler

İncelediğimiz metinlerde kullanılan ünsüzlerle ilgili “Tarihî Kıpçak Türkçesi Metinlerinde Ünsüzlerin Yazılışı” başlığı altında ayrıntılı olarak bilgi verilmiştir.

1.6.5.1. Ünsüz Değişimleri

Bu bölümde tarihî Kıpçak Türkçesi dönemi metinlerinde kullanılan sözcükler art zamanlı olarak ünsüz değişimi konusunda incelenmiştir. Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülen ünsüz değişimlerini şu başlıklar altında inceleyebiliriz:

1.6.5.1.1. Sızıcılışma

1.6.5.1.1.1. b > v Değişimi

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kelime başında korunan b sesi kelime ortasında ve sonunda sızıcılışarak v sesine dönüşmüştür: Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kelime başında b- sesinin korunduğu bazı örnekler şu şekildedir: bar- “var-” KZ/162a, TB/193b, AH/175b, KV/536, ber- “ver-” KZ/162a, TB/193a, AH/175a, bol- “ol-” KZ/170a, TB/193a, AH/175a, KV/535.

Kelime başında korunan b- sesi Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kelime ortasında önce -w- sesine daha sonra da -v- sesine dönüşmüştür: säbig > säwüg > süvük “sevgi” KZ/235b,

TB/197a subar- > suvar- “sula-” KZ/306a, TB/201a, tabar > tuvar “mal, mülk” KZ/313b, TB/201b, yabaş > yuvaş “sakin” KZ/158a.

Kelime sonundaki -b sesleri Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -v sesine dönüşerek kullanılmıştır: äb > öv “ev” KZ/176b, TB/194a, sub > suv “su” KZ/184a, TB/194a, AH/175b, KV/537.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kelime başında bazı örneklerde tarihî Oğuz Türkçesinin etkisiyle b- > v- değişimi görülmüştür: bar > var “var” KFT/248a, bar- > var- “var-” Kİ/116, bér- > vér- “ver-” MS/36b, KE/41a (Güner, 2020:85).

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kelime ortasında -b- > -v- değişimine şu örnekleri verebiliriz: qarabaş > qaravaş “köle” EH/70, TZ/3b, yalbar- > yalvar- “yalvar-” BM/40b, abdest > avdaz “abdest” TZ/22b, abriz > avrız “hela” T/56 (Karamanlıoğlu, 1994:15).

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kelime sonundaki -b sesi sızıcılışarak -w/-v ünsüzlerine dönüşmüştür: ab > aw ~ av “av” KE/114b, GT/168b, DM/12a, eb > ew ~ ev “ev” KE/140b, İM/100a, GT/30b, TA/6b, sub > suw ~ suv “su” KE/3a (Güner, 2020:96).

Codex Cumanicus’ta kelime başında görülmeyen b- > v- değişimi kelime ortasında görülmektedir: abriz > avrız “hela, tuvalet” CC/101, qarabaş > qaravaş “köle” CC/130, yalbar- > yalvar- “yalvar-” CC/CC/48 (Karamanlıoğlu, 1994:15).

Codex Cumanicus’ta kelime sonundaki -b sesleri önce -w daha sonra ise -v sesine dönüşmüştür: ëb > ëw > öv “ev” CC/39b, sub > suw > suv “su” CC/41b (Argunşah Güner, 2015:67).

1.6.5.1.1.2. k > ħ Değişimi

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde tespit ettiğimiz bu özellik Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de görülmesine rağmen tarihî Kıpçak Türkçesinin kuzey kolunda daha belirgin bir ses olayıdır. Eski Türkçenin art damak k ünsüzü Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kelime başında, içinde ve sonunda sızıcılışarak ħ ünsüzüne dönüşmüştür. Türkçe kökenli kelimelerin yanı sıra yabancı kökenli kelimelerde de bu değişim görülebilmektedir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kelime başında k- > ħ- değişimine uğrayan kelimelerin bazıları şunlardır: kal- > ħal- “kal-” KZ/71b, TB/184a, kan > ħan “hükümdar” KZ/80a, TB/185a, qarındaş > xardaş “kardeş” KZ/98a, TB/186a, AH/175a, kaç- > ħaç- “kaç-” KZ/242a, TB/205b, AH/176a, KV/536, kaçan > ħaçan “ne zaman” KZ/243b, TB/205b, AH/177b, KV/536, ħarmala- > ħarmala- “dokun-” KZ/244a, qarabaş > ħaravaş “köle” KZ/246a, TB/178b, ħaysi > ħaysi “hangisi” TB/186a, ħaytar- > ħaytar- “geri ver-” TB/189b, kılık > ħilîħ “davranış” TB/190b, kıstur- > ħistîr- “kıştır-” KZ/261b, TB/197a, koy- > ħoy- “koy-” KZ/266a, TB/197a, ħutul- > ħutul- “kurtul-” KZ/273b, TB/164b.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kelime içerisinde -k- > ħ- değişimini gördüğümüz örneklerden bazıları şunlardır: aqça > aħça “akçe, para” TB/153b, AH/177a, KV/557, oqşa- > oħşa- “benze-” KZ/32a, TB/201b, saqla- > saħla- “sakla-” KZ/36a, TB/202a, AH/175a, KV/539, artuqşig > artîħsi “çok, fazla” KZ/58a, TB/196a, AH/178a, KV/539, vaqt > vaħt “zaman” KZ/157b, TB/202a, baqıl- > baħîl- “değerlendiril-” KZ/267b, TB/198b, başqa > başħa “başka” KZ/316a, TB/199b, aqsak > aħsaħ “topallayan kişi, aksak” TB/166a, aqtarıl- > aħtarîl- “devril-” TB/196b.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kelime sonunda -k > -ħ değişimine verilebilecek örneklerden bazıları şu şekilde sıralayabiliriz: ħanlık > ħanlıħ “hanlık” KZ/42a, TB/157b, AH/175b, kulluħ > ħulluħ “kulluk” KZ/42a, TB/183a, açuħ > açîħ “açık” KZ/208a, TB/153a, AH/178a, aqsak > aħsaħ “topallayan kişi, aksak” TB/166a, artuħ > artîħ “çok fazla” KZ/220a, TB/155a, AH/176b, barmaħ > barmaħ “parmak” KZ/274a, TB/157b, AH/176b, ortaħ > ortaħ “ortak”

KZ/293b, TB/47b, yamanlık > yamanlıh “kötülük” KZ/293b, TB/157a, AH/176a, yazuk > yazıh “günah” KZ/293b, TB/157b, KV/539, buyruk > buyruh “emir” KZ/302a, TB/157a.

ķ > ħ değişimi, incelediğimiz Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde bazı eklerde de görölmektedir. Bu eklerden biri, görölen geçmiş zaman kipinin birinci okluk kişi çekimi için kullanılan -DIK / -DUK ekinin son ünsüzü olan k’nin sızıcılaşarak ħ ünsüzüne dönuştüğünü görmekteyiz: kördüh “gördük” KZ/96a, TB/158a, yöpsündüh “kabul ettik” KZ/96a, Bolduh “Olduk” KZ/168a, toğurduh “doğurduk” KZ/192a, öldüh “öldük” TB/164b, öęütländih “öğüt verdik” TB/180a.

ķ > ħ değişimi ile ilgili tespit ettiğimiz bir husus da emir kipi birinci okluk kişi çekimi için kullanılan -AIİK ekinin son ünsüzünün ħ ünsüzüne dönuşerek -AIĦ şeklinde kullanılmasıdır: sövünälĦ “sevinelim” KZ/200b, yalbaralıĦ “yalvaralım” KZ/200b, öpälĦ “öpelim” KZ/202a, berälĦ “verelim” TB/150a.

ķ > ħ değişimi ile ilgili tespit ettiğimiz son durum ise -mAK fiilden isim yapım ekinin son sesi olan k’nin sızıcılaşıp ħ sesine dönuşmesidir: ħuĥarmaĥ “kurtarmak” KZ/202a, ant içmäh “yemin etmek” TB/150b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ķ > ħ değişimi görölmektedir; fakat Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus’ta görölen kadar sıklıkta görölmemektedir: kaçan > ĥaçan “ne zaman” DM/3b, an > ĥan “han” İM/142b, atun > ĥatun ~ ĥatın “kadın” KE/16b, İM/23a, aķça > aĥça “para” KK/66a, aķsur- > aĥsur- “aksır-” KE/129b, aķtar- > aĥtar- “aktar-” GT/101b, daķı > daĥı “dahi” İN/2v, KFT/385a, oķša > oĥša “benzerlik” KFT/20a, uyķu > uyĥu “uyku” BM/54, uçmak > umah “cennet” KE/31a (Güner, 2020:87-94-98).

Codex Cumanicus’ta ķ > ħ değişimi tıpkı Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde olduğu gibi belirli bir kurala bağlı olmaksızın görölmektedir: kovan- > ĥovan- “sevin-” CC/80b, aķça > aĥça “para” CC/60a, akla- > aĥla- “tam öyle yap-” CC/80b, kırkma > kırĥma “kırkılmış koyun pöstekisi” CC/56a, okçı > oĥçı “okçu” CC/45a, tıka- > tıĥa- “tıka-” CC/57b, uyukı > uyuhı “uyku” CC/58a, yakşı > yaĥşı “güzel” CC/63a, ağırık > ağırĥ “ağrı” CC/63a, ak > aĥ “ak, beyaz” CC/65b, bak- > baĥ- “bak-” CC/70a, bazlık > bazlıĥ “esenlik” CC/61b, ak > aĥ “zaman” CC/59a, kovak > kovaĥ “yara kabuğu” CC/80b, yık- > yĥ- “yık-” CC/8b (Argunşah Güner, 2015:62-66-68).

1.6.5.1.1.3. ğ > ħ Değişimi

Türkçenin tarihî seyri içerisinde g > k > h değişimi görölmektedir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde bu değişim ğ > ħ şeklinde karşımıza çıkmaktadır. ğ > ħ değişimi Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde rastladığımız önemli ses değişimlerinden biridir. Eski Türkçe döneminden itibaren takip edilen bazı kelimelerin i sesinde ve son sesinde bulunan ğ ünsüzü Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ħ sesine dönuşmüştür: ağır- > aĥır- “ağır-” KZ/206a, yumurtęa > yumurĥa “yumurta” TB/197b, utęar- > ĥuĥar- “kurtar-” TB/199a, satığ > satĥ “ticaret” TB/194a.

Değişimle ilgili incelediğimiz eserlerde Memlûk Kıpçak Türkçesi ve Codex Cumanicus’ta değişime rastlanmamıştır.

1.6.5.1.1.4. ğ/g > y Değişimi

ğ/g > y değişimi tarihî Kıpçak Türkçesinin önemli ses bilgisi olaylarından biridir. Kelime başında görölmeyen değişim kelime ortasında ve sonunda görölmektedir. Ermeni Harfli Kıpçak

Türkçesi metinlerinde görülen kelime içi ve sonundaki ğ/g > y değişimine bazı örnekleri şu şekilde sıralayabiliriz: bağlık > biylik “beylik” KZ/32a, TB/158b, KV/547, bağla- > bayla- “bağla-” KZ/237b, TB/165b, AH/175b, beğen- > biyän- “beğen-” KZ/252a, TB/153b, AH/175b, tågirmän > tiyirmän “değirmen” TB/183b, bağ > biy “bey, efendi” KZ/238a, TB/183b, AH/175b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de görülen ğ/g > y değişimine tıpkı Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde olduğu gibi kelime içinde ve sonunda rastlanmaktadır: beğen- > beyen- “beğen-” EH/35, degin > deyin “kadar” KK/42, egil- > eyil- “eğil-” TZ/33b, egir- > iyir- “eğir-” TZ/27a, deg > dey “nasıl” EH/44, tey- > tiy- “rastla-” TZ/22b (Karamanlıoğlu, 1994:16-17).

Codex Cumanicus'ta da Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde olduğu gibi kelime içinde ve sonunda görülen bir fonetik değişikliktir. Hem ön damak hem art damak g ünsüzünün bazı kelimelerde y ünsüzüne dönüştüğünü görmekteyiz: beğen- > biyen- “beğen-” CC/14a, èger > èyer “eyer” CC/51b, dègin > deyin “kadar” CC/76a, tègre > tèyre “çevre” CC/39b (Argunşah Güner, 2015:66).

1.6.5.1.1.5. p > f Değişimi

İncelediğimiz Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden biri olan Töre Bitigi'nin Viyana nüshasında üç yerde kullanılan bir örnekte son seste meydana gelen bir değişim olarak karşımıza çıkmaktadır: küp > küf “küf” TB/194b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kelime başında p- > f- değişimi bir alıntı kelimeye karşımıza çıkmaktadır: päre > fere “parça” KK/55b (Güner, 2020:88).

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kelime içerisinde -p- > -f- değişimiyle ilgili farklı görüşler vardır. Karamanlıoğlu, bu değişimin bir ses değişimi olabileceği gibi yazım sorunu da olabileceğini dile getirmiştir. Hatta ikinci ihtimalin daha yüksek olduğunu dile getirmektedir. Çünkü Kıpçakça gramerlerde sesler sayılırken p sesinin b ile f arası bir ses olduğu dile getirilmiştir. Bu yüzden p sesi bazen f harfi ile yazılmıştır (Karamanlıoğlu, 1994:18). Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kelime içerisindeki -p- > -f- değişimi örnekleri şunlardır: arpa > arfa “arpa” KK/71a, DM/6a, çıpçuk > çıfçak “serçe” KK/70a, kaplan > kaflan “kaplan” KK/69b, Kıpçak > Kıfçak “Kıpçak” BM, öpke > öfke “öfke” KK/69a (Güner, 2020:95).

Değişime Codex Cumanicus'ta rastlanılmamıştır.

1.6.5.1.1.6. ç > ş Değişimi

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ç > ş değişimine bir kelimeye rastlanmıştır. Tespit edilen kelime Töre Bitigi metninin Viyana nüshasında bulunmaktadır: şaşmegey > çeşmägäy “nemlenmeyecek” TB/207b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ç > ş değişimi ve kullanımı sorunlu bir yapıya sahiptir. Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinin genelinde ç'lerin ş'ye dönüşmesinin Arap yazarlar tarafından yazılan eserlere ait bir özellik mi yoksa tarihî Kıpçak Türkçesine ait bir özellik mi olduğu tartışılmalıdır. Memlûk Kıpçak Türkçesi döneminde yazılan eserler incelendiğinde birçok kelimenin hem ç'li hem ş'li örneklerinin olduğu görülmektedir. Bu durum da ortada biz yazım sorunu olduğunu gözler önüne sermektedir (Güner, 2020:85). Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülen ç > ş değişimini şu şekilde örneklendirebiliriz: çağır > şağır “şarap” DM/4a, çaçal > şaçal “çakal” DM/7b, çaçmak > şaçmak “çakmak” DM/10a, çam > şam “çam” DM/11b, TA/8b, çap- > şap- “sür-” DM/23a, çık- > şık- “çık-” DM/23b, çuvaldız > şuvaldız “çuvaldız” DM/10a, alçak > alşak “alçak” DM/3a, aqça > aşça “para” KK/66a, balçık > balşık “çamur” DM/2b, serçe > serşe

“serçe” DM/12a, ağaç > ağaş “ağaç” DM/6a, hiç > hiş “hiç” DM/3b, saç > saş “saç” DM/12b (Güner, 2020:85-90-96).

1.6.5.1.2. Tonlulaşma

1.6.5.1.2.1. t > d Değişimi

Kâşgarlı’nın, DLT’de lehçe ayrımı yaparken kullandığı seslerden biri de t sesidir. Kâşgarlı, bu ses ile Oğuzlar ve diğer Türk boylarını birbirinden ayırmaktadır (Durukoğlu, 2022:178). Kâşgarlı’nın da belirttiği üzere Kıpçaklar metinlerinde kelime başında ve ortasında t sesini çoğunlukla korumuşlardır; fakat t > d değişiminin görüldüğü örnekler de mevcuttur. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kelime başında t- > d- değişiminin görüldüğü bazı örnekler şunlardır: tamah > damah “aç gözlülük” KZ/126a, TB/168b, takı > dağı “ve” KZ/190a, TB/169a, tağın > diyin “kadar” KZ/195b, TB/179b, tağül > düğül “değil” KZ/208a, AH/179a.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kelime içerisindeki -t- > -d- değişimi genel bir kural arz etmiyor; fakat iki ünlü arasında kalan veya bir ötümlü ünsüzün etkisiyle -t- sesinin -d- sesine dönüştüğü bazı örnekler bulunmaktadır: biltür- > bildir- “bildirmek” TB/190a, öltür- > öldür- “öldürmek” AH/176b.

Tarihî Kıpçak Türkçesinin karakteristik bir özelliği olmayan t > d değişimi Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de görülmektedir; fakat Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülen bu d’li kullanımların Oğuzca kaydının bulunduğunu da göz önünde bulundurmakta fayda olacaktır: tanuk > danuk “şahit” BM/50a, tavar > davar “davar, mal-mülk” BM/19, tavşan > davuşağan “tavşan” BM/18, tutak > dudak “dudak” T/74 (Karamanlıoğlu, 1994:18).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kimi kelimelerde meydana gelen t > d değişimi Codex Cumanicus’ta da görülmektedir. Değişim görülmesine rağmen iki dönemde de t’li örnekler daha fazladır. Codex Cumanicus’ta t > d değişiminin görüldüğü bazı kelimeler şunlardır: tagı > dağı “dahi” CC/62b, tağın > dağın “henüz” CC/74b, teğ > değ “gibi” CC/76a (Argunşah, 2014:527).

1.6.5.1.2.2. k > ğ Değişimi

Art damak k ünsüzünün yanında bulunduğu ünlüler veya akıcı ünsüzlerin etkisiyle art damak ğ ünsüzüne dönüşmüştür. Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde dikkat çeken ses değişimlerinden biridir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde çoğunlukla kelime içerisinde görülen bu değişiklik bir örnekte de son seste görülmüştür: buka > buğa “boğa” KZ/40a, TB/183a, sağış > sağış “düşünce” KZ/56a, TB/184b, AH/177a, takı > dağı “daha” KZ/68a, TB/185a, yarlıka- > yarlığa- “acımak” KZ/69a, TB/211b, bakır > bağır “bakır” KZ/231b, alkış > algış “dua, övme” AB/1.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde son seste -k > -ğ değişimine bir örnekte rastladık: yarağ > yarağ “silah” KZ/94a, TB/159b, KV/549.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kelime başında çok nadir olarak görülen k > ğ değişimi genellikle kelime içerisinde görülmektedir: témir kazık > témir gazık “kutup yıldızı” DM/2a, ağar- > ağar- “ağar-” Kİ/1, akız- > ağız- “akıt-” İM/473b, başka > başğa “başka” İM/22a, çaçal- > çığar- “çıkar-” Kİ/29, sarınçka > sarınçğa “çekirge” İM/355a (Güner, 2020:93).

Codex Cumanicus’ta görülen k > ğ değişimi Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde olduğu gibi genellikle kelime içerisinde görülür: karanfûl > garanful “karanfil” CC/41a, çıkar- > çığar- “çıkar-” CC/69a, çıkırıkçı > çığırıkçı “çıkırıkçı” CC/45a, yağa > yağa “elbise yakası; ırmak kenarı” CC/50b (Güner, 2020:93).

1.6.5.1.2.3. k > g Değişimi

Eski Türkçe döneminde kelime başında g ünsüzü bulunmaz. Tarihî Kıpçak Türkçesi döneminde de kelime başındaki k ünsüzü genellikle korunmuştur; fakat bazı kelimelerde k > g değişimine rastlamaktayız. Bu değişim de bize göre Oğuz Türkçesinin etkileri dolayısıyla görülmektedir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kelime başında ve içinde k > g değişimi şu örneklerde görülmüştür: öküz > ögüz “öküz” KZ/100a, tükän- > tügän- “tüken-” KZ/118b, kübä > gübä “elbise” TB/160a, künaş > günäş “güneş” AH/178a.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde k > g değişimine uğrayan az sayıda örneğe rastlamaktayız: keber > geber “şişmek” Kİ/43, kérek > gérek “gerek” İN/28r, kişi > gişi “kişi” İN/8r, köbek > göbek “göbek” TA/22a, kör- > gör- “gör-” İN/7v, körün- > görün- “görün-” İN/7v (Güner, 2020:87).

Codex Cumanicus'ta değişime rastlanmamıştır.

1.6.5.1.2.4. p > b Değişimi

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde az sayıda örnekte görülen bir ses değişimidir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde bir sözcükte kelime başında görülen değişim genel olarak kelime içerisinde ve iki ünlü arasında kendini göstermektedir: papas > babas “papaz” KZ/278b, TB/161b, KV/549, kapağ > habağ “kapak” TB/172b, AH/175b, KV/552, sapan > saban “saban” KZ/232a, TB/188a, tapala- > tabala- “kına-” KZ/310b, TB/151a.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde alıntı kelimelerin başında görülen p- ünsüzünün tonlulararak b- ünsüzüne dönüşmesine dayanan ses olayıdır: pābūš (Far.) > babuç “papuç” Kİ/13, KK/71b, peygāmbēr > beyğanber “peygamber” Kİ/17, peynîr (Far.) > beynir “peynir” Kİ/17, R/2305 (Güner, 2020:88).

Codex Cumanicus'ta kelime başında bir örnekte tespit edilen değişim alıntı kelimeye kendini göstermektedir: papas (Grek.) > bapas “papaz” CC/35b (Argunşah Güner, 2015:63).

1.6.5.1.3. Tonsuzlaşma

1.6.5.1.3.1. d > t Değişimi

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde çok sık olarak görülmeyen bir ses olayıdır. Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülen değişimin büyük bir kısmı yabancı kökenli kelimelerde görülmektedir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -d > -t değişiminin tamamı son seste görülmektedir: közād- > közāt- “gözetle-” KZ/77b, TB/168b, AB/78, alpovud > alpovut “asker” TB/199a, şāgerd (Far.) > şāgert “öğrenci” TB/201b.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden farklı olarak değişim yabancı kökenli kelimelerin başında görülür: dāne (Far.) > tane ~ tene “inci tanesi; tane” TA/33a, DM/5a, dīvar (Far.) > tuvar “duvar” KK/66b (Güner, 2020:86).

d > t Değişimi Codex Cumanicus'ta da tıpkı Memlük Kıpçak Türkçesi gibi yabancı kökenli kelimelerin ilk sesinde meydana gelen bir değişimdir: dūšman (Far.) > tuşman “düşman” CC/126 (Karamanlıoğlu, 1994:18).

1.6.5.1.3.2. b > p Değişimi

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde yabancı kökenli kelimelerde görülen bir tonsuzlaşma olayıdır. Yabancı kökenli kelimelerde bazı sözcüklerin başındaki ve sonundaki b ünsüzleri p ünsüzüne dönüşmüştür: baḥil (Ar.) > paḥil “kıskanç” KV/262a, TB/201a, AH/177b, cevāb (Ar.) > dzuvap “cevap” KZ/210a, TB/163b, sābāb (Ar.) > sabap “sebeḡ” KZ/293.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus'ta değişime rastlanmamıştır.

1.6.5.1.3.3. g > k Değişimi

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde az sayıda kelimeye görülen bir ses olayıdır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kelime sonunda görülen g > k değişimi Memlûk Kıpçak Türkçesi ve Codex Cumanicus'ta kelime başında görülmektedir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde tespit ettiğimiz -g > -k değişimi yaşanmış kelimeler şunlardır: bilig > bilik “bilgi” KZ/34a, TB/164a, bitig > bitik “kitap” KZ/46a, TB/168b, AH/175b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kelime başında yaşanan g- / k- değişimini tespit ettiğimiz bazı kelimeler şu şekildedir: gūgird (Far.) > kūkürt “kükürt” TZ, güher (Far.) > küher “cevher” TZ (Güner, 2020:86).

Codex Cumanicus'ta alıntı kelimelerde kelime başında görülen bir değişimdir: gūr (Far.) > gör > kör “mezar” CC/81a (Argunşah Güner, 2015:62).

1.6.5.1.3.4. z > s Değişimi

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde z ünsüzünün kimi kelimelerde s ünsüzüne dönüştüğü görülmektedir. İncelediğimiz metinlerde z > s değişimi genellikle geniş zaman kipinin olumsuz çekiminde tespit edilmiştir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde z > s değişiminin yaşandığı bazı örnekler şu şekildedir: ḥuṭḥarmaz > ḥuṭḥarmas “kurtarmaz” KZ/61b, bilmāzlār > bilmāslār “bilmezler” KZ/65b, körālmāztir > körālmāstir “görülmez” KZ/65a, ḥoymaz > ḥoymas “koymas” KZ/77b, iṣitmāz > iṣitmās “iṣitmez” KZ/79b, bilmāz > bilmās “bilmez” TB/169a, körmāz > körmās “görmez” TB/170a, bolmazlar > bolmaslar “olmazlar” TB/170b, AH/175a, uyalmaz > uyalmas “uyanmaz” AH/176a, klāmāz > klāmās “istemez” KV/539.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde z ünsüzünün tonsuzlaşarak s ünsüzüne dönüşmesi, daha çok geniş zaman kipinin olumsuz çekimi için kullanılan -maz / -mez'de görülmektedir: bolmaz > bolmas “olmas” KK/21, kelmez > kelmes “gelmes” EH/130, KK/14 (Karamanlıoğlu, 1994:19).

Codex Cumanicus'ta z > s değişimi tıpkı Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi döneminde olduğu gibi geniş zaman kipinin olumsuz şeklinin çekiminde kullanılan -maz / -mez ekinin kullanımında görülmektedir: olturmas ēdi “oturmazdı” CC/80b, sözlemes “konuşmaz” CC/81a, tügenmes “tükenmez” CC/72b, arınmas “temizlenmez” CC/62b, sövmessen “sevmezsin” CC/62a (Argunşah Güner, 2015:103).

1.6.5.1.3.5. ğ / g > v Değişimi

ğ / g > v değişimi, tarihî Kıpçak Türkçesini diğer Türk lehçelerinden ayıran karakteristik özelliklerden biridir. Eski Türkçe döneminde kelime içerisindeki ve sonundaki arka damak ğ ve ön damak g sesleri tarihî Kıpçak Türkçesi dönemi metinlerinde sızıcılaşarak v sesine dönüşmüştür. İncelediğimiz Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde tespit ettiğimiz ğ / g > v değişimi olan örnekler şunlardır: küdegü > kiyöv “damat” KZ/34b, arıĝ > aruv “temiz” KZ/102a, buzaĝu > bizov

“buzağı” KZ/142a, öğren- > övrän- “öğren-” KZ/190a, öğret- > övrät- “öğret-” KZ/200a, soğuş > sovuş “soğuk” TB/185b, yağuş > yovuş “yakın” TB/204a, çerig > çeriv “asker” TB/159a, töğ- > töv- “döv-” AH/176a.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -Guçl fiilden isim yapma ekinin ön sesinde yer alan g ünsüzü de v ünsüzüne dönüşür: saşlovuči “saklayan” KZ/270a, ulavuči “avcı” KZ/272a, klävüči “isteyen” KZ/289b, izdävüči “davacı” KZ/294a, yevüči “yiyen” TB/153a, aldovuči “yalancı” TB/157a, talovuči “yağmacı” TB/197b, yarguçı “yargıç”, “AB/125.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ğ / g > v değişimi tıpkı Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde olduğu gibi görülmektedir. Karamanlioğlu, bu değişimin Memlûk Kıpçak Türkçesi metinleri için karakteristik bir özellik taşıdığını belirtmektedir: ağır > avur “ağır” TZ/11a, ağu > avu “zehir” TZ/19b, bağır > bavur “karaciğer, bağır” TZ/17, soğuk > sovuş “soğuk” EH/61, tüğme > tüvme “düğme” TZ/18a, yağ > yav “yağ” TZ/35b (Karamanlioğlu, 1994:16).

Codex Cumanicus’ta en temel fonetik olaylardan biri ğ / g > v değişimidir: ağır-la- > avurla- “ağırla-” CC/28, buzağı > buzov “buzağı” CC/107, oğul > ovul “oğul, erkek çocuk” CC/151, tüğme > tüvme “düğme” CC/101, bitig > bitiv “kitap” CC/119, toğ- > tov- “doğ-” CC/99, yağ > yav “yağ” CC/83 (Karamanlioğlu, 1994:16).

1.6.5.1.4. Genizsilleşme

1.6.5.1.4.1. b > m Değişimi

İncelediğimiz tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde sadece kelime başında tespit ettiğimiz değişim, içerisinde n ve ŋ geniz seslerinden birini barındıran sözcüklerde karşımıza çıkmaktadır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde değişimin yaşandığı bazı örnekler şunlardır: bin > miŋ “bin” KZ/112a, beni > meni “beni” KZ/294a, benim > menim “benim” KZ/294a, bin > min “binmek” KZ/304a, bahane > mahana “bahane” TB/201b.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan bu, bular, bulay gibi içerisinde n veya ŋ ünsüzlerini barındırmayan kelimelerde b- > m- değişimine rastlanmamıştır. Fakat “bu” zamiri içerisinde n veya ŋ ünsüzü bulunan bir ek aldığında b- > m- değişimi gerçekleşmiştir: munuŋ “bunun” TB/201a, munu “bunu” TB/203b, munda “bunda” TB/208a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de tıpkı Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde olduğu gibi kelime başında görülen değişim, genellikle n ve ŋ geniz seslerine bağlı olarak meydana gelmiştir: banbuş > bamuş “pamuk” KK/64, ben > men “ben” T/35, beyin > meyin “beyin” İM/405b, bin- > min- “bin-” KE/27b, KK/11a, TA/57a (Güner, 2020:84).

Codex Cumanicus’ta da görülen değişim Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki gibi genellikle n ve ŋ geniz sesleri ile birlikte kullanılıncaya ortaya çıkmaktadır: bamuk > mamuş “pamuk” CC/58a, bèn > men “ben” CC/5a, bende > mende “bende” CC/15a, bunıŋ > munıŋ “bunun” CC/33a (Argunşah Güner, 2015:62).

1.6.5.1.5. Diğer Ses Değişimleri

1.6.5.1.5.1. d > y Değişimi

Eski Türkçe döneminde kelime içi ve sonunda yer alan “d” ünsüzünün korunması ya da “y” veya “z” ünsüzüne dönüşmesi durumu, Türk dili ve lehçelerinin sınıflandırılmasında kullanılan önemli fonetik ölçütlerden biridir (Tekin, 2005:361-386). Eski Türkçe döneminde kelime içi ve

sonunda yer alan “d” ünsüzü Kıpçak Türkçesi döneminde çoğunlukla “y” sesine dönüşmüştür. Eski Türkçe döneminde kelime içi ve sonunda yer alan “d” ünsüzü tamamen “y” ünsüzüne dönüşmüştür: aḍaḵ > ayaḥ “ayak” KZ/12, TB/155a, AH/176a, KV/538a, AB/50, aḍır- > ayır- “ayır-” KZ/25b, TB/192b, KV/548, bādük > biyik “büyük” KZ/32a, TB/206a, AH/176b, KV/559, AB/88, buḍruḵ > buyruḵ “emir” KZ/33b, TB/151a, AH/176b, KV/548a, kād- > kiy- “giy-” KZ/54a, TB/159a, AH/175a, ḵoḍ- > ḥoy- “koy-” KZ/178a, TB/159a, AH/176a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de ḍ > y değişimi görülmektedir. Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ḍ ünsüzünün kullanıldığı bazı kelimeler şunlardır: aḍaḵ > aḍaḵ “ayak” Kİ/1, KE/54b, aḍır- > aḍır- “ayır-” KE/8a, bıḍık > bıḍık “bıyık” KE/126b, éder > éder “eyer” MG/6b, idi > idi “Tanrı” Kİ/37, yidle- > yidle- “kokla-” İM/345b (Güner, 2020:91).

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ḍ > y değişiminin yaşandığı kelimelerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz: aḍaḵ > ayaḵ “ayak” EH/27, TZ/16b, bedük > biyik “büyük” TZ/25b, T/3b, ıḍ- > ıy- “gönder-” TZ/5a, keḍ- > key- “giy-” T/101, ḵoḍ- > ḵoy- “koy-” EH/74, toḍ- > toy- “doy-” BM/49b, KK/74 (Karamanlıoğlu, 1994:15-16).

Codex Cumanicus’ta ḍ > y değişiminin yaşandığı kelimelerin bazıları şunlardır: aḍaḵ > ayaḵ “ayak” CC/48b, aḍu > ayu “ay” CC/54b, aḍır- > ayır- “ayır-” CC/60b, keḍ- > key- “giy-” CC/6b (Argunşah Güner, 2015:65-67).

1.6.5.1.5.2. ḡ > m Değişimi

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde sınırlı sayıda örnekte karşımıza çıkan bir değişimdir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde karşılaştığımız ḡ > m değişimi yaşamış kelime şudur: ḵaraḡu > ḥaramḡu “karanlık” KZ/183b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde karşılaştığımız ḡ > m değişimi şu kelimelerde meydana gelmiştir: köḡlek > kömlek “gömlek” KK/71b, DM/11a, köḡül > kömül “gönül” DM/21b, süḡük > sümük “kemik” DM/13b (Güner, 2020:95).

Codex Cumanicus’ta değişime rastlanmamıştır.

1.6.5.2. Ünsüz Düşmesi

Seslerin birbirleriyle olan ilişkileri esnasında ünsüz düşmeleri yaşanabilmektedir. En az çaba yasası gereğinin sonucu olarak ünsüzlerin çoğunlukla düştüğünü görmekteyiz. Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde ünsüz düşmesi daha çok damak ünsüzleri ve akıcı ünsüzlerde görülmektedir.

1.6.5.2.1. b Düşmesi

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde tek örnekte kelime başında tespit ettiğimiz ses olayıdır. Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülen b- düşmesinin örneği şudur: bol- > ol- “ol-” KZ/165b, TB/201a, KE/14a, İM/91b (Güner, 2020:99).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus’ta b düşmesi tespit edilememiştir.

1.6.5.2.2. d Düşmesi

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde bir örnekte kelime sonunda tespit ettiğimiz bir ses olayıdır: ustād > usta “usta” TB/201a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus’ta d düşmesine rastlanılmamıştır.

1.6.5.2.3. h Düşmesi

Codex Cumanicus'ta alıntı kelimelerin başında görülen h- ünsüzünün düştüğü bazı örnekler mevcuttur: hanuz > anuz “henüz” CC/59, heç > eç “hiç” CC/149 (Karamanlıoğlu, 1994:21).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde h düşmesi tespit edilememiştir.

1.6.5.2.4. g / ğ Düşmesi

Eski Türkçe döneminde çok heceli kelimelerin iç seslerindeki -g- / -ğ- ünsüzleri tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde düşme eğilimi göstermektedir. -g- / -ğ- ünsüzlerinin öncelikle -v- ünsüzüne veya -y- ünsüzüne dönüşüp düştüğü görülmektedir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kelime içerisindeki -g- / -ğ- ünsüzlerinin düştüğü bazı örnekler aşağıdaki gibidir: bāṅgü > meṇi “ebedi” KZ/6b, TB/153a, AH/177a, itgüçi > etüçi “yapan, eden” KZ/62b, TB/169b, kulḡak > ḡulaḡ “kulak” KZ/62a, TB/170a, AH/176b, kārḡāk > kerāk “gerek” KZ/73b, TB/155a, AH/175b, KV/540a, suvḡar > suvar “sulamak” KZ/130a, TB/160a.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde birden fazla heceli kelimelerin son sesi olan -g- / -ğ- ünsüzleri de düşme eğilimi taşımaktadır: artuḡsıḡ > artıḡsı “çok, fazla” KZ/58a, TB/151b, AH/178a, KV/539, belḡülüg > belgili “belli, bilinen” KZ/73b, TB/155b, KV/560a, tirig > tiri “diri” KZ/86a, TB/161a, AB/118, toluḡ > tolu “dolmuş” KZ/96a, TB/175b, AB/155, uluḡ > ulu “büyük” KZ/96a, TB/176b, AH/176b, KV/537a, sarıḡ > sarı “sarı” KZ/96a, TB/165a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de kelime içerisindeki ve sonundaki g / ğ ünsüzü düşme eğilimindedir: aḡız > avuz > aız “ağız” TZ/27b, Kİ/3, buḡday > buyday > buday “buğday” Kİ/24, TA/10b, iḡne- > iren- “iğren-” TZ/30a, öḡren- > övren- > ören- “öğren-” Kİ/66, sıḡır > sır “sığır” KK/5a, yigıt > yeit “yiğit” Kİ/124, bég > bi “bey” KK/53b, TZ/15a, açıḡ > açı “acı” TZ/13a, aḡrıḡ > aḡrı “ağrı” TA/34b, KFT/396a, GT/126b, bilig > bili “ilim” Kİ/18, biḡig > biḡi “pişmiş ekmek” GT/90b, toluḡ > tolu “dolmuş” Kİ/105 (Güner, 2020:100-101).

Codex Cumanicus'ta da kelime içerisindeki ve sonundaki g / ğ ünsüzü düşme eğilimindedir: éḡil- > éyil- > il- “eğil-” CC/20b, buḡday > boday “buğday” CC/55b, ıḡla- > ıla- “ağla-” CC/60b, iḡne > ine “iğne” CC/65b, yıḡıldı > yıldır “yığıldı” CC/82b, yıḡ- > yı- “yığ-” CC/8b, alḡışlıḡ > alḡışlı “aziz” CC/50a, kiḡig > kiçi “küçük” CC/50a, kuḡug > kuru “kuru” CC/39a (Argunşah Güner, 2015:69-70).

1.6.5.2.5. r Düşmesi

Söyleyişi zor ve titrek olan -r- ünsüzü, tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde kimi örneklerde kelime ortasında düşmüştür. Eski Türkçe döneminde kelime ortasında bulunan -r- ünsüzü Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde bazı örneklerde düşmüştür: kimärsä > kimesä “kimse” KZ/107b, TB/173b, AH/175b, KV/539, ḡutul- > ḡutul- “kurtul-” KZ/122a, TB/191b, KV/540, birlä > bilä “ile” KZ/283b, TB/191a, AH/175b.

Eski Türkçe döneminde kelime ortasında yer alan -r- ünsüzü Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de bazı örneklerde düşmüştür: arslan > aslan “aslan” DM/7b, berk > bek “sıkı” GT/149b, Kİ/16, birlä > bile “ile birlikte” DM/3b, GT/3b (Güner, 2020:100).

Codex Cumanicus'ta da Eski Türkçe döneminde kelime içinde yer alan -r- ünsüzü kimi kelimelerde düşmüştür: arslan > aslan “aslan” CC/107, berk > bek “sıkı” CC/147 (Karamanlıoğlu, 1994:21).

1.6.5.2.6. y Düşmesi

Eski Türkçe döneminde bazı kelimelerin ilk sesi y- ünsüzüdür. Tarihî Kıpçak Türkçesi dönemine geldiğimiz zaman kelime başındaki bu y- ünsüzü bazı kelimelerde düştüğü görülmektedir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kelime başında y- ünsüzünün düştüğü bazı örnekler şunlardır: yigit > igit “yiğit” KZ/13a, TB/154a, AH/177a, KV/540, yigirmi > igirmi “yirmi” KZ/151b, KV/554.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de bazı kelimelerin başında y- ünsüzünün düştüğü görülmektedir: yıl > ıl “yıl” KE/21b, yılan > ılan “yılan” R/199, yılkı > ılkı “at sürüsü” KE/52b (Güner, 2020:99-100).

Codex Cumanicus'ta da kelime başında y- ünsüzünün düştüğü örnekler mevcuttur: yağmur > amğur “yağmur” CC/41, yılan > ılan “yılan” CC/12, yıpar > ıpar “korku” CC/82 (Karamanlıoğlu, 1994:21).

1.6.5.3. Ünsüz Türemesi

Kelimenin aslında olmayan ünsüzün çeşitli sebeplerle kelimeye eklenmesi olayıdır.

1.6.5.3.1. y Türemesi

Tarihî Kıpçak Türkçesi dönemi metinlerinde ünlü bir ses ile başlayan kelimelerin bazılarında y- türemesi görülmektedir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kelime başında görülen y- türemesi şu örneklerde tespit edilmiştir: ırak > yîrah “uzak” KZ/78a, TB/164a, AH/177, esîr > yasîr “esir” KV/541a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de kelime başında y- türemesi görülmektedir: alda- > yalda- “aldat-” TZ/27a, asrağı > yasrağı “evvelki” BM/25, ikindi > yekindü “ikindi” BM/26 (Karamanlıoğlu, 1994:21).

Codex Cumanicus'ta kelime başında y- türemesine rastlanmaktadır: üzüm > yüzüm “üzüm” CC/106, ikrar > yıkrar “ikrar” CC/13 (Karamanlıoğlu, 1994:21).

1.6.5.3.2. h Türemesi

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde kelime başında karşılaştığımız bir ses olayıdır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kelime başında gerçekleşen h- türemesi örnekleri şunlardır: arsız > harsîz “arsız” KZ/78a, TB/176a, elbet > hâlbât “elbet” KZ/80a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde karşılaştığımız kelime başı h- türemesi şu örnekte meydana gelmiştir: ayva > hayva “ayva” KK/71a, DM/5a, TZ/19a (Güner, 2020:101).

Codex Cumanicus'ta kelime başında meydana gelen h- türemesine şu örneklerde rastlamaktayız: ersek > hersek “fahişe” CC/132, akıl > haqıl “akıl” CC/49, aziz > haziz “aziz” CC/144 (Karamanlıoğlu, 1994:20).

1.6.5.3.3. v Türemesi

Tarihî Kıpçak Türkçesi döneminde v türemesi Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve kelime başında görülmektedir: oltur- > voltur- “oturmak” DM/20b, on > van “on” DM/14b, oyna- > vayna- “oynamak” DM/19b, TZ/32a, ur- > vur- “vur-” DM/20b, MS/30b, BM/79 (Güner, 2020:101).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus'ta v türemesi tespit edilememiştir.

1.6.5.4. Yer Değiştirme

Bir kelime içerisinde yer alan iki ünsüzün yer değiştirmesi tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde karşılaştığımız bir ses olayıdır. Bünyesinde ç, d, f, n, s, ş, t, v, y, z gibi diş dudak ve l, r gibi akıcı ünsüzleri barındıran kelimelerde daha sık görülen bir ses olayıdır (Karaağaç 2010:77). Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde yer değiştirme olayı şu kelimelerde meydana gelmiştir: baḥṣiṣ > baṣḥiṣ “baḥṣiṣ” KZ/90b, dünya > düyna “dünya” AB/162.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde yer değiştirme olayının görüldüğü kelimelerden bazıları şunlardır: arḫun > aḫrun “yavaş” MG/13b, çömlek > çölmek “çömlek” DM/10b (Güner, 2020:103).

Codex Cumanicus'ta yer değiştirme şu kelimelerde meydana gelmiştir: yagmur > yamgur “yağmur” CC/21a, öksür- > öskür- “öksür-” CC/28a (Argunşah Güner, 2015:71).

2. ŞEKİL BİLGİSİ

2.1. İsimden İsim Yapım Ekleri

İsim yapım ekleri, isimlerin kök veya gövdelerine eklenerek yeni isimler oluşturan eklerdir. Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan isimden isim yapan ekler ve işlevleri şu şekildedir:

2.1.1. +A

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan isimden isim yapım eklerinden olan +A, eklendiği kelimenin anlamını pekiştirmektedir. Ercilasun, “La Enklitiği ve Türkçede Bir Pekiştirme Enklitiği” adlı yazısında +A enklitiğinin ekleşip kalıplaşabildiğini ve yeni kelimeler türetebildiğini ifade etmektedir (Ercilasun, 2008:49).

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde +A isimden isim yapım ekiyle türetilmiş çok fazla kelime mevcut değildir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde +A eki kullanılarak türetilen sadece bir isme rastlanılmıştır: kečä “gece (geç), akşam” KZ/155b, TB/196a, AH/175b, KV/537, AB/41, KS/66a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de +A isimden isim yapım eki sadece birkaç örnekte görülmektedir: kéçe – kéce “gece (geç), akşam” KE/15b, TZ/32a, KK/45b, Kİ/43, MG/74b, İM/47a, üze “üstte” KE/59b, GT/70a, İM/145b, MG/44b (Güner, 2020:105).

Codex Cumanicus’ta +A isimden isim yapım eki sınırlı sayıda kelime türetiminde kullanılmıştır: kéçe “gece (geç), akşam” CC/36a, tüne “dün” CC/36a (Argunşah Güner, 2015:73).

2.1.2. +(I)ç, +(A)ç

+(I)ç, +(A)ç isimden isim yapım ekinin asıl görevi küçültme ve sevgi anlamı olan isimler meydana getirmektir. Nalbant, Ramstedt’e atıfla +(I)ç, +(A)ç isimden isim yapım ekinin Eski Türkçe döneminde kullanılan +(A)çI ekinen geliştiğini dile getirmiştir (Nalbant 2008:63).

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde çok sık kullanılmayan ekin Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde türettiği isimler şunlardır: ħarlıgač “kırlangıç” KZ/228a, yalañač “yalın, çıplak” TB/181b, yalanaçlarını “çıplaklarını” AB/141.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde +(I)ç, +(A)ç isimden isim yapım eki kullanılarak türetilen bazı kelimeler şunlardır: érkeç “erkek keçi, teke” Kİ/12, BM/22, ögeç “üç yaşındaki koyun” TA/15b, kölgeç “gölgelek” TZ/25a (Güner, 2020:106).

Codex Cumanicus’ta +(I)ç, +(A)ç isimden isim yapım eki kullanılarak türetilen bazı kelimeleri şu şekilde sıralayabiliriz: érkeç “erkek keçi, teke” CC/82b, yalañač “yalın, çıplak” CC/37b (Argunşah Güner, 2015:73).

2.1.3. +AK, +Aħ

Asıl işlevi küçültme ve sevgi bildiren kelimeler türetmek olan ekin ilk örneklerine Eski Türkçe döneminde rastlanmaktadır. Eski Türkçe döneminde işlek olarak kullanılan ek, zamanla işlevselliğini kaybetmiştir (Şenyüz, 2017:62).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde sınırlı sayıda örnekte kullanılan eki alan tüm kelimelerin Türkçe kökenli olduğunu görmekteyiz. Farklı işlevlerde kullanılan ekin türettiği kelimelerden bazıları şunlardır: yañaħ “yanak” KZ/58, AB/44, erkäk “erkek, adam, yiğit” KZ/190b, TB/179, čanaħ “kâse, çanak, tabak” TB/191b, KS/367, ħabaħ “kabak” AH/175b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde +AK, +Ağ eki kullanılarak türetilen kelimelerden bazıları metinlerde şu şekilde geçmektedir: başak “başak; ok başı” Kİ/15, KE/93a, çanak-çanağ “çanak” MS/29b, TZ/18a, KK/62b, DM/10b, kısırak “kısırak, doğurmamış olan” TZ/13a, kovağ “kof, içi boş” KE/83b (Güner, 2020:107).

Codex Cumanicus'ta +AK, +Ağ isimden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimler şunlardır: butak “budak” CC/53a, çanak “çanak, kap, kase” CC/53a, içeğ “iç organlar” CC/48a, kulak “kulak” CC/50a, ogulak “oğul, erkek, yiğit” CC/54b, yağah “yanak, çene” CC/47b (Argunşah Güner, 2015:74).

2.1.4.+An

Eski Türkçe döneminde eklendiği kelimelere çokluk anlamı katan isimden isim yapım eki olan +An, zaman içerisinde çokluk işlevini yitirerek eklendiği ad ile kalıplaşmıştır (Güner, 2013:1606).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde +An eki kullanılarak türetilen bazı isimleri şu şekilde sıralayabiliriz: erânlr “adam, güçlü insan, kahraman” KZ/111a, oğlannı “erkek çocuk, evlat, çocuk” TB/196a, AH/176a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde +An ekinin kullanıldığı iki kelime tespit edilmiştir: oğlan “evlat, çocuk” BM/35, İM/101a, iren “er, yiğit” GT/152, İM/411a (Kapdan, 2014:30).

Codex Cumanicus'ta bir kelimenin türetiminde +An eki kullanılmıştır: oğlan “evlat, erkek çocuk” CC/61a (Argunşah Güner, 2015:74).

2.1.5.+Ar

Sayı isimlerinden üleştirme sayıları üreten isimden isim yapım ekidir. Asıl sayı isimlerinin tamamına eklenerek üleştirme sayıları meydana getirebilir (Karaağaç 2012:268).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde +Ar isimden isim yapım eki kullanılarak türetilen kelimelerden bazıları şunlardır: 3-är hafta “üçer hafta” TB/206b, birär oğlan “birer erkek çocuk” TB/165b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde +Ar isimden isim yapım eki kullanılarak türetilen kelimelerden bazıları şu şekildedir: birer “birer” TZ/17b, ikkişer “ikişer” TZ/61b (Karamanlioğlu, 1994:102).

Codex Cumanicus'ta +Ar isimden isim yapım eki kullanılarak türetilen tespit ettiğimiz tek kelime şudur: birer “birer” CC/59 (Şenyüz, 2017:68).

2.1.6.+Ay

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılmayan ekin, Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde üç kelime türettiği belirlenmiştir (Güner, 2020:108): iley “ön” KK/44a, küçey “güç, zor” KE/12b, ögey “üvey” TA/34a (Güner, 2020:108).

Codex Cumanicus'ta ek, bir örnekte tespit edilmiştir: tērkey “çabuk” CC/32a (Argunşah Güner, 2015:74).

2.1.7.+CA, +şA

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan bir diğer isimden isim yapım eki de +CA, +şA'dır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde +CA isimden isim yapım eki farklı işlevlerde

kullanılmıştır: Kavim ve millet isimlerinin sonuna eklenerek dil isimleri meydana getirmiştir: ermeniçâ “Ermenice” KV/566, tatarça “Tatar Türkçesi, Türkçe” TB/211a.

Cins adlar türetmede kullanılmıştır: aļça “para” TB/153b, alaca “renkli” KS/56.

+CA isimden isim yapım ekiyle kalıcı isimler türetilmiştir: barça “hepsi” KZ/181.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde +CA, +şA isimden isim yapım ekleri kullanılarak türetilen bazı kelimeler şunlardır: karaca “ördekten küçük mavi kuş” DM/12a, Türkişe “Türkçe” DM/19a, arabça “Arapça” KTG/41, barça “hepsi” İM/171a (Kapdan, 2014:31-32).

Codex Cumanicus’ta +CA isimden isim yapım eki kullanılarak türetilen bazı kelimeleri şu şekilde sıralayabiliriz: barça “hepsi” CC/132, burğuça “küçük boru” CC/89, neçe “nasıl” CC/69, ança “o kadar” CC/125, munça “bu kadar” CC/149 (Karamanlıoğlu, 1994:23).

2.1.8.+CAK, +şAK

+CAK, +şAK isimden isim yapım eki, tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde küçültme görevinde kelimeler türemek için kullanılmıştır (Brockelmann, 1954:91).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde de +CAK isimden isim yapım eki kullanılarak kelimeler türetilmiştir. Türetilen bu kelimelerin ortak özelliği küçültme ve sevgi ifade etmeleridir: küpçäk “tekerlek” KZ/161b, küpçäk “küçük, ufak küp” TB/195a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde +CAK ekinin kullanımı Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki kullanım ile benzerlik göstermekle beraber az sayıda örnekte ek +şAK şeklinde kullanılmıştır: ağırçak-âğırşak-âğurşak “iplik eğrilerek iğe takılan yuvarlak tahta” TZ/11a, TA/18a, Kİ/2, baltacak “büyük çekiç” Kİ/14a, qabarçak “ağacın içi oyularak yapılan sandık” TZ/22b, könçek “iç donu” KFT/73b, sapçak “bakır kulplu kova” Kİ/86, alçak-alşak “alçak, yüksek olmayan yer” KFT/137b, DM/3a, TZ/33a (Güner, 2020:109-110).

Codex Cumanicus’ta da ekin +CAK şekli kullanılmıştır: baltıçak “çekiç” CC/58a, könçek “pantolon” CC/51a, oçak “ocak” CC/53a (Argunşah Güner, 2015:74).

2.1.9.+CI, +şI

Türkçenin işlek isimden isim yapım eklerinden biri olan +CI / +şI, tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde de canlılığını korumuştur (Şenyüz, 2017:74). Kâşgarlı Mahmud, ek hakkında DLT’de açıklamalarda bulunmuştur: “Bütün Türk boyları sanatı işleyen kimsenin sıfatı olduğu zaman isimlerin sonuna چ ve ى getirmekte birleşmişlerdir. Tarıg sözcüğünden tarıgçı, etük sözcüğünden de etükçi denir ki “ekinci”, “pamukçu” demektir. Bardaçı ve turdaçı gibi sıfatlar yukarıda söylendiği üzere fiilden yapılmış sıfatlardır. Etçi, etmekçi, tarıgçı, etükçi gibi sıfatlar isimden çıkmıştır (Atalay, DLT II 2006:49).

Kâşgarlı Mahmud’un DLT’de bahsettiği gibi ek, Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde de meslek ismi oluşturmak amacıyla kullanılmıştır. Ayrıca ek, bazı yerlerde alışkanlıkları dile getirmek amacıyla isimler türetmek için de kullanılmıştır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde de meslek isimleri yapmada ve alışkanlıkları dile getirmede kullanılan ek, hem Türkçe hem de yabancı kökenli kelimelere eklenmiştir: bitikçi “kâtip, yazıcı” KZ/145b, buyruhçi “yönetici, prens” KZ/149b, çerüvçi “asker” KZ/266b, közätüçi “bekçi” KZ/77b, töräçi “yargıç, hüküm veren” KZ/309b, gurk’çi “puta tapan” KZ/60a, borlaçi “bağcı, üzümcü, bahçeci” TB/197a, elçi “elçi” TB/206a, hoyçi “çoban” TB/154, kebitçi “esnaf” TB/184a, kiyikçi “avcı” TB/201, temirçi “demirci” TB/160b, salaçi “köylü” TB/160a, ziyancı “zarar veren” TB/181a, yalğancı “yalancı” AH/176b, başçı “başkan” AB/93.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde +CI / +şI isimden isim yapım ekinin kullanımı Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki kullanımla benzerlik göstermektedir. Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ekin +şI'lı biçimi de kullanılmıştır: alkışçı “öväcü” MG/4a, altunçı “altıncı” KE/54a, awçı “avcı” KE/114b, bağırcı “aşçı” KK/47, bakırşçı “bakırcı” TA/25a, başçı “başkan” MG/115a, bitikçi “katip” TA/24b, çanaşçı “çanakçı” KK/63a, démürçi “demirci, demir ustası” DM/18a, ébçi “eş” TZ/3b, ékinçi “çiftçi” DM/14a, étçi “kasap” TA/25a, halvaçı “helvacı” DM/17b (Güner, 2020:110-111-112).

Codex Cumanicus'ta +CI isimden isim yapım eki kullanımı Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki kullanımla benzerlik göstermektedir. Codex Cumanicus'ta +CI ekinin kullanıldığı bazı isimleri şu şekilde sıralayabiliriz: altunçı “altın işçisi, sarraf” CC/42b, bağırcı “aşçı” CC/6b, bakçaçı “bahçıvan” CC/45a, balukçı “balıkçı” CC/22a, bıçakçı “bıçakçı” CC/44a, şıracı “şarap üreticisi” CC/44a (Argunşah Güner, 2015:74-75).

2.1.10. +çIK, +çUK

+çIK, +çUK isimden isim yapım eki, eklendiği kelimelere küçültme ve sevgi ifadesi katmanın yanı sıra organ ismi ve hayvan ismi türetmek amacıyla da kullanılmıştır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde +çIK, +çUK isimden isim yapım eki kullanılarak türetildiğini tespit ettiğimiz isimler şunlardır: balçih “balçık” KZ/227a, TB/183a, oğlançih “erkek çocuk” TB/154b, kermänçih “bir yer adı” TB/202a, yançih “çanta cüzdan” KS/1640.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde +çIK, +çUK isimden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimlerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz: sığırçık “sığırçık kuşu” DM/12a, kürünçük “cep” KM/20a, azaçuk “azıcık” EH/112, bunçuk “bu kadarcık” EH/105, eçekçük “küçük eşek” TZ/46a, bebeçük “göz bebeği” EH/28, itçük “küçük köpek” TZ/46a, oğlançuk “çocukçuk” KFT/203 ayaçuk tise “ayakçık” İM/7a, kapçuk “para kesesi” İM/494a (Kapdan, 2014:38-39).

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde +çIK, +çUK isimden isim yapım ekinin eklendiği kelimedeki ön ve art damak k / k ünsüzleri ses uyumsuzluğunu gidermek için düşmektedir: kiçikçük “küçükçük” İM/553, ayaçuk “ayakçık” İM/504 (Şenyüz, 2017:85).

Codex Cumanicus'ta da +çIK, +çUK isimden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimler mevcuttur: balaçuk “civciv” CC/55a, alaçuk “kulübe” CC/40a, çapçaçık “fıçıcık” CC/60b, kuburçuk “küçük kutu” CC/41b, örümçik “örümcek” CC/58a, sığırçık “sığırçık” CC/55a, yançık “torba” CC/51b (Argunşah Güner, 2015:74-75).

2.1.11. +çUKAz, +çUKAs

+çUKAz, +çUKAs isimden isim yapım eki, +çUK küçültme ekiyle +az pekiştirme ekinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Yaygın kullanıma sahip bir ek değildir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus'ta rastlamadığımız ek, Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde bir ismi türetmede kullanılmıştır: yüzçügez “küçük yüz” İM/7a (Toparlı, 1992:78).

2.1.12. +DA

Bulunma hâl eki olan +DA bazı kelimelerle kalıplaşarak isimden isim yapım eki görevi üstlenmiştir. Tarihî Kıpçak Türkçesi dönemi metinlerinde +DA isimden isim yapım eki az sayıdaki isimde tespit edilmiştir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde +DA ekinin iki yerde isimden isim yapım eki görevinde kullanıldığı görülmüştür: erta “sabah” AB/155, taŋda “yarın” KS/1383.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde +DA isimden isim yapım eki sınırlı sayıda örnekte tespit edilmiştir: taŋda “yarın” KK/45a, İM/329b (Güner, 2020:114).

Codex Cumanicus’ta +DA isimden isim yapım ekinin kullanıldığı tek isim şudur: taŋda “yarın” (Güner, 2020:114).

2.1.13. +DAn

+DAn isimden isim yapım eki, ayrılma hâli ekinin kaynaşıp kalıplaşması sonucunda ortaya çıkmıştır. Tarihî Kıpçak Türkçesi döneminde sadece Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde çok az sayıda örnekte bulunmaktadır: tezindän “hızlıca, hemen” KZ/72b, ertädän “sabahleyin” TB/164a.

2.1.14. +DAş

+DAş isimden isim yapım eki, eklendiği isimlere ortaklık ve beraberlik anlamlarını katmaktadır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde +DAş isimden isim yapım ekinin sadece d’li şekilleri kullanılmıştır: ħardaş “kardeş” KZ/64b, TB/163b, AH/175a, KV/566, teŋdäş “aynı yaştan olan kişiler” KZ/108a, yoldaş “dost” TB/176a, kelindäş “gelin” KV/566, dindaş “aynı dine inanan” AB/34.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde +DAş isimden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimlerden bazıları şunlardır: öydeş “ev arkadaşı” TZ/86b, ħarındaş “kardeş” T/89, EH/49, ħardaş “kardeş” TZ/3b, ħocadaş “aynı beyin kölesi” EH/49, ħoşdaş “arkadaş” EH/72, kökdeş “aynı soydan olan” TZ/86b, kündeş “ortak” TZ/23a, yerdeş “hemşehri” T/104, yoldaş “yol arkadaşı” EH/89 (Karamanlioğlu, 1994:26).

Ekin t’li şekillerine az da olsa Memlûk Kıpçak Türkçesi sahasında rastlanmaktadır: ħocataş “aynı beyin kölesi” Kİ/78 (Güner, 2020:115).

Codex Cumanicus’ta +DAş ekinin kullanımını şu şekilde örneklendirebiliriz: ataş “adaş” CC/81b, karandaş “erkek kardeş” CC/49a, karındaş “erkek kardeş” CC/66b, mēŋüdeş “sonsuz kadar beraber olan” CC/74b, teŋdeş “eşit, beraber” CC/72b, tözdeş “aynı nitelikte” CC/74b (Argunşah Güner, 2015:74-75).

2.1.15. +dİz, +dUz

+dİz, +dUz isimden isim yapım eki çok işlek olmayan ve işlevi kesin olarak bilinmeyen ölü bir ektir (Korkmaz, 2007:47).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde çok nadir olarak kullanılan +dİz, +dUz isimden isim yapım eki bazı isimlerin türetiminde kullanılmıştır: kündüz “gündüz” KZ/58a, TB/175b, AH/175b, AB/10, yılduz “yıldız” KZ/284a, AB/70.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de nadiren kullanılan +dİz, +dUz isimden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimler şunlardır: kündüz “gündüz” İM/152b, yulduz “yıldız” İM/44a (Kapdan, 2014:42).

Codex Cumanicus’ta bir kelimenin türetiminde +dİz, +dUz isimden isim yapım eki kullanılmıştır: yulduz “yıldız” CC/60a (Argunşah Güner, 2015:75).

2.1.16. +dIrIK, +dUrUK, +tIrIK

+dIrIK, +dUrUK, +tIrIK isimden isim yapım eki, insan ve hayvan vücudunun bölümleri için farklı isimler türetmektedir (Erdal, 1991:104).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde nadiren kullanılan +dIrIK, +dUrUK, +tIrIK isimden isim yapım ekinin kullanıldığı isim şudur: boyundruḡ “boyunduruk” KZ/3b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de nadiren kullanılan +dIrIK, +dUrUK, +tIrIK isimden isim yapım ekinin türettiği isimler şunlardır: közüdürük “atkuyruğundan dokunan ve bulanık ya da kamaşmış gözün üstüne konan örtü” R/205, közüdürük “kıldan yapılıp gözün üstüne konan örtü” Kİ/54, yümüldürük “at ve benzeri hayvanlarda göğüslük” TZ/31b (Güner, 2020:116).

Codex Cumanicus’ta bir örnekte +dIrIK, +dUrUK, +tIrIK isimden isim yapım ekinin kullanıldığı tespit edilmiştir: kömüldürük “göğüslük, at göğüslüğü” CC/52a (Güner, 2020:116).

2.1.17. +GA, +KA

Tarihî Kıpçak Türkçesi dönemi metinlerinde işlek bir isimden isim yapım eki olarak kullanılmamıştır. Ek, eklendiği ismin anlamını güçlendirmektedir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde +GA, +KA isimden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimlerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz: arḡa “arka” KZ/70a, bir+ik-e > birgä “birlikte” TB/149a, öz+ik-e > özgä “başka” AH/176b, yergä “kural” AH/178a (Alkaya, 2022:523)

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde +GA, +KA isimden isim yapım eki kullanılarak türetilen kelimeler şunlardır: başḡa “başka, farklı” TZ/26b, başḡa “başka, farklı” BM/12, özge “diğer” T/47 (Karamanlıoğlu, 1994:28).

Codex Cumanicus’ta +GA, +KA isimden isim yapım ekinin kullanıldığı kelimeler şunlardır: birge “beraber” CC/32b, başḡa “başka, farklı” CC/32a, özge “başka” CC/34b (Argunşah Güner, 2015:76).

2.1.18. +GI

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan +GI isimden isim yapım eki işlek bir yapıya sahip değildir. Ek, ilgi sıfatı ve zamiri türetmektedir (Güner, 2020:117).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde +GI isimden isim yapım ekinin kullanıldığı kelimeler şunlardır: burunḡi “önceki, ilk” KZ/142b, AB/14.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde +GI isimden isim yapım ekinin türettiği kelimeleri şu şekilde sıralayabiliriz: basaḡı “sonraki” Kİ/15, burunḡı “önceki, ilk” MG/20a (Güner, 2020:117).

Codex Cumanicus’ta +GI isimden isim yapım eki kullanılarak kelimeler türetilmiştir: burunḡı “birinci, ilk, önceki” CC/37b, ertegi “evvelki, önceki, bir zamanlar” CC/65b (Argunşah Güner, 2015:76).

2.1.19. +GI, +GU, +KI

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan +GI, +GU, +KI isimden isim yapım ekleri işlek ekler değildir. Ayırıcı karakter özelliği gösteren nitelik adları türetirler (Güner, 2020:117).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde +GI, +GU, +KI isimden isim yapım eki kullanılarak türetilen tespit ettiğimiz tek kelime şudur: ḡaraḡu “karanlık” KZ/174a, AB/33.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde +GI, +GU, +KI isimden isim yapım ekinin türettiği kelimeler şunlardır: belgü “zahir, aşıkâr” Kİ/17, karanġu “karanlık” GT/122a, İM/153a, yılķı “at sürüsü” TZ/85b, Kİ/126 (Güner, 2020:117).

Codex Cumanicus’ta +GI, +GU, +KI isimden isim yapım ekinin kullanımı Şu Şekildedir: ġygi “mal, deġerli Şey” CC/35a, karanġı “karanlık” CC/59a, tizgi “diz” CC/48b, yılķı “at sürüsü” CC/57a (Argunşah Güner, 2015:76).

2.1.20. +GII, +GUI, +KUI

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanımına rastlayamadığımız +GII, +GUI, +KUI isimden isim yapım eki, Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde sınırlı sayıda ismi türetmede kullanılmıştır: birġül “bir, tek olan” TZ/62a, ġkkigül “iki köŐeli olan” TZ/62a, üçġül “üġ köŐeli olan” TZ/62a, kırġıl “kırıl, saġına ak düşmüş olan” KE/71a.

+GII, +GUI, +KUI isimden isim yapım eki, türettiġi kelimelere -II, -IU anlamı katmaktadır; fakat yukarıdaki örneklerde de görüleceġi üzere bir örnekte de renk adı türetmiştir (Güner, 2020:118).

Codex Cumanicus’ta ekin +KUI Şeklinin bir örnekte kullanıldıġı görölmüŐtür: törtkül “dört köŐeli” CC/37b (Argunşah Güner, 2015:76).

2.1.21. +GInA, +KInA

Eski Türkġe döneminden itibaren metinlerde kullanılan +GInA, +KInA isimden isim yapım eki, türettiġi isimlere küġültme, sevgi ve pekiştirme anlamı katmaktadır (Gabain 2007:105). Oġuz grubu Türk lehġeleri dışındaki lehġe gruplarında kullanılan ek, Kıpçak grubu Türk lehġelerinde kullanılmaktadır (Alkaya, 2008:46).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde +GInA, +KInA isimden isim yapım eki kullanılarak türetilen bazı isimler Şunlardır: azġına “az kalsın, neredeyse, hemen hemen” KZ/150a, birġinä “biriciġi” KZ/47b, kiġkinä “küġücük” TB/167b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de +GInA, +KInA isimden isim yapım eki kullanılmıştır: atġına “küġük atlar” KK/56, atķına “küġük at” TZ/46a, atġine “küġük at” EH/112, eġekķine “eġekķik” TZ/46b (Karamanlioġlu, 1994:27).

Codex Cumanicus’ta ekin sadece +GInA Şekli kullanılmıştır: “bġyġinem “Allahım” CC/75/b, ġandırġına “zayıfġa” CC/58a, ġangġına “sevgili han” CC/75a (Argunşah Güner, 2015:76).

2.1.22. +(I, U)K

Tarihî Kıpçak Türkçesi dönemi metinlerinde işlek olarak kullanılan bir ek deġildir. +(I, U)K isimden isim yapım eki, türettiġi isme küġültme ve pekiştirme anlamlarını katmaktadır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde +(I, U)K isimden isim yapım eki kullanılarak türetilen sınırlı sayıda kelime tespit edilmiştir: altın yüzük “altın yüzük” TB/176b, ortaġ “yoldaş, dost” TB/194b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde +(I, U)K isimden isim yapım eki kullanılarak türetilen kelimeler Şunlardır: topuk - tapuk “topuk” TZ/30b, KK/68b, DM/13b, TA/22a, Kİ/105, MG/78b, MS/11a, yüzük “yüzük” DM/12b, TA/19a, Kİ/131 (Güner, 2020:119).

Codex Cumanicus’ta +(I, U)K isimden isim yapım ekinin türettiġi kelime Şudur: yüzük “yüzük” CC/65b (Argunşah Güner, 2015:76).

2.1.23. +(I)l

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde +(I, U)l isimden isim yapım eki işlek bir ek olarak karşımıza çıkmamaktadır. Ekin türettiği isimler renk anlamı taşımaktadır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde sınırlı sayıda örnekte karşımıza çıkan +(I)l isimden isim yapım ekinin türettiği isimler şunlardır: xīzīl teŋizni “kızıl denizi” KZ/222a, yāšīl “yeşil” KZ/69b, TB/178a, AH/178a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde +(I)l isimden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimleri şu şekilde sıralayabiliriz: kızıl - hıızıl “kızıl, kırmızı” KE/64a, Kİ/77, DM/9a, MG/86a, KK/4b, TA/32b, İM/148a, GT/28a, yaşıl - yeşil “yeşil” KE/152a, KK/72a, DM/5a, TA/32b, TA/32b, Kİ/122, MG/86a (Güner, 2020:119).

Codex Cumanicus’ta da +(I)l isimden isim yapım eki kullanılarak isimler türetilmiştir: kızıl “kızıl, kırmızı” CC/46b, yaşıl “yeşil” CC/47a (Argunşah Güner, 2015:76).

2.1.24. +IA

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan +IA isimden isim yapım eki çok işlek değildir. Ekin, bu dönem metinlerindeki asıl işlevi zarf türetmektedir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde +IA isimden isim yapım eki kullanılarak türetilen kelimeler şunlardır: birlä “ile, beraber” KZ/77a, bilä “ile, birlikte” TB/154b, borla “üzüm bağı, bağcılık” TB/154b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de +IA isimden isim yapım eki kullanılarak kelimeler türetilmiştir: birle “ile, beraber, birlikte” EH/36, TZ/83, bile “ile, beraber, birlikte” T/63, EH/36, TZ/3b, BM/13, KK/41, borla “üzüm bağı” EH/30, katla “kere, defa” TZ/35b, taŋla “sabahleyin” EH/65, KK/36 (Karamanlioğlu, 1994:28).

Codex Cumanicus’ta +IA isimden isim yapım eki kullanılarak türetilen kelimeleri şu şekilde sıralayabiliriz: birle-bile “ile, beraber, birlikte” KW/59, borla “üzüm bağı, üzümçülük” KW/65, kurla “defa, kez” KW/204, yaŋla “yeniden” KW/113 (Şenyüz, 2017:103).

2.1.25. +IAyIn

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan +IAyIn isimden isim yapım eki, türettiği kelimelere benzetme ve eşitlik anlamları katmaktadır ayrıca zarflar da türetmektedir. (Korkmaz,1969:70).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde +IAyIn isimden isim yapım ekine rastlanılmamıştır.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde +IAyIn isimden isim yapım eki kullanılarak türetilen kelimeler şunlardır: kündüzleyin “gündüzün” TZ/73a, keşeleyin “geceleyin” TZ/75b (Karamanlioğlu, 1994:29).

Codex Cumanicus’ta +IAyIn isimden isim yapım eki kullanılarak bir kelime türetilmiştir: yaŋgurlayın “yağmur gibi” CC/143 (Karamanlioğlu, 1994:29).

2.1.26. +IIG, +IUG, +II, +IU

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde +IIG, +IUG, +II, +IU isimden isim yapım ekinin kullanım sıklığı fazladır. Ek, türettiği kelimelere “bir varlığın veya vasfın sahibi olma” anlamını katmaktadır. Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde ekin kullanımı ile ilgili bir birlik bulunmamaktadır. Ermeni

Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus'ta, Oğuz Türkçesinin karakteristik bir özelliği olan kelime/ek sonundaki “g” sesinin düşmesi olayına rastlamaktayız. Fakat ek, Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde hem g’li hem de g’siz olarak kullanılmıştır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinin karakteristik özelliklerinden biri olan kelime/ek sonundaki “g” sesinin düşmesi olayı bu ekte de görülmektedir. Bu metinlerde +IIG, +IUG isimden isim yapım eklerinin son sesi olan “g” düşerek ek +II, +IU halini almıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde +II ve +IU isimden isim yapım eki kullanılarak bazı isimler türetilmiştir: hıvatlı “güçlü, kuvvetli” KZ/26b, belgili “belirli” KZ/27b, sahlı “gizli” KZ/28a, algışlı “dualı” KZ/30a, atlı “atlı, atları olan” KZ/30b, AH/175a, KV/536, haybatlı “övgüye değer” KZ/31b, tamaşalı “muhteşem” KZ/33b, esli “akıllı” KZ/34b, ahlıllı “akıllı” KZ/35b, bahalı “pahalı” KZ/36a, tatlı “tatlı” KZ/36a, biyançlı “keyifli” KZ/37b, suhlancılı “istenilen” KZ/37a, uyatlı “utanmış” KZ/42a, yazıhlı “günahlı” KZ/46a, zorlu “zorlu” KZ/51b, sövüklü “sevinçli” KZ/52a, hayğulu “endişeli” KZ/64b, erkli “bağımsız” TB/149b, tiyişli “gerekli” TB/150a, belgili “belli” TB/151b, kerâkli “gerekli” TB/152a, hanlı “kanlı” TB/152b, hörmätli “saygın” TB/154b, dżanlı “canlı” TB/156b, emgâkli “yorgun” TB/163b, hanatlı “kanatlı” TB/167a, altınli “altınli” TB/168a, hıyınli “sıkıntılı” TB/169b, süratli “suratlı, yüzlü” TB/170a, tözümlü “sabırlı” TB/177b, ölümlü “ölümlü” TB/178b, Erzinganlı “Erzincanlı” TB/172b, kişinişli “giyimli” TB/181a, tirlikli “varlıklı” AH/177b, bezövlü, “süslü” AH/175b, içkili “içkili, sarhoş” AH/177b, körklü “gösterişli” AH/175b, tözümlü “sabırlı” AH/176a, türlü “çeşitli” AH/176a, elçili “elçili” KV/536, bağılı “bağılı” AB/57.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde +IIG, +IUG, +II, +IU isimden isim yapım eki kullanılarak türetilen kelimeler şunlardır: atlı “süvari” T/49, atlı “süvari” T/27b, barlu “varlıklı” EH/29, körklü “güzel” EH/80, kutlu “kutlu” T/37, küçli “güçlü” TZ/68a, mallı “zengin” KK/55, Şamlı “Şamlı” TZ/63a, uslu “akıllı” T/49, yoklu “fakir” EH/96 (Karamanlıoğlu, 1994:31-32). Bitişlig “asıl, maya” MG/79b, atlı “atlı” MG/105a, körglög “güzel, gösterişli” MG/8a, kamışlıg “kamışlı” İM/255b, sağlıg “sağlıklı” İM/196a (Kapdan, 2014:54-55).

Codex Cumanicus'ta +IIG ve +IUG isimden isim yapım eklerinin kullanımı Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi ile benzerlik göstermektedir. Eklerin son sesi “g” Codex Cumanicus'ta da düşmüştür. Codex Cumanicus'ta tespit edilen +II, +IU isimden isim yapım eki kullanılarak türetilen bazı kelimeleri şu şekilde sıralayabiliriz: algışlı “dualı” CC/37b, atlı “atlı” CC/45b, aylı “hamile” CC/76a, kargışlı “lanetli” CC/37b, körklü “güzel” CC/38b, küçlü “güçlü” CC/57a, sövünçlü “sevinçli” CC/63b, tatlı “tatlı” CC/37b (Argunşah Güner, 2015:77).

2.1.27. +IIK, +IUK, +IIh, +IUh

Eski Türkçe döneminden itibaren kullanılan +IIK, +IUK, +IIh, +IUh isimden isim yapım eki, tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde en işlek isimden isim yapım eklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. +IIK, +IUK, +IIh, +IUh isimden isim yapım eki, Türkçe kökenli isimlere eklenerek yeni isimler türettiği gibi yabancı kökenli isimlere de eklenerek yeni kelimeler türetebilmektedir.

Kâşgarlı Mahmud, DLT’de +IIK, +IUK, +IIh, +IUh isimden isim yapım ekiyle ilgili açıklamalar yapmıştır. Bu açıklamalara göre ekin beş farklı işlevi bulunmaktadır:

- Eklendiği isme, bir nesnenin kaynağı olma veya yer ismi anlamı katmaktadır.
- Eklendiği isme, bir nesne oluşturmak için ayrılan malzeme anlamı katmaktadır.
- Eklendiği isme, o ismin tabiatında bulunan özellik anlamı katmaktadır.

+IİK, +IUK, +IIḥ, +IUḥ isimden isim yapım eki bu üç anlam ile kullanıldığında ekin son sesinin -k, -ḳ olması gerektiğini bildiren Kâşgarlı, bu durumun tüm lehçeler için aynı olduğundan bahseder.

- Eklendiği ismin sahibi olma anlamı katmaktadır.
- Sıfat fiiller oluşturmaktadır.

+IİK, +IUK, +IIḥ, +IUḥ isimden isim yapım eki, belirtilen son iki maddedeki kullanımlarında da ekin son sesinin -g, -ḡ olması gerektiği yine Kâşgarlı tarafından belirtilmiştir (Durukoğlu, 2022: 354-355).

Tarihî Kıpçak Türkçesi eserlerinde +IİK, +IUK, +IIḥ, +IUḥ isimden isim yapım eki, Kâşgarlı'nın belirttiği bu beş işlev dâhilinde kullanılmıştır. Fakat özellikle Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ekin son sesiyle ilgili belirli bir kuralın olmadığı tespit edilmiştir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde +IİK, +IUK, +IIḥ, +IUḥ isimden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimlerden bazıları şunlardır: sekinlik “sakinlik” KZ/4b, heçlik “hiçlik” KZ/5b, fârahlik “ferahlık” KZ/6a, eminlik “güven” KZ/6a, töräsizlik “kanunsuzluk” KZ/6a, dinsizlik “dinsizlik” KZ/6b, meñilik “ebedilik” KZ/7b, tirlık “yaşam, ömür” KZ/10a, biyiklik “büyüklik” KZ/10a, egirlik “günah” KZ/11b, sk‘ançelik “mucize” KZ/12a, açılık “kötü söz” KZ/16a, kūsānçlık “istek” KZ/16a, hadirlik “hazırlık” KZ/16a, yäsirlik “esirlik” KZ/20a, öktämlik “kibir” KZ/24a, çerüvçilik “askerlik” KZ/28a, arılık “kutsallık” KZ/29a, könülük “sadakat” KZ/29a, ögövlük “görmek” KZ/41a, küçsüzlik “güçsüzlük” KZ/56a, sövünçlüküm “mutluluğum” KZ/58a, ustalıḥ “kötü anlamda-üstatlık” KZ/58a, yamanlıḥ “kötülük” KZ/58a, ḥırsızlıḥ “hırsızlık” KZ/59b, açlıḥ “açlık” KZ/60b, yaḥşılıḥ “iyilik” KZ/62a, ustalıḥ “ustalık, uzmanlık” TB/152a, yalğanlıḥ “iftira” TB/154b, taniḥlıḥ “tanıklık” TB/155a, itliḥ “itlik, çapkınlık” TB/156b, peşākārliḥ “meslek” TB/160b, temirçiliḥ “demircilik” TB/160b, tünçsüzliḥ “rahatsızlık” TB/160b, oḡlanlıḥ “erkeklik” TB/161b, ḥastalıḥ “hastalık” TB/164b, künlük “günlük” TB/168a, tözümlük “sabır” TB/177b, hörmätsizlik “saygısızlık” TB/185a, tirlık “varlık” TB/185b, igilik “varlık” TB/186a, tirlıḥ “varlık” AH/175b, fârahlik “ferahlık, rahatlık” AH/176b, itlik “köpeklik, zina” AH/176b, miskinlik “miskinlik” AH/177b, açlıḥ “açlık” AH/177b, tatlılıḥ “güzellik” AH/177a, yarlılıḥ “fakirlik” AH/177a, k‘risdānlik “hristiyanlık” AH/177a, Teḡrılık “Tanrılık” KV/539, atalıḥ “babalık” AB/129, aruvsuzluḥ “pislik” AB/11, birlik “vahdet” AB/31.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerindeki +IİK, +IUK, +IIḥ, +IUḥ isimden isim yapım ekinin kullanımı, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki kullanımla benzerlik göstermektedir: arıḥlıḥ “zayıflık” TZ/49b, uçuzlıḥ “ucuzluk” KM/28b, özdenliḥ “güzellik” KK/30b, comerdliḥ “cömertlik” KK/30b, cāhillik “cahillik” GT/334, künlük “günlük” TZ/35b, tüḡlük “pencere, kafes” TZ/17a, salāmatlıḥ “selametlik” İM/1b, aḳlık “beyazlık” İM/131a, āzādlik “serbest” İM/398b, murtadlıḥ “müslümanlıktan dönme” İM/438a, oḡrılık “hırsızlık” İM/420b, sultānlik “padişahlık” İM/76b, yumşaklıḥ “yumuşaklık, incelik” İM/296b, yoldaşlıḥ “arkadaşlık” İM/294a, cünüblük “dinen yıkanma durumunda olan” İM/73a, helāklik “perişan olmak” İM/83b, yüçelik “yücelik” İM/197b, iminlik “emin olma” İM/259b, melüllik “bıkmışlık, usanmışlık” İM/288a, niçüklik “nasıllık, nicelik” İM/56b, örtülik “gizlilik” İM/490b, sākinlik “sakinlik” İM/316a, sālimlik “korkusuzluk” İM/380b, yawuzluk “kötülük” İM/1b, edḡlülük “iyilik” İM/10a, yüklülük “hamilelik” İM/131b (Kapdan, 2014:50-51).

Codex Cumanicus'ta +IİK, +IUK, +IIḥ, +IUḥ isimden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimler mevcuttur. Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan +IİK, +IUK, +IIḥ, +IUḥ isimden isim yapım eki kullanım şekli ve işlevi olarak benzerlik

göstermektedir: eksiklik “eksiklik, hata” CC/117, eminlik “emniyet” CC/64, erlik “erkeklik” CC/64, ıssılık “sıcaklık, hararet” CC/127, karanlık “karanlık, siyahlık” CC/127, kenlik “genişlik” CC/75, sakızsızlık “hastalık” CC/76 (Karamanlıoğlu, 1994:29-30).

2.1.28. +mAç

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde örneğine rastlayamadığımız; fakat Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus’ta sınırlı sayıda ismi türetmek için -mAç isimden isim yapım eki kullanılmıştır. Ek, meslek isimleri oluşturmak amacıyla kullanılmıştır.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -mAç isimden isim yapım eki kullanılarak türetildiği tespit edilen isimler şunlardır: tılmaç - tolmaç - talmaç “tercüman” TZ/9a, BM/51, BM/49 (Güner, 2020:125).

Codex Cumanicus’ta -mAç isimden isim yapım eki kullanılarak bir ismin türetildiği tespit edilmiştir: tolmaç - tılmaç “tercüman” CC/45b, CC/63a (Argunşah Güner, 2015:77).

2.1.29. +mİş

+mİş, altmış ve yetmiş sayılarını türeten alışılmışın dışında bir isimden isim yapım ekidir (Clauson 1972:130;891). Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde altmış ve yetmiş sayıları dışında +mİş isimden isim yapım ekinin türettiği bir kelimeye rastlanılmamıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde +mİş isimden isim yapım eki ile türetilen tespit ettiğimiz bir isim vardır: yetmiş “yetmiş” KZ/194a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde +mİş isimden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimler şunlardır: altmış “altmış” DM/16a, İM/174a, TA/23b, BM/7, yétmış “yetmiş” DM/16a, Kİ/124, KK/47b, TA/23b, BM/26, KFT/418a, R/197 (Güner, 2020:125).

Codex Cumanicus’ta +mİş isimden isim yapım eki kullanılarak bir ismin türetildiği görülmüştür: altmış “altmış” CC/61a (Argunşah Güner, 2015:77).

2.1.30. +In, +Un

+In, +Un isimden isim yapım eki, tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde çok işlek olmamakla beraber isim türetmede kullanılmıştır. Ek, genel olarak organ ismi yapma işlevinde kullanılmıştır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde +In, +Un isimden isim yapım eki kullanılarak isimler türetilmiştir: boyun “boyun” KZ/200a, TB/163b, AH/175a, KV/563, alin “alın” KZ/181a, uzun “uzun” TB/154, AH/176b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde +In, +Un isimden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimler şunlardır: alın-allın “alın” GT/84b, GT/48a, İM/145a, Kİ/166, boyun “boyun” İN/3r, Kİ/21, MG/34, uzun “uzun” KK/23b, DM/5a, TA/13a (Güner, 2020:125).

Codex Cumanicus’ta +In, +Un isimden isim yapım eki kullanılarak sınırlı sayıda isim türetilmiştir: alın-allın “alın” CC/47b, boyun “boyun” CC/48a (Argunşah Güner, 2015:77).

Ayrıca vasıta hâli eki olan +In, +Un eki, tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde bazı kelimelerde kalıplaşmış bir isimden isim yapım eki olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde +In, +Un vasıta hâli ekinin kalıplaşarak isimden isim yapım eki görevinde kullanıldığı görülmektedir: yarın “yarın” KZ/210b, diyin “değin” KZ/213b, ansizin “aniden” TB/165b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de +In, +Un vasıta hâli ekinin kalıplaşarak isimden isim yapım eki görevinde kullanıldığı görülmektedir: küntüzün “gündüz vakti” BM/33, songun “sonda” EH/136 (Karamanlıoğlu, 1994:74).

Codex Cumanicus’ta da kalıplaşan vasıta hâli eki +In, +Un isimden isim yapım eki olarak kullanılmıştır: ansızın “aniden” CC/121, küzün “sonbaharda” CC/130, yayın “yazın” CC/130 (Karamanlıoğlu, 1994:74).

2.1.31. +(I)nç(I), +(U)nç(U)

Sayı isimlerine eklenerek sıra ve derece sayıları türeten isimden isim yapım ekidir. Eski Türkçe döneminden itibaren +nç şeklinde kullanılan ek iyelik eklerinin eklenip kalıplaşması sonucunda meydana gelmiştir (Şenyüz, 2017:148).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde +(I)nç(I), +(U)nç(U) isimden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimleri şu şekilde sıralayabiliriz: yedinçi “yedinci” KZ/149b, 5-inçi “beşinci” KZ/172a, 2-inçi “ikinci” KZ/68a, TB/149b, AH/175a, 3- ünçi “üçüncü” TB/149b, 4-ünçi “dördüncü” TB/149b, 5-inçi “beşinci” TB/149b, 6-inçi “altıncı” TB/149b, 10-unçi “onuncu” TB/149a, üçünçi “üçüncü” TB/150b, ekinçi “ikinci” TB/150a, 11-inçi “on birinci” TB/151b, 9-unçi “dokuzuncu” TB/151a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de +(I)nç(I), +(U)nç(U) isimden isim yapım eki kullanılmıştır: üçinci “üçüncü” KK/75a, birinçi “birinci” KK/75a, on ikinçi “on ikinci” KK/75b, altınçi “altıncı” GT/16, ikinçi “ikinci” İM/92a, üçünçi “üçüncü” İM/41a, tørtinçi “dördüncü” İM/206b, tørtünçi “dördüncü” İM/245b, altınçi “altıncı” İM/30b, yitinçi “yedinci” İM/32b (Kapdan, 2014:48).

Codex Cumanicus’ta +(I)nç(I), +(U)nç(U) isimden isim yapım eki kullanılarak türetilen bazı isimleri şu şekilde sıralayabiliriz: êkinçi “ikinci” CC/37b, sekizinçi “sekizinci” CC/61b, tørtünçi “dördüncü” CC/63a, üçinçi “üçüncü” CC/38a (Argunşah Güner, 2015:78).

2.1.32. +rA

Yön gösterme hâl ekleri zaman içerisinde eklendikleri cümlelerle kaynaşarak çekim eki görevini yitirmiş ve yapım eki fonksiyonu kazanmıştır (Karamanlıoğlu, 1994:27).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde +rA yön gösterme ekinin kaynaşıp yapım eki görevi üstlendiği kelime tespit edilmiştir: sonra yoğarı “sonra yukarı” AB/177a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde +rA yön gösterme ekinin kaynaşıp yapım eki görevi üstlendiği bir kelime tespit edilmiştir: sonra “sonra” T/81, TZ/8a, KK/36 (Karamanlıoğlu, 1994:32).

Codex Cumanicus’ta +rA yön gösterme ekinin kaynaşıp isimden isim yapım eki görevi üstlendiği kelime şudur: sonra “sonra” CC/62 (Karamanlıoğlu, 1994:32).

2.1.33. +rAK, +rAḥ

+rAK, +rAḥ isimden isim yapım eki, sıfatları ve zarfları kuvvetlendirmek ve karşılaştırma anlamı katmak amacıyla kelimeler türetmektedirler (Şenyüz, 2017:151).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde +rAK, +rAḥ isimden isim yapım eki kullanılmıştır: ertäräk “daha erken” KZ/259b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de +rAK, +rAḥ isimden isim yapım eki kullanılarak isimler türetilmiştir: sewügrek “sevimli, hoş” İM/590, yamanrak “daha yaman” TZ/277 (Şenyüz, 2017:152).

Codex Cumanicus’ta +rAK, +rAḥ isimden isim yapım eki kullanılarak türetilen bazı isimler şunlardır: yahşırāḥ “daha iyi” CC/63a, yamanrak “daha kötü” CC/32a (Argunşah Güner, 2015:78).

2.1.34. +sAK

+sAK isimden isim yapım ekiyle ilgili olarak Güner şu açıklamayı yapmıştır: “*Ek, istek bildiren +sA- fiil yapma ekiyle, fiilden ad ve sıfat türeten -k+’nin kaynaşması sonucunda oluşmuştur*” (Güner, 2020:127).

Eke, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde rastlanılmamıştır; fakat Memlûk Kıpçak Türkçesi ve Codex Cumanicus’ta sınırlı sayıda kelime türetiminde kullanılan ekin, organ ve vücut ile ilgili isimler meydana getirdiğini görmekteyiz.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde +sAK isimden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimlerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz: bağırsak-bavursak “bağırsak” TA/22b, kırsak “kursak” BM/41, ölüsek “ölü” KE/20b (Güner, 2020:127).

Codex Cumanicus’ta +sAK isimden isim yapım eki kullanılarak türetilen isim şudur: kırsak “kursak” CC/36a (Güner, 2020:127).

2.1.35. +sI, +sU

Eski Türkçe dönemi eserlerinde +sIg şeklinde karşımıza çıkan isimden isim yapım eki, +sI isimden fiil yapım ekiyle -g fiilden isim yapım ekinin birleşip kaynaşması sonucu ortaya çıkmıştır (Erdal, 1991:70-73).

+sI, +sU eki, +sIg ekinin sonundaki -g ünsüzünün Batı Türkçesinde düşmesi sonucu oluşmuştur (Şenyüz, 2017:156). Kâşgarlı Mahmud, DLT’de ekin benzetme görevinde kullanıldığını dile getirmiştir (Durukoğlu, 2022:358). DLT’de olduğu gibi ek, tarihî Kıpçak Türkçesi döneminde de benzetme görevinde kullanılmıştır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde +sI, +sU isimden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimlerden bazıları şunlardır: ayruḥsu “farklı” KZ/314a, artihsi “fazladan” TB/151b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi dönemi metinlerinde +sI, +sU isimden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimlerden tespit ettiklerimizi şu şekilde sıralayabiliriz: kendirsi “kumaş parçası” DM/12b, artuksı “fazlalık” İM/261a (Kapdan, 2014:58).

Codex Cumanicus’ta +sI, +sU isimden isim yapım eki kullanılarak türetilen bir isim tespit edilmiştir: avursı “saygı” CC/29 (Şenyüz, 2017:157).

2.1.36. +sIK

Tarihî Kıpçak Türkçesi dönemi içerisinde sadece Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan isimden isim yapım ekidir. Ek işlek bir yapıya sahip değildir: tansık “hayret verici şey” EH/56, TZ/23, tımarsık “murdar, alçak” TZ/14a (Karamanlıoğlu, 1994:33).

2.1.37. +sul

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde işlek olarak kullanılmayan bir diğer isimden isim yapım eki de +sul'dur.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde rastlayamadığımız ek, Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus'ta sadece yoksul-yoĥsul kelimesinde tespit edilmiştir: yoksul “fakir, yoksul” CC/98, EH/96, TZ/27b, KK/23 (Karamanlioĭlu, 1994:33).

2.1.38. +sIz, +sUz

Tarihî Kıpçak Türkçesi dönemi metinlerinde işlek olarak kullanılan bir diğer isimden isim yapım eki +sIz, +sUz'dur. Ek, eklendiĭi isme “yokluk” anlamı katmaktadır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde +sIz, +sUz isimden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimlerden bazıları şunlardır: töräsiz “kanunsuz, geleneksiz” KZ/27a, inamsiz “inançsız” KZ/28a, zaĭalsiz “lekesiz” KZ/29b, dinsiz “dinsiz” KZ/31b, KV/538, çaräsiz “çaresiz” KZ/42a, biliksiz “akılsız, bilgisiz” KZ/46a, TB/151a, tilsiz “dilsiz” KZ/57b, suvsuz “susuz” KZ/70a, yolsuz “yöntemsiz” KZ/71a, suçsuz “suçsuz” KZ/73b, borçsuz “borçsuz” KZ/78b, küçsüz “güçsüz” KZ/118b, könüsüz “adaletsiz” KZ/150b, essiz “akılsız” TB/150b, AB/175b, tünçsüz “güçsüz” TB/151b, yazıĭhsiz “günahsız” TB/152a, oĭšašsiz “benzersiz” TB/154b, antsiz “yeminsiz” TB/156a, erksiz “güçsüz” TB/159b, teĭrisiz “Tanrısız” TB/162b, çaräsiz “çaresiz” TB/164b, ölümsüz “ölümsüz” TB/167a, harsiz “arsız” AH/176a, vaĭtsiz “zamansız” AH/176a, bitiksiz “kitapsız” AH/177b, möhürsüz “mühürsüz” AH/177b, zararsiz “zararsız” KV/539.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan +sIz, +sUz isimden isim yapım ekinin Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki kullanımla benzerlik gösterdiĭi görölmektedir: azıksız “azıksız” TZ/52b, közsiz “gözü olmayan, körmeyen” T/94, kıtsız “uĭrsuz” TZ/33a, saĭalsiz “sakalsız” EH/59, TZ/4a, KK/59, tilsüz “dilsiz” EH/40, öksüz “yetim” TZ/39a (Karamanlioĭlu, 1994:33).

Codex Cumanicus'ta +sIz, +sUz isimden isim yapım eki kullanılarak isimler türetilmiştir: êrksiz “güçsüz” CC/69b, körksiz “gösterişsiz” CC/38b, küçsüz “güçsüz” CC/70a, sansız “sayısız” CC/60b, tilsiz “dilsiz” CC/50a, yazuksuz “günahsız” CC/62a, yolsuz “yolsuz” CC/62a (Argunşah Güner, 2015:78).

2.1.39. +şın

Sıfat görevinde isimler türetmek amacıyla kullanılan isimden isim yapım ekidir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi ve Codex Cumanicus metinlerinde örneĭine rastlayamadığımız ekin sarı ismine eklenerek türettiĭi sarışın ismine Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde rastlamaktayız: sarışın “sarışın” EH/57 (Karamanlioĭlu, 1994:34).

2.1.40. +t

Eski Türkçe dönemi eserlerinde çokluk eki olarak kullanılan +t, daha sonraki dönemlerde eklendiĭi bazı kelimelerle kaynaşarak isimden isim yapım eki olarak görev yapmıştır (Şenyüz, 2017:165).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde, Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus'ta aynı kelimeye eklenen +t ekinin kaynaşarak isimden isim yapım eki görevinde kullanıldığını görmekteyiz.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde +t isimden isim yapım ekinin kullanıldığı kelime ve metin bilgisi şu şekildedir: hanat “kanat” KZ/164a, TB/169b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde +t isimden isim yapım eki şu kelimenin türetiminde kullanılmıştır: hanat-hanat “kanat” TZ/11b, TA/10b, BM/37 (Güner, 2020:130).

Codex Cumanicus’ta +t isimden isim yapım eki şu kelimenin türetiminde kullanılmıştır: hanat-hanat “kanat” CC/65b (Güner, 2020:130).

2.1.41. +tuk

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde işlek bir ek olarak karşımıza çıkmamaktadır. Ek, eşya ismi yapmaktadır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde rastlamadığımız ekin, Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanımı şu şekildedir: koltuk “koltuk” TZ/4b, KK/68b, DM/13a, TA/21b (Güner, 2020:130).

Codex Cumanicus’ta ekin kullanımı şu kelimde tespit edilmiştir: koltuk “koltuk” CC/65b (Güner, 2020:130).

Tarihî Kıpçak Türkçesi döneminde kullanılan isimden isim yapım eklerini şu şekilde tasnif edebiliriz:

Tablo 1. İsimden isim yapım ekleri

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi	Memlûk Kıpçak Türkçesi	Codex Cumanicus
+A, +(I)ç, +(A)ç, +AK, +Ah, +An, +Ar, +CA, +şA, +CAK, +şAK, +CI, +şI, +çIK, +çUK, +DA, +DAn, +DAş, +dIz, +dUz, +dIrIK, +dUrUK, +tIrIK, +GA, +KA, +GI, +GI, +GU, +KI, +GInA, +KInA, +(I, U)K, +(I)l, +lA, +lAyIn, +lIG, +lUG, +lI, +lU, +lIK, +lUK, +lIh, +lUh, +mIş, +In, +Un, +(I)nç(I), +(U)nç(U), +rA, +rAK, +rAh, +sI, +sU, +sIz, +sUz, +t	+A, +(I)ç, +(A)ç, +AK, +Ah, +An, +Ar, +Ay, +CA, +şA, +CAK, +şAK, +CI, +şI, +çIK, +çUK, +çUKAz, +çUKAs, +DA, +DAş, +dIz, +dUz, +dIrIK, +dUrUK, +tIrIK, +GA, +KA, +GI, +GI, +GU, +KI, +GIl, +Gul, +Kul, +GInA, +KInA, +(I, U)K, +(I)l, +lA, +lAyIn, +lIG, +lUG, +lI, +lU, +lIK, +lUK, +lIh, +lUh, +mAç, +mIş, +In, +Un, +(I)nç(I), +(U)nç(U), +rA, +rAK, +rAh, +sAK, +sI, +sU, +sIK, +sul, +sIz, +sUz, +şın, +t, +tuk	+A, +(I)ç, +(A)ç, +AK, +Ah, +An, +Ar, +Ay, +CA, +şA, +CAK, +şAK, +CI, +şI, +çIK, +çUK, +DA, +DAş, +dIz, +dUz, +dIrIK, +dUrUK, +tIrIK, +GA, +KA, +GI, +GI, +GU, +KI, +GIl, +Gul, +Kul, +GInA, +KInA, +(I, U)K, +(I)l, +lA, +lAyIn, +lIG, +lUG, +lI, +lU, +lIK, +lUK, +lIh, +lUh, +mAç, +mIş, +In, +Un, +(I)nç(I), +(U)nç(U), +rA, +rAK, +rAh, +sAK, +sI, +sU, +sul, +sIz, +sUz, +t, +tuk

2.2. Fiilden İsim Yapım Ekleri

Fiilden isim yapım ekleri, fiil kök veya gövdelerine getirilerek isimler türetilen yapım ekleridir. Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan fiilden isim yapan ekler ve işlevleri şu şekildedir:

2.2.1.-A

Eski Türkçe dönemi eserlerinden itibaren kullanılan -A fiilden isim yapım eki, soyut ve somut isimler türetmektedir. Ekin -A zarf fiil ekinin kalıplaşması sonucunda ortaya çıktığını düşünmekteyiz.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -A fiilden isim yapım eki kullanılarak bazı isimler türetilmiştir: çevrä “çevre” KZ/169b, TB/159a, KV/542, yana “yine” KZ/278a, TB/156b, AH/177b, KV/538.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -A+ fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimlerden bazıları şunlardır: kayta “geri, arka” MG/44a, toğa “anadan doğma” “KE/78b, yana “yine” TZ/12a, MG/94b, İN/2v, yora “yorum” Kİ/127 (Güner, 2020:130-131).

Codex Cumanicus’ta da -A fiilden isim yapım eki ile kelimeler türetilmiştir: ölçe “ölçü” CC/34, öte “öte, geri” CC/151, teyre “etraf, çevre” CC/78 (Karamanlıoğlu, 1994:34).

2.2.2.-Aç

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde işlek bir ek olarak kullanılmayan -Aç fiilden isim yapım eki, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılmamıştır. Sınırlı sayıda fiilden isim türeten ekin Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanıldığı örnekler şunlardır: küleç “güleç” Kİ/54, oturaç “oturak” TZ/11a, BM/5 (Güner, 2020:131).

Codex Cumanicus’ta bir kelimenin -Aç fiilden isim yapım eki kullanılarak türetildiği tespit edilmiştir: oturaç “oturak” CC/58a (Argunşah Güner, 2015:79).

2.2.3.-AçAK

Tarihî Kıpçak Türkçesi döneminde sadece Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde rastladığımız -AçAK fiilden isim yapım eki yer isimleri türetmek amacıyla kullanılmıştır: içecek “içecek yer” TZ/49a, keleşek “gelecek yer” EH/109, TZ/49a, turaçak “duracak yer” EH/109, yataçak “yatacak yer” TZ/49a, yazaçak “yazacak yer” TZ/49a, yiyecek “yiyecek yer” TZ/49a (Karamanlıoğlu, 1994:34).

2.2.4.-AGAn

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde rastlayamadığımız -AGAn fiilden isim yapım eki Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus’ta kullanılmıştır. Ek, türettiği isimlere aşırılık anlamı katmaktadır.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -AGAn fiilden isim yapım eki şu isimlerin türetiminde kullanılmıştır: açagan “çok açan” TZ/27b, barağan “çok giden, varan” EH/108, içegen “çok içen” TZ/47b, kelegen “çok gelen” TZ/47b, ketegen “çok giden” TZ/47b (Karamanlıoğlu, 1994:35).

Codex Cumanicus’ta -AGAn fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimler şunlardır: emegen “yaşlı kadın” CC/82a (Argunşah Güner, 2015:79).

2.2.5.-AK, -Ah

-AK, -Ah fiilden isim yapım eki; bir alışkanlığı, bir duyguyu ve fiilin belirttiği işi yapanı gösteren sıfatlar türetir. Ayrıca bazı araç-gereç isimleri ile yer bildiren isimler türetmektedir. Ekin, Eski Türkçe döneminde kullanılan -GAK ekinden dönüştüğü düşünülmektedir (Korkmaz,2007:10).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -AK, -Ağ fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimlerden bazıları şunlardır: yüräk “kalp” KZ/42a, TB/160b, AH/175b, kesäk “parça” TB/302a, aşah “aşağı” KZ/303a, böläk “sürü” KZ/306a, huçah “kucak” KZ/276a, ayağ “ayak” TB/161a, honah “konuk” TB/184a, ürkäk “korkak” TB/200b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -AK, -Ağ fiilden isim yapım eki kullanılarak bazı isimlerin türetildiği tespit edilmiştir: konak “misafir” KM/34a, boğak “damak altı” KK/68a, dudak “dudak” İN/41b, ölşek “ölçek” DM/10b, korkak “korkak” KK/60, kesek “sağlam toprak parçası” DM/2b, ayrağ “ayran” Kİ/8, buşak “öfkeli” Kİ/24, kapak “göz kapağı” Kİ/69 (Kapdan, 2014:80).

Codex Cumanicus’ta da kelime türetilirken -AK, -Ağ fiilden isim yapım ekinin kullanıldığı görülmektedir: yürek “yürek” CC/60a, kèsek “dilim, yassı parça” CC/66a, konaklık “konak yeri” CC/39b (Argunşah Güner, 2015:79).

2.2.6.-am

İşlek bir yapıya sahip olmayan -ma+ fiilden isim yapım eki, Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde sadece şu iki kelime türetilirken kullanılmıştır: çekem “nokta” KE/133b, tutam “tutam” Kİ/108 (Güner, 2020:133).

2.2.7.-An

Tarihî Kıpçak Türkçesi eserlerinde kullanılan fiilden isim yapım eklerinden biri olan -An+, genellikle farklı türde isimler türetmiştir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -An fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen isim şudur: halhan “kalkan” KZ/65a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de -An fiilden isim yapım eki kullanılarak bazı isimler türetilmiştir: kalkan “kalkan” KK/71b, DM/11a, kıran “insanların kılıçlarla öldürülmesi” TZ/27b, TA/9b, uçan “küçük gemi” TZ/19a (Güner, 2020:133).

Codex Cumanicus’ta -An fiilden isim yapım eki kullanılarak bazı isimlerin türetildiği tespit edilmiştir: biçen “saman, ot” CC/55b, kalkan “kalkan” CC/63b (Argunşah Güner, 2015:79).

2.2.8.-AnAK

Tarihî Kıpçak Türkçesi dönemi metinlerinde çok işlek bir fiilden isim yapım eki olmayan -AnAK, çeşitli türde isimler türetmek amacıyla kullanılmıştır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -AnAK fiilden isim yapım eki kullanılarak bir isim türetilmiştir: tegänäk “değnek” KZ/120a, TB/176a, AH/176a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -AnAK fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimlerden bazıları şu şekilde sıralayabiliriz: çağanak “dirsek” TA/21b, TZ/32b, tēgenek “sopa, değnek” TZ/15b, tikenek “diken” KK/66b (Güner, 2020:134).

Codex Cumanicus’ta da -AnAK fiilden isim yapım eki kullanılarak bazı isimler türetilmiştir: çığanak “dirsek” CC/243, tigenek “değnek” CC/243 (Şenyüz, 2017:171).

2.2.9.-AsI

Kâşgarlı Mahmud, DLT’de -AsI fiilden isim yapım ekiyle ilgili bilgi verirken bu ekin Oğuz, Kıpçak, Beçenek ve Bulgar lehçesi konuşurları tarafından kullanıldığını dile getirmiştir (Durukoğlu, 2022:365).

Tarihî Kıpçak Türkçesi dönemi metinlerinde çok işlek bir fiilden isim yapım eki olmayan - AsI, Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde sınırlı sayıda örnekte kullanılmıştır. Sıfat fiil eki - AsI'nın kaynaşması sonucunda ortaya çıkmış bir yapım ekidir: keyesi “elbise” EH/86 (Karamanlıoğlu, 1994:34).

2.2.10. -ç

Kâşgarlı Mahmud, DLT'de -nç+ ile -ç eklerini aynı başlık altında değerlendirmiştir (Nalbant, 2008:116). Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde çok işlek bir fiilden isim yapım eki olarak kullanılmamıştır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -nç/-ç fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimler bazıları şunlardır: kūsānč “istek” KZ/78a, TB/168b, išanc “ümit” KZ/92b, TB/197b, AB/25, basinč “basınç” TB/159a, ötünč “ödünç” TB/164b, süvünč “sevinç” AH/179a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de -nç/-ç fiilden isim yapım eki kullanılarak bazı isimler türetilmiştir: inanç “inanç” TZ/3b, kevenç-küvenç “sevinç, ferahlık” EH/86, kezüç-küzüç “çok gezen adam” EH/82, qorkunç “korkunç” TZ/35a, ödünç “ödünç” T/45 (Karamanlıoğlu, 1994:35).

Codex Cumanicus'ta -nç/-ç fiilden isim yapım eki kullanılarak bazı isimlerin türetildiği tespit edilmiştir: beyenç-beyinç “sevinç” CC/145, qovanç “sevinmek” CC/143, qorkunç “korkunç” CC/60, ötünç “ödünç” CC/36, sağınç “düşünce” CC/121, sığınç “sığınak” CC/137, umunç “umut, temenni” CC/143 (Karamanlıoğlu, 1994:35).

2.2.11. -çAK

Tarihî Kıpçak Türkçesi döneminde fiilden isim yapım eki olarak kullanılan -çAK, sıfat-fiil eki -AçAK'ın ilk sesi olan a'nın düşmesi sonucu ortaya çıkmıştır (Güner, 2020:135). Ek, daha çok araç ve organ isimleri üretmek için kullanılmıştır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -çAK fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimler bazıları şu şekilde sıralayabiliriz: erinčäk “tembellik” KZ/276a, TB/171a, emčäk “meme, meme ucu” KZ/278a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -çAK fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimler şunlardır: bürünček “örtü” TA/19a, émček “meme, meme ucu” KE/29b, KK/68b, salınçaq “salıncak” Kİ/86, selkinček “salıncak” Kİ/89 (Güner, 2020:135).

Codex Cumanicus'ta -çAK fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen bazı isimler şunlardır: émček “meme” CC/48a, erinček “tembel” CC/59a (Argunşah Güner, 2015:80).

2.2.12. -çI

Tarihî Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinde kullanılan bir diğer fiilden isim yapım eki de -çI'dır. Ek, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus'ta sadece düz ünlülü şekliyle kullanılmıştır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -çI fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen isim şudur: hamčĭ “kamçı” AH/179a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde eke rastlanılmamıştır.

Codex Cumanicus'ta -çI fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen bir isim tespit edilmiştir: kamçı “kamçı, kırbaç” CC/192 (Şenyüz, 2017:176).

2.2.13. -(I, U)ç

Tarihî Kıpçak Türkçesi dönemi içerisinde sadece Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -(I, U)ç fiilden isim yapım eki kullanılmıştır. Ek, çok işlek bir yapıya sahip değildir. Ek, araç gereç isimleri türetmektedir: ayırır “iki çatallı olan ok” Kİ/8, döğüç “sarımsak havanı” TA/18b, tıkaç “tıkaç” KE/136a, tikiç “mahmuz” TA/14b (Güner, 2020:135).

2.2.14. -çIK

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde -çIK fiilden isim yapım eki çok işlek bir yapıya sahip değildir. Ek, somut ve soyut isimler türetmek için kullanılmıştır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -çIK fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen bir isim tespit edilmiştir: övränçik “alışkanlık” TB/153b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -çIK fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimler şunlardır: kabarcık “kabarcık” KE/105a, kıvrırçık “kıvrıcık” KE/38a (Güner, 2020:136).

Codex Cumanicus'ta ekin kullanımına rastlanmamıştır.

2.2.15. -DI, -DU

Tarihî Kıpçak Türkçesi dönemi metinlerinde işlek bir yapıya sahip olmayan -DI, -DU fiilden isim yapım eklerine Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde rastlanılmamıştır. Somut ve soyut isimler yapan ekin Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerindeki kullanımı şu şekildedir: bustu “pusu” Kİ/24, qaraldu “karartı” Kİ/70, yaqtu “aydınlık” Kİ/120, yuyundu “yılanma sonrası çıkan su” Kİ/129 (Güner, 2020:136).

Codex Cumanicus'ta -DI, -DU fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen sadece bir isim vardır: övdü “övdü” CC/73a (Güner, 2020:136).

2.2.16. -(I, U) G, -(I, U)K, -(I, U, O)v

Eski Türkçe döneminden itibaren kullanılan fiilden isim yapım eki -(I, U)G, -(I, U)K, -(I, U, O)v yapılan işin neticesini belirtmek için kullanılmıştır. Şenyüz'ün aktardığına göre; Poppe ekin Moğolcadaki -ga ekiyle, Ramstedt ise Moğolcadaki -gu ekiyle ilişkilendirmiştir (Şenyüz, 2017:179).

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde ekin -g /-ğ'li şekilleri varlığını özellikle Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde korumuştur. Ekin, -g / -ğ'li şekillerinin sızıcılışarak -v'ye dönüştüğü de Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus'ta görülmektedir. Sızıcılışma ile beraber ekin dar ünlüsünün de yuvarlaklaştığı görülmektedir. Ekin son sesinin sızıcılışarak -v'ye dönüşmesi Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinin hatta Kuzey Kıpçakçasının karakteristik bir özelliğidir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -(I, U)K+, -(I, U, O)v+ fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimlerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz: tölöv “ödeme” KZ/140a, yazov “yazı, metin” KZ/152a, çerüv “asker, ordu” KZ/176a, titröv “korkunç” KZ/108a, aruv “temiz” TB/162a, AH/177b, ayov “sınırlı” TB/169a, tutov “mülk” TB/187a, sorov “sorgu” TB/188a, bezöv “süs” AH/175b, ölcöv “ölçü” AH/176b, bitik “kitap” KV/537, bilik “bilgi” AB/6.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -(I, U) G+, -(I, U)K+, -(I, U, O)v+ fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimler şunlardır: bitig “kitap” KK/40a, bilig “bilgi” GT/122, tirig “diri” İM/466, agrig “ağrı” İM/91b, boyag “boyamak” İM/105b, azıg “azı” İM/97b, biçig “biçilmiş” İM/446a, ölüg “ölü” İM/87a, ölçüg “ölçü” İM/481b (Kapdan, 2014:94-95).

Codex Cumanicus'ta de -(I, U) G+, -(I, U)K+, -(I, U, O)v+ fiilden isim yapım eki kelime türetmelerinde kullanılmıştır: tatıg “lezzet” CC/113, açuv “acı, keder” CC/139, asrov “koruma” CC/141, tiröv “hayat” CC/121, yarov “gerekli olan” CC/131, çulğan “dolak” CC/102, kadav “çivi” CC/126, yağlav “yağ tavası” CC/105, keziv “salgın” CC/160, satov “satış” CC/111, tatov “tat” CC/76, kütöv “otlak” CC/125, yuluv “fidye” CC/147, süröv “sürü” CC/1214 (Kapdan, 2014:94).

2.2.17. -GA, -KA, -hA

-GA, -KA, -hA fiilden isim yapım eki; somut ve soyut bir takım isimler, alet isimleri ve sıfatlar meydana getirmek için kullanılmıştır (Korkmaz, 2007:78).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan -GA, -KA, -hA fiilden isim yapım eki ile isimler türetilmiştir: hışha “kısa” KZ/137a, xoltha “yalvarış” KZ/148a, AH/177a, kölägä “gölge” KZ/143a, tamğa “vergi” TB/202b, yumurtha “yumurta” TB/197b, öpkä “öfke” AH/178a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de -GA, -KA, -hA fiilden isim yapım eki kullanılarak isimler türetildiği tespit edilmiştir: kavurğa “kavrulmuş hububat” EH/76, keşeşge “danışma” EH/85, süpürge “süpürge” DM/10b, sırğa “küpe” TZ/13a (Karamannlıoğlu 1994:36-37).

Codex Cumanicus'ta -GA, -KA, -hA fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimler şunlardır: bilge “bilge” CC/59a, kışka “kısa” CC/38b, küyge “bekleyen” CC/2b, tamga “damga” CC/81a (Argunşah Güner, 2015:81).

2.2.18. -GAç, -GUç

Tarihî Kıpçak Türkçesi dönemi metinlerinde çok işlek olarak kullanılmayan -GAç, -GUç fiilden isim yapım eki, alet ve hayvan isimleri türetmektedir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -GAç, -GUç fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen iki isim tespit edilmiştir: olurguç “oturacak yer” TB/199, yarguç “yargıç” TB/200b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -GAç, -GUç fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimler şunlardır: ağıngaç “merdiven” T/50, kışkaç “kısaç, kerpeten” TZ/19, olurgaç “oturacak yer” EH/21, TZ/31, tepkeç “mahmuz” TZ/34a, açkuç “anahtar” T/44, bıçkıç “terzi makası” T/60, baskıç “papuç” TZ/34a, kaskıç “kazma” TZ/49a (Karamannlıoğlu, 1994:37).

Codex Cumanicus'ta da -GAç, -GUç fiilden isim yapım eki kullanılarak isimlerin türetildiği görülmektedir: yapkıç “kapak” CC/14, yülüğüç “CC/45, açkuç “CC/11 (Karamannlıoğlu 1994:37).

2.2.19. -GAK

Eski Türkçe döneminden itibaren metinlerde kullanılan -GAK fiilden isim yapım eki, tarihî Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinde işlek olarak kullanılmamıştır. Ek, somut ve soyut isimler türetmektedir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -GAK fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen bir isim tespit edilmiştir: eşgāk “eşek” TB/160a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -GAK fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimlerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz: kışkaç “kusmuk” TZ/83b, sıçkaç “sık sık büyük tuvaletini yapan kişi” TZ/48a, taygak “kaygan yer” TZ/32b (Karamannlıoğlu, 1994:37).

Codex Cumanicus'ta ekin kullanımına rastlanmamıştır.

2.2.20. -GAn, -KAn, -An

Türkçenin tarihî seyri içerisinde -GAn+ sıfat-fiil ekinin kaynaşp kalıplaşması sonucunda birtakım yeni kelimelerin meydana geldiği görülebilmektedir. Tarihî Kıpçak Türkçesi dönemi metinlerinde de kalıplaşp kaynaşma sonucunda ek, karakter özelliğine veya alışkanlığa işaret eden fail isimler türetmiştir (Taş, 2009:124).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -GAn, -KAn, -An fiilden isim yapım eki kullanılarak kelimeler türetilmiştir: ahlaksız” KZ/125b, yazgan “yazıcı” KZ/310a, klâgân “istek” KZ/232a, biyiklângân “Tanrı” KZ/314a, yalğan “yalan, iftira” TB/154b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -Gan, -KAN, -An fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimlerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz: érgen “bekâr erkek” TA/26b, KE/101a, késge “keskin” MG/91a, köçken “kartal” TA/10b, Kİ/51, köygen “yangın” KE/165b, kıturқан “uyuzluk” Kİ/83, örgen “urgan” KE/18b, tavışkan “tavşan” R/199, toğқан “doğum” KE/37b, yüvrülgen “bozuk” Kİ/131 (Güner, 2020:140).

Codex Cumanicus’ta da -Gan, -KAN, -An fiilden isim yapım eki kullanılarak kelimeler türetilmiştir: artkan “fazlalık” CC/38a, sıçkan “fare” CC/54b, yaratkan “Tanrı” CC/8b (Argunşah Güner, 2015:81).

2.2.21. -GI, -GU, -KI, -KU, -vU, -v

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde işlek olarak kullanılan fiilden isim yapım eklerinden biridir. Ekin, -KI, -KU şekli tarihî Kıpçak Türkçesi döneminde nadiren kullanılmıştır. Fiilden isim yapım ekinin, tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerindeki kullanımında ünsüz uyumuna tam olarak uyduğu görülmektedir (Karamanlıoğlu, 1994:389). Ekin ünsüzünün kimi durumlarda sızıcılaşarak v’ye dönüştüğü de görülmektedir. Sızıcılaşan örneklerde kimi zaman ekin ünlüsünün de düştüğü görülmektedir (Güner, 2020:140).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -GI, -GU, -KI, -KU, -vU, -v fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimlerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz: hayğu “üzüntü” KZ/65b, ħorĥu “korku” KZ/66b, yargu “yargı” KZ/67b, hayğu “kaygı, tasa” TB/151b, yuĥu “uyku” TB/164a, içki “içki” TB/174b, AB/54, kültkü “gülünç” AH/176b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de -GI, -GU, -KI, -KU, -vU, -v fiilden isim yapım eki kullanılarak bazı kelimeler türetilmiştir: açğu “açacak” KE/111a, bıçğı “testere” KE/34b, bilev “bileği” R/193, burğu “burgu” BM/16, çınrağı “çingirak” KE/169a, kaşağı “kaşağı” TA/15a, kérki “balta” TA/25, késkü “keski” KK/33a, küsegü-küsevu “çöp, ateşi karşılayacak şey” KE/30a, Kİ/56, namazlağı “seccade” Kİ/60, silgü “silgi” TZ/34a, sipirgi “süpürge” TZ/34a, süngü-süngi “süngü” KK/71b, bezevü “pudra” Kİ/17, körgü “görünen” KE/125a, önegü “inatçı” Kİ/65, yatğu “yatsı” R/192 (Güner, 2020:140-141).

Codex Cumanicus’ta -GI, -GU, -KI, -KU, -vU, -v fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimler şunlardır: bıçkı “testere” CC/43a, bilev “bileği” CC/44a, uşku “marangoz rendesi” CC/43b, ütürgü “keski” CC/43b, yargu “hüküm” CC/24b (Argunşah Güner, 2015:81).

2.2.22. -GIç, -GUç, -KIç, -KUç

Türk dilinin tarihî dönemleri incelendiğinde -GIç, -GUç, -KIç, -KUç fiilden isim yapım eki, -gU ekine +Iç küçültme ekinin eklenmesi sonucunda ortaya çıktığını söyleyebiliriz (Erdal, 1991:359).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -GIç, -GUç, -KIç, -KUç fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimlerden bazıları şunlardır: olturguç “oturacak yer” KZ/48a, AB/20, yülgüç “ustura” KZ/104.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -GIç, -GUç, -KIç, -KUç, -vUç fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimlerden tespit edilenleri şu şekilde sıralayabiliriz: açkıç “kilit, anahtar” TZ/49a, başkıç “papuç” TZ/34a, bıçkuç “terzi makinesi” T/60, depküç “mahmuz” Kİ/33, örküç “hörgüç” TZ/15b, süzgüç “süzgeç” TZ/17a, tepküç “mahmuz” EH/37 (Kapdan, 2014:85).

Codex Cumanicus’ta da -GIç, -GUç, -KIç, -KUç fiilden isim yapım eki kullanılarak kelimeler türetilmiştir: açkuç “anahtar” CC/6a, ağıngıç “merdiven” CC/51a, olturguç “oturacak yer” CC/25b, tövgüç “havan” CC/41b, yapkıç “örtü” CC/7b, yülügüç “ustura” CC/23a (Argunşah Güner, 2015:81).

2.2.23. -GIn, -KIn, -hIn

-GIn, -KIn, -hIn fiilden isim yapım eki, fiilin gösterdiği işin tamamlanmış olduğunu bildiren sıfat türetme görevini üstlenmektedir (Korkmaz, 2007:81). Ek, alet isimleri ve somut isimlerin yanında abartma ve aşırılık anlamları taşıyan kelimeler de türetmektedir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -GIn, -KIn, -hIn fiilden isim yapım eki kullanılarak bazı isimlerin türetildiği tespit edilmiştir: kelgin “kazanç, gelir” KZ/138b, sürgün “sürgün” KZ/286a, uçhun “kıvılcım” KZ/290b, taşhın “taşkınlık” KZ/53b, baskin “baskın” AH/176a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -GIn, -KIn, -hIn fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimlerden bazıları şunlardır: azkun “azgın” MS/38b, sepkün “yağmur” EH/51, solukın “soluyan” EH/59, tizgin “dizgin” Kİ/103, taşkın “taşan su” T/83, tutğun “esir” EH/64, tutkun “esir” KM/34a (Kapdan, 2014:90).

Codex Cumanicus’ta da -GIn, -KIn, -hIn fiilden isim yapım eki kullanılarak kelimeler türetilmiştir: tutkun “esir” CC/7a, tizgin “dizgin” CC/52a, uçkun “kıvılcım” CC/58a (Argunşah Güner, 2015:81).

2.2.24. -I, -U

-I, -U fiilden isim yapım eki, genellikle tek heceli geçişli ve geçişsiz fiillere eklenerek kelimeler türetmiştir (Korkmaz, 2007:90). Ek, Eski Türkçe dönemi metinlerinde kullanılan -IG ekindeki -G sesinin düşmesi sonucunda yardımcı ünlünün kaynaşıp kalıplaşması ile ortaya çıkmıştır (Karamanlıoğlu, 1994:38-39).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -I, -U fiilden isim yapım eki bazı kelimelerin türetiminde kullanılmıştır: yîgi “çok, fazla” KZ/84a, ölü “ölü” KZ/110, tolu “dolu” KZ/152a, AH/175b, tiri “canlı” KZ/176b, ħorħu “korku” KZ/206a, AB/27, ayrı “ayrı” TB/184b, ħuyu “kuyu” TB/190b, köprü “köprü” TB/196b, könü “doğru” AH/176b.

Eski Türkçe döneminde kullanılan fiilden isim yapım eki -°g, -°ğ ekinin ünlüyle biten eylemlere bağlantı ünlüsü almadan eklenmesi ve sonrasında düşmesi olayı -I, -U fiilden isim yapım eki ile ilgili dikkat çekici hususlardan biridir. -°g, -°ğ ekinin düşmesi sonucunda fiil kökleri isimlere dönüşmüş, fiiller ve bu fiillerden türetilen isimler aynı ses yapısıyla meydana gelmiştir (Korkmaz, 2014:152-153). Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde dile getirilen yukarıdaki duruma örnek gösterilecek kelimeler mevcuttur: ari “kutsal” KZ/206b, eski “eski” TB/196a.

sorov et- “soru sormak” TB/155a, ölçöv “ölçüm” TB/176b örneklerinde ise -g sesinin dış-dudak ünsüzüne dönüşüp süreklileşerek varlığını devam ettirdiği görülmektedir.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -I, -U fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimlerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz: ayrı “ayrı” TZ/89b, ölçi “ölçü” EH/28, közeri “keşif kolu” BM/161, öli “ölü” GT/187, örtü “örtü” TZ/26b, korkı “korku” İM/91b, yazı “çöl, sahra” İM/355a, utru “dolay” İM/13a, tiri “diri” İM/243b (Kapdan, 2014:92).

Codex Cumanicus’ta -I, -U fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimlerden bazıları şunlardır: katı “katı, sert” CC/39a, korku “korku” CC/63b, kuyu “kuyu” CC/40a, ölü “ölü” CC/39a, tolu “dolu” CC/32a (Argunşah Güner, 2015:81-82).

2.2.25. -gUçI, -UçI, -UçU, -IçI, -vUçI, -vUçU

Eski Türkçe dönemi metinlerinde kullanılan -IçI, -GUçI eklerinin devamı olan ve tarihî Kıpçak Türkçesi dönemi metinlerinde fiilden isim yapım eki olarak kullanılan -gUçI, -UçI, -UçU, -IçI, -vUçI, -vUçU’nun -G, -GU fiilden isim yapım ekiyle, +çI isimden isim yapım ekinin birleşip kaynaşması sonucu ortaya çıktığı düşünülmektedir (Korkmaz, 2014:163).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ekin başındaki “g” sesi düşmüş veya dış-dudak ünsüzü olan “v” ye dönüşmüştür. Eski Türkçe metinlerinde kelime içi veya sonunda yer alan g sesi, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde sızıcılaşarak dış-dudak ünsüzü olan v’ye dönüşmektedir. Bu dönüşüm Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinin karakteristik özelliklerinden biridir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -UçI, -UçU, -IçI, -vUçI, -vUçU fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen bazı kelimeler şunlardır: tutuçi “tutan” KZ/65b, yaratuçi “yaratıcı, yaratan” KZ/70b, TB/162b, hutharuçi “kurtarıcı” KZ/70b, yazuçi “yazıcı, yazan” KZ/72a, sövüçi “seven” KZ/73b, TB/173b, kötürüçi “götüren” KZ/74b, etüçi “yapan” KZ/76a, baħuçi “bakan” KZ/76a, klävüçi “dilenci” KZ/79b, igränçi “pis, kirli” KZ/82a, klänçi “dilenen, dilenci” KZ/143b, saħlovuçi “muhafız” KZ/80a, TB/155b, boluşuçi “yardım eden” KZ/84a, AH/177a, bilüçi “bilen” KZ/46a, TB/152a, yarlıgavuçi “bağışlayan” KZ/180a, unutuçi “unutan” TB/151a, öldürüçi “öldüren” TB/152b, aluçi “alıcı” TB/153b, keltirüçi “getiren” TB/160b, yeyüçi “yiyen” TB/171b, çiharuçi “çıkarıcı” TB/181a, yarguçi “yargıç”, AB/125.

-gUçI, -UçI, -UçU, -IçI fiilden isim yapım eklerinin Memlûk Kıpçak Türkçesi Türkçesi metinlerinde kullanımı şu şekildedir: emzürçi “süt emziren” TZ/32b, oçuçi “okuyan” TZ/80a, tikçi “terzi” EH/50, yazıçi “yazan” KK/54, binüçi “binici” TZ/33a, içüçi “içici, içen” TZ/47b, kelüçi “gelen” TZ/47b, ketüçi “giden” TZ/47b, kütüçi “çoban” TZ/16b (Karamanlıoğlu, 1994:39).

-gUçI, -UçI, -UçU, -IçI fiilden isim yapım ekleri Codex Cumanicus’ta da bazı kelimelerin türetiminde rol oynamıştır: aluçi “alan” CC/46a, çakucı “müfteri, arabozucu” CC/65b, yarguçi “yargıç” CC/45b (Argunşah Güner, 2015:82).

2.2.26. -(I, U)K, -(I, U)ħ

-(I, U)K, -(I, U)ħ fiilden isim yapım eki, genellikle sıfat görevinde isimler türetmektedir. Ekin, somut ve soyut isimler türettiği de görülmektedir. Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde sıkça kullanılmış bir yapım ekidir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -(I, U)K, -(I, U)ħ fiilden isim yapım ekleri kullanılarak türetilen isimlerden bazıları şunlardır: eksik “eksik” KZ/63b, AB/139, biyik “büyük” KZ/77b, emgäk “acı” KZ/166a, butaħ “soy” KZ/170b, buyruħ “emir” KZ/172a, esirik “sarhoş” KZ/232a, kirpik “kirpik” KZ/278a, yıraħ “uzak” KZ/286b, çahürirħ “çığlık” KZ/298a, açirħ “açık” TB/153a, AH/178a, AB/77, aħsaħ “topal, aksak” TB/166a, topaħ “toprak” TB/178b, sovuħ “soğuk”

TB/185b, artıh “değerli” AH/176b, KV/539, oprağ “elbise” AH/176b, tanıh “tanık” AH/177b, yapuğ “gizli” AB/29.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -(I, U)K, -(I, U)ğ fiilden isim yapım ekleri kullanılarak türetildiği tespit edilen bazı isimler vardır: açuğ “açık” İM/192a, buçuğ “buçuk” İM/464a, bulğanığ “bulanık” İM/131a, bulğaşığ “bulaşık” İM/97b, emgek “eziyet” İM/256b, esrüklik “sarhoşluk” İM/410b, kesik “kesik” İM/187a, kirpük “kirpik” İM/464a, kusuğ “kusmuk” İM/96b, sawuğ “soğuk” İM/117b, simkirik “sümkürük” İM/92b, ayruk “başka” KM/59a, tanık “tanık” DM/14a (Kapdan, 2014:114).

Codex Cumanicus’ta da -(I, U)K, -(I, U)ğ fiilden isim yapım ekleri kullanılarak isimler türetilmiştir: agsağ “aksak” CC/50a, amrak “aziz, sevgili” CC/81b, anukla “hazırlamak” CC/20b, bèyik “büyük” CC/58a, çalığ “öfkeli” CC/81a, çokrak “kaynak” CC/57a, èksük “eksik” CC/9b, èrsek “fahişe” CC/45a, èsrik “sarhoş” CC/66a, sınık “kırık” CC/37b, süzük “temiz, duru” CC/58b, şışık “şişik” CC/38a, teşik “deşik” CC/13b, ürpek “kıvrıkcık” CC/81a, yırak “uzak” CC/4a, boşak “günah çıkartmak” CC/61a, emgek “acı, ızdırap” CC/75b, avlak “ıssız yer” CC/57b (Argunşah Güner, 2015:82).

2.2.27. -(I, U)l

-(I, U)l fiilden isim yapım eki, Eski Türkçe döneminden itibaren kullanılan fakat işlek olmayan bir yapıya sahiptir. Sınırlı sayıda fiile eklenerek isimler türetmiştir (Şenyüz, 2017:203).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -(I, U)l fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen iki isim tespit edilmiştir: yeñil “hafif” KZ/177b, til “dil” TB/184b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de -(I, U)l fiilden isim yapım eki sınırlı sayıda kelimenin türetiminde kullanılmıştır: urul “örs” EH/10 (Karamanlıoğlu, 1994:41). dükel “çok” KE/8b, Kİ/36 (Güner, 2020:150).

Codex Cumanicus’ta -(I, U)l fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimler şunlardır: til “dil” CC/47b, tükel “çok” CC/49a (Argunşah Güner, 2015:82).

2.2.28. -(I, U)m

Türkçenin tarihî seyri içerisinde işlek olarak kullanılan fiilden isim yapım eklerinden biri de -(I, U)m’dur. Ekin temel görevi fiille ilgili bir hâl, durum veya iş ifade etmektir. -(I, U)m, nitelik ve nicelik adı yapan eklerden biridir (Karaağaç, 2012:281).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan -(I, U)m fiilden isim yapım eki ile türetilen bazı kelimeleri şu şekilde sıralayabiliriz: yarım “yarım” KZ/109b, AH/179a, AB/58, hîsım “kısıım” KZ/124a, tözüim “ümit” KZ/81b, AH/176a, öktäm “kibir” TB/176a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -(I, U)m fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimlerden bazıları şunlardır: düzüim “dizi” EH/48, içim “içim” GT/243, sokum “parça” BM/46, toğram “et ve ekmek parçası” KM/16b, yarum “yarım” KK/72b, tutam “tutam” BM/53, yarım “yarım” İM/84a, tizim “dizi, dizilmiş” İM/394b (Kapdan, 2014:117).

Codex Cumanicus’ta da -(I, U)m fiilden isim yapım eki kelime türetiminde kullanılmıştır: ilim “balık ağı” CC/60, yarım “yarım” CC/75 (Karamanlıoğlu, 1994:42).

2.2.29. -mA

-mA fiilden isim yapım eki somut ve soyut isimler türetmektedir. -mA fiilden isim yapım ekinin, -mAK ekindeki /k/ sesinin ünlü sesler arasında erimesiyle meydana geldiği düşünülmektedir (Korkmaz, 2007:91).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -mA fiilden isim yapım eki kullanılarak kelimeler türetilmiştir: aldama “aldatma” KZ/84a, ulama “avlanma” KZ/120a, salma “bırakma” KZ/124b, tapunma “tapma, inanma” KZ/185a, sahlama “emanet” TB/178a, taşıma “taşımaya” AH/175b, sağışlama “düşünme” AB/119.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de -mA fiilden isim yapım eki kullanılarak isimler türetilmiştir: burma “mancınık” TZ/34a, çalma “sarık” MG/67b, kavurma “kızarmış et” EH/176, kıyma “kıyma türü et” EH/77, sürme “sürme” TZ/31a, süzme “süzülmüş yoğurt” EH/52, tegirme “değirme” EH/41, titreme “titreme” T/66, tokma “tokmak” Kİ/105, yarma “yarma bulgur” TZ/11b, salma “salınmış” İM/255b (Kapdan, 2014:101).

Codex Cumanicus'ta -mA fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimler şunlardır: çalma “başörtüsü” CC/51b, kırhma “kırkılmış” CC/56a, tarıma “engebeli” CC/38a, tûvme “dügme” CC/51a (Argunşah Güner, 2015:83).

2.2.30. -mAç

Güner, -mAç ekinin tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde işlek olarak kullanılmayan eklerden biri olduğunu ve yemek isimleri türettiğini ifade etmiştir (Güner, 2020:152).

Ek, Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılmıştır: bazlamaç “bazlama” BM/12, bulğamaç “bulamaç” Kİ/22, DM/6b, BM/14, TZ/14a, ovmaç “ovmaç” ufalama” R/190, tutmaç “et suyuna atılan hamur parçacıkları” Kİ/108 (Güner, 2020:152).

Ekin kullanımına Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus'ta rastlanılmamıştır.

2.2.31. -mAK, -mAḥ

-mAK, -mAḥ fiilden isim yapım eki, Türkçenin tarihî seyri içerisinde yaygın olarak kullanılmıştır. Ek, tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde fiilin bildirdiği iş veya hareketi gösteren isimler türetmektedir (Karamanlıoğlu, 1994:43).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi döneminin karakteristik özelliklerinden biri olan k ünsüzünün ḥ ünsüzüne dönüşmesi ses olayını bu ek özelinde de gözlemlemekteyiz.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -mAK, -mAḥ fiilden isim yapım eki kullanılarak türetildiği tespit edilen isimleri şu şekilde sıralayabiliriz: hoşulmaḥ “birleştirmek” KZ/2a, öçäşlänmäḥ “kızmak” KZ/2a, yüräklänmäḥ “yürekli olmak, cesaretlenmek” KZ/2a, titrämäḥ “titremek” KZ/2b, küstünmäḥ “inlemek” KZ/6a, yarlıgamaḥ “merhamet etmek” KZ/6a, biyanmaḥ “beğenmek” KZ/8a, yığlamaḥ “ağlamak” KZ/9b, köydürmäḥ “tutuşturmak, yakmak” KZ/10a, barmah “varmak” KZ/12a, aḥmaḥ “anmak” KZ/13b, buzulmaḥ “bozulmak” KZ/14a, sözlämäḥ “söylemek, konuşmak” KZ/16a, uçmaḥ “uçmak” TB/149a, bolmaḥ “olmak” TB/149b, başlanmaḥ “başlamak” TB/149b, turmaḥ “durmak” TB/151b, yalbarmah “yalvarmak” TB/152a, tirilmäh “dirilmek” TB/152a, bilmäh “bilmek” AH/175b, övrätmäḥ “öğrenmek” AH/175b, nalätlämäḥ “lanetlemek” AH/175b, susamaḥ “susamak” AH/176a, toğurmaḥ “doğurmak” KV/536, ḥorḥmaḥ “korkmak” AB/84, sınaḥmaḥ “denemek” AB/101.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -mAK, -mAḥ fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimlerden bazıları şunlardır: kökürmek “gök gürlemesi” DM/2b, kaymak “kaymak” KK/70b, esnemek “esneme” KM/34b, kusmak “kusmak” TZ/29a, yarmak “para” BM/24, kelmek “gelmek” KK/22, kulluk kılmak “ibadet etmek” İM/3b, yalğan kılmak “yalanlamak” İM/4b, inanmak “inanmak” İM/12a, saklamak “saklamak” İM/27b, boğuzlamak “boğazlamak” İM/166b, sözlemek “konuşmak” İM/2a (Kapdan, 2014:103-104).

Codex Cumanicus'ta da -mAK, -mAḥ fiilden isim yapım eki kullanılarak isimler türetilmiştir: açmak “açmak” CC/6b, kelmek “gelmek” CC/74b, tumak “kesin olmayan” CC/57b, tokmak “tokmak” CC/43b (Argunşah Güner, 2015:83).

2.2.32. -mAKIIK, -mAḥIIK

Mastar eki üzerine gelen +IIK eki, ekin fonksiyonunu kuvvetlendirmek amacıyla kullanılmıştır (Özkan, 2001:157).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -mAKIIK, -mAḥIIK fiilden isim yapım ekleri kullanılarak türetilen isimlerden bazıları şunlardır: yeḡmähliḡ “zafer” KZ/12a, buzulmaḥliḡ “yıkılma” KZ/22a, bilmähliḡ “bilgi” KZ/35b, körmähliḡ “görüşesi” TB/155b, aytmähliḡ “söylenilesi” TB/184b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de -mAKIIK, -mAḥIIK fiilden isim yapım ekleri kullanılarak isimler türetilmiştir: kılmaḡlıḡ “yapma” GT/29, körünmeklik “görünmek” GT/133, irişmeklik birle “ulaşmayla” İM/111b, cevāb “birmeklikke “cevap vermeye” İM/164b, tüşmeklikke “düşmeye” İM/316b (Kapdan, 2014:105).

Codex Cumanicus'ta -mAKIIK, -mAḥIIK fiilden isim yapım ekleri kullanılarak türetilen isimlerin olduğu tespit edilmiştir: ḡopmaḡlıḡ “dirilme” CC/74b, sövmeklik “aşk, sevgi” CC/63b (Kapdan, 2014:105).

2.2.33. -mAn

İşlek olmayan -mAn fiilden isim yapım eki, tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde somut isimler türetme görevinde kullanılmıştır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -mAn fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimler vardır: tümān “duman” KZ/136a, tiyirmānlāri “değirmenleri” TB/194a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de -mAn fiilden isim yapım eki kullanılarak isimler türetilmiştir: çekmen “cepken” TZ/11a, tēgirmen-tēyirmen “değirmen” R/193, KE/165b, DM/11a, TA/6b, azman “yaşlı iken enetilmiş aygır” Kİ/9 (Güner, 2020:154).

Codex Cumanicus'ta -mAn fiilden isim yapım eki kullanılarak kelimeler türetildiği tespit edilmiştir: tēgirmen “değirmen” CC/18a, yasman “yassı şişe” CC/51b, talaşman “haydut” CC/59a (Argunşah Güner, 2015:83).

2.2.34. -mI

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus'ta -mI fiilden isim yapım eki kullanılmamıştır. Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde bir örnekte -mI fiilden isim yapım eki sıfat türetmiştir: tēgirmi “yuvarlak” KE/139b (Güner, 2020:154).

2.2.35. -mUk

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus'ta -mUk fiilden isim yapım eki kullanılmamıştır. Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde bir örnekte -mUk fiilden isim yapım eki alet ismi türetmek amacıyla kullanılmıştır: ögrümük “salıncak” Kİ/65 (Güner, 2020:154).

2.2.36. -mİr, -mUr

Eski Türkçe döneminden beri kullanılan fakat işlek olmayan -mİr, -mUr fiilden isim yapım eki, tek heceli fiillere eklenerek isimler türetmektedir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -mUr fiilden isim yapım ekinin kullanıldığı tespit edilmiştir: kömür “kömür” KZ/271a, yağmur “yağmur” KZ/282a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de -mİr, -mUr fiilden isim yapım eki kullanılarak isimler türetilmiştir: kömür-kemür “kömür” R/202, MS/29b, TZ/28a, tamır-tamur-tamar-damar “damar” İM/360a, MG/88b, BM/23, yağmur “yağmur” BM/23 (Güner, 2020:155).

Codex Cumanicus'ta -mİr, -mUr fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimler şunlardır: kömür “kömür” CC/42b, yağmur “yağmak” CC/21a (Argunşah Güner, 2015:83-84).

2.2.37. -(İ, U)n

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde işlek olarak kullanılan fiilden isim yapım eklerinden biridir. Fiilin bildirdiği işin, oluşun veya hareketin sonucu ya da ürünü olma görevini üstlenen adlar türetmek için kullanılmıştır (Korkmaz, 2007:101).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -(İ, U)n fiilden isim yapım eki sıklıkla kullanılmıştır: hiyîn “acı, ısırap” KZ/46a, AB/50, tütün “tütün” KZ/75b, burun “burun” KZ/154a, san “sayı” KZ/169b, bütün “bütün” KZ/166a, talan “yağma” TB/159b, satîn “satın” AB/131.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de -(İ, U)n fiilden isim yapım eki kullanılarak kelimeler türetilmiştir: biçin “biçme” EH/29, TZ/83b, çıkın “çıkın” EH/44, TZ/22a, ekin “ekin” BM/10, kelin “gelin” EH/84, tütün “duman” T/66 (Karamanlıoğlu, 1994:43).

Codex Cumanicus'ta da -(İ, U)n fiilden isim yapım ekinin kullanılmasıyla türetilen isimler mevcuttur: kelin “gelin” CC/60b, san “sayı” CC/18b, tütün “duman” CC/13b, yogun “sıkı, yoğun” CC/44b (Argunşah Güner, 2015:84).

2.2.38. -(İ, U)r

-(İ, U)r fiilden isim yapım eki çok işlek olmamakla beraber tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde sınırlı sayıda kelimenin türetiminde kullanılmıştır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -(İ, U)r fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen bir isim vardır: çuhur “çukur” TB/149b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -(İ, U)r fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen sınırlı sayıda isim tespit edilmiştir: bükür “kambur, iki büküm” KE/63b, kısır “kısır” Kİ/76 (Güner, 2020:156).

Codex Cumanicus'ta ekin kullanımına rastlanamamıştır.

2.2.39. -sA

-sA, Türkçenin tarihî seyri içerisinde fiilden isim yapım eki olarak sadece Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılmıştır. Ek, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde sadece bir kelime karşımıza çıkmaktadır: umsa “ümit, umut” KZ/124a, TB/164b, KV/539.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus'ta ekin kullanımına rastlanmamıştır.

2.2.40. -(I, U)ş

Eski Türkçe döneminden itibaren işlek bir ek olarak kullanılan -(I, U)ş fiilden isim yapım eki, tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde fiilin ifade ettiği hareketi gösteren isimler ve soyut isimler türetmek amacıyla kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 2013:26).

-(I, U)ş fiilden isim yapım eki, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılarak kelimeler türetmiştir: kün batışına “güneş batışı” KZ/100a, kiyiniş “giyiniş” KZ/92a, oğşas “benzer” KZ/98b, öcäs “tartışma” KZ/108a, tanış “tanıdık” KZ/54, tiyiş “haşmet” KZ/28, algıs “dua” TB/153a, AH/177b, talaş “kavga” TB/154a, uruş “savaş” TB/160a, ülüş “pay” TB/160a, küräş “güreş” AH/176b, tüvüş “dayak” AH/176a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -(I, U)ş fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimlerin bazıları şunlardır: çıkış “çıkma” TZ/14b, iniş “iniş” EH/24, TZ/12b, miniş “biniş” EH/115, olturuş “oturma” TZ/49, uruş “savaş” EH/115 (Karamanlıoğlu, 1994:44).

Codex Cumanicus'ta da -(I, U)ş fiilden isim yapım eki kullanılarak isimler türetilmiştir: batış “batı” CC/37a, boluş “yardımcı” CC/75b, çalış “şası” CC/50a, ëniş “iniş, vadi” CC/39b, kargış “beddua” CC/63a, kēneş “öğüt” CC/6b, kēriş “kavga” CC/81b, konuş “konaklama yeri” CC/70a, kutuluş “CC/72a, oynaş “bir erkekle nikahsız yaşayan kadın” CC/49a, sançış “savaş” CC/50b, söküş “hakaret” CC/31a (Argunşah Güner, 2015:84).

2.2.41. -(I, U)t

Türkçenin tarihî seyri içerisinde farklı dönemlerde kullanılan fiilden isim yapım eklerinden biridir. Tarihî Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinde isim türetmede çok fazla kullanılmayan ek, somut ve soyut isimler meydana getirmiştir.

-(I, U)t fiilden isim yapım eki, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde şu kelimeleri türetmiştir: közät “gözetim” KZ/293b, Ögüt “Tavsiye” KZ/293b, uyat “utanç” TB/164b, AH/177b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -(I, U)t fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimler şunlardır: keçüt “geçit” T/95, ögüt “tavsiye” EH/28, ölet “birisini öldürme” TZ/27b, kırt “yaşlı” TZ/37b (Karamanlıoğlu, 1994:45).

Codex Cumanicus'ta da -(I, U)t fiilden isim yapım eki kullanılarak isimler türetildiği tespit edilmiştir: këyit “elbise” CC/71a, sarhıt “artık” CC/57b (Argunşah Güner, 2015:84).

2.2.42. -vUK

Memlûk Kıpçak Türkçesi ve Codex Cumanicus'ta sınırlı sayıda ismi türetmek amacıyla kullanılan eke, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde rastlanılmamıştır.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -vUK fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimler şunlardır: çetlevük “fındık” Kİ/28, çırlavuk “sesi suyun gürültüsüne benzeyen bir kuş” Kİ/30 (Güner, 2020:158-159).

Codex Cumanicus'ta -vUK fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen bir isme rastlanılmıştır: çatlavuk “findık” CC/53b (Argunşah Güner, 2015:84).

2.2.43. -(I, U)z

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde -(I, U)z fiilden isim yapım eki, işlek olarak kullanılmamıştır. Fiilin gösterdiği işi yapan veya fiilin gösterdiği işten etkilenen anlamında isim ve sıfatlar türetmek amacıyla kullanılmıştır (Korkmaz, 2007:109).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -(I, U)z fiilden isim yapım eki kullanılarak isimler türetilmiştir: söz “söz, kelime” KZ/109b, köz “göz” TB/153b, yetiz “yeterli” TB/164a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde türetilen kelimelerin bazıları -(I, U)z fiilden isim yapım eki kullanılarak meydana getirilmiştir: köz “göz” İN/61v, semiz “semiz” R/203, söz “söz” KK/53a (Güner, 2020:159).

Codex Cumanicus'ta -(I, U)z fiilden isim yapım eki kullanılarak türetilen isimler şunlardır: bogaz “boğaz” CC/48a, köz “göz” CC/47b, öz “kendi” CC/62b (Argunşah Güner, 2015:84-85).

Tarihî Kıpçak Türkçesi döneminde kullanılan fiilden isim yapım eklerini şu şekilde tasnif edebiliriz:

Tablo 2. Fiilden isim yapım ekleri

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi	Memlûk Kıpçak Türkçesi	Codex Cumanicus
-A, -AK, -Aḥ, -An, -AnAK, -ç, -çAK, -çI, -çIK, -(I, U)G, -(I, U)K, -(I, U, O)v, -GA, -KA, -ḥA, -GAç, -GUç, -GAK, -GAn, -KAn, -An, -GI, -GU, -KI, -KU, -vU, -v, -GIç, -GUç, -KIç, -KUç, -GIn, -KIn, -ḥIn, -I, -U, -UçI, -UçU, -IçI, -vUçI, -vUçU, -(I, U)K, -(I, U)ḥ, -(I, U)l, -(I, U)m, -mA, -mAK, -mAḥ, -mAKIIK, -mAḥIIK, -mAn, -mUr, -(I, U)n, -(I, U)nç, -(I, U)r, -sA, -(I, U)ş, -(I, U)t, -(I, U)z	-A, -Aç, -AçAK, -AGAn, -AK, -Aḥ, -am, -An, -AnAK, -AsI, -ç, -çAK, -(I, U)ç, -çIK, -DI, -DU, -(I, U) G, -(I, U)K, -GA, -KA, -ḥA, -GAç, -GUç, -GAK, -GAn, -KAn, -An, -GI, -GU, -KI, -KU, -vU, -v, -GIç, -GUç+, -KIç, -KUç, -GIn, -KIn, -ḥIn, -I, -U, -gUçI, -UçI, -UçU, -IçI, -(I, U)K, -(I, U)ḥ, -(I, U)l, -(I, U)m, -mA, -mAç, -mAK, -mAḥ, -mAKIIK, -mAḥIIK, -mAn, -mI, -mUk, -mIr, -mUr, -(I, U)n, -(I, U)nç, -(I, U)r, -(I, U)ş, -(I, U)t, -vUK, -(I, U)z	-A, -Aç, -AGAn, -AK, -Aḥ, -An, -AnAK, -ç, -çAK, -çI, -DI, -DU, -(I, U) G, -(I, U)K, -(I, U, O)v, -GA, -KA, -ḥA, -GAç, -GUç, -GAn, -KAn, -An, -GI, -GU, -KI, -KU, -vU, -v, -GIç, -GUç, -KIç, -KUç, -GIn, -KIn, -ḥIn, -I, -U, -gUçI, -UçI, -UçU, -IçI, -(I, U)K, -(I, U)ḥ, -(I, U)l, -(I, U)m, -mA, -mAK, -mAḥ, -mAKIIK, -mAḥIIK, -mAn, -mIr, -mUr, -(I, U)n, -(I, U)nç, -(I, U)ş, -(I, U)t, -vUK, -(I, U)z

2.3. İsimden Fiil Yapım Ekleri

İsimden fiil yapım ekleri, isim kök veya gövdelerine eklenerek fiiller türetmektedir. Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan isimden fiil yapım ekleri ve işlevleri şu şekildedir:

2.3.1.+A

İsimden fiil yapım eki olan +A, Eski Türkçe döneminden itibaren Türkçenin tarihî seyrinde sıklıkla kullanılmıştır (Salan, 2016:59).

Tarihî Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinde tespit ettiğimiz örneklerde ek, geçişli ve geçişsiz fiiller türetmektedir. Ek, g/k, n, ş, t sesleriyle sona eren iki heceli isimlere eklendiğinde kelimedeki vurgusuz orta hece ünlüsü düşmektedir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde de +A isimden fiil yapım eki kullanılarak fiiller türetilmiştir: sına- “dene-” KZ/46b, boşat- “affet-” KZ/46a, hıyna- “alçalt-” KZ/56a, bezä- “beze-” KZ/296b, sana- “düşün-” KZ/41b, tüzät- “düzelt-” KZ/75b, oyna- “oyna-” TB/166b, uzat- “uzat-” TB/193b, titrä- “titre-” TB/161b, tergä- “araştır-” TB/187b, hıarta- “yaşlan-” AH/175b, oğša- “benze-” AH/175b, övrät- “öğret-” AH/175b, yašina- “şimşek çakması” KV/541, uza- “uza-” KV/551, hanat- “kanat-” AB/139.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de +A isimden fiil yapım eki kullanılarak türetilen fiiller olduğu tespit edilmiştir: ada- “ad ver-” TZ/20a, kana- “kana-” EH/75, oyna- “oyna-” T/59, tüne- “gecele-” EH/40, kılna- “doğur-” EH/74, yaşa- “diril-” TZ/12b, tile- “dile-” İM/2b, yarlıka- “günahları bağışla-” İM/196a, tüzet- “düzelt-” İM/192a (Kapdan, 2014:64-65).

Gvenç'in belirttiği üzere Codex Cumanicus'ta +A isimden fiil yapım eki kullanılarak türetilen fiillerden bazıları şunlardır: aşä- “ye-” CC, bele- “kundağa sar-” CC, küçe- “zorla-” CC, orna- “ikamet et-” CC, töre- “yaratıl-” CC, yaşat- “yaşat-” CC (Güvenç, 2014:50).

2.3.2. +(A)l

+(A)l isimden fiil yapım eki, incelediğimiz metinlerde işlek olarak kullanılmayan isimden fiil yapım eklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Eklendiği ismi fiil yaparken “olma” anlamı kazandırmaktadır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde +(A)l isimden fiil yapım eki kullanılarak türetilen sadece bir kelime tespit edilmiştir: sağıl- “iyileş-” KZ/301b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde +(A)l isimden fiil yapım eki kullanılarak türetilen fiillerden bazıları şu şekilde sıralayabiliriz: körel- “kör ol-” KE/52b, sağal- “iyileş-” KFT/190b, tüzet- “düzet-” Kİ/110, taral- “daral-” Kİ/99, ucal- “kışına vur-” Kİ/111, yönel- “yönel-” KFT/412b, yücel- “yücel-” Kİ/130 (Güner, 2020:161-162).

+(A)l isimden fiil yapım ekine Codex Cumanicus'ta rastlanmamıştır.

2.3.3. +(A)y (<+Ad)

+(A)y (<+Ad) isimden fiil yapım eki, isimlerden oluş bildiren geçişli ve dönüşlü fiiller meydana getirmektedir. +(A)y (<+Ad) isimden fiil yapım eki, iki ayrı ekin (a-d- / e-d-) bir araya gelmesiyle oluşmuştur (Hacıeminoğlu, 149:2013). İncelediğimiz tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde, ekin çok işlek olmadığını tespit ettik.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde +(A)y (<+Ad) isimden fiil yapım eki kullanılarak türetilen az sayıda fiil tespit edilmiştir: sağaymağ- “iyileş-” KZ/76b, hıartayma- “ihtiyarla-” KZ/144a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde +(A)y (<+Ad) isimden fiil yapım eki kullanılarak türetilen bir fiil tespit edilmiştir: ulğat- “ululat-” TZ/55a (Karamanlıoğlu, 1994:45).

Codex Cumanicus'ta da +(A)y (<+Ad) isimden fiil yapım eki kullanılarak türetilen bir fiil mevcuttur: ulğay- “geliş-, büyü-” CC/13 (Karamanlıoğlu, 1994:45).

2.3.4. +(A)r

+(A)r isimden fiil yapım eki, eklendiği isimleri geçişsiz fiil durumuna getirmektedir. Ekin tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerindeki kullanımı ile Türkçenin tarihî seyri içerisindeki kullanımı benzerlik göstermektedir. Ünlü ile biten isimlerden sonra +r olarak eklenen isimden fiil eki, ünsüzle biten fiillerden sonra ise +(A)r olarak eklenmektedir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde sıklıkla kullanılan +(A)r isimden fiil yapım eki türetilen bazı kelimeleri şu şekilde sıralayabiliriz: keñär- “şişmanla-” KZ/70b, suvar- “sula-” KZ/130a, azar- “azalt-” KZ/138b, yäñir- “yenilen-” KZ/160a, meñär- “benimse-” KZ/167b, belgir- “belirt-” KZ/296a, yaşar- “yeşer-” TB/154a, başar- “başar-” TB/203b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de +(A)r isimden fiil yapım eki işlek bir görüntü sergilemektedir. +(A)r isimden fiil yapım ekinin türettiği kelimeler metinlerde mevcuttur: eskir- “eski-” TZ/26a, keber- “hamile ol-” EH/78, kısqar- “kısalt-” TZ/30a, aqar- “ağar-” KK/4b, bozar- “boz renkli ol-” EH/138, kızar- “kızır-” EH/71, oñar- “iyileştir-” EH/35 (Kapdan, 2014:69).

Codex Cumanicus’ta +(A)r isimden fiil yapım eki kullanılarak türetilen fiillerden bazıları şunlardır: qarar- “karar-” CC/38b, kaygir- “kaygılan-” CC/62a (Argunşah Güner, 2015:85).

2.3.5. +An

Tarihî Kıpçak Türkçesi dönemi içerisinde sadece Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde karşılaştığımız +An isimden fiil yapım eki, sınırlı sayıdaki fiili türettiği tespit edilmiştir. Ek, yapılan işin yapana dönüşünü gösterme görevinde kullanılmıştır: biyan- “beğen-” KZ/302a, oyan- “uyan-” KZ/306a.

2.3.6. +DA

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan +DA isimden fiil yapım eki çok işlek bir yapıya sahip değildir. Ek, tek heceli isimlere eklenerek geçişli fiiller yapar ayrıca çok heceli isimlere de eklenerek geçişsiz fiiller türetir.

+DA isimden fiil yapım eki, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde bazı fiillerin türetiminde kullanılmıştır: izdä- “iste-” KZ/266a, alda- “aldat-, kandır-” TB/205b, ündä- “seslen-” TB/205a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de +DA isimden fiil yapım eki kullanılarak fiiller türetilmiştir: alda- “aldat-” TZ/14b, ünde- “çağır-” KK/9, kımıl-da- “kıymıl-da-” TZ/37a, qorulda- “horla-” TZ/21b (Kapdan, 2014:71).

Codex Cumanicus’ta +DA isimden fiil yapım eki kullanılarak türetilen fiillerden bazıları şu şekilde sıralayabiliriz: alda- “aldat-” CC/10b, izde- “iste-” CC/15b, tılta- “bahane bul-” CC/81b (Argunşah Güner, 2015:86).

2.3.7. +GA

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde işlek bir ek olarak kullanılmayan +GA isimden fiil yapım eki, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ince ünlülü fiillerde +kâ şeklinde görülürken, kalın ünlülü fiillerde +ğa şeklinde kullanılmıştır.

+GA isimden fiil yapım eki, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde fiiller türetmiştir. Ekin kullanıldığı bazı kelimeleri şu şekilde sıralayabiliriz: inçha- “ses çıkart-” KZ/96a, iskä- “kokla-” KZ/245a, yarliğa- “acı-” AH/178a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde +GA isimden fiil yapım eki kullanılarak fiillerin türetildiği tespit edilmiştir: iyiske- “kokla-” TZ/21b, yarlıka- yarılga- “acı-” KFT/138a, TA/36b, Kİ/121 (Güner, 2020:164).

Codex Cumanicus’ta +GA isimden fiil yapım eki kullanılarak türetilen fiillerden bazıları şunlardır: inça- “hıçkır-” CC/57a, yırğa- “eğlen-” CC/80b (Argunşah Güner, 2015:86).

2.3.8. +Gİr, +Kur, +hİr, +hUr

Tarihî Kıpçak Türkçesi dönemi metinlerinde kullanılan +Gİr, +Kur, +hİr, +hUr isimden fiil yapım eki, ses yansımali tabanlardan geçişsiz fiiller oluşturmaktadır. İncelediğimiz dönem metinlerinde ek, işlek olarak kullanılmamıştır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ekin daha çok +hİr, +hUr, +KUr şekilleri kullanılmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde +hİr, +hUr, +KUr isimden fiil yapım eki kullanılarak türetilen fiillerden bazıları şu şekilde sıralayabiliriz: çaḥîr- “seslen-” TB/165b, tükür- “tükür-” TB/176a, AH/176.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde +Gİr, +Kur, +hİr, +hUr isimden fiil yapım eki kullanılarak türetilen fiillerden bazıları şunlardır: begir- “mele-” KE/11a, bıçkır- “horla-” TZ/21b, bışkır- “gülümse-” KE/9a (Güner, 2020:164-165).

+Gİr, +Kur, +hİr, +hUr isimden fiil yapım eki Codex Cumanicus’ta da fiil türetiminde kullanılan eklerden biri olmuştur: bürkür- “püskürt-” CC/80b, çüçkür- “hapşır-” CC/57b, kèkir- “geçir-” CC/57b (Argunşah Güner, 2015:86).

2.3.9. +I, +U

Tarihî Kıpçak Türkçesi döneminde kullanılan bir diğer isimden fiil yapım eki +I, +U’dur. Ek, eklendiği ismi genellikle geçişsiz fiil olarak türetmektedir. Ek, genel olarak “kökün belirttiği durumda olmak” anlamını taşımaktadır. Ek, iki heceli ve ikinci hecesi vurgusuz ünlü olan isimlere eklendiğinde ismin ikinci hecesinin düşmesine neden olmaktadır.

+I, +U isimden fiil yapım eki, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde de fiiller türetmek amacıyla kullanılan eklerden biri olmuştur: biti- “yazı yaz-” KZ/46a, ağrı- “ağrı-, acı-” KZ/182b, semir- “şişmanla-” KZ/313b, berki- “sağlamlaş-” TB/150a, yürü- “yürü-” TB/180b, balḥî- “parla-” TB/165b, taşı- “taşı-” AH/175b, korı- “koru-” AB/99.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde +I, +U isimden fiil yapım eki kullanılarak türetilen fiillerden bazıları şunlardır: bayı- “zengin ol-” EH/37, TZ/83b, BM/26b, ölü- “ıslan-” TZ/5a (Karamanlioğlu, 1994:46).

Codex Cumanicus’ta da +I, +U isimden fiil yapım eki kullanılarak fiiller türetilmiştir. Ekin kullanıldığı kelimelerden bazıları şunlardır: oku- “oku-” CC/61b, taşı- “taşı-” CC/81b (Argunşah Güner, 2015:86).

2.3.10. +(I, U)K, +(I, U)ḥ

+(I, U)K, +(I, U)ḥ isimden fiil yapım eki, tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde oluş bildiren fiiller türetmiştir. Kök veya gövde durumunda ve ünlü ile biten isimlere +k, +ḥ şeklinde eklenirken ünsüz ile biten isimlerde ise I veya U seslerinden biriyle eklenmektedir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde yuvarlak ünlülü isimlere +(I, U)h şeklinde, düz ünlülü isimlere ise +(I, U)K şeklinde bağlanmıştır: tarih- “darlaş-” KZ/158b, yolu- “kavuş-” TB/152a, AH/176b, keçik- “gecik-” TB/156a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de +(I, U)K, +(I, U)h isimden fiil yapım eki kullanılarak fiiller türetilmiştir. Türetilen bu fiillerin bazıları şunlardır: keçik- “gecik-” TZ/5a, tatık- “yabancı gibi konuş-” EH/62 (Karamanlioğlu, 1994:46).

Codex Cumanicus’ta +(I, U)K, +(I, U)h isimden fiil yapım eki kullanılarak türetilen fiiller şunlardır: birik- “birleş-” CC/70b, yolu- “kavuş-” CC/62b (Argunşah Güner, 2015:86).

2.3.11. +IA

İncelediğimiz tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde en işlek isim fiil yapım eklerinden biri de +IA’dır. Ek, tek ve çok heceli isimlere eklenerek fiiller türetebilmektedir. Ekin eklendiği isme “yapmak, etmek” anlamlarını kazandırdığını görmekteyiz. İncelediğimiz metinlerden yola çıkarak ekin tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerindeki kullanımının kalınlık incelik uyumuna uyduğunu da söyleyebiliriz.

+IA isimden fiil yapım ekinin Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde türettiği bazı fiiller şunlardır: algışla- “kutsa-” KZ/53b, beslä- “besle-” KZ/54a, saḡla- “sakla-” KZ/54a, taḡla- “şaşır-” KZ/60a, KV/554, sözlä- “söyle-” KZ/62a, AB/137, palayla- “tutuş-” KZ/100a, ögütlä- “nasihat et-” KZ/220a, AH/176a, itilä- “bilen-” KZ/290a, sîmarla- “emanet et-” TB/149b, bayla- “bağla-” TB/152a, saḡışla- “düşün-” TB/154a, oḡurla- “çal-” TB/159a, AH/176b, yamanla- “kötüle-” TB/178b, otala- “zehirle-” TB/201a, başla- “başla-” AH/175b, aybla- “ayıpla-” AH/176a, yığla- “ağla-” AH/176b, hörmätlä- “hürmet et-” AH/177a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de +IA isimden fiil yapım eki bazı fiillerin türetiminde rol oynamıştır: bayramla- “bayram et-” TZ/26a, bitle- “bit ayıkla-, temizlen-” EH/28, boḡazla- “boğazla-” EH/33, esenle- “veda et-” EH/13, ırla- “şarkı söyle-” T/46, ikile- “ikile-” EH/18, kışın- “kışla-” BM/52a, sözle- “söyle-” KK/38 (Karamanlioğlu, 1994:46).

Codex Cumanicus’ta da +IA isimden fiil yapım eki kullanılarak fiillerin türetildiğini görmekteyiz: ıḡla- “ağla-” CC/21a, algışla- “öv-” CC/71a, aḡla- “anla-” CC/65a, anukla- “hazırla-” CC/20b, bağla- “bağla-” CC/44b, başla- “başla-” CC/61b, bêsle- “besle-” CC/57a, işte- “yap-” CC/45b, kışla- “kışla-” CC/60a (Argunşah Güner, 2015:86).

2.3.12. +IAn

+IA isimden fiil yapım ekine -n- dönüşlülük ekini eklenmesiyle meydana gelen +IAn- isimden fiil yapım eki, tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde eklendiği fiile bir olayı gerçekleştirme, bir durumun ortaya çıkması veya gelişmesi anlamlarını katmaktadır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde +IAn eki sıklıkla kullanılmıştır. Ekin, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde türettiği bazı fiiller şunlardır: yuvuḡlan- “yaklaş-” KZ/48a, faydalan- “faydalan-” KZ/53a, yüräklän- “yüreklen-, cesaretlen-” KZ/54a, AH/177a, öcäşlän- “sinirlen-” KZ/54a, miskinlän- “kötüleş-” KZ/56a, xuvatlan- “güçlen-” KZ/58a, aḡaḡlan- “alçal-” KZ/64b, yazıḡlan- “günah işle-” KZ/67b, biyiklän- “yücel-” KZ/70a, suḡlan- “aç gözlülük yap-” TB/150a, tügällän- “tamamlan-” TB/151a, ögütlän- “ders al-” TB/152b, AH/175a, taḡlan- “seçil-” TB/153a, çatlan- “çatla-” TB/155a, yıraḡlan- “uzaklaş-” TB/157a, çiçäklän- “çiçek aç-” AH/175b, ivaşlan- “yavaşıla-” AH/176a, yarlılan- “yoksullaş-” AH/176b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde +lAn isimden fiil yapım eki kullanılarak türetilen fiillerden bazıları şunlardır: buzlan- “buz tut-” GT, gayretlen- “gayretlen-” GT, ivlen- “evlen-” GT, köpüklen- “köpüklen-” GT, közlen- “ateş köz ol-” GT, sözlen- “söylen-” GT, atlan- “ata bin-” Kİ (Güvenç, 2014:99).

Codex Cumanicus'ta da +lAn isimden fiil yapım eki kullanılarak bazı fiillerin türetildiğini görmekteyiz: çiçeklen- “çiçek aç-” CC, katulan- “sabır ve tahammül göster-” CC, kızlen- “gizlen-” CC (Güvenç, 2014:99).

2.3.13. +lAş

+lA isimden fiil yapım ekine -ş- işteşlik ekinin eklenmesiyle oluşmuş bir isimden fiil yapım ekidir. Ek, isme eklenerek meydana getirdiği fiile birden fazla özne tarafından meydana getirilme anlamı vermektedir.

+lAş isimden fiil yapım eki, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde bazı isimlere eklenerek fiiller türetmiştir: teñlâş- “denkleş-” KZ/99b, yerlâş- “yerleş-” KZ/271a, sözlâş- “konuş-” TB/202b, törälâş- “mahkemeye çık-” TB/205a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de +lAş isimden fiil yapım eki kullanılarak fiillerin türetildiği tespit edilmiştir: sözleş- “konuş-” GT, yaklaş- “yaklaş-” HŞ, bazlaş- “barış-” Kİ, çızlaş- “yazış-” Kİ (Güvenç, 2014:105).

Codex Cumanicus'ta +lAş isim fiil eki kullanılarak türetilen bir fiile rastlanmıştır: bollaş- “genişle-” CC (Güvenç, 2014:105).

2.3.14. +lAt

+lAt, +lA isimden fiil yapım ekine -t- ettirgenlik ekinin eklenmesiyle meydana gelen bir isimden fiil yapım ekidir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ek, eklendiği ismin bildirdiği özelliği alma görevinde fiiller türetmiştir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde +lAt isimden fiil yapım eki kullanılmıştır. Bu ekin Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde türettiği tespit edilen bazı fiiller şunlardır: müşhüllât- “zor durumda bırak-” KZ/39b, biyiklât- “yücelt-” KZ/48b, aşahlat- “eğ-” KZ/53b, huvatlat- “kuvvetlendir-” KZ/54a, ululat- “yücelt-” KZ/62a, açığlat- “acı ver-” KZ/73b, öçäşlât- “sınırlendir-” KZ/73a, tatlılat- “güzelleştir-” KZ/109b, anlat- “konuş-” TB/159a, AH/178b, işlât- “çalıştır-” TB/160a, yırâhlat- “uzaklaştır-” TB/163a, biyiklât- “yücelt-” TB/180b, yergälât- “sırala-” TB/182b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de +lAt isimden fiil yapım eki kullanılarak bazı fiillerin türetildiğini görüyoruz: anlat- “anlat-” GT, itlet- “kaybet-” GT, ığlat- “ağlat-” Kİ, yavuklat- “yaklaştır-” Kİ (Güvenç, 2014:106).

Codex Cumanicus'ta ekin kullanımına rastlanmamıştır.

2.3.15. +rA

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan +rA isimden fiil yapım eki, eklendiği ismin vasfını hareket olarak belirten fiiller türetmek amacıyla kullanılmıştır. Ek, işlek bir yapıya sahip değildir. İncelediğimiz metinlerde, ek yansıma fiiller türetmiştir. Türetilen fiiller genellikle iki hecelidir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanıldığını tespit ettiğimiz +rA isimden fiil yapım eki genellikle iki heceli fiiller türetmiştir: igrä- “iğren-” KZ/226, teprä- “kımlıda-” TB/150b, hayğur- “kaygılan-” AH/175b.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde de +rA isimden fiil yapım eki kullanılmıştır. Ekin türettiği bazı fiilleri şu şekilde sıralayabiliriz: çoğra- “kayna-” Kİ/31, éğre- “kükre-” TZ/18b (Güner, 2020:169).

Codex Cumanicus’ta da +rA isimden fiil yapım eki kullanılarak fiillerin türetildiğini görmekteyiz: mağra- “mele-” CC/57a, müğre- “böğür-” CC/57a (Argunşah Güner, 2015:87).

2.3.16. +(I)rGA

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus’ta nadiren rastlanan +(I)rGA isimden fiil yapım ekine Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde rastlanmamıştır. Ek duyguların gelişimiyle ilgili fiiller türetmektedir.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan +(I)rGA isimden fiil yapım ekinin türettiği bazı fiiller şunlardır: azırğa- “küçümse-” TA/39b, soyurğa- “merhamet et-” TZ/15a (Güner, 2020:169).

Codex Cumanicus’ta da +(I)rGA isimden fiil yapım eki kullanılarak fiiller türetildiği tespit edilmiştir: ësirge- “merhamet et-” CC/66b, soyurga- “merhamet et-” CC/76a (Argunşah Güner, 2015:87).

2.3.17. +sA

+sA isimden fiil yapım eki, ekli olduğu fiile arzu, istek anlamlarını katmaktadır. Tarihî Kıpçak Türkçesi döneminde işlek olarak kullanılan eklerden biri değildir.

+sA isimden fiil yapım ekinin, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde sınırlı sayıda kelime kullanıldığı tespit edilmiştir: küsä- “iste-” KZ/250b, susa- “susa-” AH/176a.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde de +sA isimden fiil yapım eki kullanılarak bazı fiiller türetilmiştir: susa- “susa-” EH/58, azsa- “azımsa-” KE/164b (Karamanlıoğlu, 1994:47).

Codex Cumanicus’ta +sA isimden fiil yapım eki kullanılarak türetilen fiiller şunlardır: körövse- “görmek iste-” CC, kütqaruvsä- “kurtarmak iste-” CC (Güvenç, 2014:113).

2.3.18. +sIn, +sUn (<+sI-n)

+sI, +sU isimden fiil yapım ekiyle -n- fiilden fiil yapım ekinin birleşmesi sonucunda meydana gelmiş birleşik yapı bir ektir. +sIn, +sUn isimden fiil yapım eki tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde çok işlek bir ek olarak kullanılmamıştır. Ek, kullanıldığı kelimelere “gibi görme” anlamı katmaktadır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde bazı fiillerin türetiminde +sIn, +sUn isimden fiil yapım eki kullanılmıştır: yöpsün- “kabul et-” KZ/260b, hayıfsın- “acı-” TB/179a, AH/177b.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde de fiil türetimi için kullanılan eklerden biri +sIn, +sUn isimden fiil yapım ekidir: ahmaqsın- “ahmak sayıl-” KE/158a, azsın- “azımsa-” TA/39b (Güner, 2020:170).

Codex Cumanicus’ta +sIn, +sUn isimden fiil yapım eki kullanılarak türetilen bazı fiiller şunlardır: erksin- “bir şeye muktedir ol-” CC/137, biysin- “önem gösterme-” CC/161 (Karamanlıoğlu, 1994:48).

2.3.19. +sıra

İncelediğimiz metinlerde sınırlı sayıda fiilin türetiminde kullanılan +sıra- isimden fiil yapım eki, eklendiği kelimelere “yokluk” anlamı katmaktadır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanımına rastlamadığımız ek, Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde bir kelimedede tespit edilmiştir: uyüksıra- “uykusuz ol-” TZ/10b (Karamanlioğlu, 1994:48).

Codex Cumanicus’ta +sıra isimden fiil yapım eki kullanılarak türetilen bir fiile rastlanılmıştır: uyuhısıra- “uykusuz ol-” CC/115 (Karamanlioğlu, 1994:48).

2.3.20. +şa

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde çok nadiren kullanılan +şa isimden fiil yapım ekine Eski Türkçe dönemi eserlerinde rastlanmamaktadır (Güvenç, 2014:116).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde iki fiilin türetiminde +şa isimden fiil yapım eki kullanılmıştır. Bu fiillerden birinin “huşandı” ekin -n- dönüşlülük zamiriyle beraber kullanıldığı görülmektedir: yañşa- “boş konuş-” KZ/120a, huşan- “sarıl-” KZ/199b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde +şa isimden fiil yapım eki kullanılarak türetilen bir fiil tespit edilmiştir: ıķşa- “kapının açılmasıyla çıkan ses, gıcırdı-” Kİ (Özyetgin, 2001:131).

Codex Cumanicus’ta ekin kullanımına rastlanılmamıştır.

Tarihî Kıpçak Türkçesi döneminde kullanılan isimden fiil yapım eklerini şu şekilde tasnif edebiliriz:

Tablo 3. İsimden fiil yapım ekleri

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi	Memlûk Kıpçak Türkçesi	Codex Cumanicus
+A, +(A)l, +(A)y (<+Ad), +(A)r, +An, +DA, +GA, +hIr, +hUr, +KUr, +I, +U, +(I, U)K, +(I, U)h, +lA, +lAn, +lAş, +lAt, +rA, +sA, +sIn, +sUn, +şa	+A, +(A)l, +(A)y (<+Ad), +(A)r, +DA, +GA, +Gİr, +KUr, +hIr, +hUr, +I, +U, +(I, U)K, +(I, U)h, +lA, +lAn, +lAş, +lAt, +rA, +(I)rGA, +sA, +sIn, +sUn, +sıra, +şa	+A, +(A)y (<+Ad), +(A)r, +DA, +GA, +Gİr, +KUr, +hIr, +hUr, +I, +U, +(I, U)K, +(I, U)h, +lA, +lAn, +lAş, +rA, +(I)rGA, +sA, +sIn, +sUn, +sıra

2.4. Fiilden Fiil Yapım Ekleri

Fiil kök ve gövdelerine eklenerek yeni fiiller türeten yapım ekleridir. Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan fiilden fiil yapım ekleri ve işlevleri şunlardır:

2.4.1.-A

Eski Türkçe dönemi eserlerinde görülmeyen -A fiilden fiil yapım eki, tarihî Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinde nadiren kullanılmıştır. Ek, fiil tabanının işaret ettiği eylemin sıklığını ve sürekliliğini ifade etmektedir (Berta, 1996:640).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan -A fiilden fiil yapım eki, eklendiği fiilin anlamını pekiştirme işlevinde kullanılmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -A-fiilden fiil yapım eki kullanılarak türetilen fiiller şunlardır: yaltra- “alevlen-” KZ/18a, könä- “iyi ol-” KZ/305b, hayna- “kayna-” KZ/315b, çevrä- “çevir-” TB/159a, suvra- “savur-” TB/165b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de -A fiilden fiil yapım eki kullanılarak fiiller türetildiği görülmektedir: şaşa- “suyun boğazda durması” TZ/21b, tala- “dala-, yağma et-” Kİ/97, tara- “tara-” TA/42b, tola- “doldur-” KE/113a (Güner, 2020:171).

Codex Cumanicus’ta da -A fiilden fiil yapım eki kullanılarak fiillerin türetildiği tespit edilmiştir: oza- “geç-” CC/57b, tıha- “tıka-” CC/57b (Argunşah Güner, 2015:88).

2.4.2.-al

Tarihî Kıpçak Türkçesi dönemi içerisinde sadece Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde bir örnekte rastlanan fiilden fiil yapım ekidir. Tietze, Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde bir örnekte görülen bu ekin -ala-, -ele- ekinin kısaltılmışı olmadığını ve farklı bir fonksiyonu olduğunu belirterek ayrıca fiilden fiil yapım ekleri arasında göstermiştir (Tietze, 2002:534): çömel- “çömel-” Kİ/31 (Güner, 2020:171).

2.4.3.-AIA

İncelediğimiz tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde nadiren kullanılan bir fiilden fiil yapım ekidir. Fiilin bir devamlılık içerisinde gerçekleştirildiğini dile getirmektedir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -AIA fiilden fiil yapım eki kullanılarak türetilen bir fiil tespit edilmiştir. Bu fiilin de devamlılık ifade ettiği anlaşılmaktadır: huvala- “kovala-” KZ/113.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de -AIA- fiilden fiil yapım eki kullanılarak türetilen fiiller bulunmaktadır: tepele- / depele- “öldür-” Kİ/101-Kİ/144, kovala- “kovala-” TZ/21b (Güner, 2020:171).

Codex Cumanicus’ta -AIA fiilden fiil yapım eki kullanılarak türetilen fiiller şunlardır: huvala- “kovala-” CC/57b, yorala- “ümit et-” CC/80b (Argunşah Güner, 2015:88).

2.4.4.-Ar

İncelediğimiz tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde çok işlek bir ek olarak kullanılmamıştır. Ek, genellikle geçişli fiiller türetmektedir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -Ar fiilden fiil yapım eki kullanılarak türetilen fiiller bulunmaktadır: çihar- “çıkart-” KZ/46a-TB/180a-AH/177a-AB/6, haytar- “geri ver-” KZ/55a, huthtaril- “kurtarıl-” KZ/61b, oñar- “yardım et-” KZ/194a, etâr- “gider-” TB/178b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde fiilden fiil türetmek için kullanılan yapım eklerinden biri de -Ar’dır. Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ekin kullanımıyla türeyen fiillerden bazıları şunlardır: artur- “arttırmak, geçmek” T/46, bişür- “pişir-” EH/32, çıkar- “çıkart-” KK/69, kopar- “kopar-” EH/68 (Karamanlioğlu, 1994:54-55).

Codex Cumanicus’ta da -Ar fiilden fiil yapım eki kullanılarak fiillerin türetildiği anlaşılmaktadır. Ekin, Codex Cumanicus’ta türettiği bazı fiilleri şunlardır: çıkar- “çıkart-” CC/11b, kaytar- “geri ver-” CC/23a, kopar- “kur-, inşaa et-” CC/11b (Argunşah Güner, 2015:88).

2.4.5.-Dİr, -Dur

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde oldukça işlek olarak kullanılan bir fiilden fiil yapım ekidir. Eklendiği fiile “oldurma” ve “yaptırma” anlamları katmaktadır. Ekin, -t ve -Ur eklerinin

birleşmesi sonucunda meydana geldiğini düşünmekteyiz. Ek, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ünsüz uyumlarına Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerine göre daha çok uymuştur.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde fiil türetmek için kullanılan eklerden bir diğeri de -DÜr, -Dİr'dır. İncelediğimiz metinlerde -DÜr, -Dİr fiilden fiil yapım ekinin işlek olarak fiil türetiminde kullanıldığını görmekteyiz: ahtır- "akıt-" KZ/34a, arttır- "arttır-" KZ/85b, AH/176b, öldür- "öldür-" KZ/90a, TB/152b, KV/535, küydür- "tutuştur-" KZ/94a, tozdur- "toz haline getir-" KZ/106a, övündür- "teselli et-" KZ/140a, yazdır- "yazdır-" KZ/150a, aylandır- "döndür-" KZ/152a, sındır- "sakla-" KZ/154a, söndür- "söndür-" TB/150b, toldur- "doldur-" KZ/161a, toydur- "doyur-" TB/175b, keltir- "getir-" TB/175b, AH/175b, alıştır- "alış-" TB/184b, östür- "büyüt-" TB/175a, oltur- "otur-" AH/176b, hıstır- "yakala-" AB/44.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de -DÜr, -Dİr fiilden fiil yapım eki fiil türetimlerinde sıklıkla kullanılmıştır. Kullanım Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki kullanımla benzerlik göstermektedir: baktır- "baktır-" KK/68, bildir- "bildir-" TZ/70b, işittir- "işittir-" Kİ/41, mindir- "bindir-" KK/76a, aldur- "aldır-" GT/253, birikdür- "biriktir-" EH/30, yitiştür- "yetiştir-" MG/48a, açtur- "açtır-" İM/283b, kanaldur- "kan alır-" İM/130a, aıdır- "hatırlat-" İM/294a, azuklandıur- "rızkılan-" İM/295b (Kapdan, 2014:127).

Codex Cumanicus'ta -DÜr, -Dİr fiilden fiil yapım eki kullanılarak türetilen fiillerden bazıları şunlardır: ağındır- "yükselt-" CC/138, bildir- "bildir-" CC/142, birikdür- "biriktir-" CC/137, biştür- "olgunlaştır-" CC/34, işittir- "işittir-" CC/137 (Karamanlioğlu, 1994:49).

2.4.6. -DÜz

Kâşgarlı Mahmud, Dîvan'da -Düz- fiilden fiil yapım ekini -DÜr ile beraber zikretmektedir. Kâşgarlı, -Düz fiilden fiil yapım ekinin Oğuzca kökenli olduğunu dile getirmiştir (Güner, 2020:175).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus'ta rastlayamadığımız ek, Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde bir örnekte karşımıza çıkmaktadır: altuz- "aldır-" Kİ/3 (Güner, 2020:175).

2.4.7. -Gİr, -GÜr, -Kır, -KÜr, -vÜr

-Gİr, -GÜr, -Kır, -KÜr, -vÜr fiilden fiil yapım eki, tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde ettirgenlik meydana getirmektedir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -Gİr, -GÜr, -Kır, -KÜr, -vÜr fiilden fiil yapım eki çok nadir olarak kullanılmıştır. Metinlerde -Gİr, -GÜr, -Kır, -KÜr, -vÜr fiilden fiil yapım eki kullanılarak türetilen fiil şudur: yetkir- "yetiştir-" TB/188b, AB/33.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -Gİr, -GÜr, -Kır, -KÜr, -vÜr fiilden fiil yapım eki kullanılarak türetilen fiiller Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerine göre daha fazladır: yitkür- "ulaştır-" İM/265b, batkır- "batır-" KK/68, ötkür- "del-" KE/110, bilgir- "bildir-" MG/75b (Kapdan, 2014:130).

Codex Cumanicus'ta da -Gİr, -GÜr, -Kır, -KÜr, -vÜr fiilden fiil yapım eki kullanılarak fiiller türetilmiştir: küvür- "yönelt-, doğrult-" CC/63b, sızgır- "ıslık çal-" CC/26b, yetkir- "yetiştir-" CC/71a (Argunşah Güner, 2015:89).

2.4.8. -Gİz, -GUz, -Kİz, -KUz

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan -Gİz, -GUz, -Kİz, -KUz fiilden fiil yapım eki, ettirgen yapıda fiiller türetmektedir. Ek, tespit ettiğimiz kadarıyla ünlü ve ünsüz uyumlarına uymaktadır. Ayrıca ekin dönem içerisinde çok işlek olmadığını da söyleyebiliriz.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -Gİz, -GUz, -Kİz, -KUz fiilden fiil yapım eki kullanılarak türetilen fiillerden bazıları şunlardır: olturguz- “oturt-” KZ/52a, turguz- “durdur-” KZ/55a, AH/175b, körgüz- “göster-” TB/187b.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde de -Gİz, -GUz, -Kİz, -KUz fiilden fiil yapım eki kullanılarak bazı fiillerin türetildiği tespit edilmiştir: turguz- “durdur-” EH/62, ürgüz- “bitir-” EH/16, turgiz- “dirilt-” TZ/32b (Karamanlıoğlu, 1994:50).

Codex Cumanicus’ta da -Gİz, -GUz, -Kİz, -KUz fiilden fiil yapım eki kullanılarak fiiller türetilmiştir: körgüz- “göster-” CC/18a, olturguz- “oturt-” CC/71a, sergiz- “ehlileştir-” CC/80b (Argunşah Güner, 2015:89).

2.4.9. -I

Tarihî Kıpçak Türkçesi dönemi metinlerinde nadiren kullanılan fiilden fiil yapım eklerinden biridir. Ek, eklendiği fiile pekiştirme anlamı katmaktadır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -I fiilden fiil yapım eki kullanılarak türetilen tespit edebildiğimiz tek fiil şudur: eksi- “eksil-” KZ/188b.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde -I fiilden fiil yapım eki kullanılarak türetilen fiillerden bazıları şunlardır: artı- “art-” KFT/217b, kaçı- “kız-” Kİ/71, karı- “karıştır-” TZ/15a, turı- “dur-” KE/132b (Güner, 2020:177).

Codex Cumanicus’ta ekin kullanımına rastlanmamıştır.

2.4.10. -(I,U)K

Gabain’in pekiştirme eki olarak adlandırdığı -(I, U)K fiilden fiil yapım eki, türettiği fiillere kuvvetlendirme anlamı katmaktadır (Gabain 2007:59).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ek, kalın ünlülü fiillerden sonra k > ħ değişimi neticesinde ħ, ince ünlülü fiillerde ise k şeklinde kullanılmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan fiil türetme eklerinden biri olan -(I, U)K fiilden fiil yapım eki ile meydana getirilmiş bazı kelimeleri şu şekilde sıralayabiliriz: açĭħ- “acıık-” KZ/63, ħorħ- “kork-” KZ/63b, AB/73, bürk- “bük-” KZ/103b, silk- “sars-” TB/201b, yulħ- “yol-” AH/178a.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde de -(I, U)K fiilden fiil yapım eki kullanılarak bazı kelimelerin türetildiği tespit edilmiştir: aşık- “acele et-” TZ/25b, açık- “acıık-” TZ/5a, artuk- “art-” KFT/310b, boyuk- “boyan-” TZ/10b, érik- “bık-” KE/81a (Güner, 2020:177).

Codex Cumanicus’ta -(I, U)K- fiilden fiil yapım eki kullanılarak türetilen fiiller şunlardır: açık- “acıık-” CC/70b, aşık- “acele et-” CC/57b, kirik- “uyum sağla-” CC/81b (Argunşah Güner, 2015:89).

2.4.11. -(I, U)l

-(I, U)l fiilden fiil yapım eki, tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde işlek olarak kullanılmıştır. Ek, ünlü ile biten fiillere -l- şeklinde eklenirken ünsüzle biten fiillere ise I veya U yardımcı sesleri aracılığıyla eklenir. Ek, eklendiği fiile edilgenlik veya dönüşlülük anlamlarını katmaktadır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde işlek olarak kullanılan -(I, U)l fiilden fiil yapım eki bazı fiillerin türetilmesinde görev almıştır: tiyil- “son ver-” KZ/103a, hıtharil- “kurtarıl-” KZ/104a, yañil- “yanıl-” KZ/106a, eksil- “eksil-” KZ/108a, AH/176b, tiril- “diril-” KZ/108b, AH/175a, TB/152b, ayiril- “ayrıl-” KZ/110a, añil- “anıl-” KZ/112a, beril- “veril-” KZ/112b, TB/150b, açil- “açıl-” KZ/113b, izdäl- “aran-” KZ/114a, tökül- “dökül-” KZ/119b, tapul- “bulun-” KZ/122a, yapul- “örtül-” KZ/128a, buzul- “bozul-” KZ/140b, kiril- “giril-” TB/150b, yaratil- “yaratıl-” TB/151a, ayiril- “ayrıl-” TB/152b, aytıl- “söylen-” TB/153a, açil- “açıl-” TB/154b, buyurul- “buyurul-” TB/151a, etil- “yapıl-” TB/190a, könül- “doğrulan-” TB/191b, uyal- “utan-” AH/176a, basıl- “basıl-” AB/1.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de kullanılan -(I, U)l fiilden fiil yapım eki tespit ettiğimiz bazı kelimelerin türetilmesinde kullanılmıştır: açıl- “açıl-” EH/8, biril- “veril-” T/48b, bozul- “bozul-” EH/31, kesil- “kesil-” TZ/60a, tutul- “tutul-” EH/64, urul- “vurul-” TZ/86a, üzül- “kesil-, koparıl-” EH/10 (Karamanlıoğlu, 1994:51).

Codex Cumanicus'ta da -(I, U)l fiilden fiil yapım eki kullanılarak türetilen fiillerden bazıları şunlardır: açıl- “açıl-” CC/61b, asıl- “asıl-” CC/71b, aytıl- “söylen-” CC/61b, beryl- “veril-” CC/66a, bogul- “boğul-” CC/18b, oyul- “bat-” CC/58a, suçul- “soyun-” CC/10b, tiril- “yaşa-” CC/23b (Argunşah Güner, 2015:89).

2.4.12. -(I, U)n

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan işlek bir ek olarak karşımıza çıkan -(I, U)n fiilden fiil yapım eki, genellikle dönüşlü fiiller oluşturmaktadır. Ek, ünlü ile biten fiillerden sonra -n- şeklinde eklenirken ünsüzle biten fiillere eklenirken bir yardımcı ünlü sesiyle -(I, U)n birlikte kullanılmaktadır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -(I, U)n- fiilden fiil yapım eki kullanılarak türetilen bazı fiiller şunlardır: ağin- “yüksel-” KZ/26a, yuvuñlan- “yakınlaş-” KZ/62a, aldan- “aldan-” KZ/78a, sövün- “sevin-” KZ/64a, tapun- “tapın-” KZ/66a, yüräklän- “yürekli-” KZ/72a, urun- “vur-” KZ/112a, umsan- “güven-” KZ/112b, tügällän- “tamamlan-” KZ/146a, ululan- “yücel-” KZ/288b, opran- “zayıf düş-” KZ/290a, aldan- “aldan-” TB/157b, berin- “teslim ol-” TB/158b, bilin- “bilin-” TB/199b, birlän- “bir araya gel-” TB/154b, emgän- “zahmet gör-” TB/172a, hadirlän- “hazırlan-” TB/199a, hörmätlän- “saygı göster-” TB/154b, inan- “inan-” TB/155a, ögütän- “öğüt al-” AH/175a, suñlan- “aç gözlülük et-” AH/175b, yuvun- “yıkan-” AH/179a, aşın- “günah işle-” AB/67, körün- “görün-” KV/539a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde tespit edilen -(I, U)n fiilden fiil yapım ekinin kullanımı Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki kullanımla benzerlik göstermektedir: aldan- “aldan-” Kİ/3, bolın- “ol-” MG/88a, boşan- “boşan-” MG/65b, kaşın- “kaşın-” KM/13b, kizlen- “gizlen-” GT/24, örtün- “örtün-” EH/110, telilen- “delilen-” TZ/9b (Kapdan, 2014:137).

Codex Cumanicus'ta da -(I, U)n fiilden fiil yapım eki kullanılarak bazı fiiller türetilmiştir. Ekin kullanımı Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki kullanımla benzerlik göstermektedir: açıgan- “acı-” CC/65b, agın- “çık-” CC/3a, arın- “temizlen-” CC/12a, ayan- “korun-” CC/56a, bulgan- “bulan-” CC/82b, ilin- “takıl-” CC/59a, kizlen- “gizlen-” CC/65b, kon- “kon-” CC/69a, övren- “öğren-” CC/3a, sın- “kırıl-” CC/72a, tiren- “katılaşı-” CC/48a, urun- “vuruş-” CC/81b (Argunşah Güner, 2015:90).

2.4.13. -p

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus'ta rastlanmayan fiilden fiil yapım ekine bir örnekte Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde rastlanmaktadır. Ek, bu örnekte pekiştirme görevi üstlenmiştir: kırp- “tüyün uçlarını kes-” Kİ/76 (Güner, 2020:183).

2.4.14. -(I, U)r

Tarihî Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinde işlek olarak kullanılan -(I, U)r fiilden fiil yapım eki, geçişsiz fiillerden geçişli; geçişli fiillerden de ettirgen fiiller türetmektedir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde tespit ettiğimiz örnekleri incelediğimizde ekin ünlü uyumlarına uyduğu görülmektedir. Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ise ekin ünlü uyumlarına uymadığı örnekler de mevcuttur.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -(I, U)r fiilden fiil yapım ekinin kullanımı şu şekildedir: ayır- “ayır-” KZ/33b, içir- “içir-” KZ/42b, AB/141, keçir- “geçir-” KZ/82b, TB/151b, kötür- “götür-” KZ/310b, aşır- “geciktir-” TB/164b, köçür- “tercüme et-” TB/167b, sekir- “atla-” TB/168a, semir- “beslen-” AH/178a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de kullanılan -(I, U)r fiilden fiil yapım eki, belirtilen kelimelerde tespit edilmiştir: artur- “artır-” EH/10, aşur- “aşır-” MG/22a, bişir- “pişir-” BM/57b, bitür- “bitir-” KM/37a, basur- “bastır-” Kİ/15, emzir- “emzir-” KK/77a, ısır- “ısır-” Kİ/42, içir- “içir-” GT/320, içür- “içir-” KK/69 (Kapdan, 2014:141).

Codex Cumanicus'ta -(I, U)r fiilden fiil yapım eki kullanılarak türetilen fiiller şunlardır: artır- “artır-” CC/81b, ayır- “ayır-” CC/60b, batır- “batır-” CC/8b, ıdır- “alevlen-” CC/56a, içir- “içir-” CC/72a, keçir- “bağışla-” CC/72a, köçür- “göçür-” CC/70b, yaşır- “gizlen-” CC/3b (Argunşah Güner, 2015:90).

2.4.15. -sA

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan -sA fiilden fiil yapım eki işlek bir yapıya sahip değildir. Türettiği fiillerin anlamı güçlendirme işlevini görmektedir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde iki fiilin türetiminde -sA fiilden fiil yapım eki kullanılmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ekin sadece kalın ünlülü şekli kullanılmıştır: hapsa- “kuşat-” KZ/97b, umsa- “sığın-” TB/172a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -sA fiilden fiil yapım eki kullanılarak türetilen fiiller şunlardır: körse- “şehveti artır-” Kİ/52, umsa- “sığın-” Kİ/99 (Güner, 2020:185).

Codex Cumanicus'ta -sA fiilden fiil yapım eki kullanılarak türetilen bir kelime tespit edilmiştir: yapsa- “ağaç çat-” CC/58a (Güner, 2020:185).

2.4.16. -sun

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinleri içerisinde bir kelimedede tespit edilen fiilden fiil yapım eki, pekiştirme görevinde kullanılmıştır: umsun- “um-” TA/39a, Kİ/112, TZ/5a (Güner, 2020:185).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi ve Codex Cumanicus'ta ekin kullanımına rastlanmamıştır.

2.4.17. -(I, U)ş

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde sıklıkla kullanılan -(I, U)ş fiilden fiil yapım eki, temel olarak fiil kök ve gövdelerine eklenerek işteş çatılı fiiller türetmektedir. Ünsüzle biten fiillere bir yardımcı ünlü ile beraber eklenmektedir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde de kullanılan -(I, U)ş fiilden fiil yapım ekinin türettiği bazı kelimeler şunlardır: yetiş- “ulaş-” KZ/29b, AB/55, ülâş- “ulaş-” KZ/32a, tutaş- “tutuş-” KZ/216b, yürüş- “yürü-” KZ/28b, boluş- “yardım et-” KZ/30b, TB/159a, yabuş- “yapış-” KZ/40a, bariş- “barış-” TB/150a, yaraş- “yakış-” TB/153a, ħatış- “kariş-” TB/161b, sözlâş- “anlaş-” TB/202b, öçâş- “öç al-” AH/176b, tövüş- “savaş-” KV/545.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde tespit edilen -(I, U)ş fiilden fiil yapım eki kullanılarak türetilen fiillerin bazıları şunlardır: biriş- “birbirine bir şey yap-” EH/29, sançış- “vuruş-” EH/110, söyleş- “söyleş-” TZ/60a, tapış- “kavuş-” EH/61, uruş- “savaş-” TZ/22b, savaş- “savaş-” T/80 (Karamanlıoğlu, 1994:53).

Codex Cumanicus'ta da -(I, U)ş fiilden fiil yapım eki kullanılarak fiillerin türetildiği tespit edilmiştir: buruş- “buruş-” CC/38a, içiş- “içiş-” CC/80b, talaş- “saldır-” CC/56a, uruş- “savaş-” CC/56a, üleş- “paylaş-” CC/9b, yaraş- “uyuş-” CC/5b (Argunşah Güner, 2015:90).

2.4.18. -(I, U)t

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan -(I, U)t fiilden fiil yapım eki geçişsiz fiillere eklenerek geçişli fiil; geçişli fiillere eklenerek de ettirgen fiiller türetmektedir. Ek, l / r gibi akıcı ünsüzler ve ünlüyle biten fiillere -t- olarak eklenirken ünsüzle biten diğer fiillere yardımcı ünlü aracılığıyla eklenmektedir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde sıklıkla kullanılan -(I, U)t fiilden fiil yapım eki bazı fiillerin türetilmesinde görev almıştır: kökrät- “kükre-” KZ/26a, arit- “temizlen-” KZ/47b, belgirt- “belirt-” KZ/54a, berkit- “sağlamlaştır-” KZ/56b, iträt- “titret-” KZ/68, ħayt- “geri dön-” KZ/104a, bulart- “yanılt-” KZ/232a, ayt- “söyle-” TB/149a, ekşit- “eksilt-” TB/180b, övrät- “öğret-” TB/184b, tart- “tart-” TB/188a, birlät- “birleştir-” TB/192b, tügät- “tüket-” AH/175a, boşat- “boşalt-” AB/152, ħayt- “geri dön-” KV/536.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de -(I, U)t fiilden fiil yapım eki kullanılarak fiiller türetilmiştir: başlat- “başlat-” TZ/54b, boşat- “bırak-” KK/71, boyat- “boyat-” TZ/63a, kaynat- “kaynat-” EH/77, okıt- “okut-” EH/110, sıt- “kırıp ufalat-” TZ/28a, yürüt- “yürüt-” EH/110 (Karamanlıoğlu, 1994:53-54).

Codex Cumanicus'ta da -(I, U)t fiilden fiil yapım eki, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki kullanımla benzerlik göstermektedir: arıt- “temizle-” CC/62b, ayt- “söyle-” CC/10a, sarĥıt- “sızdır-” CC/82a, tēpret- “kımıldat-” CC/18a, uzat- “gönder-” CC/72a, yaşat- “yaşat-” CC/76a (Argunşah Güner, 2015:90-91).

2.4.19. -y

Eski Türkçe dönemi eserlerinde pekiştirme eklerinden biri olarak kullanılan -d- sızıcılaşarak önce -d- daha sonra akıcılaşarak -y şeklini almıştır (Güner, 2020:189). İncelenen metinlerde karşımıza çıkan örnekler incelendiğinde ekin kökle kaynaşmış bir yapıda olduğu görülmektedir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -y ekinin kaynaşarak fiilden fiil türetme eki görevi üstlendiği kelimeler şunlardır: hoy- “koy-” KZ/71b, tıy- “engelle-” KZ/74a, kiy- “giy-” TB/190b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de -y fiilden fiil yapım eki kullanılarak bazı fiillerin türetildiği tespit edilmiştir: ıy- “gönder-” KE/42a, koy- “koy-” KE/1a, siy- “işe-” MS/6a, toy- “doy-” KE/72a, TZ/21b (Güner, 2020:189).

Codex Cumanicus'ta -y fiilden fiil yapım eki kullanılarak türetilen fiiller şunlardır: koy-“koy-” CC/62b, tıy- “engelle-” CC/10a, toy- “doyur-” CC/72b (Argunşah Güner, 2015:91).

2.4.20. -(I, U)z

Tarihî Kıpçak Türkçesi dönemi metinlerinde sınırlı sayıda fiil türeten bir fiilden fiil yapım ekidir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -(I, U)z fiilden fiil yapım eki kullanılarak türetilen iki fiil tespit edilmiştir: yemiz- “beslen-” KZ/70b, emiz- “emzir-” KZ/71b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -(I, U)z fiilden fiil yapım eki kullanılarak türetilen fiiller şunlardır: emzir- “emzir-” KK/77a, közin- “görün-” KM/45b (Kapdan, 2014:150).

Codex Cumanicus'ta -(I, U)z fiilden fiil yapım eki kullanılarak türetilen bir fiil tespit edilmiştir: êtiz- “erdir-” CC/56a (Argunşah Güner, 2015:91).

Tarihî Kıpçak Türkçesi döneminde kullanılan fiilden fiil yapım eklerini şu şekilde tasnif edebiliriz:

Tablo 4: Fiilden fiil yapım ekleri

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi	Memlûk Kıpçak Türkçesi	Codex Cumanicus
-A-, -AlA-, -Ar-, -Dİr-, -Dur-, -Kır-, -Glz-, -GUz-, -Kİz-, -KUz-, -I-, -(I,U)K-, -(I, U)l-, -(I, U)n-, -(I, U)r-, -sA-, -(I, U)ş-, -(I, U)t-, -y-, -(I, U)z-	-A-, -al-, -Ar-, -Dİr-, -Dur-, -DUz-, -Gİr-, -GUr-, -Kır-, -KUr-, -vUr-, -Glz-, -GUz-, -Kİz-, -KUz-, -I-, -(I,U)K-, -(I, U)l-, -(I, U)n-, -p-, -(I, U)r-, -sA-, -sun-, -(I, U)ş-, -(I, U)t-, -y-, -(I, U)z-	A-, -AlA-, -Ar-, -Dİr-, -Dur-, -Gİr-, -GUr-, -Kır-, -KUr-, -vUr-, -Glz-, -GUz-, -Kİz-, -KUz-, -(I,U)K-, -(I, U)l-, -(I, U)n-, -(I, U)r-, -sA-, -(I, U)ş-, -(I, U)t-, -y-, -(I, U)z-

2.5. Çekim Ekleri

2.5.1. İsim Çekim Ekleri

2.5.1.1. Durum Ekleri

İsimler kelime grupları içerisinde veya cümle içerisinde kullanılırken diğer kelimelerle ilişki sağlayabilmek için bir takım hâllerde bulunurlar. Bu hâller kimi zaman ekli kimi zaman eksiz olarak karşımıza çıkmaktadır. İsimlerin kendileriyle bağlı olan isimlerle olan anlam ilişkilerini iyelik ekleri sağlarken isimlerin bağlı bulundukları cümle öğeleri ve fiillerle kurdukları anlam ilişkilerini de durum ekleri sağlamaktadır (Güner, 2013:189).

Tarihî Kıpçak Türkçesi döneminde kullanılan durum ekleri şu şekildedir:

Tablo 5. Durum ekleri

Durum	Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi	Memlûk Kıpçak Türkçesi	Codex Cumanicus
Yalın Durum	-	-	-
Yükleme Durumu	+nI/+nU, +n, +I, +nuy	+nI, +n	+nU
Yönelme Durumu	+GA, +KA, +gay, +A/+nA	+GA, +KA, A/+nA	+GA, +KA, +A/+nA
Bulunma Durumu	+DA	+DA	+DA
Ayrılma Durumu	+DAn, +DIn	+DAn, +DIn	+DAn, +din
Vasıta Durumu	bilä / bilay, +In, +Un, Ötläš	birle / bile, +In / +Un, +IA / +IAyIn	birle / bile, +In / +Un
Eşitlik Durumu	+çA	+çA	+çA
Yön Gösterme Durumu	+GArU, +GArI, +KArU, +KArI, +rA ve +harı	+GArU, +GArI, +KArU, +KArI, +rA	+GArU, +GArI, +KArU, +KArI, +rA
İlgi Durumu	+nİŋ, +nUŋ, +İŋ, +Uŋ, +Im, +Um	+nİŋ, +İŋ, +Uŋ, +Im, +Um	+nİŋ, +nUŋ, +İŋ, +Im

2.5.1.1.1. Yalın Durum

Yalın durum ismin herhangi bir hâl eki almamış şeklidir. Yalın durum tarihî Türk lehçelerinin tamamında olduğu gibi Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi, Memlûk Kıpçak Türkçesinde ve Codex Cumanicus'ta eksiz olarak kullanılmıştır. Metinlerden hareketle yalın durumun tamlamalar yapılırken hem tamlanan hem de tamlanan olabildiğini ve sıfat tamlamalarında kullanıldığını görmekteyiz.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde yalın durumda bulunan bazı isimleri şu şekilde sıralayabiliriz: biylär “beyler” KZ/2a, ħulah “kulak” KZ/7b, günäš “güneş” TB/149b, eski “eski” TB/150a, törä “kanun” TB/150b, kündüz “gündüz” TB/175b, kečä “gece” TB/175b, uslu “akıllı” TB/175b, aslam “kazanç” TB/192b, Türk, tatar “Türk Tatar” KV/536a, evet Teŋri “evet Tanrı” KZ/539a, altın “altın” AH/176b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de yalın durumda kullanılan kelimelerin olduğu tespit edilmiştir: kâfir kavmlar ümîd keser “kâfir kavimler ümitlerini keser” İM/73a, yûsuf ıarındaşları nebîler irdi “Yusuf’un kardeşleri peygamber idiler” İM/75a, (Kapdan, 2014:176). ıargalar keldi “kargalar geldi” İN/8v, barça kişiler keldiler “Birçok kişi geldi” KK/48b, saıal ııkardı oılan yüzi “çocuğun yüzünde sakal çıktı” KE/41b (Mohammad 2018:141).

Codex Cumanicus'ta da yalın durumda kullanılan kelimelerin olduğu görülmektedir: Teŋri sözi “Tanrı sözü” CC/59, köp tatlı “çok tatlı” CC/50, Ave Maria “Selam Meryem” CC/41, Ave kız “selam bakire” CC/43.

2.5.1.1.2. Yükleme Durumu

Yükleme durumu, tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde +nI, +nU, +n ve +I ekleriyle beraber eksiz olarak da meydana getirilmiştir. Özellikle Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde +nU eki daha sık kullanılmıştır. Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ise +nI eki daha sık kullanılmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde yükleme durumu eki kalınlık-incelik uyumuna genelde uymaktadır. Yükleme durumu, ekli yapıların yanında eksiz olarak da kullanılmıştır.

Buran, yükleme durumunun eksiz hâliyle ilgili olarak şunları dile getirmiştir: “Belirtme hâli de tamlama hâli gibi ekli (belirli) ve eksiz (belirsiz) olmak üzere iki şekilde bulunur. Ekli

belirtme hâli durumunda olan kelime, cümlelerin belirtili nesnesi olur. Eksizde ise, bir belirsizlik vardır.” (Buran, 1996:100).

Yükleme durumu ekini almış kelimeler cümle içerisinde belirtili nesne görevinde kullanılmaktadırlar. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan yükleme durum ekleri ve kullanıldıkları bazı kelimeler şu şekildedir:

Eski Türkçe döneminden itibaren kullanılagelen ve genellikle zamirlerle kullanıldığı görülen +nI/nU ekinin zaman içerisinde kullanım sahasının genişlemesi ile birçok Türk lehçesinde yükleme hâli eki durumuna geldiğini görmekteyiz. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi eserlerinde de bu ek yükleme durumu belirtmek için oldukça yaygın şekilde kullanılmıştır: toznu aritir yüzündän “tozu temizler yüzünden” KZ/2a, hanlar, bunı alñiz “beyler bunu alınız” KZ/2b, boyumnu benim “benim boyumu” KZ/8b, xaytardñ antñi hulundan seniñ “senin kulundan yemini sakladın” KZ/188a, ölünü ki kerezmandan haziñ çihargaylar “ölüyü mezardan kazıp çıkartacaklar” TB/183b, dinsizni öldürsä “dinsizi öldürse” TB/159b, közüñnü yaman bahmañtan “gözümü kötü bakmaktan” AH/176b, yolun anın “onun yolu” AB/85a, boyuñnu egip kir “boyunu eğip gir” AH/176b.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde çok sık olmasa da kullanılan yükleme durumu eklerinden biri de +n’dır. Genellikle iyelik eklerinden sonra kullanılmıştır: zera tanir Biy yolun “bey yolunu tanır” KZ/2a, yer berdi yemişin “yer verdi meyvesini” KZ/132b, türk elçisin “Türk elçisini” KV/555a, egär biyi hulunuñ közüñ çiharsa “eğer beyi kulunun gözünü çıkartırsa” TB/190b, övün talagaylar hanlıhka “hanlık için evini yağmalasınlar” TB/159b, Teñriniñ elçisi kelip buyruñun tügäñläp “Tanrı’nın elçisi gelip emrini açıkladı” KV/549a, barçasın da bersäñ “hepsini versen” AH/175b.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde olduğu gibi Memlûk Kıpçak Türkçesi eserlerinde ve Codex Comanicus’ta genellikle zamirlerden sonra yükleme durumu eki olarak +I kullanılmıştır. Ekin Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki kullanımı şu şekildedir: hutñar meni, Teñrim “kurtar beni Tanrım” KZ/4a, men bugün toğurdum seni “ben bugün doğurdum seni” KZ/3b, sañlar meni dā “beni de saklar” TB/165b.

Nadejda Chirli, Ermeni Kıpçakça Dualar Kitabı Algış Bitigi adlı eserinde +nuy ekinin bir kelimedede (sovuñluk+nuy 146/8) yükleme durumu görevinde kullanıldığından bahsetmiştir (Chirli, 2005:84). Taradığımız eserler arasında bu ekin başka bir eserde veya kelimedede kullanıldığını tespit edemedik.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde yükleme durum ekinin kullanımını ve işlevlerini aşağıdaki gibi inceleyebiliriz.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde yükleme durumu eki olarak +nI kullanılmıştır. İrşadû’l-Mülûk Ve’s-Sel’atın adlı eserde yükleme durumunu bünyesinde barındıran bazı örnekleri şu şekilde sıralayabiliriz: ağaçnı İM/359b, hatunñı İM/179b, tanuñnı İM/461b, ‘aklnı İM/49b, halälñı İM/16a, sultanñı İM/249b, ikinnı İM/354b, ölçüñı İM/83b, dinnı İM/68a (Kapdan, 2014:189-190).

Yükleme durumu eki iyelik 3. teklik ve çokluk şahıs eki almış kelimelerden sonra +nI ve +n şeklinde kullanılmıştır. İrşadû’l-Mülûk Ve’s-Sel’atın adlı eserde bahsi geçen konuyla alakalı örnek kelimeler mevcuttur: aln-ı-n İM/168a, namâz-ı-nı İM/30a, māl-ı-n İM/356b, bürk-i-ni İM/189b, öz-i-n İM/270b, til-i-ni İM/166b, hük-m-i-ni İM/7b, il-leri-n İM/111b, tekbir-leri-ni İM/209a (Toparlı, 1992:83).

Yükleme hâli eki olarak Codex Cumanicus’ta da +nI, +nU, +n, +I kullanılmıştır. Ekin düz ünlülü hâli tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılmıştır; fakat ekin yuvarlak ünlülü hâli Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerine özgü bir durumdur: anı “onu” CC/56a,

anlarını “onları” CC/34a, atını “(onun)adını, namını” CC/61b, atını “adı, ismi” CC/34b, bizni “bizi” CC/63b, mēni “beni” CC/33b, öçin “öcünü” CC/71b, sēni “seni” CC/56a, tenimizni “bedenimizi” CC/62a, ulunu “büyüğü” CC/34b, yamannı “kötüyü” CC/35a, yolın “yolunu” CC/70a, yulduzun “yıldızını” CC/61b, canımıznu “canımızı” CC/62a, Kristusnu “Hz. İsa’yı” CC/63b (Argunşah Güner, 2015:95).

2.5.1.1.3. Yönelme Durumu

Buran, yönelme durumunu şu şekilde açıklamaktadır: “*Fiilin hareketinin yöneldiği nesne ile kendisine yaklaşılan nesne, cümlede yönelme hâlinde bulunur. Yani, yönelme hâlinin temel fonksiyonu hareketin yönünü ve varacağı son noktayı belirtmektedir*” (Buran, 1996:165).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde yönelme durumu eki olarak +GA, +KA, +A, +nA, +GAy kullanılmıştır. Ekler ünsüz uyumlarına genel olarak uymaktadır. Ekin +A şekli genel olarak iyelik eki almış adlar ve zamirlerden sonra kullanılmıştır. Kimi zaman 3. teklik ve çokluk iyelik eklerinden sonra kelime ile ek arasına bir n sesi girmektedir.

E. Tryjarski, yönelme durumu eklerine +gay şeklini de dâhil etmiştir. Yaptığımız metin incelemelerinde bu ekin çok nadiren de olsa yönelme durumunda kullanıldığını tespit ettik (Tryjarski, 1992:342).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde +GA, +KA ekleri yönelme durumunu ifade etmek için kullanılmıştır: bütün dünyaya “bütün dünyaya” AB/34a, sandır ol kişigä “şandır o kişiye” KZ/2a, xulluḥ etiñiz Eyämizgä “kulluk ettik Tanrımıza” KZ/2b, men yuḥka kirip da yuḥladim “ben uykuya girip uyudum” KZ/4a, aytsañiz yüräkiñizgä sizin “sizin yüreğinize söyleseniz” KZ/4b, umsanijiz Biygä “beye güveniniz” KZ/4b, ant içtim Tawit’kä, ḥuluma benim “benim kulum Tawit’e yemin ettim” KZ/185b, çaräsizliḥka, da aytñ “çaresizlike söyledi” KZ/192b, buyruḥka ḥarši “fermana karşı” KZ/200a, ḥuluḥka satıldi Jovsep “Jovsep kulluğa satıldı” KZ/2019b, aç ḥarंगा etkäy “aç karna yapacak” TB/162a, sizgä anlattim “size anlattım” TB/162b, Tenrigä ötünč berir “Tanrı’ya ödünç verir” TB/1654b, da ḥaçti K’risdos Mäsirga “Krisdos Mısır’a kaçtı” TB/166b, tapungaybiz yazihlarga “günahlara tapınıyoruz” TB/181b, kimesä kimesä bilä yolga çihkay “birisi biriyle yola çıkacak” TB/183b, Tatar elčisi keldi Kameneckä “Tatar elçisi geldi Kamenec’e” KV/536a, elčisi ketti korol’dan Türkkä “elçisi Korol’dan Türk’e gitti” KV/536a, duşmanga ḥarši “düşmana karşı” KV/540a, sonra Skender paşa yeberdi Sñimbolga “sonra İskender paşa öldü İstanbul’a” KV/540a, oḡlum, övrät oḡluñnu açliḥka da susamaḥka “oḡlum, çocuklarına açlığı ve susuzluğu öğret” AH/176a, yüräkkä çihkan “kalbe gelen” AH/177b, kim kimgä çuḡur ḥazsa “kim kime kötü yazsa” AH/179a, bizgä ḥorḥma sözündän “bize korkma sözünden” AH/180a.

Ek, çok nadir olarak Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde yönelme durumu görevinde +gay eki kullanılmıştır: t’enrigay “Tanrıya” AB/53a, eyamizgay “efendimize” AB/57a.

Kıpçak Türkçesi metinlerinde +A yönelme hâli ekinin genellikle iyelik eki almış adlar ve zamirlerden sonra kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca 3. şahıs iyelik eklerinden sonra araya bir -n- ünsüzü girer ve -nA olur. Ekin -mAK fiilden isim yapım ekinde sonra da +A olarak eklendiği örnekler de metinlerde mevcuttur. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ekin kullanımı şu şekildedir: aḡñina suvnuḡ. “aklına sözün” KZ/2a, dinsizlärniñ, yoluna yazih[li]larniñ turmadı “günahları durmadı dinsizlerin yoluna” KZ/2a, töräsinä Eyämizniñ “Tanrımızın töresine” KZ/2b, tapuniyim Eyämä artarlähina körä aniñ “onun doğruluḡuna göre Tanrıma inanayım” KZ/10b, küstüngäniñä alniña seniñ “senin yakarışına alnına” KZ/56b, bir kerät ant içtim arilikimä benim “bir kere ant içtim kutsallığıma” KZ/188a, yapmaga yerni “yerini örtmeye-kapatmaya” KZ/214b, alniña

alarniñ “onların alnına” KZ/219b, ayt ħardaşıma “kardeşime söyle” TB/4b, men dā üstümā aldım “ben de üstüme aldım” TB/151b, oğlanlarına da ħızlarına berdi “erkek çocuklarına ve kızlarına verdi” TB/156b, borç eyäsinä “borç sahibine” TB/192b, tuvarniñ terisin kendinā algay “hayvanın derisini kendisine alsın” TB/190b, egär bir bezirgän birsinä nemä ħumaş satsa “eğer bir pazarcı birisine herhangi bir kumaş satsa” TB/198b, kendinā yaşırgay “kendisine saklasa” TB/199a, neçik saña seniñ atanñan ħaldirgandır “senin atanın sana bırakması nasılsa” TB/195b, ħaysi ki berdi maña Atam “atam hangisini bana verdi” TB/155a, maña avaz boldu “bana ses oldu” AH/175a, keltir alnıma “getir alnıma” AH/175b, 60 yaşına boldum “60 yaşına geldim” AH/175a, awazıma “sesime” AB/39a, saña “sana” AB/13a, Türk padşahi sultan Ahmäd öldü, da yerinā boldu toğma ħardaşı sultan Mustafa “Türk padişahı Sultan Ahmed öldü, yerine kardeşi Mustafa, sultan oldu.” KV/141a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinleri incelendiğinde yönelme durumu ekinin kullanımının Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi ile benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde yönelme durumu eki olarak +KA / +GA, +A / +nA kullanılmıştır: yolğa “yola” İM/1b, kılğa “kula” İM/2b, anlarga “onlara” İM/4b, bu kitepge “bu kitaba” İM/2a, nige “neye” İM/11a, işitkenge “duyana” İM/223b, çukurğa “çukura” İM/242b, kesmekke “kesmeğe” İM/422b, altmışke “altmışa” İM/246b, kiteplerge “kitaplara” İM/3b (Kapdan, 2014:198). ağaçğa “ağaca” MG/78b, aşğa “yemeğe” KE/31a, arañızğa “aranıza” TZ/74a, kılğa “köleye” TZ/48b, Teñriniñ rızasına “Tanrı’nın rızasına” İM/2b, raĥmetine “acımasına” İM/2b, bakmağa “bakmaya” İM/145a, yimege “yemeğe” İM/356a, dinine “dinine” İM/292b, kılmağa “kılmaya” İM/218a (Kapdan, 2014:199). arasına “arasına” MG/27a, kıluna “kölesine” TZ/79a, karşımıza “karşıma” TZ/74a, muña “buna” MG/68a (Güner, 2020:199).

Codex Cumanicus’ta da yönelme durumu ekinin kullanımı Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleriyle benzerlik göstermektedir. Codex Cumanicus’ta da tıpkı diğer Kıpçak Türkçesi metinlerinde olduğu gibi yönelme durumu eki olarak +GA, +KA, +A ve +nA kullanılmıştır. Codex Cumanicus’ta yönelme durum eki olarak kullanılan kelimelerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz: Aña “ona” CC/61a, anlarga “onlara” CC/34a, aşğa “yemeğe” CC/8b, bizge “bize” CC/61a, këndime “kendime” CC/23b, maña “bana” CC/63a, ötüñke “ödünce, ödünç olarak” CC/18a, saña “sana” CC/63a, sizge “size” CC/33b (Argunşah Güner, 2015:94).

Yönelme durumu eki, Codex Cumanicus’ta -mAk fiilden isim yapım ekinen sonra ise +A olarak eklenmektedir: arınmaga “temizlenmeye” CC/12a, ıdmaga “göndermeye” CC/4b, işitmege “işitmeye” CC/2b (Argunşah Güner, 2015:94).

Codex Cumanicus’ta teklik ve çokluk 3. kişi iyelik eklerinden sonra zamir n’si ile birlikte kullanılmaktadır: başına “başına” CC/63b, canına “canına” CC/63a, töresine “töresine” CC/76a (Argunşah Güner, 2015:94).

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde *aña*, *muña* olarak kullanılan *ol* ve *bu* zamirlerinin yönelme durumu eki almış biçimleri hem Codex’ta hem de Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde *añar* “ona”, *muñar* “buna” olarak tespit edilmiştir: añar “ona” CC/66a, Muñar “buna” CC/34a (Argunşah Güner, 2015:94).

2.5.1.1.4. Bulunma Durumu

Bulunma durumu, ismin kendisinde bulunma olduğunu ifade eden fiillerle ilişkide olduğunu gösteren hâlidir. Bu hâl, ekli olup isimleri fiillere bağlar (Er, 1988:216-217). Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde bulunma hâl eki olarak +DA kullanılmıştır. Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde ekin genellikle ünsüz uyumlarına uyduğu görülmekle birlikte ünsüz uyumlarına uymadığı örnekler de

mevcuttur. Teklik 3. şahıs iyelik eki almış kelimelere veya zamirlere eklendiğinde bulunma durumu ekinden önce “n” kullanıldığı görülmüştür.

Codex Cumanicus ve Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde olduğu gibi Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde de +DA bulunma durumu eki olarak kullanılmıştır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde bulunma durumu durumunu ifade etmek için kullanılan +DA eki şu kelimelerde tespit edilmiştir: eminlikte sığınları “güvende sınırlar” KZ/50a, bunda haytarırsen “bunda geri verirsin” KZ/23b, adam hörmättä edi “adam hürmetliydi” KZ/98a, egär ki ne türlü dä sürättä yürür adam “ne şekilde yürürse adam” KZ/80a, bağli edilär miskinlikte “miskinlikte bağlıydılar” KZ/231b, körär köktä da yerdä “gökte de yerde de görür” KZ/242a, yolda tamyä bermä “yolda vergi verme” TB/124b, bolsa yüräkimizdä “yüreğimizde olsa” TB/157b, bir türlü yerdä “bir türlü yerde” TB/158b, bitiklärdä bu türlü “kitaplarda bu şekilde” TB/158b, bir zamanda yazıldi “bir zamanda yazıldı” TB/158a, Jovsep’ törä hoydu Mäsirdä “İsa, Mısır’da kanun yaptı” TB/160a, anıñ üçün ki bu künlärdä berilmäs “onun için bugünlerde verilmez” TB/162a, egär k’risdänlikte teli-teli oynamagay “hristiyanlıkta gösterişli bir şekilde oynamayacaksa” TB/164b, tek 1 yerdä yığıldih “tek bir yerde düştük.” TB/167a, yoşesä yaman yerdä, keräksiz yerdä “yoksa zor yerde, gereksiz yerde” AH/178a, 3-ünçi ahiñ suvda yürügäy “üçüncü emirde yürüyecek” AH/178a, ki nedir bu dünyäda tattı “bu dünyada tatlı nedir?” AH/178b, uzun mahalädä 2 yandan “uzun mahallede 2 yandan” KV/535a, boldular yarımkeçädä “gece yarısında buldular” KV/537a, bizov manastirinda “bizov manastırında” KV/538a, anıñ üçün ki bir keçädä Tekuctan Bizovga tüstülär “onun için bir gecede Tekuctan Bizova vardılar” KV/538a, 3-çi kündä “üçüncü günde” KV/543a, ne hadar šähärdä türk bar esä “şehirde ne kadar Türk varsa” KV/544a, Skender paša öldü kendi yaman ölümü bilä Ahkermändä. “İskender paşa, Ahkerman’da öldü, ölümü bile zor” KV/546a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerde de diğer tarihî Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinde olduğu gibi bulunma durumu eki olarak +DA kullanılmıştır.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde bulunma durumunun kullanıldığı bazı kelimeler şunlardır: haram bolmakda “haram olmakta” İM/12b, anıñ içinde “onun içinde” İM/2a, hâletde “durumda” İM/17a, kökte “gökte” İM/14a, yirde “yerde” İM/14a, ezelde “ezelde” İM/69a, ikincide “ikincide” İM/160a, meseletde “meselede” İM/30a, ağzında “ağzında” MG/95a, altlarında “altlarında” TZ/74a, artıñda “arkasında” TZ/74a, bazarda “pazarda” KK/44b-TZ/78b, kabzada “sapta” MG/101b, karşıñda “karşında” TZ/74a, katımda “yanımda” TZ/60a, kentte “kentte” KK/44b, munda “bunda” DM/19b (Güner, 2020:199-200, Kapdan, 2014:203).

Codex Cumanicus’ta da bulunma durumu eki olarak +DA kullanılmıştır. Ekin genelde ünlü uyumuna girdiği görülmekle beraber uyum dışında kaldığı örnekler de mevcuttur: anda “onda” CC/31a, çakda “zamanda” CC/30b, teñizde “denizde” CC/18b, uçmakta “cennette” CC/75b (Argunşah Güner, 2015:94-95).

2.5.1.1.5. Ayrılma Durumu

Cümlede veya kelime gruplarında fiilin bildirdiği hareketin kendinden uzaklaştığı ismin içinde bulunduğu durumdur (Ergin, 1998:235; Korkmaz, 2007:301).

Kıpçak Türkçesi metinlerinde ayrılma durumu eki olarak +DAn ve +DIn kullanılmıştır. Ek ünsüz uyumlarına genelde uymakla birlikte uyuma uymadığı örnekler de metinlerde mevcuttur. Ayrılma durumu ekleri arasında yer alan +DIn çok sık kullanılmamakla beraber daha çok Memlûk Kıpçak Türkçesi eserlerinde göze çarpmaktadır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ayrılma durumu eki olarak çoğunlukla +DAn kullanılmıştır. Ek ünlü ve ünsüz uyumlarına genelde uymakla beraber uyum dışı kaldığı örnekler de mevcuttur.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ayrılma durumu için kullanılan bir diğer ek +DIn'dır. Ek çok yaygın olmamakla beraber daha çok Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerde kullanılmıştır.

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde ayrılma durumunu ifade etmek için kullanılan ekler ve işlevlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan ayrılma durum eklerinden biri +DAn olarak karşımıza çıkmaktadır: Teñri avazından kökrädi “Tanrı’nın sesinden kükredi” KZ/52a, çihardîñ tamuhtan boyumnu benim, huthardîñ meni alardan “kurtardın beni onlardan, mezardan çıkardın beni” KZ/52b, fârah bolgaymen hutharma hîjdan seniñ “beni kurtardığından rahatlayacağım” KZ/54b, ne faydadır saña hanımdan benim “benim beyimden sana ne fayda olur” KZ/55b, duşmanîñdan söz aytsalar “düşmanından söz etseler” TB/176a, sövmä oğluñnu artîh huluñdan “sevme oğlunu kulundan” TB/177a, andan soñra çihargîñ sözüñnü ağzîñdan “ondan sonra ağzından sözünü çıkarttın” TB/177a, oğlum, kimesädän yaman söz işitsäñ “oğlum birinden kötü söz işitirsen” TB/177a, Teñriniñ yargusundan horh “Tanrı’nın hükmünden kork” TB/178a, yük bolmahtan horh “yük olmaktan kork” TB/178a, seniñ oğlanlarıñdan “senin oğlanlarından” AH/175a, duşmanîñdan söz aytsalar “düşmanından bahsetseler” AH/176a, çihargîñ sözüñnü ağzîñdan “ağzından sözünü çıkardı” 177/a, keçti bu dünyâdan “bu dünyadan geçti” KV/536a, 1 türk kişisindän “1 Türk’ten” KV/156a, çihîp şähärdän haçtilar “şehirden çıkıp kaçtılar” KV/536a, bir haftadan soñra “bir haftadan sonra” KV/538a, bu övlär ortasından çihîti “bu evlerin ortasından çıktı” KV/539a, evet 5 küñdän soñra “evet 5 günden sonra” KV/539a, soñram Skender paşa sultandan aldı “sonra İskender Paşa’dan aldı” KV/546a, xuthar meni hollarîñdan duşmanlarimniñ meniñ “kurtar beni düşmanlarıminin kollarından” KV/56a, tîyîldir tiliñni seniñ yamanlihtan “senin dilin fenalıktan değildir” KZ/63b.

+DIn, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde yaygın olarak kullanılan ayrılma durum eklerinden biri değildir. Bu ek, daha çok Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ayrılma durumunu ifade etmek için kullanılmıştır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde +DIn ayrılma durum ekinin kullanıldığı bazı cümleler şunlardır: buyruh etti bulutlarga yoğartîñ “yukarıdan bulutlara emir verdi” KZ/162b, Ilgärtin tanîdîm tanîhlihiñdan “ilk önce tanıklığından tanıdım” KZ/265b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde iki ayrı ayrılma durumu eki kullanılmıştır. Ermeni Kıpçak Türkçesinde olduğu gibi +DAn ve +DIn ekleri kullanılmıştır.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan +DAn ayrılma durum eklerinin kullanıldığı bazı kelimeler şunlardır: yazukdan “günahtan” İM/1b, yawuzlukdan “kötülükten” İN/1b, andan soñra “ondan sonra” İM/2a, kuldan “kuldan” İM/2a, Teñriden “Tanrı’dan” İM/2a, oruçtan “oruçtan” İM/3b, ölüğler terikesinden “ölülerin arkasından bıraktıkları şeyler” İM/265b, kendüden özge “kendinden başka” İM/154a, andan “ondan” Kİ/177a, aştan “yemekten” GT/12a, aydan “aydan” KK/51a, sizden “sizden” Kİ/177, Türk’ten “Türk’ten” TZ/79b (Güner, 2020:200; Kapdan, 2014:208).

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan +DIn ayrılma durum eklerinin kullanıldığı bazı kelimeler şunlardır: ağaçdın “ağaçtan” MG/74b, ağmaqdın “yükselmekten, çıkmaktan” MG/9b,

altundın “altından” MG/90b, taşkarudın “dışarıdan” İM/270a, balçıkđın “balçıktan” İM/11a, andın “ondan” İM/39a, anttın “yeminden” İM/382b (Güner, 2020:20).

Codex Cumanicus’ta ayrılma durumu eki olarak +DAn kullanılmıştır. Bir örnekte ise +din kullanılmıştır (Argunşah Güner, 2015:95).

Codex Cumanicus’ta ayrılma durum eki olarak kullanılan kelimelerden bazıları şu şekildedir: Təḡridin “Tanrı’dan” CC/72a, mēnden “benden” CC/33b, sagıttan “silahtan” CC/63b, tirövten “hayattan” CC/61a (Argunşah Güner, 2015:95).

2.5.1.1.6. Vasıta Durumu

İsmın, fiile bir vasıta olduğunu ifade etmek için girdiği durumdur. Bu durum ekli olarak yapılır ve bu ek ismi fiile bağlar (Ergin, 1988:217). Kıpçak Türkçesi metinlerini göz önüne aldığımızda vasıta durumunu belirtmek için +Un, +In +IA, +IAyIn ekleriyle beraber birle, bile ve ötlāş edatlarının kullanıldığını görmekteyiz.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde vasıta durumu daha çok bilā edatıyla meydana getirilmiştir. Memlūk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ise vasıta durumunu belirtmek için ağırlıklı olarak +In ve +Un kullanıldığı görülmektedir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde vasıta durum eki olarak üç kullanıp tespit ettik. Bu kullanımlardan ilki bilā/bilay yapısıdır: törāniḡ alnīna avaz bilā aytsalar “kanunun önünde yüksek sesle söylediler” TB/149b, işi ant bilā tūgāllānir “iş yemin ile tamamlar” TB/151a, sözlāri bilā inandīrīp “sözleriyle inandırıp” TB/151a, kim ki biyi bilā čerūvgā barsa “kim ki efendisiyle askere gitse” TB/159b, anīḡ bilā yuvundular “onunla yıkandılar” TB/187b, 1 nemā bilā tövmāgā “bir şey aracılığıyla dövme” TB/200b, da yaşlarımıla bila benim toşak’imni çılattım “TB/200b, boyumuz bilay aşahlanıp “boyumuzla küçümsenip” AB/71a, közlāri bilā kördülār “gözleriyle gördüler” KV/538.

+In, +Un vasıta durumu eki Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde yaygın olarak kullanılsa da kullanıldığı örnekler de mevcuttur. Bu ek sadece bazı kelimelerde kalıplaşmış şekilde görülmüştür (Garkavets, 1987:136): Kūnüzün “gündüzün” KZ/37a, yalgızın “sadece” KV/34b.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde çok sık olmasa da “ötlāş” kelimesi vasıta durumu görevinde kullanılan bir edattır: törā ötlās “töre vasıtasıyla” TB/191a, Aharon ötlās “Aharon vasıtasıyla” KZ/160a.

Memlūk Kıpçak Türkçesi metinlerinde vasıta durumu belirtmek için daha çok +In ve +Un ekleri ve birle/bile edatı kullanılmıştır. Bunun yanında +IA ve +IAyIn da kullanılmıştır: ḡadis birle “hadisle” İM/236a, kılıç birle “kılıçla” İM /16b, bir söz birle “bir sözle” İM /17a, küç birle “güçle” İM/20b, ni bile “neyle” İM/487b, anīḡ bile “onunla” İM/222a (Kapdan, 2014:215), bizim bile “bizimle” KK/54b, çüprek bile “bezle” KK/50a, siziḡ birle “sizinle” MG/4a, kündüzün “gündüzün” İM/306a, yalguzun “sadece” İM/44b, ileyin “ön, ileri” KK/44a (Güner, 2020:203).

Memlūk Kıpçak Türkçesinde +IA eki ve bu ekin genişlemiş biçimi olan +IAyIn (+IA-y-I-n) ile de vasıta durumu karşılanmaktadır. Bu eki alan isimler cümle içerisinde zaman veya benzerlik ifade etmektedir: kēldügümleyin “geldiğim şekilde” TZ/75b, kēşeleyin “geceleyin” TZ/75b, kündüzleyin “gündüzleyin” TZ/73a, parasıyla “parçasıyla” MS/29b, taḡla “şafak atarken” Kİ/98 (Güner, 2020:203; Kapdan, 2014:215).

Codex Cumanicus’ta kullanılan vasıta durumu ekleri ve vasıta durumu görevinde kullanılan edatlar Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleriyle benzerlik göstermektedir. Codex Cumanicus’ta

vasıta durumu daha çok bile ve birle edatlarıyla sağlanmıştır: taş bile “taşla” CC/61b, tolmaç bile “tercümanla” CC/63a, siziñ birle “sizinle” CC/63b, ansızın “ansızın” CC/61a, yayın “yazın” CC/65b, küzün “güzün” CC/65b (Güner, 2020:203).

Eski Türkçe döneminde vasıta durumu eki olarak sıklıkla kullanılan “-n” zamanla işlevselliğini kaybetmiştir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde, Codex Cumanicus’ta ve Memlûk Kıpçak Türkçesi sahasında Eski Türkçe döneminde vasıta durumu eki olarak kullanılan -n; zaman ve yer zarfı olan bazı kelimelerde kalıplaşarak varlığını muhafaza etmiştir.

2.5.1.1.7. Eşitlik Durumu

Kıpçak Türkçesi metinlerinde eşitlik durumu eki olarak +çA kullanılmıştır. Eşitlik eki eklendiği isim ile fiiller arasında karşılaştırma amacıyla birbirinden farklı niteliklerde eşitlik ilişkisi kurma görevini üstlenir (Korkmaz, 2007:324).

Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâti’t-Türk adlı eserinde +çA eki için benzetme göreviyle kullanıldığı vurgusunda bulunmuştur (Durukoğlu, 2022:217). Eşitlik durumu eki zaman içerisinde kalıplaşarak yapım eki işlevi görmektedir.

Eşitlik durumu Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde +çA eki ile oluşturulmuştur: anča igidir “o kadar iyidir” TB/154b, nečâ ki tiridir “ne kadar sağlamdır” TB/158b, k’risdânlarča “hristiyanlarca” TB/164b, nečâ yıl “kaç yıl” KV/541a, 2 haftaga anča birär-birär “iki haftaya kadar birer birer” KV/550a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde eşitlik durumu tıpkı Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde olduğu gibi +çA ekiyle yapılmaktadır: aya yassısınça turur “avuç içi genişliği kadar” İM/117, farz namazlar sonıñça “farz namazlarının sonunda” İM/235a, elig miñ yılça “elli bin yıl kadar” İM/62a (Kapdan, 2014:215), aptalça “aptalca” TZ/46a, izçe “ize göre” MG/14b, zerreçe “zerre kadar” GT/80b (Güner, 2020:203).

Codex Cumanicus’ta da incelediğimiz diğer eserlerde olduğu gibi eşitlik durumu +çA ekiyle meydana getirilmiştir: artınça “ardından” CC/26a, munça “bunça” CC/33a, yolunça “yolunda olarak” CC/80a (Argunşah Güner, 2015:95).

2.5.1.1.8. Yön Gösterme Durumu

Yön gösterme durumu, ismi etkileyen fiilin yönünün kendisine doğru yapıldığını gösteren durumdur. Yön gösterme ekleri kimi durumlarda kalıplaşarak yapım eki karakteri de gösterebilirler (Eraslan, 2012:157).

İncelediğimiz metinlerden hareketle tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde yön gösterme eki olarak +GARU, +GARİ, +KARU, +KARİ, +rA kullanıldığını söyleyebiliriz. Ayrıca Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde çok az sayıda örnekte yön gösterme işlevinde kullanılan +hârı ekine de rastlanmıştır.

Ahmet Bican Ercilasun, -ğaru yön gösterme ekindeki -ru’nun ayrı bir morfem olarak değerlendirilmesi gerektiğini dile getirir. Ercilasun’a göre, bu ek içindeki -ğa’nın yönelme eki olduğu birçok araştırmacı tarafından kabul görmektedir. Buna göre -ru “uru” son çekim edatından kontraksiyon yoluyla ortaya çıkmış bir şekildir: ortusıña uru > ortusıñaru. “uru” edatı, “ur-” fiilinin zarf fiil şeklinden kalıplaşarak ortaya çıkmış olma ihtimali vardır. Semantik bakımdan “gün ortasına vurarak, gün ortasına yönelerek” şeklinde bir düşünüş mümkündür (Ercilasun, 1985:73-74).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde yön gösterme durumu +GARU, +GARİ, +KARU, +KARİ, +rA ve +hârı ekleriyle oluşmuştur. +rA ekine kalıplaşmış olarak az sayıda örnekte

rastlanmaktadır. Ayrıca +hı eki bir örnekte yön gösterme durumunda kullanıldığı tespit edilmiştir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde yön gösterme durum eki olarak kullanılan kelimelerden bazılarını şu şekilde inceleyebiliriz: çugurdan yoğarı “çukurdan yukarı” TB/149a, 4 hafta ilgäri “4 hafta önce yaptılar” TB/160b, yoğarīgi törädä yazıpbiz “yukarıdaki törede yazdık” TB/207b, sonra yoğarı “sonra yukarı” AB/177a, kötünkeri “gerisin geri” KZ/6a, içkeri “içeriye” KZ/25a.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde yön gösterme eki olarak kullanılan +ra zaman içerisinde kalıplaşarak kelimelerin içerisindeki yerini almıştır: sonra “sonra” KZ/9a, AB/80b, TB/118a.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde bir örnekte -hı eki bir yön gösterme görevinde kullanıldığı tespit edilmiştir: artharı “geriye” KV/9a.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde de yön gösterme eki olarak +GARU, +GARİ, +KARU, +KARİ, +rA kullanılmıştır: taşgaru “dışarı” İM/378b, ilgerü “ileri” İM/181a, taşkaru “dışarı” İM/179/a (Kapdan, 2014:215), içkerü “içeri” KZ/128, GT/13a (Güner, 2020:204).

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde yön gösterme eki olarak kullanılan +r, zaman içerisinde kalıplaşarak kelimelerin içerisindeki yerini almıştır: sonra “sonra” İM/31b.

Codex Cumanicus’ta yön gösterme durum eki olarak +GARU, +GARİ, +KARU, +KARİ, +rA kullanılmıştır: içkeri “içeri” CC/31a, ilgeri “ileri” CC/30a, taşkarı “dışarı” CC/30b, yoğarı “yukarı” CC/62, sonra “sonra” CC/31b (Argunşah Güner, 2015:96).

2.5.1.1.9. İlgi Eki

Buran ilgi ekiyle ilgili olarak şunları dile getirmektedir: “İlgi eki ismi fiile bağlamayan, isim ile isim arasında bir ilgi kuran tek hâl ekidir.” Dolayısıyla bu ekin hâl eki sayılması gerekmektedir (Buran, 2008:144-145). İlgi durumu, ismin kendisinden sonra gelen bir isme bağlı olduğunu gösteren bir hâldir. Bu durumda da ilgi durumunda bulunan isim yardımcı unsur hâlidir (Erdal, 2004:1102).

İlgi durumu Kıpçak Türkçesi metinlerinde +nİŋ, +nUŋ, +İŋ, +Uŋ, +Im, +Um ekleriyle meydana getirilmiştir. Ekin daha çok düz ünlülü örnekleri mevcut olsa da Oğuz Türkçesinin etkisi sonucu özellikle Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde yuvarlak ünlülü örnekler de mevcuttur.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde ilgi durumu +nİŋ, +nUŋ, +İŋ, +Uŋ, +Im, +Um ekleriyle oluşmuştur. Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinden farklı olarak düz ünlülü hecelerden sonra +nİŋ, yuvarlak ünlülü hecelerden sonra +nUŋ biçiminde kullanılmıştır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ilgi durumu eki almış kelimeler tespit edilmiştir: yoluna yazıhlılarnıŋ “günahkarların yoluna” KZ/1a, erki anıŋ “onun gücü” KZ/1a, yaprahi anıŋ “onun yaprağı” KZ/1a, ögütün anıŋ “onun öğüdü” KZ/4a, çerövündän alarnıŋ “onların askerlerinden” KZ/4a, oğlanları adamnıŋ “adem oğulları” KZ/4b, üsnä yarlılarnıŋ “yoksulların üzerine” KZ/16a, altınnıŋ da kümüşnün “altının ve gümüşün” KZ/256a, boyun aruvlarınnıŋ kensinnıŋ “kendi günahsızlarının canını” KZ/204a, han oğlunuŋ “han oğlunun” AH/175a, tamuŋnuŋ haramguluŋuna “cehennem karanlığına” AH/178a, burnunuŋ içinä “burnunun içine” AH/178a, Diradur oğlunuŋ “Diradur’un oğlunun” KV/536a, bizim çerüvnün “bizim askerin” KV/538a, Jagopnuŋ ölümü “Jakop’un ölümü” KV/549a, Seniŋ boyuŋ “senin boyun” TB/155a, alarnıŋ hardaşları “onların kardeşleri” TB/156b, ari atın anıŋ “onun kutsal adını” AB/16.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde teklik ve çokluk 1. şahıs zamirlerinden sonra ek daha çok +Im, +Um şeklini alır: bizim “bizim” TB/156a, benim “benim” TB/157b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ilgi ekinin kullanıldığı kelimelerden bazıları şunlardır: evliyâların bigi “evliyaların efendisi” İM/1b, anñ yawuqları “onun yakınları” İM/1b, anların imānı “onların imanı” İM/4b, rasûlnñ sünnetini “Resul’un sünnetini” İM/13a, tamuğnıñ çin üstinde “cehennemin en üstünde” İM/40b, ikisinñ birisi “ikisinden biri” İM/251a, sidüknñ eseri “sidik kalıntısı” İM/147a, arkasınñ “sırtın” MG/95a, kişilerün “kişilerin” MS/16a, küçsiznñ “güçsüzün” MG/98b, oknñ “okun” MG/99b (Güner, 2020:198; Kapdan, 2014:215).

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde teklik ve çokluk 1. şahıs zamirlerinden sonra ek daha çok +Im, +Um şeklini almıştır: bizim “bizim” KK/54a, MS28a, benim “benim” KK/25b, MG9a.

Codex Cumanicus’ta ilgi durumu +nIn, +nUn, +In, +Im ekleriyle meydana getirilmiştir. Ekin, adlardan sonra +nIn, +nUn, zamirlerden sonra ise daha çok +In, +Im ekleriyle oluşturulan şekilleri yaygındır: bizim “bizim” CC/61b, dünyanın “dünyanın” CC/70b, eyernñ “eyerin” CC/52a, tamuğnuñ “cehennemin” CC/63a (Argunşah Güner, 2015:94).

2.5.1.1.9.1. Eksiz İlgi Durumu

İlgi durumu, ekle meydana getirildiği gibi bazı örneklerde de eksiz olarak kullanılmıştır: Muhammed kavli “Muhammed’in sözü” İM/160a, İbrāhim öze “İbrahim’in üzerine” İM/234b.

2.5.1.2. İyelik Ekleri

İyelik ekleri, üzerine geldiği nesnenin kime veya neye ait olduğunu gösteren isim çekim ekleridir. İyelik eklerinin mülkiyet, bağlılık, parçası olma, belirtme gibi anlamları bulunmaktadır. İyelik ekleri çokluk ekinden sonra durum eklerinden önce kullanılmaktadır. İsimleri isimlere bağlayan iyelik ekleri istisnalar dışında üst üste gelmez (Eraslan, 2012:159).

İyelik ekleri gerek yapı gerekse de şekil bilgisi açısından Eski Türkçe döneminden itibaren çok fazla değişikliğe uğramamıştır (Güner, 2020:192).

Dîvânü Lugâti’t-Türk adlı eserinde Kâşgarlı Mahmud, özellikle 3. teklik iyelik eki hakkında bilgi vermiş ve diğer şahıs iyelik eklerine değinmemekle birlikte yeri geldikçe cümleler içerisinde kullanmıştır. Kâşgarlı, 3. teklik iyelik ekinin ünsüz ile biten sözcüklere +I şeklinde, ünlü ile biten kelimelere ise +sI şeklinde eklenmesi gerektiğini örneklerle açıklamıştır. Bu kuralın tüm lehçeler için genelgeçer bir özellik olduğunun da altını çizmiştir (Durukoğlu, 2002:227). Kâşgarlı’nın bahsettiği durum tarihî Kıpçak Türkçesinde de olduğu gibi korunmaktadır. Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan iyelik eklerini şu tablo ile gösterebiliriz:

Tablo 6. İyelik ekleri

Kişi	Teklik	Çokluk
1.kişi	+(I,U)m	+(I,U)mIz
2.kişi	+(I,U)ñ, +(I,U)n	+(I,U)ñUZ, +(I,U)nUZ
3.kişi	+(s)I	+IArI

2.5.1.2.1. Teklik 1. Kişi İyelik Eki

Teklik 1. kişi iyelik eki, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi, Memlûk Kıpçak Türkçesi ve Codex Cumanicus'ta ünlüyle biten isimlerden sonra +m, ünsüz ile biten isimlerden sonra ise +Im ve +Um olarak kullanılmıştır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde teklik 1. kişi iyelik eki +m'dir. Ek ünlü ile biten kelimelere doğrudan eklenirken ünsüz ile biten kelimelere ise bir yardımcı ünlü vasıtasıyla bağlanmaktadır: oğlum “oğlum” KZ/2a, boyum “boyum” KZ/4a, boluşucum “yardımcım” KZ/4a-AB/8, üstümä “üzerime” KZ/5a, sözümä “sözüm, söylediklerim” KZ/6b, közüm “gözüm” KZ/7a, holuma “koluma” KZ/10a, Teñrim “Tanrım” KZ/17b-AH/175a-TB/165b, yüräkimä “yüreğime, kalbime” KZ/18b, közlärimä “gözlerime” KZ/20a, duşmanım “düşmanım” KZ/20a, biyim “beyim, efendim” KZ/22a, ahzımda “ağzımda” AB/4, erinlarımın “dudaklarımı” AB/7, hıstıruçilerim “düşmanlarım” AB/8, haybat'ım “onurum” AB/8, başımniñ “başımın” AB/8, awazım “sesim” AB/8, xanım “beyim” AH/175b, tirlikimni “hayatımı” AH/178b, atamdan “babamdan, atamdan” TB/164a, hardaşım “kardeşim” TB/165b, sürätimni “yüzümü” TB/167b, yüzümdän “yüzümden” TB/179b, yargum “yargım” TB/153b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde teklik 1. kişi iyelik eki +m'dir. Ek ünlü ile biten kelimelere doğrudan eklenirken ünsüz ile biten kelimelere ise bir yardımcı ünlü vasıtasıyla bağlanmaktadır. Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde teklik 1. şahıs iyelik eki düzlük yuvarlaklık bakımından tutarlılık göstermemektedir. Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde teklik 1. kişi iyelik eki almış bazı kelimeler tespit edilmiştir: Menim dostumdur “benim dostumdur” KK/35b, sen dostum sen “sen dostumsun” DM/21b, atam “atam, büyüğüm” GT/33b, anam “annem” GT/33b, ғанımın “kanımı” GT/33b, başım “başım” GT/34b, canum “canım” DM/18b, ‘amelüm “amelim” MS/25a, bégim “beyim” MG/3b.

Teklik 1. şahıs iyelik eki Codex Cumanicus'ta da +m'dir. Ek ünlü ile biten kelimelere doğrudan eklenirken ünsüz ile biten kelimelere ise bir yardımcı ünlü vasıtasıyla bağlanmaktadır. Codex Cumanicus'ta teklik 1. şahıs iyelik eki düzlük yuvarlaklık bakımından tutarlılık göstermemektedir (Argunşah Güner, 2015:92).

Codex Cumanicus'ta teklik 1. kişi iyelik eki bazı kelimelerde kullanılmıştır: Èlim “elim” CC/81a, avzum “ağzım” CC/60b, karnım “karnım” CC/60a, kınım “cezam” CC/63a, yazukım “günahım” CC/61a (Argunşah Güner, 2015:92).

2.5.1.2.2. Teklik 2. Kişi İyelik Eki

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde teklik 2. şahıs iyelik eki olarak +ñ kullanılmıştır. Ek, ünlü ile biten kelimelere doğrudan eklenmektedir. Ünsüz ile biten kelimelerde ise bir yardımcı ünlü aracılığıyla eklenmektedir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde teklik 2. kişi iyelik eki +ñ/+n'dir. Ekin ünlü ile biten kelimelere doğrudan eklenirken ünsüz ile biten kelimelere ise bir yardımcı ünlü vasıtasıyla eklendiği görülmektedir: anañniñ “annenin” KZ/102a, yoluñnu “yolunu” KZ/104a, umsañ “umudun” KZ/6a, yüzüñ “yüzün” KZ/6a, horhuñ “korkun” KZ/6a, övüñä “evine” KZ/7b, buyruhuñ “emrine” KZ/10a, boyuñnu “boynunu” TB/176b, oğluñnu “oğlunu” TB/176a, yoluñnu “yolunu” TB/176a, közüñnü “gözünü” TB/176b, sözüñnü “sözünü” TB/177a, yüräkiñ “yüreğin” TB/177a, holuñnu “kolunu” TB/182a, yüräkiñä “yüreğine” AH/175b, hardaşñ “kardeşin” AH/175a-KV/535a,

duşmanij “düşmanın” AH/175a, atijni “adını” AH/177a, sözünjü “sözünü” AH/177a, ağzij “ağzın” AH/177a, algışijni “duanı” AB/7, hulaħın “kulağın” AB/10, oğluĵ “oğlun” KV/535a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde teklik 2. kişi iyelik eki olarak +ŋ kullanılmıştır. Ünsüz ile biten kelimelerden sonra bir yardımcı ünlü ile bağlanan ek, ünlü ile biten kelimelerden sonra yardımcı ünlü olmadan eklenmiştir. Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde teklik 2. kişi iyelik ekinin kullanıldığı bazı kelimeler şunlardır: anaŋ “annen” İM/26b, iyeŋ “efendin” İM/80a, bıyıkŋ “bıyığın” İM/13a, tilin “dilin” İM/27a, buyrukuŋ “emrin” İM/12a, sözüŋ “sözün” İM/64a, yoluŋ “yolun” İM/396a (Kapdan, 2014:166).

Codex Cumanicus'ta teklik 2. kişi iyelik eki η'dir. Ek, ünlü ile biten kelimelerden sonra doğrudan eklenmekle beraber ünsüz ile biten kelimelerden sonra bir yardımcı ünlü aracılığıyla eklenmektedir: avzıη “ağzın” CC/71a, Bëyiη “Rabbin” CC/62a, canıη “canın” CC/62a, köksüη “göğsün” CC/63b (Argunşah Güner, 2015:92).

2.5.1.2.3. Teklik 3. Kişi İyelik Eki

Kıpçak Türkçesi metinlerinde teklik 3. kişi iyelik eki olarak +I, +U, +sI, +sU kullanılmıştır. Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ekin daha çok yuvarlak ünlülü hâli kullanılmışken özellikle Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ekin düz ünlülü şekli kullanılmıştır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde teklik 3. kişi iyelik eki olarak Memlûk Kıpçak Türkçesinden farklı olarak daha çok ekin +U, +sU yuvarlak biçimleri kullanılmıştır. Ekin yuvarlak ünlülü şeklinden sonra çoğunlukla ismin durum eklerinden birini de alması dikkat çekicidir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde teklik 3. kişi iyelik eki tespit edilen bazı kelimelerde kullanılmıştır: ata oğluna öğüt bergäy “baba oğluna öğüt verecek” AH/175a, Eski Törä da hanlar vahtına “eski törede beyler zamanına” AH/175a, yol aç ayağıña “ayağına yol aç” AH/176a, Teñriniñ buyruğuna “Tanrı’nın emir” AH/176b, Teñriniñ yargusundan ħorĥ “Tanrı’nın yargısından kork” AH/178a, yoluna yazıĥ[li]larniñ turmadı “günahkârların yolunda durmadı” KZ/2a, töräsinä Eyämizniñ “Rabbimizin kanununa” KZ/2a, yapraĥi aniñ tökülmägäy “onun yaprağı dökülmeyecek” KZ/2a, alnına aniñ “onun alnına” KZ/2b, K’risdosu üçün aniñ “onun İsa’sı için” KZ/1a, surpuna kensiniñ “kendisinin azizine” KZ/4b, aruvluğuna körä ĥolumnuñ “kolumun temizliğine göre” KZ/28a, tanıĥlıĥi Eyämizniñ “Rabbimizin şahitliği” KZ/34b, ĥorĥusu Eyämizniñ “rabbimizin korkusu” KZ/36a, suvun teñizniñ “denizen suyu” KZ/60a, ululuğundan aniñ “onun yüceliğinden” KZ/72b, körünüz öğütün aniñ “onun öğütünü görünüz” KZ/4a, kendi töräsinä “kendi töresine” TB/150a, esi bilä “aklıyla” TB/178a, atasiniñ ölümündän soñra “aasının ölümünden sonra” TB/203a, er atası bolmaĥ keräk “erkek babası olmak lazım” TB/204a, töräniñ kücü “törenin/kanunun gücü” TB/205a, Teñrisindä kendiniñ “kendisinin Tanrısında” TB/211a, biyik’latuçisi başimniñ benim “benim başımın yükselticisi” AB/8, kolgasına olumnunñ “ölümün gölgesine” AB/12, kendi yaman ölümü “kendi kötü ölümü” KV/546/a, aniñ arasına “onun arasına” KV/548a, algay tölövün Biy Teñridän “Bey, Tanrıdan intikamını alacak” KV/550a, elçiniñ sözünä “elçinin sözüne” KV/555a, kendin köksünä “kendi göğsüne” KV/556a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinde teklik 3. kişi iyelik eki olarak daha çok ekin düz ünlülü şekli kullanılmıştır. +I ve +sI ekleri teklik 3. kişi iyelik eki görevinde kullanılmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde daha çok yuvarlak ünlülü örnekler göze çarpsa da Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde farklı olarak düz ünlülü yapılar kullanılmıştır.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan teklik 3. kişi iyelik eki ve kullanıldıkları bazı kelimeler şunlardır: Tanrı atı “Tanrı adı” İM/1b, nebilerin sonı “nebilerin sonuncusu” İM/1b,

faşlı birle “faziletiyle, erdemiyle” İM/2b, rağbetini “iyi kabul edilmesini” İM/1b, kıyāmet küninde “kıyamet gününde” İM/11a, üstinde “üstünde” İM/12a, köziniñ nūrı “gözünün nuru” İM/460a, kabun “kabını” İM/444b (Kapdan, 2014:167). açukluğı “(onun) açıklığı” Kİ/36b, āfeti “(onun) afeti” Kİ/99a, ağacı “(onun) ağacı” MG/7b, özi “kendisi” KK/26b, koz işi “ceviz içi” DM/6b (Güner, 2020:194).

Codex Cumanicus’ta teklik 3. kişî iyelik eki olarak +I ve +sI kullanılmıştır. Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde olduğı gibi Codex Cumanicus’ta da daha çok ekin düz ünlülü şekli kullanılmıştır: ağası “ağabeyi” CC/65b, uçu “ucu” CC/74b, téniz yéli “meltem” CC/66a, çokrak suvu “kaynak suyu” CC/75a (Güner, 2020:194).

2.5.1.2.4. Çokluk 1. Kişî İyelik Eki

Kıpçak Türkçesi metinlerinde çokluk 1. kişî iyelik eki olarak +mIz ve +mUz kullanılmıştır. Ünlü ile biten kelimelere doğrudan, ünsüzle biten kelimelere de bir yardımcı ünlü aracılığıyla eklenmektedir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde çokluk 1. kişî iyelik eki olarak +mIz ve +mUz kullanılmıştır. Ek ünlü ile biten kelimelere doğrudan, ünsüz ile biten kelimelere yardımcı ünlü vasıtasıyla bağlanmıştır. Ünlü uyumunun bazı örneklerde bozulduğı gözlemlenmiştir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde çokluk 1. kişî iyelik eki farklı isimlere eklenmiştir: töräsinä Eyämizniñ “Rabbimizin töresine” KZ/2a, berdiñ färâhlik yüräkimizgä bizim “bizim yüreğimize ferahlık verdin” KZ/6a, biyimiz bizim “efendimiz bizim” KZ/12a, tilimizni bizim ulu etälîh “dilimizi yüceltelim” KZ/18a, Teñrimizdän özgä “Tanrımızdan başka” KZ/28a, boyumuz bizim “bizim boyumuz” KZ/60b, holumuz bizim “bizim kolumuz” KZ/91b, közümüz “gözümüz” KZ/170a, sözimizgä “sözümüze” TB/150a, törämizni “kanunumuzu” TB/151a, arguçimiz “yargıcımız” TB/153b, dinimiz bilä “dinimizle” TB/157b, bizim esimizdän “bizim aklımızdan” TB/157b, bizim oğlanlarimizni “bizim erkek çocuklarımızı” TB/165a, açîh közümüz bilä “açıkgözümüz ile” TB/167a, yüzümüzni yergä hoyup “yüzümüzü yere bırakıp” TB/172a, alnımızga “alnımıza” AH/176b, hurbanımızni “kurbanımızı” AB/3, biyimiznin buyurganına k’ora “beyimizin buyruğına göre” AB/5, eyamızniñ “Rabbimizin” AB/20, kuçsuzluğumuzga bizim “bizim güçsüzlüğümüze” AB/27, ölümümüzni “ölümümüzü” KV/568a, umsamızga “umudumuza” KV/536a, yazîhlarimiz için “günahlarımız için” KV/539a, kendimizgä “kendimize” KV/564a, atlarimizga “adlarımıza” KV/564a,

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde çokluk 1. kişî iyelik eki olarak +mIz ve +mUz kullanılmıştır. Ek ünlü ile biten kelimelere doğrudan, ünsüz ile biten kelimelere yardımcı ünlü vasıtasıyla bağlanmıştır: aramızda “aramızda” İM/259a, katımızda “huzurumuzda” İM/5a, şahrımızga “şehrimize” İM/413b, içimizge “içimize” İM/44b, Teñrimiz “Tanrımız” İM/74b, tidüğümüz “dediğimiz” İM/77b (Kapdan, 2014:170-171). Bitigimiz “kitabımız” DM/24a, cinsimiz “cinsimiz” GT/9a, ilmimiz “ilmimiz” MG/17b, üstümüz “üzerimiz” KK/57b (Güner, 2020:195).

Codex Cumanicus’ta çokluk 1. kişî iyelik eki olarak +mIz ve +mUz kullanılmıştır. Codex Cumanicus’ta çokluk 1. kişî iyelik ekinin kullanıldığı bazı örnekler şu şekildedir: bēyimiz “Rabbimiz” CC/74b, canımız “canımız” CC/61b, köñlümüz “gönlümüz” CC/63b, yazuklarımız “günahlarımız” CC/62b (Argunşah Güner, 2015:93).

2.5.1.2.5. Çokluk 2. Kişi İyelik Eki

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde genel olarak çokluk 2. kişi iyelik eki olarak +ηIz ve +ηUz kullanılmıştır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde de çokluk 2. kişi iyelik eki olarak +ηIz ve +ηUz kullanılmıştır. Daha çok yuvarlak ünlülü ek, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılmıştır. Ek, ünlü ile biten kelimelerden sonra doğrudan, ünsüz ile biten kelimelerden sonra ise bir yardımcı ünlü vasıtasıyla bağlanmıştır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde çokluk 2. kişi iyelik ekinin kullanıldığı tespit edilen kelimeler mevcuttur: yüzünüz sizin “sizin yüzünüz” KZ/62b, yüräkiñizgä sizin “sizin yüreğiniz” KZ/119b, oğlanlarıñizga sizin “sizin çocuklarınıza” KZ/244a, kötürünüz hollarıñizni sizin “sizin kollarınızı götürdünüz” KZ/280b, berip sizin yahşi erkiñizgä “sizin adil yetkinize verip” TB/150a, sizin töräñizgä dä yazgandır “sizin kanununuzu da yazmıştır” TB/155a, siz høymadiñiz yüräkiñizgä sizin “siz kalbinize koymadınız” TB/179b, boyuñuznu sizin “sizin boyunuzu” TB/181a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde çokluk 2. kişi iyelik eki olarak +ηIz ve +ηUz kullanılmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerine nazaran daha çok ekin düz ünlülü şekli kullanılmıştır. Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde çokluk 2. kişi iyelik ekinin kullanıldığı bazı şekilemeleri şu şekilde sıralayabiliriz: barşañiz “hepiniz” DM/22b, başıñiz “başınız” TZ/40a, eliñiz “eliniz” TZ/40a, hüsnüñiz “güzelliğiniz” MG/3b, katıñiz “yanınız” KK/45a-BM/39, qolunuz “kolunuz” MS/11a, qulıñiz “kulunuz” KK/55a-Kİ/150 (Güner, 2020:195).

Codex Cumanicus'ta çokluk 2. kişi iyelik eki olarak +ηIz ve +ηUz kullanılmıştır. Codex Cumanicus'ta çokluk 2. kişi iyelik eki alan bazı kelimeler şunlardır: köñlüñiz “gönlünüz” CC/63a, tiziñiz “diziniz” CC/59a, yazuhıñiz “günahınız” CC/63a (Argunşah Güner, 2015:93).

2.5.1.2.6. Çokluk 3. Kişi İyelik Eki

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde çokluk 3. kişi iyelik eki olarak +lArI kullanılmıştır. Ekin son ünlüsü daima düzdür (Argunşah, 2010:225).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde de çokluk 3. kişi iyelik eki olarak +lArI kullanılmıştır: yolları dinsizlärniñ “dinsizlerin yolları” KZ/2a, yolları hırsızlärniñ “hırsızların yolları” KZ/3b, oğlanları adamniñ “adamin erkek çocukları” KZ/4b, ağızlarına alarniñ “onların ağızlarına” KZ/7b, aytti Eyämizgä sözläri üçün “Tanrımıza sözleri için söyledi” KZ/8b, yüräkläri bilä “yüreleriyle” KZ/11b, ayaqları alarniñ “onların ayakları” KZ/14a, oğlanları “erkek çocukları” AH/175a, oğlanniñ künläri “erkek çocuğun günleri” AH/175b, töräläri yohtur “töreleri yoktur” TB/150b, dinsizlärniñ doktorları “dinsizlerin doktorları” TB/150a, köñülläri “gönülleri” TB/154a, ulusları bilä “milletleriyle” TB/158b, haftanıñ künläri 7-dir “haftanın günleri 7'dir” TB/160a, tatar hanları keldilər “Tatar beyleri geldiler” TB/166b, hulları “kulları” TB/167b, hardaşları Jovsep'niñ “Josep'in kardeşleri” TB/168a, k'ulları “kulları” AB/19, hıvat'lıları anıñ “onun kuvvetlileri” AB/21, kendi biyläri “kendi tanrıları” KV/537a, bitikläri “kitapları” KV/537a, közläri bilä kördülär “gözleri ile gördüler” KV/538a, dżanları da tenläri bilä “canları ve tenleri ile” KV/539a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde çokluk 3. kişi iyelik eki olarak +lArI kullanılmıştır. Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ekin kullanıldığı bazı isimleri şu şekilde sıralayabiliriz: Ādam oğlanlarını “Ademoğullarını” İM/3b, anıñ yawuqları “yakınları” İM/1b, hükmleri “hükümleri” İM/3b, borçların “borçlarını” İM/449a, atlarında “atlarında” işleridin “işlerinden” İM/186b, yüzleri

“yüzleri” İM/315b, künlerinden “günlerinden” İM/226b, ayakları “ayakları” MG/8b, barmakları “parmakları” MG/107a, kulları “kulları” KK/55a, oturuşları “oturuşları” KK/33a (Kapdan, 2014:171; Güner, 2020:196).

Codex Cumanicus’ta çokluk 3. kişi iyelik ekinin kullanımına rastlanmamıştır.

2.5.1.3. Aitlik Eki

Annemarie von Gabain’inde belirttiği üzere, aitlik eki bir şeyin içinde bulunma-var olma durumunu ifade eder (Gabain 1973:49). Tarihi Kıpçak Türkçesi metinlerinde aitlik eki olarak +GI, +GU, +KI kullanılmıştır. Ek çoğunlukla büyük ünlü uyumuna uyarken ünsüz uyumlarına aykırı kullanımlar da göze çarpmaktadır.

Aitlik eki, getirildiği ada “olan” veya “bulunan” anlamlarını katmaktadır (Karamanlioğlu, 1994:76). Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde aitlik eki olarak +GI, +KI kullanılmışsa da daha çok +GI kullanıldığı görülmektedir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde aitlik ekinin tespit edildiği isimler mevcuttur: senin “seninki” AH/176a, burun “önceki” AH/176b-KZ/142b-TB/149a, ävâlgi “önceki” AH/178a, bugün “bugünkü” KV/536a, munu “bunun” TB/150b, anı “onunki” TB/154a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de aitlik eki olarak +GI, +KI kullanılmıştır: burun “önceki” GT/30b, evdeki “evdeki” KK/58b, felekdegin “felektekini” GT/110b, katında “yanındaki” KK/58b (Güner, 2020:196). artındaki “arkasındaki” İM/155b, arasındakini “arasındakini” İM/271b, avvalki “önceki” İM/357b, sonraki “sonraki” İM/357b, burun “önceki” İM/225b, çağındaki “çağındaki” İM/254b, karnındaki “karnındaki” İM/397a (Kapdan, 2014:174).

Codex Cumanicus’ta kullanılan aitlik ekinin tespit edildiği bazı kelimeler şunlardır: alındaki “alındaki” 52a, burun “önceki” 37b, ertegi “önceki” 65b, köktegiler “göktekiler” 63a, tamudagılar “cehennemdekiler” 63a (Argunşah Güner, 2015:93).

2.5.1.4. Çokluk Eki

Tarihi Kıpçak Türkçesi metinlerinde isim ve isim soylu kelimelerin çoğulunu yapmak için +lAr kullanılmıştır. Ekin ünlü uyumlarına genelde uyduğu görülmekle beraber nadiren de olsa uyumun bozulduğu örnekler mevcuttur.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde de çokluk eki olarak +lAr kullanılmıştır. Ekin ünlü uyumlarına uyduğu görülmektedir. Metinlerde ekin kullanıldığı bazı kelimeleri şu şekilde sıralayabiliriz: dinsizlärniñ “dinsizlerin” KZ/2a, töräsizlärniñ “kanunsızların” KZ/2a, yazıhlılar “günahkârlar” KZ/2a, hırsızlar “hırsızlar” KZ/3b, toğrular “doğrular” KZ/3b, yüräklilär “yürekli” KZ/5b, tilläri “dilleri” KZ/6b, yılduzlar “yıldızlar” KZ/12a, balıhlar “balıklar” KZ/12a, atların “atların” KZ/12b, hoyunların “koyunları” KZ/13b, huşların “kuşların” KZ/13b, gurk’çilarga “halklara” KZ/14a, ayaqları “ayakları” KZ/14a, künlär “günler” KZ/18b, yıllarda “yıllarda” TB/149a, ermenilär “ermeniler” TB/149a, bitiklärdän “kitaplardan” TB/149b, doktorlar “doktorlar” TB/150a, vahtlarda “zamanlarda” TB/150b, yarguçılar “yargıçlar” TB/152b, esälär “akıllar” TB/152a, kişilär “kişiler, insanlar” TB/153a, k’risdânlar “hristiyanlar” TB/154a, taşlar “taşlar” TB/155a, antlar “yeminler” TB/155b, millätlär “milletler, halklar” TB/157b, hanlar vahtına “beyler zamanında” AH/175a, Eyälärim da Teñrilärim “Rablerim ve Tanrılarım” AH/175a, essizlär “akılsızlar” AH/175b, künlärni “günleri” AH/176a, adamlar “insanlar” AH/176a, hardaşlarına “kardeşlerine” AH/177a, işlär “işler” AH/178b, uzaqlar “uzaklar” KV/541a, haşahlar “elbiseler” KV/546a, hiliçlar “kılıçlar” KV/559a, ağaçlar “ağaçlar” KV/563a, markarelerden

“peygamberlerden” AB/4, k’unlarımızın “günlerimizin” AB/5, erinlarımızın “dudaklarımız” AB/7, ıstıruçlarımız “düşmanlarımız” AB/8, ırlarımızın “ırlarını” AB/23, olularda “ölölere” AB/25, cuvutlar “Yahudiler” AB/131.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de çokluk eki olarak +lAr kullanılmıştır. Ekin ünlü uyumlarına genelde uyduğu görülmektedir. Ekin tespit edildiği bazı kelimeleri şu şekilde sıralayabiliriz: ağaçlar “ağaçlar” GT/3b, alar “onlar” KK/41b, atlar “atlar” KK/22b, âyâtlar “ayetler” İM/39b, hatunlar “kadınlar” GT/138a, hocalar “âlimler” GT/44b, hüneler “hüneler” GT/53a, kılıçlar “kılıçlar” MG/89b, kéceler “geceler” GT/53a, kişiler “insanlar” DM/23a, kitâblar – kitebler “kitaplar” İM/39b, kullar “kullar” GT/3a, mecûsiler “Mecusiler” İM/52b, mü’minler “müminler” İM/1b, saflar “saflar” GT/7a, süñükler “kemikler” GT/9b (Güner, 2020:191-192).

Codex Cumanicus’ta da diğer tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde olduğu gibi çokluk eki olarak +lAr kullanılmıştır: ağaçlar “ağaçlar” CC/44b, çıpçıklar “serçeler” CC/29a, maacunlar “macunlar” CC/41b, oğlanlar “çocuklar, erkek çocuklar” CC/41b, ranglar “boyalar” CC/46b, ulular “büyükler” CC/34b (Argunşah Güner, 2015:92).

2.5.1.5. İsimlerde Olumsuzluk

Kâşgarlı Mahmut’un, Dîvânü Lugâtî’t-Türk’te verdiği bilgilere baktığımız zaman 11. yüzyılda Çiğil, Yağma, Toxsı, Argu, ve Yukarı Çin’e kadar Uygur lehçesinde olumsuzluk yapısı olarak ermes; Oğuz, Kıpçak, Beçenek ve Bulgar lehçelerinde tegül olumsuzluk yapısının kullanıldığını görmekteyiz (Durukoğlu, 2022:239).

2.5.1.5.1. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi Metinlerinde İsimlerde Olumsuzluk

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde isimlerde olumsuzluk eki olarak “dugul-dügül” kullanılmıştır: dügül ki sen ol Tenrisen “sen o tanrı değilsin” KZ/2a, essiz da dügül esli “akıllı ve akılsız değil” KZ/70a, dügül mi bu kendi Atañ seniñ “bu senin Atan değil mi?” KZ/70a, dügül anıñ oğlanları “onun çocukları değil” KZ/71a, dugul sönğuga diyin oçaşlanır bizga biy “Tanrı bize sonsuza dek öfkelenmez” AB/17, dugul menjilik sahlar oçnu “öcünü ebediyen saklamaz” AB/18, dugul yazırlarımızga k’ora bizim etti “Tanrı bize günahlarımıza göre ödemez” AB/18, altın yüzük seniñ dügül “altın yüzük senin değil” AH/176b, haysi ki seniñ dügül “hangisi senin değil” AH/176b, bu dügül ki yalgız “bu değil ki yalnız” KV/547a, yırañ dügül “uzak değil” KV/556a.

2.6. FİİL ÇEKİM EKLERİ

Fiiller, cümle veya fiiller içerisinde kendilerinden başka sözcüklerle birçok ilişki kurabilirler. Bu ilişkiler sırasında fiiller yalın hâlde bulunmazlar; fiiller bu ilişkilerde çekimli hâlleriyle yer alırlar. Çekimli bir fiilde, fiilin kökü ya da gövdesi dışında kip, zaman, şahıs, sayı kavramları ve öğeleri bulunur (Korkmaz, 2007:567).

Türkçede bir fiilin çekimlenmesinde rol oynayan kip kavramı zaman kavramı ile doğrudan ilişkili değildir. Ancak, kiplerin bir bölümü, girdikleri çekimlerde zaman kavramını da taşımaktadırlar. Bu durum kip ve zamanın karıştırılmasına yol açmaktadır. Kip, fiilin bildirdiği hareketin, oluşun, kılışın, konuşan ve dinleyen veya kendisinden söz edilen açısından ne biçimde, ne tarzda yansıtıldığını gösteren anlatım biçimidir. Fiillerin bir yargıya dönüşebilmesi için girdikleri belirli kalıplara kip adı verildiği gibi bu kavramı karşılayan eklere de kip ekleri adı verilir. Sözü

edilen anlatım kalıpları yani kiplerin başlıca iki türü vardır: 1. Bildirme (Haber) kipleri, 2. Tasarlama kipleri (Korkmaz, 2007:569).

Bildirme kipleri fiilin belirttiği hareketin zamanını göstermektedir. Fiillerin zaman bildiren tüm çekimlerini bildirme kipleri başlığı altında inceliyoruz. Bildirme kipleri olarak ifade edilen ve zaman ifade eden beş kip bulunmaktadır: 1. Görülen geçmiş zaman, 2. Öğrenilen geçmiş zaman, 3. Geniş zaman, 4. Şimdiki zaman, 5. Gelecek zaman.

Tasarlama kipleri ise zaman anlamı taşımamakla beraber birtakım şekiller ifade eden eklerdir. Üç adet tasarlama kipi mevcuttur: 1. emir-istek kipi, 2. şart kipi, 3. gereklilik kipi.

Yukarıda sözünü ettiğimiz kiplere göre Tarihi Kıpçak Türkçesi metinlerinde bildirme ve tasarlama kipleri şu şekilde değerlendirilebilir:

2.6.1. Bildirme (Haber) Kipleri

2.6.1.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi

Görülen geçmiş zaman kipinde fiilin bildirdiği iş, oluş veya hareketin gerçekleşmesi, içinde bulunulan zamandan önce tamamlanmıştır. Fiilin içinde bulunduğu durumun tamamlandığına, konuşan kişi ya tanık olmuştur ya da bu tamamlanma durumu konuşan kişinin kesin bilgisine veya kanısına dayanmaktadır (Güner, 2008:423).

Görülen geçmiş zaman eki Köktürk metinlerinde -DI / -DU şeklinde ve iyelik kökenli şahıs ekleriyle birlikte kullanılmıştır (Tekin, 2000:182). Gabain, Uygur Türkçesi metinlerinde görülen geçmiş zaman eki olarak -DI / -DU'nun yanı sıra -DA ve -yUK eklerinin de kullanıldığını belirtmiştir (Gabain 2007:80).

Karahanlı Türkçesi metinlerinde de görülen geçmiş zaman eki olarak -DI / -DU kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 2013:184).

Tarihi Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülen geçmiş zaman eki olarak -DI / -DU kullanılmıştır. Kipin olumsuzu -mA eki ile meydana getirilmiştir. Görülen geçmiş zaman kipinin tarihi Kıpçak Türkçesi metinlerindeki durumuna altı şahsa ait örnekler üzerinden değinilecektir.

Aşağıdaki tabloda görülen geçmiş zaman eklerinin dönemlere ve şahıslara göre tasnifi yer almaktadır:

Tablo 7. Görülen geçmiş zaman ekleri

Şahıs	Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi	Memlük Kıpçak Türkçesi	Codex Cumanicus
Teklik 1. Şahıs	-DI _m , -DU _m	-DI _m , -DU _m	-DI _m , -DU _m
Teklik 2. Şahıs	-DI _ñ , -DU _ñ	-DI _ñ , -DU _ñ	-DI _ñ , -DU _ñ
Teklik 3. Şahıs	-DI, -DU	-DI, -DU	-DI, -DU
Çokluk 1. Şahıs	-DIK, -DUK, -DI _h , -DU _h	-DIK, -DUK, -DI biz/miz, -DU biz/miz	-DIK, -DUK, -DI _h , -DU _h
Çokluk 2. Şahıs	-DI _ñ IZ, -DU _ñ UZ	-DI _ñ IZ, -DU _ñ UZ, -DI _ñ IZIAr	-DI _ñ IZ, -DU _ñ UZ
Çokluk 3. Şahıs	-DUIAr, -DIIAr	-DIIAr, -DUIAr, -DI anlar, -DIIAr anlar	-DUIAr, -DIIAr

2.6.1.1.1. Teklik 1. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülen geçmiş zaman kipi teklik 1. şahıs çekimi -DI_m, -DU_m ekleri kullanılarak meydana getirilmiştir.

Ek, ünlü ile ve tonlu ünsüzle biten fiillere tonlu ünsüzlü biçimiyle eklenir. Şahısların gösterilmesinde iyelik kökenli şahıs ekleri kullanılmasına karşın az da olsa şahıs zamirleriyle de görülen geçmiş zaman çekimi yapıldığı görülmektedir. Bunun dışında görülen geçmiş zaman teklik 1. şahıs çekiminde bildim mén “bildim”, kördüm mén “gördüm” gibi kullanımlar da vardır. Bu şekildeki çekimlerde, iyelik kökenli şahıs ekiyle yapılmış çekim zamirle pekiştirilmiştir (Güner, 2000:205).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülen geçmiş zaman kipinin teklik 1. şahıs çekimi bazı kelimelerde tespit edilmiştir: sarnadım, da işitti “dua ettim ve duydu” KZ/4a, kirip da yuḥladım, oyandım “girip ve uyudum, uyandım” KZ/4a, emgändim men “zahmet çektim” KZ/8a, oprandım men “zayıf düştüm” KZ/8a, saḡa umsandım “sana güvendim” KZ/8b, men seskändim “ürktüm” KZ/20a, yeḡdim anı “onu yendim” KZ/21a, Teḡrimä benim çaḡırdım “Tanrıma seslendim” KZ/27a, bilmädım “bilmedim” KZ/30a, körälmädım men “sevmedim” KZ/48a, boldım “buldım” KZ/54a, kördüm “gördüm” KZ/76a-KV/565a, izdädım “istedim” KZ/76a, yürüdüm “yürüdüm” KZ/78a, yuvundım “yıkandım” KZ/102b, ḡayḡurdım “haykırdım” KZ/108a, kötürdüm “götürdüm” KZ/114a, ayttım “söyledim” KZ/152a, ant ettim “yemin ettim” KZ/152a, işittim “işittim, duydım” KZ/172b, ant içtim “yemin içtim” KZ/184a, taptım “inandım, taptım” KZ/186a, baḡtım yoḡarı “yukarı baktım” KZ/228a, ḡorḡtım “korktum” KZ/261b, aldım “aldım” AH/175a-TB/150a, saldım “taktım, bıraktım” AH/175a, içirdim “içirdim” AH/175a, ḡurban ettim “kurban ettim” AH/175a, keltirdim “getirdim” AH/175b, başladım “başladım” AH/175b, yedirdim “yedirdim” AH/175b, bilmädım “bilmedim” AH/178b, keldım “geldim” AH/179a, yazdım “yazdım” KV/549a-TB/150b, men bolmadım “olmadım” KV/562a-TB/151b, körmädım “görmedim” TB/169a, övrändım “öğrendim” TB/172a, sarnadım “dua ettim” AB/10, çaḡırdım “çağırdım” AB/13.

Memlûk Kıpçak Türkçesi ve Codex Cumanicus metinlerinde de görülen geçmiş zaman eki kullanımı Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleriyle benzerlik göstermektedir. -DUM (men) ve -DIM ekleri görülen geçmiş zaman teklik 1. şahıs çekimi için kullanılmıştır.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülen geçmiş zaman kipi teklik 1. şahıs çekimine şu kelimelerde rastlanmıştır: başladım “başladım” İM/1b, aḡdım “andım” İM/2b, aldım “aldım” İM/27b, yaratdım “yarattım” İM/3b, ayıtdım “söyledim” İM/20a, bildim men “anladım” 406a, kördüm men “gördüm” İM/172a (Kapdan, 2014:278).

Codex Cumanicus’ta görülen geçmiş zaman kipi teklik 1. şahıs çekimi şu şekildedir: ayttım “söyledim” CC/10a, balukladım “balık avladım” CC/22a, koptım “ayağa kalktım” CC/26b, seskendirdim “korktum” CC/56a, tuvurdım “doğurdım” CC/66b, içtim “içtim” CC/5a (Argunşah Güner, 2015:96).

2.6.1.1.2. Teklik 2. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -Dİḡ ve -DUḡ ekleri görülen geçmiş zaman teklik 2. şahıs çekimini meydana getirmektedir. Kipin olumsuzu -mA eki ile meydana getirilmiştir.

Ek, ünlü ve tonlu ünsüzle biten fiillerden sonra tonlu ünsüzlü biçimiyle eklenmektedir. Şahısların gösteriminde ise tıpkı teklik 1. şahıs çekiminde olduğu gibi eklerin yanında zamirler de kullanılmıştır (Güner, 2020:207).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülen geçmiş zaman kipi teklik 2. şahıs çekimini tespit ettiğimiz bazı kelimeler şu şekildedir: berdiḡ “verdin” KZ/6a, körälmädiḡ “görmedin” KZ/7b, tadzladıḡ “taçlandırdın” KZ/9a, yasadıḡ “düzenledin, yaptın” KZ/18a, saḡladıḡ “güçlendirdin” KZ/18a, tirgizdiḡ “dirilttin” KZ/18a, abrađıḡ “korudun” KZ/19b, sinadıḡ “denedin”

KZ/22b, tergädiñ “araştırdın” KZ/22b, tapmadıñ “inanmadın” KZ/22b, kiydirdiñ “giydirdin” KZ/28a, huthardıñ “kurtardın” KZ/30a, yeberdiñ “gönderdin” KZ/32a, işitmädiñ “işitmedin” KZ/38b, bañmadıñ “bakmadın” KZ/38b, hulañ hoymadıñ “kulak vermedin” KZ/39b, yetiştirdiñ “yetiştirdin” KZ/39a, çihardıñ “çıkardın” KZ/40a, içirdiñ “içirdin” KZ/42b, sövündürmädiñ “sevindirdin” KZ/52b, beslädiñ “besledin” KZ/54a, ögütlädiñ “nasihat verdin” KZ/80a, hoıduñ “koymak, indirmek” AH/176a, bolduñ “oldun” AH/178a, bermädiñ “vermedin” AH/178a, oğurladıñ “yolcu ettin, gönderdin” AH/176b, keltirdiñ “getirdin” KV/557a, inandıñ “inandın” TB/169a, dostuñ “dostun” TB/177b, işittiñmi? “işittin mi?” TB/179a, aşahlattıñ “yere attın” AB/54, biyiklattıñ “yükselttin” AB/54.

Memlûk Kıpçak Türkçesi ve Codex Cumanicus metinlerinde de görülen geçmiş zaman eki kullanımı Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleriyle benzerlik göstermektedir. -DUñ ve -DIñ ekleri görülen geçmiş zaman kipi teklik 2. şahıs çekimi için kullanılmıştır. Görülen geçmiş zaman 1. teklik şahıs çekiminde de olduğu gibi şahıs eklerinin yanında şahıs zamirleri de kullanılmıştır. Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülen geçmiş zaman kipi teklik 2. şahıs çekimi tespit edilmiştir: kurtulduñ “kurtuldun” HŞ/137, saçtıñ “dağittın” HŞ/137, sakıñdıñ “korudun” HŞ/137, tüştüñ “düştüñ” HŞ/138, yidiñ “yedin” HŞ/138 (Hacıeminoğlu, 2013:137-138). bildiñ “bildin” İM, bolduñ “oldun” İM, keltürdüñ “getirdin” İM, kıldıñ “kıldın” İM/, tuttuñ “tuttun” İM, bolduñsen “oldun” İM, könderdiñ sen “gönderdin” İM (Toparlı, 1992:124).

Codex Cumanicus’ta görülen geçmiş zaman kipi teklik 2. şahıs çekimi şu şekilde meydana getirilmiştir: ayta bildiñ “söyleyebildin” CC/71b, çığardıñ “çıkardın” CC/72b, ésiridiñ “sarhoş oldun” CC/75a, töledıñ “borcunu ödedin” CC/75a, yavdırdıñ “yağdırdın” CC/70b, açtıñ “açtın” CC/69b, töktüñ “döktün” CC/75b, yarattıñ “yarattın” CC/72b (Güner, 2000:208-209).

2.6.1.1.3. Teklik 3. Şahıs

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülen geçmiş zaman kipi teklik 3. şahıs çekimi Eski Türkçe döneminin devamı niteliğinde olup ünlüsü düz olarak -DI ekiyle yapılmaktadır (Güner, 2000:209). Özellikle Codex Cumanicus ve Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ek düz ünlülü kullanılmıştır. Fakat Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ekin ünsüz uyumunun yanında ünlü uyumlarına özellikle de düzlük-yuvarlaklık uyumuna uygun kullanımı dikkat çekicidir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinin genelinde bu kurala uyulurken Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus’ta çok sınırlı sayıda düzlük-yuvarlaklık uyumuna uyan örneğe rastlanmaktadır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülen geçmiş zaman kipinin 3. teklik şahıs çekimi görülmektedir: nişanlandı “gösterdi” KZ/6a, öçäşlände “kızdı, gazaplandı” KZ/8a, başladı “başladı” KZ/10a, toğurdı “doğurdu” KZ/10a, hazğandı “kazandı” KZ/10a, hazdı “kazdı” KZ/10a, işlädi “yaptı” KZ/11b, ağındı “yükseldi” KZ/12a, eksildi “eksildi” KZ/12b, andı “andı” KZ/14a, unutmadı “unutmadı” KZ/14a, haytardı “geri çevirdi” KZ/17b, ayttı “söyledi” KZ/17b, yüräklätti “cesaretlendirdi” KZ/17b, işitti “duydu” KZ/17b, bahtı “baktı” KZ/17b, çihı “çıktı” KZ/23b, toldu “doldu” KZ/24a, yöpsündü “kabul etti” KZ/26b, boldu “oldu” KZ/26b-, turğuzdu “durdurdu” KZ/29b-AH/175b, klädi “istedi” KZ/82b-AH/178b, hastalandı “hastalandı” KZ/135b, talaştırdı “titretti” KZ/26a, keldi “geldi” TB/149a, arttırdı “arttırdı” TB/150a, klämädi “istemedi” TB/150a, kirmädi “girmedi” TB/150a, eksildi “eksildi” TB/150b, buyurulmadı “çağırılmadı” TB/151a, yaratıldı “yaratıldı” TB/151a, berdi “verdi” TB/151a, keçmädi “geçmedi” TB/154a, açıldı “açıldı” TB/155a, köründü “göründü” TB/157b, öldürdü “öldürdü” TB/159b, sövdü “sevdi” TB/163b, öldü

“öldü” TB/164b, sordu “sordu” TB/165b, buzdu “bozdu” TB/166a, köründü “göründü” TB/169a, tutu “tutu” 174a, tüştü “düştü” TB/178b, muşhullandı “acı çekti” AB/38, ağırlandı “ağırlaştı” AB/41, yapılmadı “yapılmadı” AB/47, bolmadı “olmadı” AB/48, hıruvu “kurudu” AB/53, bahtı “baktı” AB/57, berdi “verdi” AB/57, toğurdu “doğurdu” AH/176a, keltirdi “getirdi” AH/178b, süvündü “sevindi” AH/179a, bardı “vardı” AH/179a, övrändi “öğrendi” AH/179a, kesildi “kesildi” AH/178b, başlandı “başlandı” KV/535a, boluşmadı “görüşmedi” KV/536a, kestirdi “kestirdi” KV/537a, kirdi “girdi” KV/537a, tapıldı “inanıldı” KV/537a, rastladı “rastladı” KV/538a, sahladı “sakladı” KV/539a, hıvatlandı “kuvvetlendi” KV/540a, hıthardı “kurtardı” KV/541a, haldirdi “kaldırdı” KV/544a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi ve Codex Cumanicus metinlerinde de görülen geçmiş zaman eki olarak Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde olduğu gibi -DI kullanılmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden farklı olarak ekin yuvarlak ünlülü şekli çok nadiren kullanılmıştır.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülen geçmiş zaman kipi 3. teklik şahıs çekimi şu kelimelerde görülmektedir: açtı “açtı” İM, işitti “işitti” İM, kaldı “kaldı” İM (Toparlı, 1992:138). kiçürdi “geçirdi” HŞ, toyurdu “doğurdu” HŞ, tüşti “düştü” HŞ (Hacıeminoğlu, 2013:2823). bérđi “verdi” KK/10b, bardı “vardı” GT/31a-KK/10b, boldı “oldu” Kİ/20, döndü “döndü” Kİ/36, ħaldı “kaldı” İM/86a, açtı “açtı” KK/9b, bitti “bitti” DM/24a, içti “içti” İM/390a, yaptı “örttü” KK/9b (Güner, 2000: 210,211,212).

Codex Cumanicus’ta görülen geçmiş zaman kipinin 3. teklik şahıs çekimi şu kelimelerde kendini göstermektedir: agındırdı “yükseltti” CC/69b, aştı “geçip gitti” CC/62b, kökredi “gürledi” CC/28a, tēgdı “ulaştı, elde etti” CC/15a, tōndı “döndü” CC/70a, yıhtı “yıktı” CC/8b, yıldı “yığıldı” CC/8b, yomuktı “yığıldı” CC/8b (Argunşah Güner, 2015:96).

2.6.1.1.4. Çokluk 1. Şahıs

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinleri incelediğinde zaman, görülen geçmiş zaman kipi çokluk 1. şahıs çekiminin -DIK, -DUK, -DIĥ ve -DUĥ ekleriyle yapıldığı görülmektedir. Ekin ĥ’li şekli genellikle Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -dI biz/miz, -DU biz/miz, -DUK, -DIK kullanımı yaygındır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülen geçmiş zaman kipi çokluk 1. şahıs ekinin görüldüğü bazı kelimeler şunlardır: bildiĥ “bildik” KZ/36b, tanıdiĥ “tanıdık” KZ/37b, umsandıĥ “güvendik” KZ/60b, unutmadıĥ “unutmadık” KZ/90a, çıĥmadıĥ “çıkmadık” KZ/90a, sağışlandıĥ “düşündük” KZ/90a, hesapladiĥ “hesapladık” KZ/91b, körmadiĥ “görmedik” KZ/154a, miskinlandıĥ “yorulduk” KZ/169b, başladıĥ “başladık” KZ/192a, eksildiĥ “eksildik” KZ/192b, ĥüllandıĥ “çare bulduk” KZ/193b, toğurduĥ “doğurduk” KZ/193a, öğütlendiĥ “öğüt verdik” KZ/194a, inandıĥ “inandık” KZ/198a, töräsizlandıĥ “töresizleştik, kanunsuzlaştık” KZ/222a, yañıldıĥ “yanıldık” KZ/222a, yazıĥlandıĥ “günahlandık” KZ/223b, kördüĥ “gördük” KZ/195b-KV/563a-TB/184b-AB/63, bolduĥ “olduk” KZ/195b-KV/557a-AB/63, sövündüĥ “sevindik” KZ/195b, tolduĥ “dolduk” KZ/195b, bilmadiĥ “bilmedik” KV/539a, ĥoyduĥ “bıraktık” TB/151a, tuttuĥ “tuttuk” TB/184b, sahladıĥ “sakladık” TB/184b, ĥoyduĥ “koyduk” TB/186b, sövündüĥ “sevindik” AB/63, aşındıĥ “gönderdik” AB/67.

Memlûk Kıpçak Türkçesi ve Codex Cumanicus’ta görülen geçmiş zaman eki olarak genellikle -DIK, -DUK, -DI biz/miz, -DU biz/miz kullanılmıştır.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülen geçmiş zaman kipi çokluk 1. şahıs çekimi şu şekilde meydana getirilmiştir: şart kılduĥ “gerekli gördük” İM/4b, ulaştırdıĥ biz “ulaştırdık” İM/5a,

ittifak bulduk biz “birleştik” İM/35b, birdik biz “verdik” İM/18b, işittik biz “işittik” İM/317b, anduk biz “andık” İM/122b (Kapdan, 2014:283). işittük “işittik” HŞ, kalduk “kaldık” HŞ, kördük “gördük” HŞ, taptuk “inandık” HŞ (Hacıeminoğlu, 2013:138). anduk biz “andık, bahsettik” İM, bildük biz, “bildik” İM, işittik biz “işittik” İM (Toparlı, 1992:124). keldübiz “geldik” Kİ, keldümüz “geldik” Kİ (Özyetgin, 2001:149).

Codex Cumanicus’ta görülen geçmiş zaman kipi çokluk 1. şahıs çekiminin kullanıldığı bazı kelimeler şunlardır: bolduk “olduk” CC/79a, kördük “gördük” CC/61b, yuvduh “yıkadık” CC/81b (Güner, 2020:213).

2.6.1.1.5. Çokluk 2. Şahıs

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülen geçmiş zaman kipi çokluk 2. şahıs çekimi -DIŋIZ ve -DUŋUZ ekleriyle meydana getirilmiştir.

Bu eklerin dışında Güner’in tespit ettiği bir örnekte -DIŋIZIAr kullanılmıştır: keldiŋizler “geldiniz” Kİ/160 (Güner, 2020:214).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde tespit ettiğimiz görülen geçmiş zaman kipi çokluk 2. şahıs çekimi şu kelimelerde görülmektedir: bildiŋiz “bildiniz” KZ/160a, inanmadıŋiz “inanmadınız” TB/155a, kiydirmadıŋiz “giydirmediniz” TB/164a, aldıŋiz “aldınız” TB/181b, içirdiŋiz “içirdiniz” TB/181b, yedirdiŋiz “yedirdiniz” TB/181b, kiydirdiŋiz “giydirdiniz” TB/181b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi ve Codex Cumanicus metinlerinde de görülen geçmiş zaman kipinin çokluk 2. şahıs çekimi Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleriyle benzerlik göstermektedir.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde tespit edilen kelimelerde görülen geçmiş zaman kipi çokluk 2. şahıs çekimi şu şekilde meydana getirilmiştir: işittiŋiz “işittiniz” HŞ, kildiŋiz “geldiniz” HŞ, aldıŋiz “aldınız” DM/23b, bardıŋiz “gittiniz” KK/14a, bérđiniz “verdiniz” KK/14a, boldıŋiz “oldunuz” İM/259a, buyurdıŋiz “buyurdunuz” GT/36a, içtiŋiz “içtiniz” KK/57a, keldiŋiz “geldiniz” Kİ/160, keltürdüŋiz “getirdiniz” İM/83a, kıldıŋiz “yaptınız” İM/195b, kirdiŋiz “girdiniz” KK/14a, öltürdüŋiz “öldürdünüz” yittiŋiz “yittiniz” GT/175 (Hacıeminoğlu, 2013:138; Güner, 2020:214-2015).

Codex Cumanicus’ta görülen geçmiş zaman kipinin çokluk 2. şahıs çekimi şu kelimelerde tespit edilmiştir: anladıŋiz “anladınız” CC/65a, eşittiŋiz “işittiniz” CC/1a, eşittüŋüz édi “işittiniz idi” CC/1b, eşitür édiŋiz “iştirdiniz” CC/1a (Argunşah Güner, 2015:98).

2.6.1.1.6. Çokluk 3. Şahıs

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülen geçmiş zaman kipinin çokluk 3. şahıs çekimi -DIIAr, -DUIAr, -DI anlar, -DIIAr anlar ekleriyle oluşturulmuştur.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde daha çok -DUIAr eki kullanılmıştır: boldular “oldular” KZ/2a, turdular “durdular” KZ/5a, buzdular “bozdular, yapamadılar” KZ/18a, buzuldular “bozuldular” KZ/20a, hoydular “verdiler” KZ/25b, köründülär “göründüler” KZ/27b, boğuldular “boğuldular” KZ/33a, öčäşländilär “kızdılar, sinirlendiler” KZ/2a, yığıldılar “toplandılar” KZ/2a, ağrıdılar “ağrıdılar” KZ/8a, yaşırdılar “sakladılar” KZ/14a, saldılar “saldılar” KZ/16a, hadirlädilär “hatırladılar” KZ/16b, eksildilär “eksildiler” KZ/18a, murdarlandılar “kirlendiler” KZ/20a, sanamadılar “düşünemediler” KZ/20a, öğütlädilär “öğüt verdiler” KZ/23b, aldılar “aldılar” KZ/24a, tiyildılar “son verdiler” KZ/24a, sözlädilär “söz verdiler” KZ/24a, saldılar “bıraktılar” KZ/24a, köründilär “göründüler” KZ/24a, heseplädilär “hesapladılar” KZ/25b, tüzdülär “düzdüler” TB/166a, kötürdülär “götürdüler” TB/168a, öldürdülär “öldürdüler” TB/168b, sordular “sordular” TB/178b,

turdular “durdular” TB/187b, bolmadılar “olmadılar” TB/187b, keltirdilər “getirdiler” TB/149a, hoymadılar “bırakmadılar” TB/150a, klämädilar “istemediler” TB/151a, haldürmadılar “kaldırmadılar” TB/151a, toğurdılar “doğurdular” TB/151b, biriktirdilər “biriktirdiler” TB/152a, hörmätländilər “saygı gösterildiler” TB/154b, yañıldılar “yanıldılar” TB/160b, unutmadılar “unutmadılar” AH/178b, sahladılar “sakladılar” AH/178b, başladılar “başladılar” KV/535a, öldürmädilər “öldürmediler” KV/536a, yasattirdilər “yaşattırdılar” KV/537a, kirdilər “girdiler” KV/537a, saldılar “bıraktılar” KV/540a, tugandılar “yok oldular” AB/53, töladılar “doladılar” AB/51, hürudular “kurudular” AB/53, tabaladılar “azarladılar” AB/54.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus’ta kullanılan görülen geçmiş zaman kipi çokluk 3. şahıs çekimi Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki kullanımla benzerlik göstermektedir.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülen geçmiş zaman kipi çokluk 3. şahıs çekiminin tespit edildiği bazı kelimeleri şu şekilde sıralayabiliriz: mubāh kıldılar “yapılması günah veya sevap olmayan şey haline getirdiler” İM/7b, kayıtdılar “döndüler” İM/70b, cāyız tutdılar “olur verdiler” İM/109a, vazife koydılar “görevlendirdiler” İM/434a, bildiler “bildiler” İM/7b, kördiler “gördüler” İM/222b, ayıttılar “söylediler” İM/108b, çıktılar “çıktılar” İM/249b, kılıştılar anlar “anlaştılar” İM/433b, tiledi anlar “istediler” İM/258b (Kapdan, 2014:285). ayıttılar “söylediler” GT, çekiştiler “çekişme yaşadılar” GT, boldılar “oldular” GT (Karamanlıoğlu, 1989, LXVIII).

Codex Cumanicus’ta görülen geçmiş zaman kipi çokluk 3. şahıs çekimi şu şekildedir: bağladılar “bağladılar” CC/63b, eşittiler “işittiler” CC/1a, içirdiler “içirdiler” CC/72a, kèrdiler “gerdiler” CC/63b, öldürtiler “öldürdüler” CC/63b, yattılar “yattılar” CC/57a (Argunşah Güner, 2015:98).

2.6.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

Öğrenilen geçmiş zaman kipi, fiilin bildirdiği iş, oluş veya hareketin idrak edilen zaman diliminden daha önce gerçekleştiğini; fakat konuşan kişinin buna şahit olmadığını, bilmediğini ama bir başkasından durumu duyarak öğrendiğini veya gerçekleşmiş olayı fark etmeden işlevini ve bu durumu sonradan fark ettiğini ifade etmek için kullanılan bir zaman kalıbıdır (Korkmaz, 2007:600).

Talat Tekin, Köktürk Abidelerinden hareketle öğrenilen geçmiş zaman için şu açıklamayı yapmaktadır: “-miş ekli geçmiş zaman eylem sıfatı daha çok yüklem olarak kullanılır. Bu geçmiş zaman öznece tanık olunmamış bir eylemi belirtir. Özne daima 3. kişidir.” Tekin, öğrenilen geçmiş zaman kipinin bir örnek dışında Köktürk metinlerinde 3. şahıs için kullanıldığını belirtmektedir (Tekin, 2000:189-190).

Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesi döneminde öğrenilen geçmiş zaman kip ekinin -miş olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu ekin hem düz hem de yuvarlak ünlülerden sonra kullanıldığının da altını çizmiştir (Hacıeminoğlu, 2013:186).

Harezm Türkçesinde ise öğrenilen geçmiş zaman kipi -mİş ve (-I/U)p turur ekleriyle meydana getirilmiştir. -mİş eki yuvarlak ünlülü kelimelere de düz şekliyle eklenmektedir (Toprak, 2005:227).

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde öğrenilen geçmiş zaman kipi -mİş, -p + şahıs zamiri, -ptİr, -ptUr, -p turur ve -GAn ekleriyle meydana getirilmiştir. -GAn ekiyle meydana getirilen öğrenilmiş geçmiş zaman kipi daha çok Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde karşımıza çıkmaktadır.

Öğrenilen geçmiş zaman kipinin bazı şahıslara ait örneklerine tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde fazlaca rastlanmamaktadır. Bu durum eserlerin konusu ve üslup ile ilgili bir durum olabilir. Kipin olumsuz biçimi -mA eki ile meydana getirilmiştir (Güner, 2020:217).

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde öğrenilen geçmiş zaman kipinin şahıslara ve metinlere göre ek kullanımı şu şekildedir:

Tablo 8. Öğrenilen geçmiş zaman ekler

Şahıs	Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi	Memlük Kıpçak Türkçesi	Codex Cumanicus
Teklik 1. Şahıs	-(I,U)pmen, -mİşem, -mİş men,	-mİş men, -(I,U)p men, -(I,U)ptİr men,	-(I,U)ptİrmen
Teklik 2. Şahıs	-gAnsen, -(I,U)psen, -mİş sen,	-mİş sen, -(I,U)ptÜrsen -(I,U)psen	-(I,U)psen, -(I,U)ptÜrsen, -mİş sen
Teklik 3. Şahıs	-gAndİr, -ptİr, -ptUr, -mİş,	-mİş, -p, -p turur,	-p, -p turur, -ptUr, -mİş
Çokluk 1. Şahıs	-pbiz, -(I,U)pbiz	-mİşbiz, -mİş biz, -(I,U)pbiz,	-
Çokluk 2. Şahıs	-psiz, -(I,U)psiz	-mİş siz, (I,U)ptir siz	-
Çokluk 3. Şahıs	-gAnİAr, -mİşlar, -ptİrlAr	-mİşİAr, -p tururlar	-

2.6.1.2.1. -Gan/-KAn(dİr)

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus'ta kullanılmayan; fakat Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde tespit ettiğimiz bir öğrenilen geçmiş zaman kip ekidir.

Ekin, öğrenilen geçmiş zaman kipi görevinde kullanımı Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleri dışında görülmemesine rağmen Çağatay Türkçesi döneminde geniş zaman eki olarak kullanıldığı tespit edilmiştir (Eckman, 2003:124).

Ek, Çağdaş Kıpçak lehçelerinden Kazak, Kırgız, Tatar Türkçelerinde yüklem oluşturmada kullanılmıştır. Ek, Kazak ve Kırgız Türkçelerinde görülen geçmiş zamanı da ifade eder (Kasapoğlu Çengel, 2005:210-2013). Tatar Türkçesinde ise öğrenilen geçmiş zaman anlamıyla kullanılmaktadır (Öner, 1998:161-163).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde çok fazla sayıda olmamakla beraber öğrenilen geçmiş zaman kipi olarak -GAn eki kullanılmıştır. Bu ekin kullanılması yönüyle Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleri Çağatay Türkçesi ile Çağdaş Kıpçak Türkçesi dönemleriyle benzerlik göstermektedir. Özellikle de Tatar Türkçesinde de -GAn ekinin öğrenilen geçmiş zamanı ifade ettiği göz önüne alınırsa Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi ile paralellik taşıdığı görülür:

2.6.1.2.1.1. Teklik 1. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -GAn ekiyle oluşturulan öğrenilen geçmiş zaman kipi teklik 1. şahıs çekimine rastlanılmamıştır.

2.6.1.2.1.2. Teklik 2. Şahıs

Bir örnekte tespit edilmiştir: biyiklängänsen “yükseltmişsin” KZ/176a.

2.6.1.2.1.3. Teklik 3. Şahıs

Teklik 3. şahıs çekiminde ekin -GAndIr şeklinde kullanıldığını görmekteyiz: adāmilārgā tūzgāndir bu törālärni “insanlar için bu yasaları yapmıştır” TB/152b, Evet ki törädä yazgandır “Evet kanunda yazılmıştır” TB/152b, ol kişi, ki çoğurga yebergandır “kanun ile buyrulmuş ve yasaklanmıştır” TB/188a, bulay hoyulgandır “bu şekilde koyulmuştur” TB/189b, ermeni töräsinä anı tiygandır “Ermeni kanunları onu yasaklamıştır” TB/197b, törä bilä buyruḡ etkandır da tiygandır “kanun ile buyrulmuş ve yasaklanmıştır” TB/197a.

2.6.1.2.1.4. Çokluk 1. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -GAn ekiyle oluşturulan öğrenilen geçmiş zaman kipinin çokluk 1. şahıs çekimine rastlanılmamıştır.

2.6.1.2.1.5. Çokluk 2. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -GAn ekiyle oluşturulan öğrenilen geçmiş zaman kipinin çokluk 2. şahıs çekimine rastlanılmamıştır.

2.6.1.2.1.6. Çokluk 3. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -GAn ekiyle oluşturulan öğrenilen geçmiş zaman kipinin çokluk 3. şahıs çekimine rastlanılmamıştır.

2.6.1.2.2. -mİş

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde çok fazla örneğine rastlayamadığımız öğrenilen geçmiş zaman kiplerinden biridir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinin aksine Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus'ta öğrenilen geçmiş zaman kipi olarak kullanılan bir ektir.

2.6.1.2.2.1. Teklik 1. Şahıs

Teklik 1. şahıs çekimine Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus'ta rastlanmamıştır. Ancak ek, sınırlı sayıda da olsa Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde teklik 1. şahıs çekiminde kullanılmıştır: kélmiş mén “gelmişim” TZ/53a, kelmişem “gelmişim” TZ/53a, kétmiş mén “gitmişim” KK/13b, körmüşem “görmüşüm” KE/67b (Güner, 2020:217).

2.6.1.2.2.2. Teklik 2. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılmayan; fakat Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus'ta sınırlı sayıda örnekte kullanıldığı tespit edilen çekimdir.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde öğrenilen geçmiş zaman kipi teklik 2. şahıs çekimi şu şekilde meydana getirilmiştir: azād kılınmış sén “azat edilmişsin” İM/396a, Bolmış sén “olmuşsun” GT/111a-İM396a, ketmiş sén “gitmişsin” DM/20a, kelmiş sén “gelmişsin” DM/21b-TZ/53a (Güner, 2020:218).

Codex Cumanicus'ta öğrenilen geçmiş zaman kipi teklik 2. şahıs çekimi bir kelimedede tespit edilmiştir: Bolmış sén “olmuşsun” CC/71b (Güner, 2020:218).

2.6.1.2.2.3. Teklik 3. Şahıs

Kullanım alanı en geniş olan çekimdir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde öğrenilen geçmiş zaman kipi teklik 3. şahıs çekimine şu örneklerde rastlamaktayız: körmemiş “görmemiş” KZ/167b, susamıştır “susamıştır” KZ/86a, urulmuş “vurulmuş” KZ/279b, işitmemiş “duymamış” AH/178b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde öğrenilen geçmiş zaman kipi teklik 3. şahıs çekiminin tespit edildiği örnekler şunlardır: bitmiş “bitmiş” GT/147b, inmiş “inmiş” İM/37b, işlenmiş “yapılmış” MG/86b, bozulmamış “bozulmamış” İM/184a, otırmış “oturmuş” GT20a, yapmış “örtmüş” KK/12b (Güner, 2020:218).

Codex Cumanicus’ta öğrenilen geçmiş zaman kipi teklik 3. şahıs çekimi şu şekilde gerçekleştirilmiştir: tammış “damlamış” CC/60b, tanımış “tanımış” CC/76a, yaraşmış “yaraşmış” CC/21a, yazuklamış “günah işlemiş” CC/7a, yülümüş “tırış etmiş” CC/37b (Argunşah Güner, 2015:99).

2.6.1.2.2.4. Çokluk 1. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus’ta kullanımına rastlayamadığımız çekimin Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde bir örneği tespit edilmiştir: kelmış biz “gelmişiz” TZ/53a (Güner, 2020:219).

2.6.1.2.2.5. Çokluk 2. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus’ta kullanımına rastlayamadığımız çekimin Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde bir örneği mevcuttur: kelmış siz “gelmişsiniz” TZ/53a (Güner, 2020:219).

2.6.1.2.2.6. Çokluk 3. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde bir örnekte kullanıma rastlanmıştır: urulmuşlar “vurulmuşlar” KZ/291b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ise çok yaygın olmamakla beraber örneklerine rastlıyoruz: têmişler “demişler” MG/68b, turmuşlar “ayağa kalkmışlar” Kİ/179, zahmetde émişler “sıkıntıda imişler” GT/111a (Güner, 2020:219).

Codex Cumanicus’ta çekime rastlanmamıştır.

2.6.1.2.3. -(I,U)p

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan bir diğer öğrenilen geçmiş zaman ekidir. Eckmann, ekin Çağatay Türkçesi döneminde -p, -pturmen, -ptursen, -ptur, -pturur, -pturbiz, -ptursiz, -pturlar ekleriyle ve tamamlanmış fakat etkileri şimdiki zamanda da devam eden hareketi ifade ettiğini dile getirmiştir (Eckman, n 2003:129). Ek, çağdaş Kıpçak yazı dillerinden Kazak ve Kırgız Türkçelerinde de öğrenilen geçmiş zaman ifadesiyle kullanılmaktadır (Öner, 1998:156-161). Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ek, -p + şahıs ekleri, -ptUr, -ptUrlAr şeklinde farklı biçimlerde karşımıza çıkabilmektedir.

Ekin, incelediğimiz metinlerdeki kullanım durumu şu şekildedir:

2.6.1.2.3.1. Teklik 1. Şahıs

Memlûk Kıpçak Türkçesi ve Codex Cumanicus metinlerinde teklik 1. şahıs çekimi için -ptUrmen yapısı kullanılmasına rağmen Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde bu kullanıma rastlayamıyoruz. Ekin, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde kullanımı şu şekildedir: h̄yinalipmen “sarsılmışım” KZ/56a, umsanipmen “güvenmişim” KZ/88a, ağırılanipmen “güçlenmişim” 140a, işitipmen “işitmişim” TB/167a, suhlanipmen “istemişim” TB/167b, yerişipmen “erişmişim” TB/181b, yazipmen “yazmışım” KV/565a, bolupmen “olmuşum” AB/140, keltiripmen “getirmişim” AB/138.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde teklik 1. şahıs kullanımı mevcuttur: bérk étip mén “berkitmişim” GT/70b, körüp mén “görmüşüm” GT/111a, kéliptir mén “gelmişim” TZ/53b, kétiptir mén “gitmişim” KK/13b, beslenip turur mén “beslenmişim” GT/34b (Güner, 2020:219-220).

Codex Cumanicus’ta -(I, U)p ekinin öğrenilen geçmiş zaman kipi teklik 1. şahıs çekimi şu örneklerde tespit edilmiştir: eniptirmen “inmişim” CC, turutirmen “durmuşum” CC (Grønbech, 1942:157-256).

2.6.1.2.3.2. Teklik 2. Şahıs

İncelediğimiz tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde öğrenilen geçmiş zaman kipi teklik 2. şahıs eki olarak farklı yapılar kullanılmıştır. Özellikle Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -(I-U)psen ekinin kullanıldığını görmekteyiz: h̄artayipsen “yaşlanmışsın” AH/175b-TB/175b, olturupsen “oturmuşsun” KZ/171b-TB/165b-AB/158, biyiklänipsen “yücelmişsin” 177/b, haybatlanipsen “büyümüşsün” KZ/313b, tünipsen “dinlenmişsin” KZ/40a, beripsen “vermişsin” TB/152a, yaratipsen “oluşturmuşsun” TB/165b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde öğrenilen geçmiş zaman kipi teklik 2. şahıs eki olarak Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan -(I-U)psen’e ek olarak -p turursen kullanılmıştır: alıp sén “almışsın” GT/80b, çalıp turur sén “kalmışsın” GT/82a, tüşüp turur sén “düşmüşsün” GT/130b (Güner, 2020:120).

Codex Cumanicus da ekin kullanımı açısından Memlûk Kıpçak Türkçesi metinleriyle benzerlik göstermektedir: ayta bilipsen “söyleyebilmişsin” CC/72a, biliptirsén “bilmişsin” CC/70b, déptirsén “demişsin” CC/82a, içiptirsén “içmişsin” CC/71b, kıkırıpsén “seslenmişsin” CC/69a, kuturuptursén “kudurmuşsun” CC/80b, tuvrupsén “doğurmuşsun” CC/69b (Argunşah Güner, 2015:99).

2.6.1.2.3.3. Teklik 3. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde öğrenilen geçmiş zaman kipinin teklik 3. şahıs çekimi -ptİr ve -(I,U)ptUr ekleriyle meydana getirilmiştir. Ekin çoğunlukla ünlü uyumlarına uyduğu da görülmektedir: oñuptur “yardımcı olmuş” KZ/152a, olturuptur “oturmuş” KZ/207b, tapunuptur “tapınmış, inanmış” KZ/211b, turuptur “durmuş” KZ/273b, hoyuluptur “kurulmuş” KZ/17b, boluptur “olmuş” KZ/20b, artıptır “artmış” TB/151a, beriliptir “verilmiş” TB/152a, yaratıptır “yaratmış” TB/159b, tohtaptır “kurulmuş” TB/172b, susaptır “susamış” AB/24.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan yapıya ek olarak öğrenilen geçmiş zaman kipinin teklik 3. şahıs çekiminde -p, -p turur yapıları kullanılmıştır: olturup turur “oturmuş” İM/17b, mübtelâ bolup turur “tutkun olmuş” İM/132b, kélip

“gelmiş” TZ/47b, k tip “gitmiş” TZ/47b, alıptur “almıştır” GT/136a, k tiptir “gitmiştir” KK/12b, aytıp turur “söylemiştir” GT/117a (Kapdan, 2014:298; Güner, 2020:221-222).

Codex Cumanicus’ta öğrenilen geçmiş zaman kipinin teklik 3. şahıs çekimde kullanılan eke baktığımız zaman Meml k Kıpçak Türkçesi metnlerindeki işlevi ve yapısıyla benzerlik gösterdiğini g r r r: ilitir “eğilmiştir” CC/58b, k b pt r “kabarmıştır” CC/58a, şişiptir “şişmiştir” CC/58a, tabubtur “bulmuştur” CC/69a, togup turur “doğmuştur” CC/73a, y niptir “yenmiştir” CC/70a (Argunşah Güner, 2015:99).

2.6.1.2.3.4.  okluk 1. şahıs

Öğrenilen geçmiş zaman  okluk 1. şahıs çekiminin tarih  Kıpçak Türkçesi metinleri içerisinde incelediğimiz kadarıyla çok fazla  rneği bulunmamaktadır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metnlerinde -(I, U)pbiz eki öğrenilen geçmiş zaman kipi  okluk 1. şahıs için kullanılmıştır: yaz pbiz “yazmışız” TB/207b, al pbiz “almışız” TB/152a, ay r l pbiz “ayrılmışız” TB/157b, y ğ pbiz “toplamışız” TB/157b,   har pbiz “ ıkarmışız” TB/157b, keltir pbiz “getirmişiz” TB/167a, et pbiz “yapmışız” KV/559a.

Meml k Kıpçak Türkçesi metnlerinde öğrenilen geçmiş zaman kipinin  okluk 1. şahıs çekimi için Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metnlerinde kullanılan -(I, U)pbiz yapısına ek olarak -pt r biz ve -p turur biz ekleri de kullanılmıştır: k liptir biz “gelmişiz” TZ/53b, murid bolup turur biz “mürit olmuşuz” GT/114b (Güner, 2020:222).

Codex Cumanicus’ta çekime rastlanmamıştır.

2.6.1.2.3.5.  okluk 2. şahıs

Codex Cumanicus’ta örneğine rastlanmayan Meml k Kıpçak Türkçesinde sınırlı sayıda örneğine rastladığımız öğrenilen geçmiş zaman kipinin  okluk 2. şahıs  ekimi Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde de sınırlı sayıda örnekte -upsiz ekiyle meydana getirilmiştir: umsan psiz “umutluymuşsunuz” KZ/59a, turupsiz “durmuşsunuz” KZ/97b, unutupsiz “unutmuşsunuz” KZ/102a.

Meml k Kıpçak Türkçesi metnlerinde bir örnekte öğrenilen geçmiş zaman kipinin  okluk 2. şahıs çekimine rastlanmıştır: k liptir siz “gelmişsiniz” TZ/53b (Güner, 2020:222).

2.6.1.2.3.6.  okluk 3. şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metnlerinde öğrenilen geçmiş zaman kipinin  okluk 3. şahıs çekimi -pt rl r, -pt rl r ekleriyle meydana getirilmiştir: turupt rl r “durmuşlar” KZ/121b,  oyulupt rl r “koyulmuşlar” KZ/228a, unutupt rl r “unutmuşlar” KZ/14a, umsan pt rl r “g venmişler” KZ/56a, opran pt rl r “g  s zleşmişler” KZ/62b, opran pt rl r “g  s z hale gelmişler” KZ/63b,  uvatlan pt rl r “g  lenmişler” KZ/79b, bolupt rl r “olmuşlar” TB/172a, inan pt rl r “inanmışlar” TB/172a, sal pt rl r “bıramışlar” TB/173a,  nd pt rl r “ ağırmışlar” TB/185b, kelipt rl r “gelmişler” TB/186b, beript rl r “vermişler” TB/188b,  vr nipt rl r “ ğrenmişler” TB/155a, t nipt rl r “dinlemişler” AB/165.

Meml k Kıpçak Türkçesi metnlerinde öğrenilen geçmiş zaman kipinin  okluk 3. şahıs çekiminde Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metnlerinde kullanılan -pt rl r, -pt rl r yapılarına ek olarak -p tururlar eki de kullanılmıştır: aytıp tururlar “söylemişler” GT/26b, ba ıp tururlar “bakmışlar”  N/42r, bolup tururlar “olmuşlar” GT/15b, çıkarıp tururlar “ ıkarmışlar”  N/28v, d y p

tururlar “demişler” İN/11v, öğrenip tururlar “öğrenmişler” GT/48a, aytıpturlar “söylemişler” GT/129a (Güner, 2020:222-223).

Codex Cumanicus'ta çekime rastlanmamıştır.

2.6.1.3. Geniş Zaman Kipi

Geniş zaman kipi, fiilin gösterdiği işin, oluşun ve hareketin geçmişte başladığını, devam ederek bugüne geldiğini ve gelecekte de devam edeceği anlamını vermektedir. Ek bazen yapılan hareketin, oluşun kesinlik arz etmediğini, bazı örneklerde alışkanlıktan kaynaklandığını, bazı örneklerde ise ileriye dönük olarak tasarlandığını ifade etmektedir.

Türkçenin eski dönemlerinden itibaren yazı dilinde şimdiki zaman ve geniş zaman kipleri aynı eklerle gösterilmiştir. Güvenç'in, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde şimdiki zaman ve geniş zaman kipleri birbirinden tamamen ayrılmıştır (Güvenç, 2014:316) şeklindeki düşüncesine rağmen geniş zaman kip eki metinlerde şimdiki zamanı da ifade etmektedir.

Geniş zaman kipi Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -r, -Ar, -Ir, -Ur eklerinin şahıslara göre çekimlenmesiyle gerçekleşir. Ekin olumsuz biçimi -mAz, -mAs ekleriyle meydana getirilmiştir.

Geniş zaman kipinin tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerindeki şahıslara göre çekim durumu şu şekildedir:

Tablo 9. Geniş zaman ekleri

Şahıs	Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi	Memlük Kıpçak Türkçesi	Codex Cumanicus
Teklik 1. Şahıs	-rmen, -Armen, -Irmen, -Urmen	-r mén, -Ar mén, -Ir mén, -Ur mén, -Am, -Im, -Um	-r mén, -Ar mén, -Ir mén, -Ur mén
Teklik 2. Şahıs	-rsen, -Arsen, -Irsen, -Ursen	-r sén, -Ar sén, -Ir sén, ve -Ur sén, -sIn	-r sén, -Ar sén, -Ir sén, ve -Ur sén
Teklik 3. Şahıs	-r, -Ar, -Ir, -Ur	-r, -Ar, -Ir, -Ur, -yUr	-r, -Ar, -Ir, -Ur
Çokluk 1. Şahıs	-rbiz, -Arbiz, -Irbiz, -Urbiz	-rbiz, -Arbiz, -Irbiz, -Urbiz, -AlIk, -rmiz, -Armiz, -Irmiz, -Urmiz	-rbiz, -Arbiz, -Irbiz, -Urbiz
Çokluk 2. Şahıs	-rsiz, -Arsiz, -Irsiz, -Ursiz	-rsiz, -Arsiz, -Irsiz, -Ursiz	-rsiz, -Arsiz, -Irsiz, -Ursiz
Çokluk 3. Şahıs	-rlAr, -ArlAr, -IrlAr, -UrlAr	-rlAr, -ArlAr, -IrlAr, -UrlAr	-rlAr, -ArlAr, -IrlAr, -UrlAr

2.6.1.3.1. Teklik 1. Şahıs

İncelediğimiz tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerde geniş zaman kipi teklik 1. şahıs çekimi -rmen, -Armen, -Irmen, -Urmen ekleriyle yapılmıştır. Ekin olumsuz biçimi -mAz ve -mAs ekleriyle meydana getirilmiştir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde geniş zamanın teklik 1. şahıs çekimini şu kelimelerde meydana gelmiştir: holarmen “isterim” KZ/6a, etärmen “yaparım” KZ/31b-KV/556a, hørharmen “korkarım” KZ/98a, içärmen “içerim” KZ/101b, turarmen “dururum” KZ/127b, tapunurmen “inanırım” KZ/30a, öldürürmen “öldürürüm” KZ/114a, tururmen “dururum” KZ/126a, umsanürmen “güvenirim” KZ/24b-TB/182b, biyıklätürmen “yüceltirim” KZ/30b, kelirmen “gelirim” KZ/82a, bilirmen “bilirim” KZ/100a-AH/178b-AB/106, çihmaz “çıkılmaz” KZ/20b, aytırmen “söylerim” TB/155a, berirmen “veririm” TB/155a, inanürmen “inanırım” TB/161b-AB/129, alırmen “alırmem” TB/208a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerindeki geniş zaman kipinin teklik 1. şahıs çekimi de Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki çekimle benzerlik göstermektedir; fakat özellikle Tuhfetü’z-Zekiyye, Bulgatü’l-Müşât ve Kitâbü’l-İdrâk’ta -Am, -(I)m, -(U)m ekleri de geniş zaman kipinin teklik 1. şahıs çekiminde kullanılmıştır. Ekin olumsuz biçimi için ise sınırlı sayıda örnekte -mAn eki kullanılmıştır. Çekimin olumsuz biçimi yaygın olarak -mes ekiyle meydana getirilmiştir: taparmen “bulurum” İM/16a, kökke çıkar men “çıkarım” İM/389a, bizer men “usanırım” İM/75b, sewer men “severim” İM/24a, umar men “umarım” İM/22b, yaratır men “yaratırım” İM/10b, uzatur men “uzatırım” İM/53b, sözleşürmen “söylerim” İM/390a, tiler men “isterim” İM/447b, işler men “yaparım” İM/20a, izlermen “isterim” İM/293a, severmen “severim” HŞ, taparmen “bulurum” HŞ, kilurmen “gelirim” HŞ (Hacıeminoğlu, 2013:130-133). ant içmes mén “yemin etmem” KK/52b, yêmes mén “yemem” KK/57b, kétmen “gitmem” KK/5a, isterem “isterim” MS/31b, kélürüm “gelirim” Kİ/160 (Kapdan, 2014:318-319; Güner, 2020:224-225).

Codex Cumanicus’ta geniş zaman kipinin teklik 1. şahıs çekimi -r mèn, -Ar mèn, -Ir mèn ve -Ur mèn ekleri kullanılarak meydana getirilmiştir: abrar mèn “savunuyorum” CC/10b, alışurmèn “alışırım” CC/7a, ayturmèn “söylerim” CC/61a, baluklarmèn “balık avlarım” CC/22a, basarmèn “basarım” CC/57b, bèlarmèn “belirim” CC/81b, buvarmèn “boğarım” CC/81b, eşermèn “kürek çekerim” CC/57a, inanırmèn “inanırım” CC/74b, seskenırmèn “korkarım” CC/56a, toğarmèn “donarım” CC/82b, yapsarlarmèn “ağaç çatarım” CC/58a (Argunşah Güner, 2015:102).

2.6.1.3.2. Teklik 2. Şahıs

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde geniş zaman kipinin teklik 2. şahıs çekimi -rsen, -Arsen, -Irsen, -Ursen ekleriyle meydana getirilmiştir. Ek, düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaktadır. Geniş zaman kipinin teklik 2. şahıs çekiminin olumsuz biçimi -mAs ekiyle meydana getirilmiştir.

Ekin, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki kullanımını şu şekilde örneklendirebiliriz: etârsen “yaparsın” KZ/6a, klârsen “istersin” KZ/7b-AH/179a, bağarsen “bakarsın” KZ/16a, körârsen “görürsün” KZ/17b, unutursen “unutursun” KZ/19b, haytarîrsen “dönersin” KZ/22a, haytarîrsen “geri verirsin” KZ/23b, tırgızırsen “diriltirsin” KZ/28a, aşahlatîrsen “küçültürsün” KZ/28a, körgüzürsen “gösterirsin” KZ/46a, övrâtırsen “öğretirsin” KZ/46a, turarsen “durursun” KZ/77a, yüräkländırırsen “yüreklandırırsın” KZ/86a, haytarîrsen “dönersin” KZ/90a, tirilirsen “dirilirsin” KZ/99a, alırsen “alırsın” KZ/100a-AH/175b-TB/175b, tölârsen “karşılık verirsin” KZ/126a, yargûlarsen “hüküm verirsin” KZ/132b, bilırsen “bilirsin” KZ/140a-TB/168a, olturursen “oturursun” KZ/170a, çîhmas “çıkma” KZ/183b, küstünürsen “küsersin” TB/176b, bolursen “olursun” AH/176b-TB/176b, yîharsen “yıkarsın, atarsın” AH/177a, hayıfsînürsen “hayıflanırsın” AH/177b, taparsen “bulursun” AH/177b-TB/177b, açar sên “açarsın” AB/121, toldurur sên “doldurursun” AB/121.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de geniş zaman kipinin teklik 2. şahıs çekimi için kullanılan ekler, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan eklerle benzerlik göstermektedir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde geniş zaman kipinin teklik 2. şahıs çekimi için kullanılan yapılar ek olarak Münyetü’l-Guzât’ta çok sık -sIn ekinin kullanıldığı görülmektedir (Güner, 2020:225): taparsen “bulursun” İM/14b, öltürür sen “öldürürsün” İM/240a, könderür sen “gönderirsin” İM/198a, turur sen “yönelirsin” İM/318b, bilür sen “bilirsin” İM/293b, dir sen “dersin” İM/26a, attar sen “adlandırırın” İM/62b, okur sen “okursun” İM/53a (Kapdan, 2014:320). alur sên “alırsın” GT/75b, atar sên “atarsın” MG/106b, Aytur sên “söylersin” DM/19a, azar sên “azarsın” MG/99a, bakar sên “bakarsın” KK/15b, barursın “gidersin” MG/39b, kélir sên

“gelirsin” DM/19b, k lmes s n “gelmezsin” K /144, k lur s n “yaparsın” MG/43a, miner s n “binersin” KK/15b, sal r s n “salarsın” MG/42b (Güner, 2020:225-226).

Codex Cumanicus’ta geniş zaman kipinin teklik 2. şahıs çekimi -r s n, -Ar s n, -Ir s n, ve -Ur s n ekleriyle meydana getirilmiştir: a lar s n “anlarsın” CC/65a, a lamazs n “anlamazs n” CC/65a, bar rs n “gidersin” CC/64b, bilürsün “bilirsın” CC/62b,  lt rs n “iletirsın” CC/75a, sa ars n “tohum sa arsın” CC/57a, s vers n “seversin” CC/3a, s zlers n “söylersin” CC/64b, tabun rs n “tap n rs n” CC/66b, t lers n “istersin” CC/64a (Argunşah Güner, 2015:102).

2.6.1.3.3. Teklik 3. şahıs

Tarih  Kıpçak Türkçesi metinlerinde geniş zaman kipinin teklik 3. şahıs çekimi -r, -Ar, -Ir, -Ur ekleriyle meydana getirilmiştir. Tarih  Kıpçak Türkçesi metnlerinin geneli düşünüldüğünde düzlük-yuvarlaklık uyumunun olmad ğ n  dile getirebiliriz; fakat Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde düzlük-yuvarlaklık uyumunun olduğ n  söyleyebiliriz. Ekin olumsuz biçimi -mAs yapısıyla meydana getirilmiştir. Ayrıca eke, sadece olumsuz biçimlerinde eklendiğ ni tespit ettiğ miz -D r yapısı da mevcuttur. -D r ekinin olumsuzluğ  pekiştirme görevinde kullanıld ğ n  görmekteyiz.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde geçen bir diğ r olumsuzluk yapısı ise -man ekiyle meydana getirilmektedir. Çok fazla  rneğ  olması da kullanılan yapılardan biridir: Yem dir “yemem” KZ/101b (Kasapoğ lu  engel, 2012:52).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde geniş zaman kipinin teklik 3. şahıs çekimi şu kelimelerde tespit edilmiştir: unuttur “unuttur” KZ/15b, oturur “oturur” KZ/16a, ayt r “s yler” KZ/32a, a t r r “aktar r, iletir” KZ/35b,  al r “kal r” KZ/37a, bar r “var r, ulaş r” KZ/78b-TB/177a, Bilir “bilir” TB/156a, yazar “yazar” TB/157a, buyurur “buyurur” TB/157a, toğurur “doğurur” TB/161a, berir “verir” TB/171a,    ar r “kurtar r” TB/173a,    ar r “ ıkar r” TB/181b,    irir “   irir” TB/181b, ker km st r “gerekmez” TB/197a, bolmast r “olmaz” 197a, on r “onar r, düzeltir” AB/64, titir “titir” AB/102, artt r r “ oğalt r” AH/178a, keltirir “getirir” AH/178b, kl m s “istemmez” KV/539a,   v rm s “ evirmez” KV/539a, kelm s “gelmez” KV/545a, bolmas “olmaz” KV/548a, k r nm s “g r nm z” KV/555a, bilm s “bilmez” KV/557a, a lamast r “saklamaz” AH/177b.

Meml k Kıpçak Türkçesi metinlerinde geniş zaman kipinin teklik 3. şahıs çekimi ile Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki geniş zaman kipinin teklik 3. şahıs çekimi benzerlik göstermektedir. Meml k Kıpçak Türkçesi metinlerinde de -r, -Ar, -Ir, -Ur ekleriyle çekim meydana getirilmiştir.

Meml k Kıpçak Türkçesi metinlerinde geniş zaman kipinin teklik 3. şahıs çekimi yapılırken kullanılan eklerden biri de -yUr’dur. Bu ek Ermeni Kıpçak Türkçesi ile Codex Cumanicus’ta kullanılmamıştır: yiy r “yemek yer” K , yuyur “uyur” K  ( zyetgin, 2001:163). artar “artar” Hş, alur, “alır” Hş, bilür “bilir” Hş (Hacıeminoğ lu, 2013:130-134). keser “keser”  M, a  l r “a  l r”  M, alur “alır”  M, k ter r “götürür”  M, bolur “olur”  M (Toparlı, 1992:126). benzer “benzer” KK/37a (Toparlı,   genli, Yanık 1999:37). oturur “oturur” MG/39b, a  r “a  r”  M/275b, aytur “söyler” BM/41 (Güner, 2020:227-228).

Codex Cumanicus’ta geniş zaman kipinin teklik 3. şahıs  ekimi Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki geniş zaman kipinin teklik 3. şahıs çekimi ile benzerlik göstermektedir. Ekin olumsuz -mas ve -maz ekleriyle yapılmıştır: ayt r “söyler” CC/63a, bar r “gider” CC/64b, k  k r r “seslenir” CC/63a, körünür “görünür” CC/29b, oş r “benzer” CC/26b,  vretir “ ğretir” CC/62a, batmaz “batmaz” CC/70a, t genmes CC/72b, s vmess n “sevmezsin” CC/62a, unamas “raz  olmaz” CC/57a (Argunşah Güner, 2015:102-103).

2.6.1.3.4. Çokluk 1. Şahıs

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde geniş zaman kipinin çokluk 1. şahıs çekimi, varolan -r, -Ar, -Ir, -Ur eklerine “biz” şahıs zamirinin eklenmesiyle meydana getirilmiştir. Bazen b > m değişimi yoluyla meydana gelen “-miz” yapısının kullanıldığı görülmektedir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde çekim “biz” şahıs zamiriyle yapılmıştır. Çekimin olumsuzu ise “-masbiz” ekiyle meydana getirilmiştir. Ekin, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde düzlük-yuvarlaklık uyumu içerisinde olduğunu görmekteyiz: ölärbiz “ölürüz” KZ/90a, aňarbiz “anarız” KZ/190a, ħorħarbiz “korkarız” KZ/313b, körärbiz “görürüz” KZ/68a-TB/151a, kelirbiz “geliriz” KZ/313b, etärbiz “yaparız” KZ/151a, yöpsünürbiz “kabul ederiz” TB/152a, tutarbiz “tutarız” TB/155a, aytırbiz “söyleriz” TB/155a, yazarbiz “yazarız” TB/156b, bilirbiz “biliriz” TB/157a, inanırbiz “inanırız” TB/157b, bolurbiz “oluruz” TB/157b, klärbiz “isteriz” TB/165a, haybatlarbiz “överiz” AB/95, ħorħarbiz “korkarız” AB/73, maħtarbiz “överiz” AB/95.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de geniş zaman kipinin çokluk 1. şahıs çekimi için kullanılan ekler, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan eklerle kısmî benzerlik göstermektedir ayrıca Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde kullanılan “biz” şahıs zamiriyle beraber “-miz” eki de kullanılmıştır.

KK’de geniş zaman kipinin çokluk 1. şahıs çekimlerinde -Alık ekinin de kullanıldığı ifade edilmiştir (Toparlı; Çögenli; Yanık 1999:16): kételik “gideriz” KK/15a, yazalık “yazarız” KK/15a, yélik “yeriz” KK/15a (Güner, 2020:229). yazar biz “yazarız” İM/51b, ħorħarbiz “korkarız” İM/197b, umarbiz “umarız” İM/382a, tutarbiz “tutarız” İM/71a, terk iterbiz “terk ederiz” İM/197b, inanurbiz “inanırız” İM/197b, kâfir bolurbiz “kafir oluruz” İM/25b, çıkarurbiz “çıkarırız” İM/197b, başlarbiz “başlarız” İM/3b, yarlıkayu tilerimiz “bağışlamayı dileriz” İM/53a (Kapdan, 2014:323).

Codex Cumanicus metninde kullanılan geniş zaman kipinin çokluk 1. şahıs çekimi Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan eklerle benzerlik göstermektedir: aldurbiz “aldatırız” CC/62b, boşaltırbiz “bağışlarız” CC/63b, eşitürbiz “iştiriz” CC/1a, okurbiz “okuruz” CC/61b, söverbiz “severiz” CC/62a, taparbiz “buluruz” CC/61b, tutarbiz “tutarız” CC/62a (Argunşah Güner, 2015:102).

2.6.1.3.5. Çokluk 2. Şahıs

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde geniş zaman kipinin çokluk 2. şahıs çekimi var olan -r, -Ar, -Ir, -Ur geniş zaman kip eklerine “siz” şahıs zamiri eklenerek meydana getirilmiştir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde de geniş zaman kipinin çokluk 2. şahıs çekimi -r, -Ar, -Ir, -Ur eklerine “siz” şahıs zamiri eklenerek meydana getirilmiştir. Ekin olumsuz biçimi -mAssiz yapısıyla oluşturulmuştur: sövärsiz “seversiniz” KZ/4b, ħorħarsiz “korkarsınız” KZ/132a, ölärsiz “ölürsünüz” KZ/174a, alırsiz “alırsınız” KZ/175b, etärsiz “yaparsınız” KZ/2b-TB/150b-KV/557a, bolursiz “olursunuz” TB/150a-KZ/5a, bilirsiz “bilirsiniz” TB/163b, körünürsiz “görünürsünüz” TB/163b, aytırsiz “söylersiniz” TB/181a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan geniş zaman kipinin çokluk 2. şahıs çekimi, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan geniş zaman kipinin çokluk 2. şahıs çekimi ile benzerlik göstermektedir: körsiz “görürsünüz” HŞ, bolursiz “olursunuz” HŞ, bükür siz “bükersiniz” KK/15b, ħalar siz “kalırsınız” KK/15b, kélmes siz “gelmezsiniz” Kİ/144, körer siz “görürsünüz” İM/45a (Hacıeminoğlu, 2013:131-132; Güner, 2020:230).

Codex Cumanicus'ta da geniş zaman kipinin çokluk 2. şahıs çekimi, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki geniş zaman kipinin çokluk 2. şahıs çekimi ile benzerlik göstermektedir: Anlarsız “anlarsınız” CC/65a, barırsız “gidersiniz” CC/63a, eşitürsüz “iştirsiniz” CC/1a, këlirsiz “gelirsiniz” CC/63a (Argunşah Güner, 2015:102).

2.6.1.3.6. Çokluk 3. Şahıs

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinleri incelendiğinde geniş zaman çekimi -r, -Ar, -Ir, -Ur ekleriyle yapılmaktadır. Geniş zaman kipinin çokluk 3. şahıs çekimi belirtilen eklere -lAr ekinin eklenmesiyle meydana getirilmiştir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde geniş zaman kipinin çokluk 3. şahıs çekimi ünlü ile biten fiillerden sonra -rlAr ekiyle, ünsüzle biten fiillerden sonra ise -Ar, -Ir, -Ur ekleriyle meydana getirmiştir: yürürlär “yürürler” KZ/12a, kezärlär “gezerler” KZ/19b-TB/13b, bilirlär “bilirler” KZ/14a, holarlar “isterler” KZ/14a, körärlär “görürler” KZ/19b, umsanirlar “güvenirler” KZ/28a, berirlär “verirler” KZ/36a, atarlar “atarlar” KZ/40b, kirirlär “girerler” KZ/42a, tözärlär “güvenirler” KZ/44b, sorarlar “sorarlar” KZ/64b, sövünürlär “sevinirler” KZ/66a, tanirlar “tanırlar” KZ/68a, ölärlär “ölürler” KZ/99b, etärlär “yaparlar” TB/149b, klärlär “isterler” TB/150a, içärlär “içerler” TB/151a, buyururlar “davet ederler” TB/151a, aytirlar “söylerler” TB/151a, kelirlär “gelirler” TB/151b, çihärlar “çıkarırlar” TB/154b, tutarlar “tutarlar” TB/157a, alirlar “alırlar” TB/158b, sövärlär “severler” TB/163b-KV/549a, salirlar “bırakırlar” TB/170b, tüşärlär “düşerler” TB/176b, sökärlär “sökerler” TB/177b-AH/177b, tökärlär “dökerler” AH/176b, aytarlar “söylerler” AH/176a, tüşärlär “düşerler” AH/176b, kesärlär “keserler” KV/536a, bolurlar “olurlar” KV/545a, sahlarlar “saklarlar” AB/20.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan geniş zaman kipinin çokluk 3. şahıs çekimi Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan geniş zaman kipinin çokluk 3. şahıs çekimi ile benzerlik göstermektedir: heläl körerler “dine uygun görürler” İM/249b, namâz turguzurlar “namaz kıldırırlar” İM/25a, kirürler “girirler” İM/263b, bolurlar “olurlar” İM/85a, alurlar “alırlar” İM/253a, tirlar “derler” İM/73b, dirler “derler” İM/48b (Kapdan, 2014:325). aldarlar “aldatırlar” MG/22a, alurlar “alırlar” KK/65a, arşalanurlar “güvenirler” MG/83a, atarlar “atarlar” MG/104a, bilmesler “bilmezler” MG/7b, işlerler “yaparlar” MG/86a (Güner, 2020:230-231).

Codex Cumanicus'ta geniş zaman kipinin çokluk 3. şahıs çekimi, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleriyle benzerlikler taşımaktadır: aytirlar “derler” CC/61b, eşitürler “iştirler” CC/1a, inanirlar “inanırlar” CC/59a, ırlarlar “şarkı söylerler” CC/61b, överler “överler” CC/61b, tüşerler “düşerler” CC/59a (Argunşah Güner, 2015:103).

2.6.1.4. Şimdiki Zaman Kipi

Şimdiki zaman kipi, fiilin belirttiği işin, oluşun, hareketin içinde bulunulan zamanda başladığını ve gerçekleşmekte olduğunu ifade eder. Şimdiki zaman kipi, tarihî Türk yazı dillerinde çoklukla geniş zaman kip eki ile meydana getirilmiştir (Tekin, 2000:187).

Kıpçak Türkçesi metinleri incelendiğinde şimdiki zaman kipinin 4 farklı şekilde meydana geldiği görülmektedir:

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde geniş zaman kip eki olarak kullanılan -r, -Ar, -Ir, -Ur'un aynı zamanda şimdiki zaman kipini karşılamak için de kullanıldığını görmekteyiz.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinleri incelendiğinde -yor, -yorur ekleriyle şimdiki zaman kipinin meydana getirildiği görülmektedir; fakat bu kullanım çok yaygın değildir.

Şimdiki zaman kipinin ifade etmede kullanılan bir diğer ek ise -AdIr, -AdUr, -ydIr, -A turur'dur. Özellikle Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -(I)yIr, -(U)yUr, -(I)y eklerinin kullanımı ile şimdiki zaman kipinin meydana getirildiğini görmekteyiz.

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde şimdiki zaman kip ekinin kullanımını aşağıdaki tabloda dönemsel olarak görülebilmektedir:

Tablo 10. Şimdiki zaman ekleri

Şahıs	Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi	Memlûk Kıpçak Türkçesi	Codex Cumanicus
Teklik 1. Şahıs	-yIr men, -yIm	-yorur mén, -AdIr mén	-AdIr mén
Teklik 2. Şahıs	-yIrsen, -(I)yIrsen	-AdIrsen	-AdIrsen
Teklik 3. Şahıs	-(I)yIr	-yor, -A turur, -AdUr	-ydIr, -(U)pdUr
Çokluk 1. Şahıs	-(I)yIrbiz, -yIh	-AdIr biz	-
Çokluk 2. Şahıs	-yIrsiz	-yor siz, -AdIr siz	-
Çokluk 3. Şahıs	-(I)yIrlAr	-yorlar, -AdIrlAr	-yorlar

2.6.1.4.1. -(I)y, -(I)yIr, -(U)yUr

-(I)y, -(I)yIr, -(U)yUr ekleri Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde şimdiki zaman kipi olarak kullanılmıştır. Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus'ta şimdiki zaman kipi olarak -(I)y, -(I)yIr, -(U)yUr ekleri kullanılmamıştır:

2.6.1.4.1.1. Teklik 1. Şahıs

Şimdiki zaman kipinin teklik 1. şahıs çekimi Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -yIr men ve -yIm ekleriyle meydana getirilmiştir: beriyim “veriyorum” KZ/2b, kiriyim “giriyorum” KZ/6a, öpiyim “öpiyorum” KZ/6a, tapuniyim “inanıyorum” KZ/10b, aytüyim “söylüyorum” KZ/10b-TB/168a, sövünüyim “seviniyorum” KZ/13b, köriyim “görüyorum” KZ/13a, sahlüyim “saklıyorum” KZ/24a, körünüyim “görünüyorum” KZ/25b, keçiyim “geçiyorum” KZ/28a, sahlüyim “saklıyorum” KZ/29a, tolduriyim “dolduruyorum” KZ/32a, bolmiyim “olmuyorum” KZ/47b, alğışliyim “dua ediyorum” KZ/48b, olturmiyim “oturmuyorum” KZ/49a, kirmiyim “girmiyorum” KZ/49a, övrätüyim “öğretiyorum” KZ/62a, ketmiyirmen “gitmiyorum” KZ/80b, yürüyirmen “yürüyorum” KZ/86a, bolüyim “oluyorum” TB/169a, sözliyirmen “söylüyorum” TB/169a, söviyim “seviyorum” TB/174a, köriyirmen “görüyorum” TB/175b-AH/175b, etiyirmen “yapıyorum” TB/186b, simarlanüyirmen “emanet ediyorum” KV/539a, horhmiyim “korkmuyorum” KV/547a, aytüyirmen “söylüyorum” KV/549a, içirmiyir mén “içmiyorum” AB/141, inaniyir mén “inanıyorum” AB/161, körgüziyim mén “anlatıyorum” AB/42, tapuniyir mén “ibadet ediyorum, inanıyorum” AB/161.

2.6.1.4.1.2. Teklik 2. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleri incelendiğinde şimdiki zaman kipinin teklik 2. şahıs çekimi ünlüyle biten fiillerden sonra -yIrsen, ünsüz ile biten fiillere de -(I)yIrsen eklerinin eklenmesiyle gerçekleşmektedir: köriyirsen “körüyorsun” KZ/16a, huṭḥariyirsen “kurtarıyorsun” KZ/88a, yuḥliyirsen “uyuyorsun” KZ/90a, unutiyyirsen “unutuyorsun” KZ/91b, alüyirsen “alıyorsun” KZ/101b, körgüziyirsen “anlatıyorsun” KZ/171b, salüyirsen “bırakıyorsun” KZ/184a, baḥüyirsen

“bakıyorsun” KZ/314a, aytmıyirsən “anlatmıyorsun” TB/181b, tökiyirsən “döküyorsun” TB/169a, bahıyirsən “bakıyorsun” AB/75.

2.6.1.4.1.3. Teklik 3. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde şimdiki zaman kipinin teklik 3. şahıs çekimi - (I)yIr ekiyle oluşturulmuştur: keziyir “geziyor” KZ/81b, öliyir “ölüyor” KZ/98a, körgüzüyür “anlatıyor” TB/154b, körüniyir “görünüyor” TB/159b, beriyyir “veriyor” TB/160a, Bermiyir “vermiyor” TB/163a, ot yanıyyir “ot yanıyor” TB/169b, keliyyir “geliyor” TB/170a, çihhiyyir “çıktıyor, büyüyor” TB/170b, yuhliyyir “uyuyor” TB/118a, ketiyir “gidiyor” KV/536a, keliyyir “geliyor” KV/540a, aytiyyir “söylüyor” KV/545a-TB/165b, beriliyyir “veriliyor” KV/558a, yeyir “yiyor” KV/558, ölmiiyyir “ölmüyor” KV/175a.

2.6.1.4.1.4. Çokluk 1. Şahıs

Şimdiki zaman kip eki çokluk 1. şahıs çekiminde iki farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır. Sıklıkla kullanılan eklerden ilki -(I)yIrbiz, ikincisi ise -yIh’tır. Çokluk 1. şahıs çekiminde diğer şahıs çekimlerinde görülmeyen bir durum söz konusudur. Şimdiki zaman kip eki olarak kullanılan -yIr ekinin son sesi olan /r/’nin erimesiyle ek, -(I)yı biçiminde de kullanılır. Bu durumda zamir kökenli kişi eki, yerini iyelik kökenli kişi ekine bırakır. Bu durumda ek -h (<-q) değişimi ile -yIh şeklini alır (Kasapoğlu Çengel 2012:51). Bununla beraber ekin zamir kökenli ek ile birlikte kullanıldığı örnekler de mevcuttur: uvatiiyyih “koparıyoruz” KZ/2a, saliiyyih “atıyoruz” KZ/2a, oyaniiyyih “uyanıyoruz” KZ/7a, alğışliiiyyih “dua ediyoruz” KZ/31b, sövünüiiyyih “seviniyoruz” KZ/37b, boliiyyih “oluyoruz” KZ/37b, aytiyyih “söylüyoruz” KZ/39b-AB/32, uriiyyih “vuruyoruz” KZ/88a, tapuniiyyih “inanıyoruz, ibadet ediyoruz” KZ/88a, öliyyirbiz “ölüyoruz” KZ/91b, beriyyirbiz “veriyoruz” KZ/191b, sünmiyyirbiz “kırılmıyoruz, bırakmıyoruz” KZ/192a, boliiyyih “oluyoruz” TB/173a, aytiyyirbiz “söylüyoruz” TB/179b, hıvatlatiiyyirbiz “güçlendiriyoruz” TB/205b, köriyyirbiz “görüyoruz” TB/155b, yaziiyyirbiz “yazıyoruz” TB/158a, buyuruyirbiz “söylüyoruz” TB/185a, holiiyyih “diliyoruz, yalvarıyoruz” AB/159, koruyirbiz “koruyoruz” AB/99, sımarlayiiyyih “emanet ediyoruz” AB/32, turiiyyih “kalkıyoruz” AB/27, yalbariiyyih “yalvarıyoruz” AB/65.

2.6.1.4.1.5. Çokluk 2. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleri incelendiğinde şimdiki zaman kipinin çokluk 2. şahıs çekimiyle ilgili çok fazla örneğe rastlanmamaktadır. Çekim -yIrsiz ekiyle meydana getirilmiştir. Olumsuz şekli ise -mIyIrsiz ekiyle oluşturulmuştur: söviyyirsiz “seviyorsunuz” KZ/5b, turiiyyirsiz “duruyorsunuz” KZ/96b, etiiyyirsiz “yapıyorsunuz” TB/199b, öliyyirsiz “ölüyorsunuz” KZ/175b, tüşiiyyirsiz “düşüyorsunuz” KZ/175b, yuhlamiiyyirsiz “uyumuyorsunuz” KZ/274a, yiyirsiz “yiyorsunuz” KZ/275b, keltiriiyyirsiz “getiriyorsunuz” TB/179b, bahiiyyirsiz “bakıyorsunuz” TB/182a.

2.6.1.4.1.6. Çokluk 3. Şahıs

Şimdiki zaman kipinin çokluk 3. şahıs çekimi -(I)yIrlAr ekiyle meydana getirilmiştir: yarguliiyyirlar “yargılıyorlar” KZ/64a, çalişiiyyirlar “çalışıyorlar” KZ/64a, sahlaniyyirlar “saklanıyorlar” KZ/113b, bahiiyyirlar “bakıyorlar” KZ/128a, aytiyyirlar “söylüyorlar” KZ/135b, turiiyyirlar “duruyorlar” KZ/178a, süriyyirlar “kovuyorlar” KZ/264a, kiriiyyirlar “giriyorlar” KZ/266a, tüzmiyyirlar “düzenlemiyorlar” TB/157a, şaşıyyirlar “şaşıyorlar” TB/160b, bahiiyyirlar “bakıyorlar” TB/165b,

alıyırılar “alıyorlar” TB/165b-KV/558a, beriyirlär “veriyorlar” TB/165b, çağırıyırılar “çağırıyorlar” TB/170b, yeyirlär “yiyorlar” TB/170a, kırıyirlär “giriıyorlar” TB/171a, ketiyirlär, “gidiıyorlar” TB/171a, yürüyirlär “yürüyorlar” TB/172a-KZ/18a, yalbarıyırılar “yalvarıyorlar” TB/181a, yuğlıyırılar “uyuyorlar” TB/211a-KZ/182a, umsanıyırılar “güveniyorlar” KV/539a, sımarlanıyırılar “emanet ediyorlar” KV/539a.

2.6.1.4.2. -yor, -yorur

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde sınırlı şekilde kullanılan şimdiki zaman eklerinden biri -yor, -yorur’dur. Codex Cumanicus’ta da bir örnekte rastlanan -yor, -yorur ekleri, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılmamıştır (Güner, 2020:234):

2.6.1.4.2.1. Teklik 1. Şahıs

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde şimdiki zaman kipinin teklik 1. şahıs çekimi -yor mén ekiyle meydana getirilmiştir: kéleyorur mén “geliyorum” TZ/75b, mañlayor mén “bağırıyorum” TZ/75a (Güner, 2020:234).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus’ta çekime rastlanmamıştır.

2.6.1.4.2.2. Teklik 2. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde, Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerde ve Codex Cumanicus’ta -yor, -yorur ekleriyle meydana getirilen teklik 2. şahıs çekimine rastlanılmamıştır.

2.6.1.4.2.3. Teklik 3. Şahıs

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerde şimdiki zaman kipinin teklik 3. şahıs çekimi -yor ekiyle meydana getirilmiştir: başlamayyor “başlamıyor” TZ/75a, başlayor “başlıyor” TZ/75a, kéleyor “geliyor” TZ/75a-KK/34a, kélmeyyorur “gelmiyor” TZ/75a, kéteyor “gidiyor” TZ/75a, yatayor “yatıyor” TZ/75a, yumruklamayyor “yumruklamıyor” TZ/75a (Güner, 2020:235).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus’ta çekime rastlanmamıştır.

2.6.1.4.2.4. Çokluk 1. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde, Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerde ve Codex Cumanicus’ta -yor, -yorur ekleriyle meydana getirilen çokluk 1. şahıs çekimine rastlanılmamıştır.

2.6.1.4.2.5. Çokluk 2. Şahıs

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerde şimdiki zaman kipinin çokluk 2. şahıs çekimi -yor siz ekiyle meydana getirilmiştir: kéleyor siz “geliyorsunuz” TZ/75b (Güner, 2020:235).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus’ta çekime rastlanmamıştır.

2.6.1.4.2.6. Çokluk 3. Şahıs

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerde şimdiki zaman kipinin çokluk 3. şahıs çekimi -yorlar ekiyle meydana getirilmiştir: kéleyorlar “geliyorlar” KK/34a (Güner, 2020:235).

Codex Cumanicus’ta bir örnekte şimdiki zaman kipinin çokluk 3. şahıs çekimi -yorlar ekiyle meydana getirilmiştir: kéliyorlar “geliyorlar” CC/80b (Güner, 2020:235).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde çekime rastlanmamıştır.

2.6.1.4.3. -AdIr, -AdUR, -A turur, -ydIr

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan bir diğer şimdiki zaman kip eki de -AdIr, -AdUR, -A turur'dur. Zarf fiil eki -A'nın tur- fiilinin geniş zaman eki almış biçimi olan turur ile kurdukları birleşik bir yapıdır. turur'un taşıdığı geniş zaman ekinin düşmesi sonucunda yapı -AdIr, -AdUR ve -ydIr şeklini almıştır. Özellikle Memlûk Kıpçak Türkçesi ve Codex Cumanicus metinlerinde karşımıza çıkan bir şimdiki zaman kip ekidir. Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus metninde ekin kullanımı şu şekildedir:

2.6.1.4.3.1. Teklik 1. Şahıs

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde şimdiki zaman kipinin teklik 1. şahıs çekimi şu şekilde meydana getirilmiştir: aladır mén “alıyorum” TZ/44a, kéledir mén “geliyorum” TZ/71b, yumruklaydır mén “yumrukluyorum” TZ/53b (Güner, 2020:233).

Codex Cumanicus'ta -AdIr, -AdUR, -ydIr ekleri kullanılarak şimdiki zaman kipinin teklik 1. şahıs çekimi şu şekilde meydana getirilmiştir: hovatağır-mén “küçülüyorum” CC/81b, sağışaydır-mén “niyetleniyorum” CC/82a, soluydır mén “soluyorum” CC/57a, küç sunadır-mén “güç harcıyorum” CC/81b (Argunşah Güner, 2015:103).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde çekime rastlanmamıştır.

2.6.1.4.3.2. Teklik 2. Şahıs

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerde -AdIr, -AdUR ekleriyle teklik 2. şahıs çekimi meydana getirilmiştir: aladırsen “alıyorsun” TZ/44a, söyleydirsen “söylüyorsun” TZ/53b, keledirsen “geliyorsun” TZ/71b (Mohammad, 2018:220).

Codex Cumanicus'ta -AdUR eki kullanılarak şimdiki zaman kipinin teklik 1. şahıs çekimi bir örnekte tespit edilmiştir: bažadur-sen “bakıyorsun” CC/73a (Argunşah Güner, 2015:103).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde çekime rastlanmamıştır.

2.6.1.4.3.3. Teklik 3. Şahıs

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerde -AdIr, -AdUR, -A turur ekleriyle meydana getirilen teklik 3. şahıs çekimine şu kelimeleri örnek gösterebiliriz: kile durur “geliyor” GT/139b, bire turur “veriyor” GT/3a, kite dur “gidiyor” GT/72b, körünedür “görünüyor” İM/110b (Mohammad 2018:220).

Codex Cumanicus'ta -AdIr, -AdUR, -ydIr ekleri kullanılarak şimdiki zaman kipinin teklik 3. şahıs çekiminin gerçekleştiği bazı kelimeler şunlardır: böri uluydur “kurt uluyor” CC/57a, çuvluydur “kükrüyor” CC/81a, inçkaydır “hıçkırıyor” CC/57a, ırgaladır “sallanıyor” CC/82a, it üredir “köpek ürüyor” CC/57a, koy mañraydır “koyun meliyor” CC/57a, solkuldaydır “titriyor” CC/82a, uyuy mıdır “uyuyor mudur?” CC/58a, yıldı kişineydir “at kişiyor” CC/57a (Argunşah Güner, 2015:104).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde çekime rastlanmamıştır.

2.6.1.4.3.4. Çokluk 1. Şahıs

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde çokluk 1. şahıs çekimi -AdIr, -AdUR ve -ydIr ekleriyle meydana getirilmiştir: Aladır biz “alıyoruz” TZ/44a, bovuzlaydır biz “boğazlıyoruz” TZ/53b, kéledir biz “geliyoruz” TZ/71b (Güner, 2020:234).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus'ta çekime rastlanmamıştır.

2.6.1.4.3.5. Çokluk 2. Şahıs

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde çokluk 2. şahıs çekimi -AdIr, -AdUr ve -ydIr ekleriyle meydana getirilmiştir: Aladır siz “alıyorsunuz” TZ/44a, kéledir siz “geliyorsunuz” TZ/71b, söyleydir siz “söylüyorsunuz” TZ/53b (Güner, 2020:234).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus'ta çekime rastlanmamıştır.

2.6.1.4.3.6. Çokluk 3. Şahıs

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde çokluk 3. şahıs çekimi şu kelimelerde görülmüştür: tuta dururlar “tutuyorlar” GT/26a, aladırlar “alıyorlar” TZ/44b (Mohammad, 2018:220).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus'ta çekime rastlanmamıştır.

2.6.1.4.4. -(U)pdUr

Codex Cumanicus'ta çok az sayıda örnekte şimdiki zaman kip eki olarak kullanılan -(U)pdUr diğer tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılmamıştır: çırmaluptur “sarılıyor” CC/56a, yazluptur “çözülüyor” CC/56a (Argunşah Güner, 2015:104).

2.6.1.4.5. Geniş Zaman Kip Eklerinin Şimdiki Zaman Kipini İfadesi

Türkçenin her döneminde olduğu gibi tarihî Kıpçak Türkçesi döneminde de geniş zaman kip eki zaman kayması yoluyla şimdiki zaman kipinin yerine kullanılmıştır: ant içärlär “yemin ediyorlar” TB/162b, etärsiz “yapıyorsunuz” TB/181b, övrätir “öğretiyor” TB/184b.

2.6.1.5. Gelecek Zaman Kipi

Gelecek zaman kipi, fiilin bildirdiği iş, oluş veya hareketin içinde bulunulan zaman diliminde henüz gerçekleşmediğini; fakat gelecekteki bir zaman diliminde gerçekleşeceğini ya da gerçekleşme ihtimalinin bulunduğunu ifade eder (Korkmaz, 2007:623).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde gelecek zaman kip eki olarak en çok -GAy ve -Kay kullanılmıştır. -GAy, -KAy eklerinin yanı sıra -sAr, -AsI, -mAḥ(tır), -mAll ekleri de gelecek zaman kip eki olarak kullanılmıştır.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde gelecek zamanı ifade etmek için -GAy, -KAy, -AsI, -AçAk, -IsAr ekleri kullanılmıştır.

Codex Cumanicus metninde gelecek zamanı ifade etmek için yalnız -GAy eki kullanılmıştır (Argunşah, 2015:96).

Gelecek zaman kip eklerin tarihi Kıpçak Türkçesi metinlerindeki kullanımı şu şekildedir:

Tablo 11. Gelecek zaman ekleri

Şahıs	Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi	Memlûk Kıpçak Türkçesi	Codex Cumanicus
Teklik 1. Şahıs	-GAymen, -KAymen, -sArmen, -AsImen	-GAy men, -KAy men, -AsI men, -AçAK men	-GAymen, -KAymen
Teklik 2. Şahıs	-GAysen, -KAysen, -sArsen, -AsI	-GAy sen, -KAy sen, -AsI sen, -AsI	-GAysen, -KAysen
Teklik 3. Şahıs	-GAy, -KAy, -GAy ol, -KAy ol, -sAr, -mAhtır	-GAy, -KAy, -AçAK, -IsAr	-GAy, -KAy
Çokluk 1. Şahıs	-GAybız, -Kaybız, -sArbız	-GAy biz, -KAy biz, -AsI biz, AçAK biz	-GAybız, -Kaybız
Çokluk 2. Şahıs	-GAysiz, -KAysiz, -sArsiz	-GAy siz, KAy siz, -AsI siz	-GAysiz, -KAysiz
Çokluk 3. Şahıs	-GAylAr, -KAylAr, -sArlAr, -mAhtırlAr	-GAylAr, -KAylAr, -AsIIAr	-GAylAr, -KAylAr

2.6.1.5.1. -GAy, -Kay

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde en sık kullanılan gelecek zaman kip ekidir. Bu ek ile yapılan gelecek zaman kip çekiminde şahısların gösterilmesinde şahıs zamirlerinin tercih edildiği görülmektedir. Çokluk 3. şahıs çekiminde zaminin ekleşerek -lAr şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Çekimin olumsuz şekli -mA ekiyle meydana getirilmiştir. -GAy, -KAy ekleri Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus'ta da kullanılmıştır:

2.6.1.5.1.1. Teklik 1. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -GAy, -KAy, ekleri kullanılarak meydana getirilen gelecek zaman kipinin teklik 1. şahıs çekiminde “men” zamiri ile birlikte kullanıldığı görülmektedir: bolgaymen “olacağım” AH/178b-KZ/6a, xorhmagaymen “korkmayacağım” KZ/4a, körgäymen “göreceğim” KZ/12a, ayt kaymen “söyleyeceğim” KZ/12a, sövüngäymen “sevineceğim” KZ/12a, yuhlamaymen “uyumayacağım” KZ/20a, yiğilmagaymen “toplanmayacağım” KZ/22a, seskänmäğäymen “seslenmeyeceğim” KZ/23b, körüngäymen “görüneceğim” KZ/24a, toygaymen “doğacağım” KZ/24a, alğışlagaymen “dua edeceğim” KZ/42a, olturmagaymen “oturmayacağım” KZ/48a, horh kaymen “korkacağım” KZ/48a, kirmägäymen “girmeyeceğim” KZ/48a, tapungaymen “inanacağım” KZ/52a, etmägäymen “yapmayacağım” KZ/80a, bilgäymen “bileceğim” KZ/81b, sahlagaymen “saklayacağım” KZ/81a, huthargaymen “kurtaracağım” KZ/100a, övrätkäymen “öğreteceğim” KZ/104a, umsangaymen “güveneceğim” KZ/116, biyiklängäymen “yükselteceğim” KZ/122a, biyiklätkäymen “yükselteceğim” KZ/132a, çihargaymen “çıkartacağım” KZ/136a, işitkäymen “duyacağım” KZ/196a, körgüzgäymen “göstereceğim” TB/152a, yeñgäymen “yeneceğim” TB/165b, algaymen “alacağım” TB/168b, baskaymen “basacaksın” TB/165b, bahmagaymen “bakmayacağım” AB/117, işitgaymen “duyacağım” AB/117, mahtagaymen “öveceğim” AB/152, hutulgaymen “kurtulacağım” AB/161.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de gelecek zaman kip eki olarak -GAy, -KAy ekleri kullanılmıştır, ayrıca çekimin olumsuz şekli -mA ekiyle yapılmıştır. Ekin, Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerindeki teklik 1. şahıs çekimi şu şekildedir: alğay men “alacağım” İM/11a, çıkğay men “çıkacağım” İM/386a, kılğay men “kılacağım” İM/288b, birgey men “vereceğim” İM/7b, satmagay

men “satmayacağım” İM/393a, çewürmegey men “çevirmeyeceğim” İM/11b, sözlemegey men “söylemeyeceğim” İM/390a, almağay men “almayacağım” İM/396a (Toparlı, 1992:128).

Codex Cumanicus’ta da -GAY, -KAY ekleri gelecek zaman çekiminde kullanılmıştır. Eklerin, teklik 1. şahıs çekimi şu şekilde meydana getirilmiştir: anlagaymèn “anlayacağım” CC/65a, eşitkeymèn “işiteceğim” CC/1b, üvrengeymèn “öğreneceğim” CC/61a (Argunşah Güner, 2015:104).

2.6.1.5.1.2. Teklik 2. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -GAY, -KAY, ekleri kullanılarak meydana getirilen gelecek zaman kipinin teklik 2. şahıs çekiminde “sen” zamiri ile birlikte kullanıldığı görülmektedir. Çekimin olumsuz şekli -mA ekiyle meydana getirilmektedir: klägäysen “isteyeceksin” KZ/6a, tıngaysen “rahatlayacaksın” KZ/6b, alğışlagaysen “kutsanacaksın” KZ/8a, tadzlagaysen “taçlanacaksın” KZ/8a, oñargaysen “yardım edeceksin” KZ/11b, aṅgaysen “anacaksın” KZ/12a, čövürgäysen “çevireceksin” KZ/18b, sındırgaysen “kırdıracaksın” KZ/28a, tıyılmağaysen “sonlanmayacaksın” KZ/50a, buzgaysen “yenileceksin” KZ/50b, tapmağaysen “tapmayacaksın” KZ/74a, körgäysen “göreceksin” KZ/76a, körmägäysen “görmeyeceksin” KZ/98a, sarnagaysen “çağıracaksın” KZ/100a, yeṅgäysen “yeneceksin” KZ/102a, sürtkäysen “sürteceksin” KZ/128b, arıtkaysen “temizleyeceksin” KZ/129b, yapkaysen “yapacaksın” KZ/129a, etkäysen “yapacaksın” KZ/152a, uvatkaysen “parçalayacaksın” KZ/156b, baḥkaysen “bakacaksın” KZ/196a, bermägäysen “vermeyeceksin” TB/161b-KZ/22a, yegäysen “yiyeceksin” TB/162a, sövgäysen “seveceksin” TB/163b, bolgaysen “olacaksın” TB/167a, etkäysen “yapacaksın” TB/167b, keltirgäysen “getireceksin” TB/167a, körmägäysen “görmeyeceksin” TB/172a, saḥlagaysen “saklayacaksın” TB/175a-AH/175a, içkäysen “içeceksin” TB/176a-AH/176a, almağaysen “almayacaksın” TB/176a, aytkaysen “söyleyeceksin” TB/176a, yöpsünmägäysen “kabul etmeyeceksin” TB/176a, ölgäysen “öleceksin” TB/176a-AH/176a, sözlägäysen “söyleyeceksin” TB/177a, kirgäysen “gireceksin” TB/181a, boşatḱaysen “affedeceksin” AB/42, eşitkeysen “işiteceksin” AB/50, sımaraḱaysen “emanet edeceksin” AB/124, tapḱaysen “bulacaksın” AB/87, suḥlangaysen “doymayacaksın” AH/175b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -GAY, -KAY ekinin gelecek zaman kipi teklik 2. şahıs çekimi, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki çekimle benzerlik göstermektedir: ayıtğay sen “söyleyeceksin” İM/25b, inanğay sen “inanacaksın” İM/27a, bilgey sen “bileceksin” İM/27a, tilegey sen “isteyeceksin” İM/380a, ayıtmağay sen “söylemeyeceksin” İM/27b, tüşmegey sen “düşmeyeceksin” İM/44a (Toparlı, 1992:128).

Codex Cumanicus’ta -GAY, -KAY ekleri kullanılarak meydana getirilen gelecek zaman kipinin teklik 2. şahıs çekimi, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki çekim ile benzerlik göstermektedir: anlagaysen “anlayacaksın” CC/65a, eşitkeysen “işiteceğim” CC/1b, bolgaysen “olacaksın” CC/63a (Argunşah Güner, 2015:104).

2.6.1.5.1.3. Teklik 3. Şahıs

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde -GAY, -KAY ekleri kullanılarak yapılan gelecek zaman kipinin teklik 3. şahıs çekimi, şahıs zamirleri kullanılmadan meydana getirilmiştir. Çekimin olumsuz şekli -mA ekiyle meydana getirilmiştir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -GAY, -KAY ekleri kullanılarak yapılan gelecek zaman teklik 3. şahıs çekimi örnekleri şu şekildedir: körmägäy “görmeyecek” KZ/16a, izdälgäy “araştıracak” KZ/16a, aḥlangay “alçalacak” KZ/17b, izdälgäy “arayacak” KZ/17b, artmağay

“artmayacak, çoğalmayacak” KZ/17b, yebergäy “gönderecek” KZ/18a, biyiklängäy “yükseltecek” KZ/18b, holgay “isteyecek” KZ/20a, seskänmäğäy “seslenmeyecek” KZ/22a, tüşkäylär “düşecek” KZ/28b, bergäy “verecek” TB/149b, sahlagay “saklayacak” TB/149b, bolgay “olacak” TB/150a-AB/6-KV/547a, övrängäy “öğrenecek” TB/153b, bolmagay “olmayacak” TB/153b, bilgäy “bilecek” TB/153a, etmäğäy “yapmayacak” TB/153b, aytmagay “söylemeyecek” TB/154b, kelgäy “gelecek” TB/154b, körgäy “görecek” TB/154a, klägäy “isteyecek” TB/156a, tutmagay “tutmayacak” TB/156b, tapulgay “tapacak, inanacak” TB/157b, algay “alacak” TB/157b-KV/550a, öldürgäy “öldürecek” TB/159a, övrätkäy “öğretecek” TB/161b, işitkäy “duyacak” TB/161b, baħkay “bakacak” TB/162a-AH/178a, içkäy “içecek” TB/164b, yapkay “yapacak” TB/173a, kelmägäy “gelmeyecek” AH/179a, sözlägäy “söyleyecek” AH/178b, kirgäy “girecek” AH/178b, tirilgäy “dirilecek” AH/178b, yürügäy “yürüyecek” AH/177a, açmağay “açmayacak” AB/68, yazılğay “yayılacak” AB/56, körüngäy “görünecek” KV/545a.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde sınırlı sayıda örnekte gelecek zaman kip ekinin sonuna pekiştirme zamiri olarak “ol” getirildiği de görülmektedir: bolgay ol “olacak” KZ/2a, etkäy ol “yapacak” KZ/2a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -GAy, -KAY ekleri kullanılarak yapılan gelecek zaman teklik 3. şahıs çekimi örnekleri şu şekildedir: yakın bolğay “yakın olacak” İM/2b, kılğay “yapacak” İM/2b, hâlis kılğay “safaştıracak” İM/2b, okığay “okuyacak” İM/292b, saklanğay “uzak duracak” İM/297a, alğay “alacak” İM/297a, bağlağay “bağlayacak” İM/303a, bilgey “bilecek” İM/3a, uzatğay “uzatacak” İM/174a (Kapdan, 2014:357). açğay “açacak” Kİ/20a, alğay “alacak” GT/75a, başlağay “başlayacak” GT/133b, düşkey “düşecek” MS/30a, silingey “silinecek” MS/31a (Güner, 2020:241-242).

Pekiştirme zamiri olarak kullanılan “ol” yaygın olmamakla birlikte Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de kullanılmıştır: çıkargay ol “çıkaracak” İM/495b, ötegey ol “ödeyecek” İM/16a, keygey ol “giyecek” İM/495b (Kapdan, 2014:357).

Codex Cumanicus’ta -GAy, -KAY ekleri kullanılarak yapılan gelecek zaman teklik 3. şahıs çekimi örnekleri şu şekildedir: bethlemda toĸğay “bethlehem’de doğacak” CC/123, anlağay “anlayacak” CC/1291, boluşmağay “yapmayacak” CC/125, unuğay “unutacak” CC/149 (Akalin, 1988:100).

2.6.1.5.1.4. Çokluk 1. Şahıs

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde gelecek zaman kip çekimi için kullanılan -GAy, -KAY ekleri çokluk 1. şahıs çekimi esnasında -GAybız ve -KAYbız şeklinde kullanılmıştır. Çekimin olumsuz -mA ekiyle gerçekleştirilmiştir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ekin kullanımı şu şekildedir: tirilgäybız “dirileceğiz” TB/150b-KZ/171b, körgüzgäybız “göstereceğim” TB/151a, bolgaybız “olacağız” TB/155b-KZ/130b-AB/65, bergäybız “vereceğiz” TB/163b, aqlatkaybız “anlatacağız” TB/169b, kötürğäybız “götüreceğiz” TB/179b, yöpsüngäybız “kabul edeceğiz” TB/180a, tapulgaybız “inanacağız” TB/180a, ululangaybız “yücelteceğiz” KZ/36a, sarnagaybız “çağıracağız” KZ/69b, tolğaybız “dolacağız” KZ/128b, sarnagaybız “çağırılmayacağız” KZ/172a, körgäybız “göreceğiz” KZ/222a, mahtagaybız “öveceğiz” KZ/222a, tapkaybız “bulacağız” AB/68.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -GAy, -KAY ekleri kullanılarak yapılan çokluk 1. şahıs çekimi, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki çekim ile benzerlik göstermektedir: alğay biz

“alacağız” İM/68a, çıkķay biz “çıkacağız” İM/39b, içürgey biz “içireceğız” İM/66a, birgey biz “vereceğız” İM/66b, inanķay biz “inanacağız, güveneceğız” İM/71b (Kapdan, 2014:359).

Codex Cumanicus'ta da -GAy, -KAy ekleri kullanılarak yapılan çokluk 1. şahıs çekimi Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki kullanımla benzerlik göstermektedir: aňlagaybiz “anlayacağız” CC/65a, bağlagaybiz “bağlayacağız” CC/63b, bakkaybiz “bakacağız” CC/63b, koygaybiz “koyacağız” CC/63b (Argunşah Güner, 2015:104).

2.6.1.5.1.5. Çokluk 2. Şahıs

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde gelecek zaman kip çekimi için kullanılan -GAy, -KAy ekleri çokluk 2. şahıs çekimi esnasında -GAysiz ve “-KAysiz şeklinde kullanılmıştır. Çekimin olumsuzu -mA ekiyle gerçekleştirilmiştir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -GAy, -KAy ekleri çokluk 2. şahıs çekimi şu şekilde meydana getirilmiştir: unutmagaysiz “unutmayacaksınız” TB/149a, aňlagaysiz “anlayacaksınız” TB/149a, sövgäysiz “seveceksiniz” TB/150a, bolgaysiz “olacaksınız” TB/150b-KZ/4a, saňlagaysiz “saklayacaksınız” TB/150b, olturgaysiz “oturacaksınız” TB/152b, bilgäysiz “bileceksiniz” TB/160b, etkäysiz “yapacaksınız” TB/161b, ölgäysiz “öleceksiniz” TB/164b, satkaysiz “sataacaksınız” TB/165a, çihargaysiz “çıkacaksınız” TB/165a, bergäysiz “vereceksiniz” TB/165a, körgüzgäysiz “göstereceksiniz” TB/169b, yöpsüngäysiz “kabul edeceksiniz” TB/181a, aytkeysiz “anlatacaksınız, söyleyeceksiniz” KZ/17b, alingaysiz “koparılacaksınız” KZ/102a, turgaysiz “duracaksınız” KZ/124a, yargulagaysiz “hüküm vereceksiniz” KZ/174a, körgäysiz “göreceksiniz” KZ/174a.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde -GAy, -KAy ekleri çokluk 2. şahıs çekimi şu şekilde meydana getirilmiştir: bolğay siz “olacaksınız” İM/79b, körgey siz “göreceksiniz” İM/45a (Toparlı, 1992:128).

Codex Cumanicus'ta da -GAy, -KAy ekleri kullanılarak yapılan çokluk 2. şahıs çekimi, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki kullanımla benzerlik göstermektedir: aňlagaysiz “anlayacaksınız” CC/65a, bargaysiz “gideceksiniz” CC/63a, eşitkeysiz “işiteceksiniz” CC/1b, tapgaysiz “bulacaksınız” CC/61b (Argunşah Güner, 2015:104).

2.6.1.5.1.6. Çokluk 3. Şahıs

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde gelecek zaman kip çekimi için kullanılan -GAy, -KAy ekleri çokluk 3. şahıs çekimi esnasında -GAylAr ve -KAylAr şeklinde kullanılmıştır. Çekimin olumsuzu -mA ekiyle gerçekleştirilmiştir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ekin kullanımı şu şekildedir: sövüngäylär “sevinecekler” KZ/6b, turmagaylar “durmayacaklar” KZ/7b, mahtangaylar “övecekler” KZ/7a, haytkaylar “dönecekler” KZ/9b-AH/175a, övüngäylär “övünecekler” KZ/9a, tüşkäylär “düşecekler” KZ/11b, hastalan(9v)gaylar “hastalanacaklar” KZ/12a, küçsüzlängäylär “güçsüzleşecekler” KZ/13b, tanigaylar “tanıyacaklar” KZ/14a, tüyilgaylar “engellenirler” KZ/14a, umsangaylar “güvenecekler” KZ/15a, körgäylär “görecekler” KZ/23b, baňkaylar “bakacaklar” TB/150b, etkäylär “yapacaklar” TB/150b, bolgaylar “olacaklar” TB/150b, barmagaylar “varmayacaklar” TB/151a, bilgäylär “bilecekler” TB/151b, çihargaylar “çıkacaklar” TB/152a, tanigaylar “tanıyacaklar” TB/152b, ögütlängäylär “öğüt verecekler” TB/152b, bergäylär “verecekler” TB/153b, ündäğäylär “çağıracaklar” TB/154a, kelmägäylär “gelmeyecekler” TB/154b, alğışlamagaylar “dua etmeyecekler” TB/155a, içmägäylär “içmeyecekler” TB/155b, körgüzgäylär “gösterecekler”

TB/155b, h thargaylar “kurtaracaklar” TB/156b, yazgaylar “yazacaklar” TB/158a, satkaylar “satacaklar” TB/159b,  hargaylar “ ıkaracaklar” TB/159b, algaylar “alacaklar” AH/175a, nal tl g yl r “lanetleyecekler” AH/176a,  ld rg yl r “ ld recekler” KV/546a, mu  hullangaylar “kederlenecekler” AB/40.

Meml k Kıpçak T rk esi metinlerinde -GAy, -KAY ekleri çokluk 3.  ahıs  ekimi  u  ekilde meydana getirilmi tir: bırak aylar “bırakacaklar”  M/238b, uy aylar “uyacaklar”  M/317a, i keyler “i ecekler”  M/469b, y rigeyle “yürüyecekler”  M/241b, algaylar anlar “alacaklar”  M/252b, kazma aylar “kazmayacaklar”  M/405a, bilme eyler “bilmeyecekler”  M/236b, yitme eyler “yetmeyecekler”  M/241b (Toparlı, 1992:128).

Codex Cumanicus’ta da -GAy, -KAY ekleri kullanılarak yapılan  okluk 3.  ahıs  ekimi Meml k Kıpçak Türkçesi metinlerindeki kullanımla benzerlik göstermektedir: ma lagaylar “anlayacaklar” CC/65a,   itkeyler “i itecekler” CC/1b (Argunşah Güner, 2015:105).

2.6.1.5.2. -sAr

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde kullanılan, Harezmi-Altınordu Türkçesinde Muhabbetname ve Hüsrev    irin’de birkaç örneğine rastlanan, Meml k Kıpçak Türkçesi metinlerinde Gülistan Tercümesi’nde (alısar, bolusar, kaytarmayısar, keliser,  liser) geçen ve TZ’de Oğuz Türkçesi olduğu belirtilen (kelesermen, keleserbiz) -IsAr gelecek zaman kip eki, -sAr biçimiyle yalnız Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılmıştır. -GAy gelecek zaman ekine göre daha nadir kullanılmıştır.

-IsAr ekinin ba taki ünlüsünün d  m   biçimiyle yalnız Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılması dikkat çekici bir özelliktir. Oğuz Türkçesine ait bu ekin Harezmi-Altınordu döneminden Ermeni Harfli Türkçesi döneminde bırakıldığı d  n lebilir (Argunşah, 2015:96).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde tespit edilen -sAr eki ile gerçekleştirilen çekimlerin örnekleri  u şekildedir:

2.6.1.5.2.1. Teklik 1.  ahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -sAr eki kullanılarak meydana getirilen gelecek zaman kipi teklik 1.  ahıs  ekimi örneklerini  u şekilde sıralayabiliriz: titr  s rmen “korkaca ım” KZ/49b, o  sarmeren “geleceğim” KZ/51b, tapulm sarmeren “ibadet etmeyece im” KZ/80b, ets rmen “yapacağım” KZ/117b, bers rmen “vereceğim” KZ/117b, k rmis rmen “g rmeyece im” KZ/226a,  vr ts rmen “  retece im” KZ/280a.

2.6.1.5.2.2. Teklik 2.  ahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -sAr eki kullanılarak meydana getirilen gelecek zaman kipi teklik 2.  ahıs  ekimi örneklerini şunlardır: y  hsarsen “yiyeceksin” KZ/153b, a  sarsen “anacaksın” KZ/305b, bers rsen “vereceksin” TB/163b, bolsarsen “olacaksın” TB/164b, barsar s n “gideceksin” AB/43.

2.6.1.5.2.3. Teklik 3.  ahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -sAr eki kullanılarak meydana getirilen gelecek zaman kipi teklik 3.  ahıs çekimine  u örneklerde rastlanılmıştır: h ym sar “koymayacak” KZ/23b,

bolsar “olacak” TB/151b, aytsar “söyleyecek” TB/153a, ölsär “ölçecek” TB/153a, bersär “verecek” TB/153a, körmisär “görmeyecek” TB/157a, kelsär “gelecek” TB/165b, alsar “alacak” TB/170b.

2.6.1.5.2.4. Çokluk 1. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -sAr eki kullanılarak gelecek zaman kipi çokluk 3. şahıs çekimi meydana getirilmiştir: ölsärbiz “öleceğiz” TB/172a, tursärbiz “duracağız” TB/125b.

2.6.1.5.2.5. Çokluk 2. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -sAr eki kullanılarak meydana getirilen gelecek zaman kipi çokluk 2. şahıs çekimine bir örnekte rastlamaktayız: bersärsiz “vereceksiniz” TB/163b.

2.6.1.5.2.6. Çokluk 3. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -sAr eki kullanılarak meydana getirilen gelecek zaman kipi çokluk 3. şahıs çekimi örneklerini şu şekilde sıralayabiliriz: turmisarlar “durmayacaklar” KZ/2a, yapsarlar “yapacaklar” KZ/65b, uyalmisarlar “benzemeyecekler, uymayacaklar” KZ/75b, toysarlar “doyacaklar” KZ/75b, eksilsärlär “eksilecekler” KZ/75b, tüssärlär “düşecekler” KZ/97a, berilsärlär “verilecekler” KZ/99b, külsärlär “gülecekler” KZ/105b, açihşarlar “açacaklar” KZ/121b, kezsärlär “gezecekler” KZ/121b, tapulmisarlar “inanmayacaklar” KZ/123a, sövünsärlär “sevinecekler” KZ/131a, hüllänsärlär “kullanacaklar” KZ/135b, körmisärlär “görmeyecekler” KZ/190a, opransarlar “ortadan kaldıracaklar” KZ/213a, sözläsärlär “anlaşacaklar, konuşacaklar” KZ/275b-AB/59, bolsarlar “olacaklar” TB/151b, tursarlar “duracaklar” TB/164a, alsarlar “alacaklar” TB/164a, işitsärlär “duyacaklar” TB/164a, etsärlär “yapacaklar” TB/167a, aytsarlar “söyleyecekler” TB/178a-AH/178a, tanisarlar “tanıyacaklar” TB/211b.

2.6.1.5.3. -AsI

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde yaygın olarak kullanılmayan bir gelecek zaman kip ekidir. Codex Cumanicus’ta kullanımına rastlamadığımız ek; Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metni olan Töre Bitigi’nde sınırlı sayıda örnekte kullanılmıştır. Töre Bitigi metninde ekin teklik 1. şahıs ve teklik 3. şahıs çekimi mevcuttur.

2.6.1.5.3.1. Teklik 1. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -AsI eki kullanılarak gelecek zaman teklik 1. şahıs çekimi yapılan bir kelime tespit edilmiştir: barasïmen “varacağım” TB/152a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de çok sık kullanılan bir gelecek zaman kip eki değildir. Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -AsI eki kullanılarak meydana getirilen gelecek zaman kipi teklik 1. şahıs çekimine şu kelimelerde rastlanılmıştır: alası mén “alacağım” TZ/47a, kélesi mén “geleceğim” TZ/54b, kétesi mén “gideceğim” TZ/72a (Güner, 2020:245).

2.6.1.5.3.2. Teklik 2. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -AsI ekiyle yapılan gelecek zaman kipi teklik 2. şahıs çekimine rastlanılmamıştır.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de gelecek zaman kipi teklik 2. şahıs çekimine sınırlı sayıda örnekte rastlıyoruz: alası sên “alacaksın” TZ/47a, kélesi sên “geleceksin” TZ/54b (Güner, 2020:245).

2.6.1.5.3.3. Teklik 3. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde bir kelimedede -AsI ekiyle yapılan gelecek zaman kipi teklik 3. şahıs çekimi tespit edilmiştir: tiyäsidir “çok olacaktır” TB/153b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -AsI ekiyle yapılan gelecek zaman kipi teklik 3. şahıs çekimi şu kelimelerde tespit edilmiştir: kilesi hâl “gelecek durum” İM (Toparlı, 1992:135), keyesi “giyecek” Kİ (Özyetgin, 2001:86), kelesi yıl “gelecek yıl” KK (Toparlı, Çögenli ve Yanık 1999:45b-3).

2.6.1.5.3.4. Çokluk 1. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -AsI ekiyle yapılan gelecek zaman kipi çokluk 1. şahıs çekimine rastlanılmamıştır.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -AsI ekiyle yapılan gelecek zaman kipi çokluk 1. şahıs çekimine sınırlı sayıda örnekte rastlıyoruz: alası biz “alacağız” TZ/47a, kélesi biz “geleceğiz” TZ/54b, olası biz “olacağız” TZ/72a (Güner, 2020:246).

2.6.1.5.3.5. Çokluk 2. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -AsI ekiyle yapılan gelecek zaman kipi çokluk 2. şahıs çekimine rastlanılmamıştır.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -AsI ekiyle yapılan gelecek zaman kipi çokluk 2. şahıs çekimine sınırlı sayıda örnekte rastlıyoruz: alası siz “alacaksınız” TZ/47a, kélesi siz “geleceksiniz” TZ/54b (Güner, 2020:246).

2.6.1.5.3.6. Çokluk 3. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -AsI ekiyle yapılan gelecek zaman kipi çokluk 3. şahıs çekimine rastlanılmamıştır.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -AsI ekiyle yapılan gelecek zaman kipi çokluk 2. şahıs çekimi şu örneklerde tespit edilmiştir: alasılar “alacaklar” TZ/47a, kélesiler “gelecekler” TZ/54b (Güner, 2020:246).

2.6.1.5.4. -mAhtır

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde sınırlı sayıda örnekte karşımıza çıkan -mAhtır’ın mastar eki üzerine gelen turur yardımcı eyleminin ekleşmesi yoluyla meydana geldiği kanaatini taşımaktayız.

Kasapoğlu Çengel, bu ekin Kıpçak Türkçesinin çağdaş yazı dillerinde görülen ve iyi niyet bildiren aynı zamanda gelecek zaman eki olan -mağ/-māk ile ilişkilendirmektedir. Dolayısıyla ekin işlevleri arasında iyi niyet ifadesinin baskın olduğunu dile getirmektedir (Kasapoğlu Çengel, 2012:56). İncelediğimiz metinlerde tespit ettiğimiz aşağıdaki örneklerde ekin gelecek zaman işlevinde kullanıldığını görmekteyiz:

2.6.1.5.4.1. Teklik 1. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -mAhtır ekinin gelecek zaman kipi teklik 1. şahıs çekimine rastlanılmamıştır.

2.6.1.5.4.2. Teklik 2. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -mAhtır ekinin gelecek zaman kipi teklik 2. şahıs çekimine rastlanılmamıştır.

2.6.1.5.4.3. Teklik 3. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -mAhtır ekinin gelecek zaman kipi teklik 3. şahıs çekimi sınırlı sayıda örnekte karşımıza çıkıyor: toğmahtır “doğacaktır” KZ/42a, bolmahtır “olacaktır” KZ/72a, kelmähtır “gelecektir” KZ/144a.

2.6.1.5.4.4. Çokluk 1. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -mAhtır ekinin gelecek zaman kipi çokluk 1. şahıs çekimine rastlanılmamıştır.

2.6.1.5.4.5. Çokluk 2. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -mAhtır ekinin gelecek zaman kipi çokluk 2. şahıs çekimine rastlanılmamıştır.

2.6.1.5.4.6. Çokluk 3. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -mAhtır ekinin gelecek zaman kipi çokluk 3. şahıs çekimi bir örnekte karşımıza çıkıyor: turmahtırlar “duracaklardır” TB/151b.

2.6.1.5.5. -AçAK

-AçAK gelecek zaman kip eki Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus'ta kullanılmamıştır. Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ise çok sık olmamakla beraber kullanılmıştır. Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinden olan TZ'de, yazar -AçAK gelecek zaman kip ekini “Türkmenge” şeklinde not düşerek vermiştir (Khairullah, 2015:48):

2.6.1.5.5.1. Teklik 1. Şahıs

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerde bir örnekte -AçAK gelecek zaman kipi teklik 1. şahıs çekimine rastlamaktayız: keleşek men “geleceğim” TZ/54b (Khairullah, 2015:48).

2.6.1.5.5.2. Teklik 2. Şahıs

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -AçAK ekinin gelecek zaman kipi teklik 2. şahıs çekimine rastlanılmamıştır.

2.6.1.5.5.3. Teklik 3. Şahıs

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerde iki örnekte gelecek zaman kipi teklik 3. şahıs çekimine rastlamaktayız: alaçak “alacak” TZ/47a, turacak “kalkacak” TZ/66a (Khairullah, 2015:48).

2.6.1.5.5.4. Çokluk 1. Şahıs

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerde bir örnekte gelecek zaman kipi çokluk 1. şahıs çekimine rastlamaktayız: keleşek biz “geleceğiz” TZ/66a (Khairullah, 2015:48).

2.6.1.5.5.5. Çokluk 2. Şahıs

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -AçAK ekinin gelecek zaman kipi çokluk 2. şahıs çekimine rastlanılmamıştır.

2.6.1.5.5.6. Çokluk 3. Şahıs

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -AçAK ekinin gelecek zaman kipi çokluk 3. şahıs çekimine rastlanılmamıştır.

2.6.1.5.6. -IsAr, -UsAr

-IsAr, -UsAr gelecek zaman kip eki Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus'ta kullanılmamıştır. Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinden olan Gülistan Tercümesinde az sayıda örnekte -IsAr, -UsAr gelecek zaman kip eki kullanılmıştır.

2.6.1.5.6.1. Teklik 1. Şahıs

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -IsAr, -UsAr ekinin gelecek zaman kipi teklik 1. şahıs çekimine rastlanılmamıştır.

2.6.1.5.6.2. Teklik 2. Şahıs

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -IsAr, -UsAr ekinin gelecek zaman kipi teklik 2. şahıs çekimine rastlanılmamıştır.

2.6.1.5.6.3. Teklik 3. Şahıs

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerde gelecek zaman kipi teklik 3. şahıs çekimine rastlamaktayız: alusar “alacaklar” GT/148a, bolusar – bolısar “olacak” GT/3a-148a, kaytarmayısar “geri döndürmeyecek” GT/124a, kéliser “gelecek” GT/46a, öliser “ölecek” GT/106a (Güner, 2020:246).

2.6.1.5.6.4. Çokluk 1. Şahıs

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -IsAr, -UsAr ekinin gelecek zaman kipi çokluk 1. şahıs çekimine rastlanılmamıştır.

2.6.1.5.6.5. Çokluk 2. Şahıs

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -IsAr, -UsAr ekinin gelecek zaman kipi çokluk 2. şahıs çekimine rastlanılmamıştır.

2.6.1.5.6.6. Çokluk 3. Şahıs

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -IsAr, -UsAr ekinin gelecek zaman kipi çokluk 3. şahıs çekimine rastlanılmamıştır.

2.6.2. Tasarlama Kipleri

2.6.2.1. Emir Kipi

Emir kipi, fiilin işaret ettiği eylemin istek, rica, temenni ve emir ifade ettiği kiptir. Emir kipi çekiminde fiil kök ve gövdelerine getirilen kip eki, aynı zamanda kişi ekini de karşıladığı için diğer kip çekimlerinin aksine çekim esnasında kişi eklerine ihtiyaç duyulmaz.

Emir kipinin birinci teklik ve birinci çokluk şahıs çekimleriyle ilgili olarak Türkoloji dünyasında farklı görüşler ortaya konulmuştur. Bu iki çekimi Muharrem Ergin emir kipi kabul ederken, Tahsin Banguoğlu kişinin kendi kendine emir veremeyeceği gerekçesiyle istek kipi olarak kabul etmişlerdir (Ercilasun, 2007:364-370).

Biz de bu çalışmamızda teklik 1. şahıs ile çokluk 1. şahıs çekimlerini emir-istek kipi kabul ederek incelediğimiz metinlerden hareketlerle açıklama ve örneklendirmelerde bulunduk.

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde emir kipinin şahıslara göre çekiminde kullanılan ekler tablodaki gibidir:

Tablo 12. Emir kipi ekleri

Şahıs	Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi	Memlük Kıpçak Türkçesi	Codex Cumanicus
Teklik 1. Şahıs	-yım/-yim, -ıyım/-iyim	-AyIm, -GAyIm	-AyIm, -geyim
Teklik 2. Şahıs	-GIn, -KIn	-GIl, -KIl, -GUl, -GIn	-GIl, -KIl, -hıl
Teklik 3. Şahıs	-sUn, -sIn	-sUn, -sIn	-sUn, -sIn
Çokluk 1. Şahıs	-Allh, -Ilh, -AyIh	-Allm, -GAllm, -IlK, -Ilh, -AllK	-Allm, -Ilm, -lUm, -Ilh, -All, -IlK, -lUK
Çokluk 2. Şahıs	-hIz, -hUz	-Ih, -Uh, -hIz, -hUz	-hIz, -hUz, -hIAr
Çokluk 3. Şahıs	-sInlAr -sUnlAr	-sInlAr -sUnlAr	-sInlAr -sUnlAr

2.6.2.1.1. Teklik 1. Şahıs

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde emir kipinin teklik 1. şahıs çekimi -AyIn, -AyIm, ve -GayIm ekleriyle meydana getirilmiştir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde emir kipi teklik 1. şahıs çekimi, ünlüyle biten fiillerden sonra -yım/-yim; ünsüzle biten fiillerden sonra -ıyım/-iyim (< ayım / -eyim) ekleriyle meydana getirmektedir. Ünsüzle biten fiillerde ekin ön sesi olan a/e; ünlüyle biten fiillerde ise fiil tabanının son sesi a/e; ekin bünyesindeki /y/ sesinin etkisiyle daralarak ı/i'ye gelişir (Kasapoğlu Çengel, 2012:55).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde tespit ettiğimiz emir kipi teklik 1. şahıs çekimi örneklerinden bazıları şu şekildedir: hıl ayt kay biy inä, yeber meni, keräkimä kendimniñ barıyım “kul, beyine: bırak beni, kendi ihtiyacımı göreyim” TB/200b, men aytıyım, da siz övräniñiz “ben anlatayım siz öğreniniz” TB/168a, keltir alnıma, ki köriyim “getir yanıma ki göreyim” TB/175b, men sahlıyım yolun Eyämizniñ da hürsüzliñ etmiyim Teñrimä benim “Rabbimizin yolunda ben saklayayım hırsızlık yapmayayım” KZ/29a, bunun üçün tapunıyım saña “bunun için tapınayım sana” KZ/31b, keliñiz, oğlanlarım, da işitiñiz maña, da horhusun Eyämizniñ övrätiyim sizgä “geliniz, benim oğullarım ve işittiniz beni ve Tanrımızın korkusunu size öğreteceğim” KZ/62a, çöväriyim yüzümnü benim “benim yüzümü çevireyim” KZ/72a, töräsizlikimni aytıyım “kanunsuzluğumu söyleyeyim” KZ/78b, saña tanıñlıñ beriyim “sana tanıklık yapayım” KZ/101b, ne etiym añar? “ne yapayım onlara” AH/176b, ne klärsen, saña beriyim “ne istersen vereyim” AH/179a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -AyIm, -GAYIm ekleri emir kipi teklik 1. şahıs çekimlerinde kullanılmıştır: kılایم “yapayım” İM/8a, bireyim “vereyim” İM/8a, ayıtayım “söyleyeyim” İM/19a, secde kılایم “secde edeyim” İM/20b, keltüreyim “getireyim” İM/46a, yāri bireyim “yardım edeyim” İM/21b (Kapdan, 2014:381). alایم “alayım” TZ/51a, almayayım “almayayım” TZ/51b, keleyim “geleyim” TZ/72b (Khairullah, 2015:49). çıkarayım “çıkarayım” MG/65a, kileyim “geleyim” GT/92b, barayım “vereyim” GT/58b, kılایم “yapayım” GT/99a, ayıtayım “söyleyeyim” GT/22b (Mohammed 2018:252). bargayım “gideyim” Kİ/153, dégeyim “diyeyim” GT/55a, kélmegeyim “gelmeyeyim” Kİ/164, tilegeyim “isteyeyim” GT/135a (Güner, 2020:249).

Codex Cumanicus’ta emir kipi teklik 1. şahıs çekimi için -AyIm eki yaygın biçimde kullanılmıştır. Ünlü ile biten fiillerden sonra -yIm ayrıca bir örnekte -geyim ekinin kullanıldığını görebiliyoruz: anlayım “anlayayım” CC/65a, barayım “varayım” CC/81a, bëreyim “vereyim” CC/11a, tērgeyim “araştırayım” CC/81b (Argunşah Güner, 2015:105).

2.6.2.1.2. Teklik 2. Şahıs

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde emir kipi teklik 2. şahıs çekimi, fiil kök ve gövdelerine -GIl, -KIl, -Gul, -GIn, -GUn, -KIn eklerinin getirilmesiyle ve eksiz olarak meydana getirilir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde emir kipi teklik 2. şahıs çekimi eksiz olarak ve -GIn, -KIn ekleri kullanılarak meydana getirilmiştir. Çekimin olumsuz şekli -mA eki kullanılarak meydana getirilmiştir. Eksiz olarak yapılan çekim ile ilgili incelediğimiz metinlerde geçen örneklerin bir kısmı şu şekildedir: övrät “öğret” KZ/44b, küt “bekle” KZ/52a, ayt “söyle” KZ/64a, sor “sor” KZ/70a, biyanma “beğenme” KZ/158b, töz “güven” KZ/76a, yöpsün “kabul et” KZ/260b-AH/177a, terga “araştır” KZ/291a, tüyma “engelleme” KZ/291b, sına “dene” KZ/291a, bol “bul” TB/165b, tur “dur” TB/169a, kel “gel” TB/171b, inan “inan” TB/172a, kör “gör” TB/176b, işitmä “işitme, duyma” TB/196a, kes “kes” TB/197b, ant içmä “yemin etme” AH/176b, horlma “korkma” AH/176b, süvünmä “sevinme” AH/176b, alma “alma” AH/176b, ber “ver” AH/177b, bermä “verme” AH/177a, söv “sev” AH/177b, hulaḥ hoy “kulak ver” AH/177b, kirmä “girme” AH/178a, keçikmä “gecikme” AH/178a, k’el “gel” AB/9, huthar “kurtar, koru” AB/9.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde emir kipinin teklik 2. şahıs ekli çekimi -GIn ve -KIn ekleriyle meydana getirilmiştir: hulaḥ hoygîn “kulak ver” KZ/7b, biyik bolgîn “büyük ol” KZ/11a, unutmagin “unutma” KZ/17b, yirah bolmagîn “uzak olma” KZ/40a, etmagîn “yapma” KZ/40b, yol körgüzgin “yol göster” KZ/45b, aḡgin “An” KZ/45b, tözgin “güven” KZ/51b, aytkîn “söyle” KZ/65b, bahkîn “bak” KZ/79b, bermägin “verme” KZ/291b, bolmagîn “olma” AB/51, çılharmagin “çıkarma” AB/58, aytmagin “söyleme” TB/175b-AH/175b, sövünmāgin “sevinme” TB/197a, algîn “al” TB/198b, unutmagin “unutma” TB/211b, çihargîn “çıkart” AH/177a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde emir kipi teklik 2. şahıs çekimi eksiz olarak ve -GIl, -KIl, -Gul, -GIn ekleri kullanılarak meydana getirilmiştir.

Eksiz çekim ile ilgili olarak Memlûk Kıpçak Türkçesi eserlerinden biri olan Et-Tuhfetü’z-Zekiyye adlı eserde verilen bilgiler ilgi çekicidir. Eserde teklik 2. şahıs çekiminin eksiz olduğu ancak pekiştirme amacıyla bazı durumlarda -GIn ekinin kullanıldığı belirtilmiştir (Argunşah, 2015:101-102). Eksiz çekim ile alakalı olarak Memlûk Kıpçak Türkçesi sahası eserlerinden bir diğeri olan Kavânînü’l-Küllîyye’de de emir kipi teklik 2. şahıs çekimlerinin eksiz olduğu, ekli çekimlerin ise pekiştirme amacıyla yapıldığı ifade edilmiştir (Toparlı, vd. 1999:8-9).

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan eksiz emir kipi teklik 2. şahıs çekimi örneklerinden bazılarını şöyle sıralayabiliriz: bak “bak” İM/122a, bul “bul” İM/44a, koy “koy” İM/21b, otur “otur” İM/446b, sakla “sakla” İM/44a, tur “dur” İM/451a, vahhâr ayle “geciktir” İM/10a, keltür “getir” İM/20b, kil “gel” İM/13a (Kapdan, 2014:382). kıl “yap” GT/146b, tur “dur” GT/177b, at “fırlat” GT/169b, bol “ol” GT/9b, işit “duy” GT/14a, yarlığa “bağışla” GT/178b, bağışla “bağışla” GT/81a, keltür “getir” KE/172b (Mohammad, 2018:253-254).

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde emir kipi teklik 2. şahıs çekimi -GII, -KII, -GUI, -GIn ekleriyle de meydana getirilmiştir. Sınırlı sayıda da olsa bu ekler bazı durumlarda şahıs zamiriyle beraber kullanılmıştır: yigil “ye” İM/20b, digil “söyle” İM/52a, keydürgil “giydir” İM/179b, ötkil “affet” İM/295b, keskil “kes” İM/13a, öğretkil “öğret” İM/65b, öltürgil “öldür” İM/240a, bağıl sen “bak” İM/25a, bargıl sen “git” İM/80a (Kapdan, 2014:382). bağıl “bak” İM/220b, namaz kılğıl “namaz kıl” İM/18b, aytkıl “söyle” GT/42, tutkıl “tut” GT/66a, alğıl “al” MG/65a (Mohammad, 2018:255). kélğil “gel” TZ/72a, kétkin “git” TZ/64b, kétmekin “gitme” TZ/64b, yatkın “yat” TZ/50b (Güner, 2020:251).

Codex Cumanicus’ta emir kipi teklik 2. şahıs çekimi -GII, -KII ekleriyle meydana getirilmiştir. Metinde sayısı az olmakla beraber k > h değişimi sonucunda ortaya çıktığını düşündüğümüz -hıl eki de aynı görevde kullanılmıştır: açkıl “aç” CC/4a, ağırlagıl “hürmet et” CC/14b, avurlagıl “ağırla” CC/66b, alğıl “al” CC/61b, alışkıl “alış” CC/7a, aythıl “söyle” CC/63a, başlagıl “başla” CC/15a, boşathıl “bağışla” CC/61b, covap bérğil “cevap ver” CC/24b, inangıl “inan” CC/7a, kaytargıl “dön” CC/59a, koygıl “koy” CC/9a, köndergil “düzelt” CC/66a, kuçkıl “kucakla” CC/4a (Argunşah Güner, 2015:106).

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinleri arasındaki önemli farklardan biri emir kipi teklik 2. şahıs çekimi ile ilgilidir. Et-Tuhfetü’z-Zekiyye adlı eserde yazar emir kipi teklik 2. şahıs çekimini anlatırken pekiştirme amacıyla -GIn ekinin kullanıldığını dile getirerek şunları söylemektedir: *“pekiştiren eklerin –kıl ve –kil olduğunu söyleyene değer verme. Çünkü bu ekler, Türk diline başka dillerden girmiştir. Türkçeyi bilmeyenler tarafından Türkçeye getirilmiştir. Anla!”* Yazar, burada ekle ilgili olarak ciddi bir uyarıda bulunuyor. Bu uyarıdan da anlaşılacağı üzere tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde emir kipi teklik 2. şahıs çekiminde kullanılan ve pekiştirme eki olarak da adlandırılabilen ek -GIn’dır. Yazarın uyarısından çıkardığımız sonuca göre -GII eki Kıpçak Türkçesini bilmeyenler tarafından bu yazı diline sokulmuştur (Argunşah Güner, 2015:106). Emir kipinin teklik 2. şahıs çekimi Köktürkçeden itibaren eksiz veya -GII ekiyle meydana getirilmiştir. Harezmi-Altınordu, Kıpçak ve Çağatay sahalarında -GII ekine nazaran daha az bir kullanımla -GIn biçimi de bu çekimi elde etmek için kullanılmıştır. Hatta Kıpçak grubu çağdaş lehçelerinde -GII ve -GIn eklerinin birlikte kullanımı devam etmektedir (Argunşah, 2015:101).

Tarihî Kıpçak Türkçesi dönemini incelediğimiz zaman özellikle Et-Tuhfetü’z-Zekiyye adlı eserin yazarının bahsettiği -GIn ekini düzenli olarak kullanan metinlerin Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi dönemine ait olduğunu yukarıda verdiğimiz örneklerden çıkarabiliriz. Bu durum da Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi dönemini Memlûk Türkçesi döneminden ve Codex Cumanicus’tan ayırmaktadır.

2.6.2.1.3. Teklik 3. Şahıs

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde emir kipi teklik 3. şahıs eki olarak -sUn, -sIn kullanılmıştır. Çekimin olumsuz şekli -mA ekiyle meydana getirilmiştir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde emir kipi teklik 3. şahıs çekiminin tespit edildiği bazı kelimeler şunlardır: tügällänsin “tamamlansın” KZ/10a, xaytsin “dönsün” KZ/10b, ensin “insin” KZ/10b, küçäymäsin “ümitlenmesin” KZ/14a, huvatlanmasin “güçlenmesin” KZ/15b, biyiklänsin “yücelsin” KZ/16a, singalasın “kırılsın” KZ/16a, uzatmasin “devam etmesin, sürdürmesin” KZ/16a, teşkirilsin “değiştirilsin” KZ/16b, bermäsin “vermesin” KZ/22a, çihšin “çıksın” KZ/22b, bolsun “olsun” KZ/58a, tözsün “güvensin” KZ/60b, sözlämäsin “konuşmasın” KZ/62a, haytsin “dönsün” KZ/64b, kelmäsin “gelmesin” KZ/69b-AH/177b, övränsin “öğrensın” TB/152a, etsin “yapsın” TB/153b-AH/179b, bahmasın “bakmasın” TB/153b, övrätsin “öğretsın” TB/161b, aşahlansın “eğilsin” AB/10, kirsın “girsın” AB/10, yétişsin “yetişsin” AB/14.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan emir kipi teklik 3. şahıs çekimi, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki çekim ile benzerlik göstermektedir: abdest alsun “abdest alsın” İM/87a, bağlasun “bağlasın” İM/129a, bilsün “bilsin” İM/4a, birsün “versin” İM/20a, hoşnut bolsun “hoşnut olsun” İM/8b, çıksun “çıksın” İM/471b, içsün “içsin” İM/255a, şart kılsun “şart kılsın” İM/402a, gayrlansun “değiştirilsin” İM/106a (Kapdan, 2014:383). kilmesin “gelmesin” GT/50b, bolsun “olsun” MG/97a, yitişsin “yetişsin” MG/24b, kılsın “yapsın” İM/370b, yisin “yesin” GT/83b (Mohammad, 2018:258-259).

Emir kipinin teklik 3. şahıs çekimi Codex Cumanicus’ta da -sIn, -sUn ekleriyle meydana getirilmiştir: Alğışlı bolsun “mübarek olsun” CC/63b, aqlasun “anlasın” CC/65a, bolsun “olsun” CC/15a, boluşsun “yardım etsin” CC/62a, eşitsün “işitsin” CC/1b, tabunsın “tapınsın” CC/74a, têtsin “ulaşsın” CC/76a, tolsun “dolsun” CC/74a, yalbarsın “yalvarsın” CC/72b, yarlıgasın “bağışlasın” CC/61a (Argunşah Güner, 2015:106).

2.6.2.1.4. Çokluk 1. Şahıs

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde emir kipinin çokluk 1. şahıs çekimi için -AlIm, -GAlIm, -AlIK, -AlIh, -lIK, -lIh -AlI, -AyIh ekleri kullanılmıştır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde emir kipi çokluk 1. şahıs çekimi için daha çok -AlIh, -lIh, -AyIh ekleri kullanılmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan eklerden biri olan -AlIh’nın çağdaş Kıpçak yazı dillerinden Kazak, Kıpçak ve Tatar Türkçeleri ile benzer kullanışları mevcuttur (Öner, 1998:185).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan emir kipi çokluk 1. şahıs örneklerinden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz: yuĥlālĭh “uyuyalım” KZ/6a, ulu etālĭh “yüceltelim” KZ/18a, Söväñālĭh “Sevinelim” KZ/36a, alġĭşlālĭh “dua edelim” KZ/38a, tapunalĭh “tapınalım” KZ/156a, süväñiyĭh “sevinelim” KZ/201b, fārah bolālĭh “ferah olalım” KZ/248a, kirālĭh “girelim” KZ/278b, berālĭh “verelim” TB/150a, aytālĭh “söyleyelim” TB/154b, yalbarālĭh “yalvaralım” TB/172a.

İncelediğimiz Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde, tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde emir kipi çokluk 1. şahıs çekimi için kullanılan -AlIm, -GAlIm, -AlI ve -AlIK ekleri kullanılmamıştır.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde, emir kipi çokluk 1. şahıs çekimi için çoğunlukla -AlIm, -GAlIm, -lIK, -lIh, -AlIK ekleri kullanılmıştır: alalım “alalım” TZ/51a, içelim “içelim” KK/8a, izdelim “isteyelim” GT/133a, kélelim “gelelim” TZ/72b, kételim “gidelim” GT/136b, kılmayalım “yapmayalım” MG/85a, kirelim “girelim” MG/60b, kélmegelim “gelmeyelim” Kİ/164, alalık “alalım” TZ/51a, kélelik “gelelim” KK/8a, yélik “yiyelim” KK/8a (Güner, 2020:253-254).

Codex Cumanicus’ta emir kipi çokluk 1. şahıs çekimi tıpkı Memlûk Kıpçak Türkçesi ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde olduğu gibi birden çok ekle meydana getirilmiştir: -

Allm, -llm, -lUm, -llq, -All, -llK, -lUK: aytalım “söyleyelim” CC/69a, övelim “övelim” CC/73a, turalım “yaşayalım” CC/69a, aqlalum “anlayalım” CC/65a, aqlalıq “anlayalım” CC/65a, dëgelim “diyelim” CC/73a, arınalı “arınalım” CC/75b, baralı “ulaşalım” CC/75b, mineli “çıkalım” CC/75b, öveli “övelim” CC/76a, sövüneli “sevinelim” CC/76a, yuvunalı “yıkanalım” CC/75b, ağırlalık “ağırlayalım” CC/61b (Argunşah Güner, 2015:107).

2.6.2.1.5. Çokluk 2. Şahıs

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde emir kipi çokluk 2. şahıs çekimi -q, -qIz, -qUz, ve -qlAr ekleri kullanılarak meydana getirilmiştir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde emir kipi çokluk 2. şahıs çekimi için -qIz, -qUz ekleri kullanılmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan emir kipi çokluk 2. Şahıs çekimi örneklerinden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz: ögütläniqiz “öğüt alınız” KZ/2b, xulluq etiñiz “kulluk ediniz” KZ/2b, eskä alñiz “akılda tutunuz” KZ/3b, öcäşläniz “kızınız” KZ/4b, aytiñiz “söyleyiniz” KZ/14a, xuvatlaniz “kuvvetleniniz” KZ/58a, alñiz “alınız” KZ/62a, keliñiz “geliniz” KZ/62a-TB/153a, yüzüñiz “yüzünüz” KZ/62a, xorhuñuz “korkunuz” KZ/62a, körüñiz “görünüz” KZ/63b, yürüñiz “yürüyünüz” KZ/96a, boluñuz “bulunuz” KZ/97b-AB/44-TB/169b, töküñiz “dökünüz” KZ/126a, sunuñuz “sununuz” KZ/158a, ögünüñiz “övinünüz” AB/44, sövünüñiz “sevininiz” AB/44, beriñiz “veriniz” AH/175a-TB/166b, kesiz “kesiniz” AH/178b, işitiñiz “duyunuz” TB/150a, yargu etiñiz “hüküm veriniz” TB/152b, ketiñiz “gidiniz” TB/153a, yazitiñiz “yazınız” TB/167b, övräniñiz “öğreniniz” TB/168a, hiliçtan keçiriz “kılıçtan geçiriniz” 168b, yediriñiz “yediriniz” TB/181b.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde emir kipi çokluk 2. şahıs çekimi için -Iq, -Uq, -qIz, -qUz ekleri kullanılmıştır: açiq “açın” İM/269b, baqıq “bakın” İM/269b, biriñ “verin” İM/38a, biriñ “verin” İM/231a, boluñ “olun” İM/83b, kılıñ “kılın, yapın” İM/29b, keltürüñ “getirin” İM/75a, öltürüşüñ “birbirinizi öldürün” İM/69a, sunuñ “itaat edin” İM/28a (Kapdan, 2014:385). alıñiz “alınız” BM/21a, atuñuz “atınız” İN/6r, biliñiz “biliniz” İM/263b, çıziñiz “yazınız” TA/48a, çızmañiz “yazmayınız” TA/48a, duruñuz “durunuz” MS/17a, kélmeñiz “gelmeyiniz” Kİ/164, körüñiz “görünüz” GT/127a, olturniz “oturunuz” KK/6b, turuñuz “durunuz” Kİ/153, yéniz “yiyiniz” DM/23b (Güner, 2020:255-256).

Codex Cumanicus’ta emir kipi çokluk 2. şahıs çekimi için -qIz, -qUz ve -qlAr ekleri kullanılmıştır: aqlañiz “anlayınız” CC/65a, aytiñiz “söyleyiniz” CC/61a, baruñiz “gidiniz” CC/62b, biliñiz “biliniz” CC/62b, çöküñiz “çökünüz” CC/59a, keliñiz “geliniz” CC/61b, körüñiz “görünüz” CC/61b, sagınmañiz “sanmayınız” CC/61a, tanıñiz “tanıyınız” CC/63a, uyalmañiz “utanmayınız” CC/63a, ayırñiz “ayrınız” CC/59a, eşitiñiz “işitiniz” CC/1b (Argunşah Güner, 2015:107-108).

2.6.2.1.6. Çokluk 3. Şahıs

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde emir kipinin çokluk 3. şahıs çekimi -sInlAr ve -sUnlAr ekleri kullanılarak meydana getirilmiştir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde emir kipinin çokluk 3. şahıs çekimi için sInlAr ve -sUnlAr ekleri kullanılmıştır: uyalsınlar “utansınlar” KZ/8a, talaşsınlar “titresinler” KZ/8a, haytsınlar “dönsünler” KZ/8a, umsansınlar “güvensinler” KZ/14a, ağınsınlar “yükselsinler” KZ/44a, kirsinlar “girsinler” KZ/56a, sövünmäsınlar “sevinmesinler” KZ/66a, aytmäsınlar “söylemesinler” KZ/66a, kiysinlar “giysinler” KZ/66a, yansınlar “yansınlar” KZ/110a, bolsunlar “bulsunlar”

KZ/112b-TB/181a, tursunlar “dursunlar” KZ/113b, öpsünlär “bulsunlar” KZ/114a, tüşsünlär “düşsünlär” TB/162a, keltirsünlär “getirsünler” TB/167b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde emir kipi çokluk 3. şahıs çekimi daha çok yuvarlar ünlülü -sUnlAr ekiyle meydana getirilse de -sInlAr eki de kullanılmıştır: yumsunlar “yumsunlar” İM/83a, tekbir kılsunlar “tekbir getirsünler” İM/234a (Kapdan, 2014:386).

Codex Cumanicus’ta da emir kipi çokluk 3. şahıs çekimi, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki kullanımla benzerlik göstermektedir: anlasunlar “anlasınlar” CC/65a, yalbarsınlar “dua etsünler” CC/61a (Argunşah Güner, 2015:108).

2.6.2.2. İstek Kipi

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde doğrudan doğruya istek kipini ifade etmek amacıyla kullanılmış bir yapı mevcut değildir. Metinlerde genellikle emir kipi ekleri istek ifade etmek amacıyla da kullanılmıştır. Bununla beraber sınırlı sayıda örnekte -A ekinin de istek ifade etmek amacıyla kullanıldığı görülmüştür.

İncelediğimiz Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde doğrudan doğruya istek kipini karşılayan bir ek kullanılmamıştır. Codex Cumanicus’ta da doğrudan doğruya istek kipini ifade eden bir örneğe rastlamamaktayız. Fakat çok nadiren de olsa -A eki istek kipini ifade etmiştir.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde sınırlı sayıda örnekte ve özellikle teklik 3. şahıs çekiminde -A eki istek kipini ifade etmek amacıyla kullanılmıştır.

2.6.2.2.1. Teklik 1. Şahıs

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde istek kipi teklik 1. şahıs çekimi şu şekilde gerçekleştirilmiştir: tutam “tutayım” İM/283a. (Güner, 2020:258).

2.6.2.2.2. Teklik 2. Şahıs

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde istek kipi teklik 2. şahıs çekimine rastlanmamıştır.

2.6.2.2.3. Teklik 3. Şahıs

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde istek kipi teklik 3. şahıs çekimi şu şekilde gerçekleştirilmiştir: aña “ana, hatırlaya” GT/178b, éyleye “yapa, ede” MS/17b, içmeye “içmeye” İM/321b, kéte “gide” GT/132a, közleye “gözleye” İN/23v, ola “ola, gerçekleşe” İM/285a (Güner, 2020:258).

2.6.2.2.4. Çokluk 1. Şahıs

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde istek kipi çokluk 1. şahıs çekimine rastlanmamıştır.

2.6.2.2.5. Çokluk 2. Şahıs

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde istek kipi çokluk 2. şahıs çekimi şu şekilde gerçekleştirilmiştir: Kire siz “giresiniz” MS/3b (Güner, 2020:258).

Codex Cumanicus’ta bir örnekte -A eki istek anlamıyla kullanılmıştır: tēyire “ulaştır” CC/72b (Argunşah Güner, 2015:108).

2.6.2.2.6. Çokluk 3. Şahıs

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde istek kipi çokluk 3. şahıs çekimine rastlanmamıştır.

2.6.2.3. Gereklilik Kipi

Gereklilik kipi, bir iş, oluş, hareket ya da tasarlanan bir eylemin gerekli olduğunun zaman anlamı olmaksızın ifade edildiği kiptir.

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde gereklilik kipi “-Ar, -sA, -mAK, -mAḥ kerek, -mAll, +GA tiyäsdir/tiyışlidir, -mAḥ keräk, -Gay keräk” yapı ve ekleriyle meydana getirilmiştir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde gereklilik kipi “-mAll, +GA tiyäsdir/tiyışlidir, -mAḥ keräk, -Gay keräk, tiyer, kerek+fiil+Gay” yapı ve ekleriyle meydana getirilmiştir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde gereklilik kipi meydana getirmek için kullanılan +GA tiyäsdir/tiyışlidir ve örnekleri az da olsa tiyer ek ve yapılarının kullanıldığı cümlede özne yönelme hâli ekini alır (Kasapoğlu Çengel, 2012:56).

Tarihî Kıpçak Türkçesi döneminde gereklilik kipinin dönemlere göre oluşumunu sağlayan ek/yapılar şu şekildedir:

Tablo 13. Gereklilik kipi ekleri

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi	Memlûk Kıpçak Türkçesi	Codex Cumanicus
+GA tiyäsdir/tiyışlidir, tiyer, -mAḥ keräk, -GAy keräk, -mAll, keräk+fiil+GAy, -Ar kerek	-mAK kerek, -Ar kerek, -sA kerek	-mAḥ kerek, -mA kerek, -mAGA kerek

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde +GA tiyäsdir/tiyışlidir, tiyer yapısının kullanımı şu şekildedir: toğrularga tiyişlidir algış “övgü doğrulara gereklidir” KZ/60a, şaḡa tiyişlidir algış “sana övgü gerekli” KZ/128b, tiyişlidir yargu bolmaga “karar verilmelidir” TB/150a, tiyişlidir maḡa yazmaga “benim yazmam gerekir” TB/152a, Tiyişlidir yargučığa “Yargıçın yapması gerekir” TB/153a, tiyişlidir töräçığa “kanunun yapması gerekir” TB/153b, tiyişlidir ant içmäge “yemin etmek gereklidir” TB/155b, tiyişlidir bilmäğä “bilmek gerekir” TB/160b, tiyişlidir tutmağa tutmak gerekir” TB /163b, tiyäsdir bermäğä buyruḡun “emri vermesi gerekli” TB/153a, tiyäsdir etmäğä “yapması gerekir” TB/153b, tiyäsdir bilmäğä “bilmesi gereklidir” TB/158a, aḡar tiyer ant içmege “onun ant içmesi gerekir” TB/26a.

Bu yapının olumsuzu tiy- fiiline -mas eki getirilerek yapılır: egär ki esirikliktä yoluḡsa, ki biri birin naḡis etkäy, törä buyurur, ki anıḡkibik iş naḡışlıḡnıḡ esiriktä etkän tiymäs boşatmaga, ani dā tözmäğä. “eğer sarhoşken (biriyle) karşılaşırsa ve birbirlerine zarar verseler, kanun şöyle buyuruyor ki bunun gibi zarar verenin sarhoşken yaptığı bu işi bağışlamak ve buna tahammül etmek gerekmez” TB/187b (Kasapoğlu Çengel, 2012:56).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde gereklilik kipi eki olarak kullanılan -mAḥ keräk, Töre Bitigi metninde diğer metinlere göre daha çok kullanılmıştır: baḡmaḡ keräk “bakmak gerek” TB/187b, tölämäḡ keräk “ödemek gerek” TB/187b, öḡütlämäḡ keräk “öğüt vermek gerek” TB/187b, bermäḡ keräk “vermek gerek” TB/188a, bolmaḡ keräk “olmak gerek” TB/188a, tapmaḡ keräk “inanmak gerek” TB/189b, tutulmaḡ keräk “tutulmak gerek” TB/189b, keltirmäḡ keräk “getirmek gerek” TB/189b, kesmäḡ keräk “kesmek gerek” TB/189b, basmaḡ keräk “basmak gerek” TB/189b.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde gereklilik kipi oluşturmak amacıyla kullanılan -GAY keräk yapısı bir örnekte karşımıza çıkmıştır: bolgay keräk “olması gerekir” TB/199b.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -mAlI eki sık olmamakla beraber gereklilik kipi oluşturmak amacıyla kullanılmıştır: toğmalidir “doğması gerekir” KZ/43b, bolmalı “olmalı” KZ/73b-KV/579a, işitmäli “işitmeli” KZ/102b, sövmäli “sevmeli” KZ/135b, kélmeli “gelmeli” AB/164.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleri içerisinde gereklilik kipi yapısı olarak kullanılan keräk+fiil+GAY daha çok Töre Bitigi metninde karşımıza çıkmaktadır: keräk körgäylär “görmeliler” TB/205b, keräk aytilgay “söylenmeli” TB/185b, keräk bergäylär “vermeliler” TB/186a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde gereklilik kipi oluşturmak için kullanılan yapılar şunlardır: -Ar kerek, -sA kerek, -mAK kerek.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde gereklilik kipi meydana getirmek için kullanılan eklerden biri olmasına rağmen yaygın olarak kullanılmamıştır: kider kérek “yaralamak gerek” MG/21b (Güner, 2020:265).

-mAK kerek gereklilik kipi yapısı Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde sıklıkla kullanılmıştır. Ekin, olumsuz şekli -mAs ile meydana getirilmiştir: elbette bilmek kerek satılmış nerseni “elbette satılan şeyi bilmek gerekir” İM/475a, eyle kerekmes bir kimersege “bir kişiye öylesi gerekmez” İM/27b, kerekmez bir kimersege tefsir kılğay her bir nerse kim kûr’en içinde turur “Kuran’ın içindeki her şeyi tefsir etmek gerekli değildir” İM/65b (Kapdan, 2014:408).

-Ar kerek, Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde gereklilik kipi meydana getirmek için kullanılan eklerden biri olmasına rağmen yaygın olarak kullanılmamıştır: kider kérek “yaralamak gerek” MG/21b (Güner, 2020:265).

-sA kerek, Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde gereklilik kipi meydana getirmek için kullanılan eklerden biridir: eyle kerek kim kâfir bolmasa “kafir olmaması gerekir” İM/7b, eyle gerek kim iki ilin yuğay “iki elini yıkamalı” İM/104a, eyle kerek kim abdest alğay “abdest almalı” İM/107b (Kapdan, 2014:409).

Codex Cumanicus metninde kullanılan gereklilik kipi yapıları şunlardır: -mAḥ kerek, -mA kerek ve -mAGA kérek (Argunşah Güner, 2015:109).

-mAḥ kerek, Codex Cumanicus’ta gereklilik kipi oluşturmak için kullanılan eklerden biridir: bizge sağınmah kerek “düşünmeliyiz” CC/63b, tabunmakımız kerek turur “ibadet etmeliyiz” CC/82b (Grønbech, 1942:139).

-mA kerek, Codex Cumanicus’ta gereklilik kipi oluşturmak için kullanılan eklerden biridir: tözme kerek “dayanmalı” CC/39 (Grønbech, 1942:139).

-mAGA kérek, Codex Cumanicus’ta gereklilik kipi meydana getirmek için kullanılan eklerden biri olmasına rağmen yaygın olarak kullanılmamıştır: sağışlamaga kérek “düşünmeli” CC/63b (Argunşah Güner, 2015:109).

2.6.3. Birleşik Kipler (Zamanlar)

Çekimlenmiş fiiller yapılarındaki kip sayılarına göre basit ve birleşik kipli olarak ikiye ayrılmaktadırlar. Basit kipli fiiller yapılarında tek kip bulunduran fiillerdir. Birleşik kipli fiillerin yapısında ise birden fazla kip eki bulunmaktadır (Güner, 2020:267).

Tarihî Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinde birleşik kipli fiillerin yaygın kullanılmasına rağmen Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde rivayet birleşik zaman çekimine rastlanmamıştır.

2.6.3.1. Hikâye Birleşik Zaman

2.6.3.1.1. Görülen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

Tarihî Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinde görülen geçmiş zamanın hikâyesi, görülen geçmiş zaman ekinin şahıs ekli şekline ek fiilin er-/ ir-/ e- durumlarından birinin eklenmesiyle meydana getirilmiştir (Güvenç, 2014:433).

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülen geçmiş zamanın hikâyesi için kullanılan ekler dönemlere göre şu şekildedir:

Tablo 14: Görülen geçmiş zaman kipinin hikâyesi ekleri

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi	Memlûk Kıpçak Türkçesi	Codex Cumanicus
-	er-, ir-	e-

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde rastlayamadığımız çekime sınırlı sayıda da olsa Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus'ta rastlamaktayız.

Memlûk Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinde görülen geçmiş zamanın hikâyesi çekimi için er- ve ir- fiili kullanılmıştır: boldı irdi “oldıydı” HŞ, kördüm irdi “gördüydüm” HŞ, taptum irdi “inandıydım” HŞ, yıkıldım irdi “yıkıldıydım” HŞ (Güvenç, 2014:433). barıp turur irdi “vardıydım” İM/486b, kalıp turur irdi “kaldıydım” İM/162a, yazılıp turur irdi “yazıldıydı” İM/70b (Toparlı, 1992:433).

Codex Cumanicus'ta görülen geçmiş zamanın hikâyesi için e- fiili kullanılmıştır: eşittim edi “işittiydim” CC, bolduk edi “bulduyduk” CC, boldum edi “bulduydum” CC (Grønbech, 1942:90).

2.6.3.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi birleşik yapıli çekiminde, ana fiil öğrenilen geçmiş zaman kipindeyken yardımcı fiil görülen geçmiş zaman kipindedir. Kişi eki büyük çoğunlukla yardımcı fiile getirilmişse de ana fiile getirilen durumları da metinlerde mevcuttur.

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi birleşik fiil çekimi için kullanılan eklerin dönemlere göre kullanımı şu şekildedir:

Tablo 15. Öğrenilen geçmiş zaman kipinin hikâyesi ekleri

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi	Memlûk Kıpçak Türkçesi	Codex Cumanicus
-İp/Up edi, -GAn edi	-mİş Edi, -İp/Up edi	-mİş Edi

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi -İp/Up edi ve -GAn edi ekleriyle meydana getirilmiştir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde geçen ve tespit ettiğimiz bazı öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi örneklerini şu şekilde sıralayabiliriz: barıp edi “varmıştı” KZ/102a, umsanıp ediñiz “güvenmiştiniz” KZ/112b, yırañlanıp edilär “uzaklaşmıştılar” KZ/116b, alıp edilär “almışdılar” KZ/131a-AH/179a, toñtalgan edilär “Kurulmuştu” KZ/151b, atlanıp edilär “ata binmiştiler” KZ/158a, hañganıp edi “kazanmıştı” KZ/166a, kelip edi “gelmişti” KZ/176a-KV/539a, umsanıp edilär “güvenmiştiler” KZ/306a, yatıp edi “yatmıştı” TB/149a, çilhip edi “çıkıştı” TB/149a, keçip edi “geçmişti” TB/149b, öğütlanıp edi

“öğüt vermişti” TB/166b, berip edi “vermişti” TB/189a, keltirip edi “getirmişti” TB/201a, inanıp edi “inanmıştı” TB/203b, yatıp edi “yatmıştı” KV/538a, kirip edi “girmişti” KV/544a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi için kullanılan ek -mlş Edi'dir: yazılmış irdi “yazılmıştı” İM/84b, kalmış irdi “kalmıştı” İM/199b, yaratılmış irdiler “yaratılmışlardı” İM/74b, toğmamış irdi “doğmamıştı” İM/47a (Toparlı, 1992:131). doğmuş édi “doğmuştu” TZ/76a, toğmamış edi “doğmamıştı” Kİ/169, tökülmüş édi “dökülmüştü” GT/9b, uru turmuş édim “ayakta durmuştum” Kİ/155, rur turmuş édiñiz “ayakta durmuştunuz” Kİ/155 (Güner, 2020:270).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleri ile Memlûk Kıpçak Türkçesi metinleri arasındaki ortaklıklardan bir diğeri de öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi çekiminde karşımıza çıkmaktadır. Gülistan Tercümesi ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde öğrenilen geçmiş zaman kipi çekiminde kullanılan tur- yardımcı fiilinin düşmesi sonucunda ortaya çıkmış hikâye birleşik çekim örneklerine rastlanmaktadır: kizlep édim “gizlemiştim” GT/39b, buzlanıp édi “buzlanmıştı” GT/110a, olturup édiñ “oturmuştuk” AB/86, bağlap édim “bağlamıştım” GT/121b (Güner, 2020:270-271).

Codex Cumanicus'ta da öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi birleşik fiil çekimi için kullanılan ek, Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılanlarla benzerlik taşımaktadır: anlamış edim “anlamıştım” CC/65a, anlamış édiñ “anlamıştın” CC/65a, anlamış édi “anlamıştı” CC/65a, anlamış édik “anlamıştık” CC/65a, anlamış édiñiz “anlamıştınız” CC/65a, anlamış édiler “anlamışlardı” CC/65a (Argunşah Güner, 2015:110).

2.6.3.1.3. Geniş Zamanın Hikâyesi

Geçmişten geleceğe uzanmış geniş bir zamanda gerçekleşeceği bildirilen bir oluş ve kılışı geçmiş zamana aktararak bildiren geniş zamanın hikâyesinde, asıl fiil geniş zaman yardımcı fiil ise görülen geçmiş zaman kipindedir (Kapdan, 2014:428).

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde geniş zamanın hikâyesi çekimi için kullanılan ekler dönemlere göre şu şekilde tasnif edilebilir:

Tablo 16. Geniş zaman kipinin hikâyesi ekleri

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi	Memlûk Kıpçak Türkçesi	Codex Cumanicus
-Ar edi, -Ir edi, -Ur edi, -r edi, -mAs/mAz edi	-Ar irdi, -Ur irdi, -r irdi, -mAs/mAz idi	-Ar édi, -Ir édi, -Ur édi, -mAs/mAz edi

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde geniş zamanın hikâye biçimi -Ar edi, -Ir edi, -Ur edi ve -r edi ekleriyle meydana getirilmiştir: körär edim “görürdüm” KZ/22a, kiyär edim “kıyardım” KZ/64b, aşahlatir edim “küçültürdüm” KZ/64b, bolur edim “olurdum” KZ/64b, eltär edi “iletirdi” KZ/70a, eltär edi “iletirdi” KZ/70, yiğar edi “toplardı” KZ/84a, çihar edi “çıkardı” KZ/84a, hoyar édiñ “koyardı” KZ/100b, tizär edi “dizerdi” KZ/102a, tözär edim “güvenirdim” KZ/109b, içär édiñiz “içerdiniz” KZ/112b, Yiğä etär edi “Artırır idi” KZ/164a, Kütar edi “Güderdi” KZ/168a, sağış etär edim “düşünürdüm” KZ/254a, yararlar edi “doğururlardı” TB/151b, içär édiñiz “içerdiniz” TB/155b, tutar edilär “tutarlardı” TB/157b, sövär edi “severdi” TB/166b, çihar edi “çıkardı” TB/166a, ħorħarlar edi “korkarlardı” TB/167b, körär edim “görürdüm” TB/169a, ketär edi “getirdi” TB/169a, tutar edi “tutardı” TB/172b, baħarlar edi “bakarlardı” TB/202a, aytarlar édi “söylerlerdi” AB/8, sunar édiñ “sunardık” AB/148, kesärlär edi “keserdi” KV/536a, sövärlär edi “severlerdi” KV/549a, aytir

edilär “söyler idiler” KZ/4a, aşılatır edim “alçaltırdım” KZ/64b, aşılanır edim “aşıılanırdım” KZ/64b, tiyilir edim “durdurulurdım” KZ/78a, barir edim “varırdım” KZ/78b, kirir edi “girerdim” KZ/84a, hıvatlanır edim “güçlenirdim” KZ/86a, arttırır edi “arttırırdı” KZ/103a, işanır edim “inanırdım” KZ/108a, işitir edi “işitirdin” KZ/133b, eksilir edi “eksilirdi” KZ/158a, yol körgüzür edi “yol gösterirdi” KZ/168a, oltururlar edi “otururlardı” KZ/231b, algışta bolur edim “duaya başlardım” KZ/234b, buyururlar edi “buyururlardı” TB/151a, alırlar edi “alırlardı” TB/160a, imanır edi “inanırdı” TB/167a, berir edim “verirdim” TB/179a, bolur edi “olurdu” TB/184b, soruşturlar edi “soruşturlardı” KV/549a, aytir edim “söyledim” AH/175b, berir edim “verirdim” AH/179a, izdärlär edi “isterlerdi” KZ/64a, sözlär edi “söylerdi” KZ/501a, yürür edim “yürürdüm” KZ/79a, yer edi “yerdı” KZ/84a, tölär edim “öderdim” KZ/138a, sağışlarlar edi “hesaplarlardı” KZ/147b, sarnar edilär “yakarırlardı” KZ/206b, sağışlar edi “hesaplar” TB/150b, sahlar edi “saklardı” TB/192a.

Geniş zamanın hikâye biçiminin olumsuz şekli -mas edi ve -maz edi kullanılarak meydana getirilmiştir: körälmäs edim “görülmezdim” KZ/209b, etmäs edim “yapmazdım” KZ/209b, yemäs edim “yemezdim” KZ/209b, inanmaslar edi “inanmazlardı” TB/155b, inanmazlar edi “inanmazlardı” TB/166a, çılmas edim “çıkmazdım” AB/13, etälmäslär edi “yapmazlardı” KV/545a, bilmäslär edi “bilmezlerdi” KV/552a.

Geniş zamanın hikâyesinin Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerindeki kullanımı Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleriyle benzerlik göstermektedir: körer irdi “görürdü” İM/28a, kiçer irdi “öne geçerdi” İM/12a, tapar irdi “bulurdu” İM/47a, açar irdi “akardı” İM/95a, bilür irdim “bilirdim” İM/406b, köterür irdim “taşdırdım” İM/494b, alur irdi “alırdı” İM/258b, başlanur irdi “başlanırdı” İM/246b, kändurur irdi “inandırırdı” İM/377a, birür irdi “verirdi” İM/63b, kötürür irdi “götürürdü” İM/290b, kılur irdi “kılırdı” İM/63a, aytur irdi “söylerdi” İM/188b, öltürür irdi “öldürürdü” İM/299a, sihr kılurlar irdi “sihir yaparlardı” İM/70b, ayturlar irdi “söylerlerdi” İM/26a, bolurlar irdi “olurlardı” İM/264b, yandururlar irdi “yakarlardı” İM/324a, yaşınur irdi “örtünürdü” İM/292a, kaynar irdi “kaynardı” İM/72a, talar irdi “yağmalardı” İM/299a, şafiy eyler irdi “saflaştırırdı” İM/264a, okır irdi “okurdu” İM/63a, uyur irdi “uyurdu” İM/297a, saklar irdi “gözetirdi” İM/28a (Kapdan, 2014:429).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde olduğu gibi Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de geniş zamanın hikâyesinin olumsuz şekli -mAs /-mAz ekleriyle meydana getirilmiştir: kılmas idim “kılmazdım” İM/11b, tüşmez idük biz “düşmezdik” İM/18b (Kapdan, 2014:429).

Codex Cumanicus metninde kullanılan geniş zamanın hikâyesi çekimi Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metninde kullanılan eklerle benzerlik göstermektedir: aňlar edim “anlardım” CC/65a, barırlar edi “giderlerdi” CC/62b, eşitür edi “işitirdi” CC/1a, eşitür edim “işittim” CC/1a, taşlar edi “taşlardı” CC/61b (Argunşah Güner, 2015:110).

2.6.3.1.4. Gelecek Zamanın Hikâyesi

Gelecekte gerçekleşmesi planlanan bir oluş ve kılışı geçmişe aktararak bildiren gelecek zamanın hikâyesinde, asıl fiil gelecek zaman, yardımcı fiil ise görülen geçmiş zaman kipini alır.

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde gelecek zamanın hikâyesi çekimi için kullanılan ekler dönemlere göre şu şekilde tasnif edilebilir:

Tablo 17. Gelecek zaman kipinin hikâyesi ekleri

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi	Memlûk Kıpçak Türkçesi	Codex Cumanicus
-GAy edi, -GIy edi, -sAr edi	-GAy irdi	-GAy edi, -AsI irdi

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde gelecek zamanın hikâyesi -GAy edi, -GIy edi ve -sAr edi ekleriyle meydana getirilmiştir: huthargay edi “kurtaracaktı” KZ/31a, kirkây edim “girecektim” KZ/86a, salgay edih “bırakacaktık” KZ/90a, unutkay edih “unutacaktık” KZ/90a, tözgây edim “güvenecektim” KZ/108a, sözlâgây edi “söyleyecektim” KZ/108a, bargay edih “varacaktık” KZ/108b, bergây edi “verecekti” KZ/109b-KV/535a, kötürülgây edim “götürülecektim” KZ/109b, işitkây edi “işitecekti” KZ/132a, bilgây edim “bilecektim” KZ/144a, kömgây edi “gömecekti” KZ/168a, bolgay edi “olacaktı” TB/150b-KV/550a, etmâgây edi “yapmayacaktı” TB/167b, toğmagay edi “olmayacaktı” TB/171b, horhıkay ediniz “korkacaktınız” TB/179b, bilgây edi “bilecekti” TB/191a, tapkay edi “inanacaktı” TB/191a, algay edi “alacaktı” TB/202b, etkây edi “yapacaktı” TB/203a, kömgây edi “gömecekti” AH/175a, huthargây edi “kurtaracaktı” KZ/30a, turgây edim “duracaktım” KZ/108a, yargu etkiy ediniz “yargılayacaktınız” KZ/118a, sözlâgiy ediniz “söyleyecektiniz” KZ/118a, algây edilâr “alacaklardı” KZ/120a, bolmagây edi “olmayacaktı” KZ/224a, bolgây edi “olacaktı” TB/175a-AH/175a, tözgiy edi “güvenecekti” TB/188a, ölgây edi “ölecekti” TB/188a, öldürgây edi “öldürecekti” TB/191a, bilgây edi “bilecekti” TB/198b, çihsar edi “çıkacaktı” KZ/172a, tursar edi “kalacaktı” KZ/200a, alsar edi “alacaktı” TB/149a, bolsar edi “olacaktı” TB/170a, bolmîsar edi “olmayacaktı” TB/172b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde gelecek zamanın hikâyesi çekimi için -GAy irdi kullanılmıştır: tapgây irdük “inandık” İM/80a, çıkargây irdi “çıkaracaktı” İM/41b, bolgây irdi “olacaktı” İM/49b, kılğây irdi “yapacaktı” İM/59a, yaratgây irdi “yaratacaktı” İM/31b, kılmağây irdi “yapmayacaktı” İM/75a, sewmegey irdi “sevmeyecekti” İM/24a bolgây irdi “olacaktı” İM/58a, tüşkey irdi “düşecekti” İM/71b, saygây irdi “sayacaktı” İM/189a, çıkğây mı irdi “çıkacak mıydı” İM/67b, ayıtğây irdi “söyleyecekti” İM/29b, buyurgây irdi “buyuracaktı” İM/70a, namaz kılğây irdi “namaz kılacaktı” İM/59a (Toparlı, 1992:132-133; Kapdan, 2014:432).

Codex Cumanicus’ta gelecek zamanın hikâyesi çekimi Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleriyle benzerlik göstermektedir. Codex Cumanicus’ta gelecek zamanın hikâyesi çekimi -GAy edi, -AsI irdi ekleriyle meydana getirilmiştir: olası irdi “olacaktı” İM/47b, anlagây edim “anlayacaktım” CC/65a, eşitkey edi “işitecekti” CC/1b, bergey edik “verecektik” CC/62a (Kapdan, 2014:432, Arguşah Güner, 2015:110-111).

2.6.3.1.5. Şimdiki Zamanın Hikâyesi

İçinde bulunulan zaman diliminde sürmekte olan bir oluşu ve kılışı geçmişe aktararak anlatma durumu şimdiki zamanın hikâyesi olarak adlandırılmaktadır.

Şimdiki zamanın hikâyesi fiil çekiminde asıl fiil şimdiki zaman kipindeyken yardımcı fiil görülen geçmiş zaman kipindedir.

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde şimdiki zamanın hikâyesi çekimi için kullanılan ekler dönemlere göre şu şekilde tasnif edilebilir:

Tablo 18. Şimdiki zaman kipinin hikâyesi ekleri

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi	Memlûk Kıpçak Türkçesi	Codex Cumanicus
-yIr edi	-	-

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde şimdiki zamanın hikâyesi çekimi için genellikle -yIr edi eki kullanılmıştır. Çok az örnekte -y edi şeklinin de kullanıldığını görmekteyiz: sahlıyır edilär “saklıyorlardı” KZ/4a, etmiyir edilär “yapmıyorlardı” KZ/48a, etiyir edilär “yapıyorlardı” KZ/78a, izdiyir edilär “istiyorlardı” KZ/78a, sağışlıyır edilär “hesaplıyorlardı” KZ/79b, yuħlıyır edim “uyukluyordum” KZ/118a, alğışlıyır edilär “dua ediyorlardı” KZ/125a, almıyır edim “almıyordum” KZ/138a, barıyır edim “ulaşıyordum” KZ/254a, aşaħlanmıyır edim “alçalmıyordum, aşağılanmıyordum” KZ/256a, közätıyır edilär “bakıyorlardı, gözetliyorlardı” TB/168b, izdeyir édiler “izliyorlardı” AB/48, barıy edi “gidiyordu” KV/538a, ħalıy edilär “kalıyorlardı” KV/538a, közätıy edilär “gözetiyorlardı” KV/541a, uzatıy edi “uzatıyordu” KV/543a, ketiy edilär “gidiyorlardı” KV/543a, keliy edi “geliyordu” KV/547a, kliy edilär “istiyorlardı” KZ/78a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinleriyle Codex Cumanicus metninde şimdiki zamanın hikâyesi çekimine rastlanmamıştır.

2.6.3.1.6. Şart – Dilek Kipinin Hikâyesi

Gerçekleşmesi bir şarta bağlı olan iş, oluş veya kılışı geçmişe aktararak anlatan şart kipinin hikâyesinde asıl fiil şart kipi, yardımcı fiil ise görülen geçmiş zaman kipi ile çekimlenmiştir.

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde şart-dilek kipinin hikâyesi çekimi için kullanılan ekler dönemlere göre şu şekilde tasnif edilebilir:

Tablo 19. Şart-Dilek kipinin hikâyesi ekleri

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi	Memlûk Kıpçak Türkçesi	Codex Cumanicus
-sA edi	-sA irdi/idi, -sAydI	-sA édi

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde şart-dilek kipinin hikâyesi çekiminde -sA edi eki kullanılmıştır: körsäñ edi “görseydin” KZ/100b, kläsäñ edi “isteseydin” KZ/104a, bersä edi “verseydi” KZ/108a, azarlasa edi “azarlasaydı” KZ/108a, sözläsä edi “söyleseydi” KZ/109b, bermäsä edi “vermeseydi” KZ/112a, işitsä edi “işitseydi” KZ/174a, yürüsä edi “yürüseydi” KZ/174a, barsa edi “varsaydı” KZ/175a, oñsa edi “mümkün olsaydı” KZ/250a, bolsa edi “olsaydı” TB/150b, tapsa edi “inansaydı” TB/162, ħulaħ ħoymasa edi “kulak vermeseydi” TB/172b, suħlanmasa edi “saklanmasaydı” TB/172b, yemäsä edi “yemeseydi” TB/172b, bolmasa edi “olmasaydı” KV/561a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde şart-dilek kipinin hikâyesi çekiminde -sA irdi/idi, -sAydI ekleri kullanılmıştır: bilse irdim “bilseydim” İM/81b, bolsa irdi “olsaydı” İM/10b, kılsa irdi “yapsaydı” İM/72a, tapsa idi “inansaydı” İM/254b, bolsalar irdi “olsalardı” İM/75a, bolmasam irdi “olmasaydım” İM/9b, yimese irdi “yemeseydi” İM/8b (Toparlı, 1992:133). kâfir bolsaydı “kâfir olsaydı” İM/29b, bilseydi “bilseydi” İM/24a, keltürseydi “getirseydi” İM/24a (Kapdan, 2014:434).

Codex Cumanicus’ta şart-dilek kipinin hikâyesi için kullanılan ekler, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleriyle benzerlik göstermektedir: añlasa édi “anlasaydı” CC/65a, añlasaħ édi “anlasaydık” CC/65a, añlasalar édi “anlasalardı” CC/65a, añlasam édi “anlasaydım” CC/65a, añlasañ édi “anlasaydın” CC/65a, bolsa édi “olsaydı” CC/59a (Argunşah Güner, 2015:111).

2.6.3.2. Rivayet Birleşik Zaman

Haber veya tasarlama kiplerinden birini almış asıl fiilden sonra gelen ér- yardımcı fiiline öğrenilen geçmiş zaman ekinin eklenmesiyle meydana getirilen birleşik yapılı bir çekimdir.

Riyavet birleşik yapısına Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde rastlanmamaktadır; fakat çok az sayıda örnekte de olsa Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde geniş zaman kipinin rivayetine rastlanmaktadır: éksülür érmiş “eksilirmiş” İM/67a, tutar érmiş “tutarmış” MG/38b, yér érmiş “yermiş” GT/124a (Güner, 2020:273).

2.6.3.3. Şart Birleşik Zamanı

2.6.3.3.1. Geniş Zaman Kipinin Şartı

Geniş zaman kipi ile çekimlenmiş bir işin, oluşun, kılışın gerçekleşmesini bir şarta bağlayan birleşik yapı bir kiptir.

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde geniş zaman kipinin şartı çekimi için kullanılan ekler dönemlere göre şu şekilde tasnif edilebilir:

Tablo 20. Geniş zaman kipinin şartı ekleri

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi	Memlûk Kıpçak Türkçesi	Codex Cumanicus
-Ar esä, -Ur esä	-Ar ise, -Ur ise, -r ise, -ArsA, -UrsA	-

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde geniş zaman kipinin şartı çekimi é- yardımcı fiiliyle meydana getirildiği görülmektedir: yargû etâr esäm “hüküm verirsem” TB/153b, tapulur esä “inanılırsa” TB/154b, egär inanır esäj “eğer inanırsan” TB/181b, egär körünür esä “eğer görünürse” TB/188b.

Geniş zaman kipinin şartı çekimine Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde çok fazla rastlanmamaktadır.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde geniş zaman kipinin şartı çekimi için -Ar ise, -Ur ise, -r ise, -ArsA, -UrsA ekleri kullanılmıştır: ketersen “gidersen” KK/20, keterse “giderse” KK/20, turarsa “durursa” TZ/63b, ketersek “gidersek” KK/20, keterseniz “giderseniz” KK/20, olursam “olursam” KK/20, ketersem “gidersem” KK/20, körer ise “görürse” GT/198, turar ise “durursa” TZ/63b, alursan “alırsan” KK/20, alursa “alırsa” KK/20, körgüzürse “gösterirse” GT/327, bolursa “olursa” GT/203, alursak “alırsak” KK/20, alursanız “alırsanız” KK/20, bolur ise “olursa” GT/144, bilür iseñ “bilerseniz” GT/245, dir iseñ “dersen” GT/238, izder iseñ “istersen, ararsan” GT/30, izder ise “isterse, arasa” GT/83 (Kapdan, 2014:444-445).

Codex Cumanicus’ta geniş zaman kipinin şartı çekimine rastlanmamıştır.

2.6.3.3.2. Görülen Geçmiş Zaman Kipinin Şartı

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde karşılaştığımız bir diğer birleşik yapı fiil çekimi de görülen geçmiş zamanın şartıdır. Görülen geçmiş zamanın şartı çekiminde fiil görülen geçmiş zaman ekini almaktadır, fiilden sonra ise şart birleşik zamanı ifade etmek amacıyla “esa/irse” eklenmiştir.

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülen geçmiş zaman kipinin şartı çekimi için kullanılan ekler dönemlere göre şu şekilde tasnif edilebilir:

Tablo 21. Görülen geçmiş zaman kipinin şartı ekleri

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi	Memlûk Kıpçak Türkçesi	Codex Cumanicus
-DI esä	-DI irse ve -DıysA	-DI èse

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülen geçmiş zamanın şartı birleşik yapıli fiil çekimi örneklerini şu şekilde sıralayabiliriz: bardım esä “vardıysam” KZ/42b, tiktı esä “dinlediyse” KZ/201a, yazıldı esä “yazıldıysa” TB/158a, uyaldın esä “uyandıysan” TB/164b, keldi esä “geldiyse” TB/165a-AH/177b, hılındi esä “yaptıysa” TB/173b, yedi esä “yediye” TB/176a-AH/176a, berdin esänj “verdiysen” TB/177b, bermädin esä “vermediysen” TB/178a, aldı esä “aldıysa” TB/192a, başarmadı esä “yapamadıysa” TB/203b, oğurladı esä “göndermediysen” AH/176b, yırahlandı esä “uzaklaştıysan” AH/177b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülen geçmiş zamanın çekimi -DI irse ve -DıysA ekleriyle meydana getirilmiştir (Kapdan, 2014:446).

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülen geçmiş zamanın çekimi örneklerini şu şekilde sıralayabiliriz: kördüm irse “gördüysem” İM/1b, kıldım irse “yaptıysam” İM/9a, tiledim irse “dilediysem” İM/39a, ayıtdım irse “söylediysem” İM/22b, hılâf kıldı irse “karşı çıktıysa” İM/366b, kildi irse “geldiyse” İM/63b, muvâfık boldı irse “uygun olduysa” İM/64a, bildük irse “bildiysek” İM/59b (Kapdan, 2014:446). boldıysa “olduysa” İM/58b, bildiyse “bildiyse” İM/234b, keltürdiyse “getirdiyse” İM/234a (Kapdan, 2014:447).

Codex Cumanicus metninde görülen geçmiş zamanın şartı, görülen geçmiş zaman eki almış bir fiilin şart-dilek kipi almış bir ana fiilin yardımcı fiille (êr-, è) birlikte kurdukları kiptir: anladılar èse “anladılarsa” CC/65b, boldı èse “olduysa” CC/70b, eşitti èrse “işittiye” CC/2a (Argunşah Güner, 2015:111).

2.6.3.3.3. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Şartı

Gerçekleştiği duyuma dayalı olan veya sonradan farkına varılan bir kılış ve oluşu şarta bağlayan birleşik kiptir. Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde çok fazla örneği bulunmamaktadır.

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde öğrenilen geçmiş zaman kipinin şartı çekimi için kullanılan ekler dönemlere göre şu şekilde tasnif edilebilir:

Tablo 22. Öğrenilen geçmiş zaman kipinin şartı ekleri

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi	Memlûk Kıpçak Türkçesi	Codex Cumanicus
-İp esä, -gAn esä	-mİşsa	-

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde öğrenilen geçmiş zaman kipinin şartı kullanımı -İp esä, -gAn esä ekleriyle meydana getirilmiştir: çihp esä “çıkılmışsa” TB/158a, asih alıp esä “faydalanmışsa” TB/192b, ziyan etip esä “ziyan etmişse” TB/197a, ayırılıp esälär “ayrılmışsalar” TB/152a, övrängän esä “öğrenmişse” TB/152a, satun alğan esä “satın alınmışsa” TB/188b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde çok fazla örneğine rastlayamadığımız öğrenilen geçmiş zaman kipinin şartı çekimi metinlerde şu şekilde yer almıştır: turmuşsa “durmuşsa” TZ/65a, urmuşsa “vurmuş olsaydı” EH/153 (Kapdan, 2014:442).

Codex Cumanicus metninde öğrenilen geçmiş zaman kipinin şartı çekimine rastlanmamıştır.

2.6.3.3.4. Gelecek Zaman Kipinin Şartı

Gelecekte gerçekleşecek olan bir olayı şarta bağlayan gelecek zaman kipinin şartı çekiminde esas fiil gelecek zaman eki alırken yardımcı fiil şart kipi ekini almaktadır.

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde gelecek zaman kipinin şartı çekimi için kullanılan ekler dönemlere göre şu şekilde tasnif edilebilir:

Tablo 23. Gelecek zaman kipinin şartı ekleri

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi	Memlûk Kıpçak Türkçesi	Codex Cumanicus
-	-ğay ise, -ğaysa	-

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus'ta kullanılmayan gelecek zaman kipinin şartı çekimine Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde sınırlı sayıda örnekte rastlamaktayız: turgay ise “duracaksa” TZ/63b, turgaysa “duracaksa” TZ/63b (Kapdan, 2014:446).

2.6.3.3.5. Şimdiki Zaman Kipinin Şartı

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus metninde karşılaşmadığımız şimdiki zaman kipinin şartı Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde sınırlı sayıda örnekte karşımıza çıkmaktadır. Şimdiki zaman kipinin şartı çekiminde esas fiil şimdiki zaman ekini alırken yardımcı fiil şart kipi ekini almaktadır.

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde şimdiki zaman kipinin şartı çekimi için kullanılan ekler dönemlere göre şu şekilde tasnif edilebilir:

Tablo 24. Şimdiki zaman kipinin şartı ekleri

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi	Memlûk Kıpçak Türkçesi	Codex Cumanicus
-yır esâ	-	-

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde şimdiki zaman kipinin şartı çekimine bir örnekte rastlanmıştır: kliyir esâñ “istiyorsan” TB/1801b.

2.6.3.4. Katmerli Birleşik Çekimler

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus metninde örneklerine rastlayamadığımız katmerli birleşik fiil çekimi, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde az sayıda örnekte karşımıza çıkmaktadır.

2.6.3.4.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesinin Şartı

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde az sayıda örneği bulunan öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesinin şartı; -Ip, -Up görülen geçmiş zaman ekinin asıl fiilde, görülen geçmiş zaman eki olarak -DI ve şart kipi eki olarak da -sA ekinin yardımcı fiillerde kullanılmasıyla meydana getirilmiştir.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus metninde örneklerine rastlanmamıştır.

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesinin şartı çekimi için kullanılan ekler dönemlere göre şu şekilde tasnif edilebilir:

Tablo 25. Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesinin şartı ekleri

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi	Memlûk Kıpçak Türkçesi	Codex Cumanicus
-İp -DI -sA	-	-

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesinin şartı çekimi şu kelimelerde görülmektedir: berip edi esâ “vermiştiyse” TB/192b, alıp edi esâ “almıştıysa” TB/195b.

2.6.4. Çekimli Fiillerde Olumsuzluk

Türk dilinin ilk yazılı metinlerinden bugüne kadar fiillerin olumsuzluk biçimleri -mA olumsuzluk ekiyle meydana getirilmiştir (Güvenç, 2014:496).

Çekime girmiş fiilleri olumsuz bir şekle sokabilmek adına fiillerin kök ve gövdelerine veya fiil çekimi ekleri arasına -mA eki getirilmektedir (Korkmaz, 2007:573).

Çekimli fiillerde kullanılan olumsuz eki -mA, geniş zaman kipinin basit ve bileşik çekimlerinde -mAz ve -mAs şeklini almaktadır. Bazı kiplerin olumsuz biçimlerinin kimi zaman degül veya tüyül/tügül ile meydana getirildiği de metinlerde görülmektedir.

2.6.4.1. Geniş Zaman Kipinin Olumsuzu

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -mA, -mAz, -mAs ekleri kullanılarak geniş zaman ve şimdiki zaman çekimleri olumsuz bir şekle sokulmuştur: turmaslar “durmazlar” KZ/7b, hoymassen “koymazsın” KZ/14a, küçäymäsin “ümit etmesin” KZ/14a, baḥmas “bakmaz” KZ/14a, izdämäs “aramaz” KZ/15b, tergämäs “araştırmaz” KZ/16a, uzatmasin “uzatmasın” KZ/16a, körälmäs “görülmez” KZ/19a, çihmas “çıkılmaz” KZ/21b, bilmäs “bilmez” KZ/31a, klämäs “istememez” TB/150b, etmäs “yapmaz” TB/150b, bolmaslar “olmazlar” TB/151b, körmäs “görmez” TB/152a, almas “almaz” TB/152a, ayirilmas “ayrılmaz” TB/152a, keçmästir “geçmez” TB/154a, inanmaslar “inanmazlar” TB/155b, hoymas “koymaz” TB/155b, tutmaslar “tutmazlar” TB/156b, ölmäs “ölmez” AH/176a, ketmäs “gitmez” AH/176a, çövrümäs “çevirmez” KV/539a, toḡrulanmas “aklanamaz” AB/22, bermäs “vermez” KZ/10a, körälmäs “görülmez” KZ/18a, almas “almaz” KZ/20a, çihmaz “çıkılmaz” KZ/20b, bilmäs “bilmez” KZ/64b, körälmäzlar “görülmezler” KZ/66a, tanımazlar “tanınamazlar” KZ/72a, hoymaz “koymaz” KZ/76a, işitmäs “işitmez” KZ/78a, açmaz “açmaz” KZ/78a, ḥuṭḥarmaz “kurtarmaz” KZ/98a, içmäzbiz “içmeyiz” TB/155b, inanmaslar “inanmazlar” TB/177b, aytma “söyleme” KZ/2a, unutma “unutma” KZ/120b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde geniş zamanın olumsuz biçiminin meydana getirilişinde kullanılan ekler Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ki eklerle benzerlik göstermektedir: kite bilmes “gidemez” GT/179, kirebilmez “giremez” GT/336, zabt kılabilmes “zapt edemez” MG/18b, köre almas “göremez” GT/106, ite almas “yapamaz” GT/305, tuta almas “tutamaz” GT/126, çıkamaz “çıkılmaz” KF/10b, dimesler “demezler” GT/354, kitürme “getirme” GT/217 (Kapdan, 2014:460-461).

Codex Cumanicus metninde yer alan geniş zaman kipinin olumsuz şeklinin çekimi -mAs ekinin kullanılmaması dışında Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleriyle benzerlik göstermektedir: bolma “olma” CC/132, korkma “korkma” CC/125, baralmazbiz “gidemeyiz” CC/123, ete almas “yapamaz” CC/125 (Kapdan, 2014:461).

2.6.4.2. Şimdiki Zaman Kipinin Olumsuzluğu

Şimdiki zaman kipinin olumsuz çekimi de -mA ekiyle meydana getirilmektedir; fakat şimdiki zaman -yIr ekinden önce kullanılan -mA olumsuzluk ekinin ünlüsü daralarak -I-ya dönüşmüştür: etmiyor “yapmıyor” KZ/48a, ketmiyirmen “gitmiyorum” KZ/80b, barmiyirmen “varmıyorum” KZ/81b, almıyır “almıyor” KZ/138a, sınımyırbiz “kırılmıyoruz” KZ/192a, yuħlamıyırsız “uyuklamıyorsunuz” KZ/274a, bermiyir “vermiyor” TB/163a, ölmüyir “ölmüyor” TB/175a-AH/175a, aytmıyırşen “söylemiyorsun” TB/181b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde şimdiki zaman kipinin olumsuz çekimi -mAy ekiyle meydana getirilmiştir: Başlamayyor “başlamıyor” TZ/75a, kelmeyyorur “gelmiyor” TZ/75a, yumruklaymayyor “yumruklamıyor” TZ/75a (Güner, 2020:235).

Codex Cumanicus metninde bir örnekte rastladığımız çekim -mA ekiyle meydana getirilmiştir: bilmen “bilmem” CC/63a.

2.6.4.3. Gelecek Zaman Kipinin Olumsuzluğu

Gelecek zaman kipinin olumsuzunun meydana getirilmesinde de tıpkı diğer zamanlarda olduğu gibi -mA olumsuzluk eki kullanılmıştır. Gelecek zaman kip eki olan -sAr’dan önce kullanılan -mA olumsuzluk ekinin ünlüsü daralarak -I’ya dönüşmüştür.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan gelecek zaman kipinin olumsuz çekimi örnekleri şu şekildedir: turmısarlar “durmayacaklar” KZ/2a, hoymısarsen “koymayacaksın, yapmayacaksın” KZ/15a, bermısarsen “vermeyeceksin” KZ/23b, bolmısar “olmayacak” KZ/74a, “Benzemeyecekler, Uymayacaklar” KZ/75b, tapmısarsen “inanmayacaksın” KZ/75a, körmısarsen “görmeyeceksin” KZ/99a, tanımsar “tanımayacak” KZ/154a, öcäşlänmägäy “hiddetlenmeyeceksin” KZ/4a, xorħmagaymen “korkmayacağım” KZ/4a, turmagaylar “durmayacaklar” KZ/6a, bolmagay “olmayacak” KZ/8b-AH/175b, körmägäy “görmeyecek” KZ/16a, aldanmısar “aldanmayacak” TB/172b, ölmısar “ölmeyecek” TB/173a, unutmagaysız “unutmayacaksın” TB/149a, barmagaylar “varmayacaklar” TB/151a, bilmägäy “bilmeyecek” TB/153a, kelmägäylär “gelemeyecekler” TB/154b, sağışlamagaylar “hesaplamayacaklar” TB/154a, alğışlamagaylar “dua etmeyecekler” TB/155a, tutmagay “tutmayacak” TB/156b, olturmagay “oturmayacak” TB/159a, övränmägäylär “öğrenmeyecekler” TB/161b, ündälmägäy “çağırmayacaklar” TB/162a, almagaysen “almayacaksın” AH/176a, nalätlämägäy “lanetlemeyecek” AH/176a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan gelecek zaman kipinin olumsuz çekimi Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleriyle benzerlik göstermektedir: almagay men “almayacağım” İM/396a, satmagay men “satmayacağım” İM/393a, sözlemeğey men “İM/390a, kılmağay sen “yapmayacaksın” İM/66b, tüşmeğey sen “düşmeyeceksin” İM/44a, yatmağay “yatmayacak” İM/186a, bilmeğeyler “bilmeyecekler” İM/236b (Toparlı, 1992:128).

Codex Cumanicus metninde kullanılan gelecek zaman kipinin olumsuz çekimi, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki kullanım ile benzerlik göstermektedir: bolmagay “olmayacak” CC/74b (Güner, 2020:278).

2.6.4.4. Görülen Geçmiş Zaman Kipinin Olumsuzluğu

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinin tamamında kullanılan -mA olumsuzluk eki görülen geçmiş zaman çekiminde de kullanılmıştır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -mA olumsuzluk eki kullanılarak meydana getirilen görülen geçmiş zaman çekimi örneklerini şu şekilde sıralayabiliriz: barmadı “varmadı” KZ/2a, turmadı “durmadı” KZ/2a, olturmadı “oturmadı” KZ/2a, unutmadı “unutmadı” KZ/14a, tapulmadı “ibadet etmedi” KZ/23b, buzulmadılar “bozulmadılar” KZ/28b, işitmädi “duymadı” KZ/30a, bilmädım “bilmedim” KZ/30a, tiymadiñ “dinlenmedin” KZ/38a, bolmadılar “olmadılar” KZ/38a, bañmadıñ “bakmadın” KZ/38b, uyalmadılar “mahcup olmadılar” KZ/40a, çövärmädi “çevirmedi” KZ/42a, körälmädilär “görülmediler” KZ/46a, bolmadular “olmadılar” KZ/67a, hoymadılar “koymadılar” TB/150a, klämädi “istemedi” TB/150a, kirmädi “girmedi” TB/150a, yöpsünmädi “kabul etmedi” TB/154a, keçmädi “geçmedi” TB/154a, inanmadıñız “inanmadınız” TB/155a, sañlamadılar “saklamadılar” TB/162a, kiydirmädiñız “giydirmediniz” TB/164a, bañmadıñız “bakmadınız” TB/164a, ündämädiñız “çağırmadınız” TB/164a, hörmätlämädilär “saygı duymadılar” TB/170a, yarlıgamadılar bağışlamadılar” TB/172a, aytmadı “söylemedi” TB/181b, bermädiñ “vermedin” AH/178a, öldürmädilär “öldürmediler” KV/536, huvalamadılar “koyalamadılar” KV/538.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan görülen geçmiş zaman kipinin olumsuz çekimi Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki görülen geçmiş zaman kipinin olumsuz çekimi ile benzerlik göstermektedir: çıkmadım “çıkmadım” İM/295a, kılmadım “yapmadım” İM/43a, sözleşmedim “söylemedim” İM/28b, tilemedim “istemedim”, İM/389a, almadılar “almadılar” İM/433b, kitmediler “gitmediler” İM/264b, ölmedi “ölmedi” İM/457b (Toparlı, 1992:124-125).

Codex Cumanicus metninde kullanılan görülen geçmiş zaman kipinin olumsuz çekimi, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki kullanım ile benzerlik göstermektedir: anlamadım “anlamadım” CC/65a (Güner, 2020:278), igrenmedi “öğrenmedi” CC/105a (Güvenç, 2014:498).

2.6.4.5. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Olumsuzu

Öğrenilen geçmiş zaman kipinin olumsuz çekimi -mA olumsuzluk ekinin kullanımıyla meydana getirilmiştir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde öğrenilen geçmiş zaman kipinin olumsuz çekimi kip ekinden önce kullanılan -mA olumsuzluk ekiyle meydana getirilmiştir: körmämiş “görmemiş” KZ/108a, körälmägänlärimdän “görülmemişlerimden” KZ/26b, tikilmägän “kalıcı olmamış” KZ/40b, buzulmagan “bozulmamış” KZ/42b, biyanmagan “istenmemiş” KZ/72a, klämägän “istenmemiş” KZ/108a, Toğurmagan “Doğurmamış” KZ/148a, işitmämiş “işitmemiş” TB/178b-AH/178b, yazmagan “yazmamış” TB/150b, çihmagan “çıkkmamış” TB/158b, tutmaganlar “tutmamışlar” TB/171b, işitmägän “işitmemiş” TB/183b, bilmägän “bilmemiş” KV/549a.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan öğrenilen geçmiş zaman kipinin olumsuz çekimi Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan öğrenilen geçmiş zaman kipinin olumsuz çekimi ile benzerlik göstermektedir: bozulmamış “bozulmamış” İM/184a, kılmamış “yapmamış” İM/202b, okımamış “okumamış” İM/205b (Toparlı, 1992:125).

Codex Cumanicus metninde kullanılan öğrenilen geçmiş zaman kipinin olumsuz çekimi Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki çekim ile benzerlik göstermektedir: almayıpsen “almamışsın” CC/139-3 (Kapdan, 2014:460).

2.6.4.6. Emir-İstek Kipinin Olumsuzu

Tarihî Kıpçak Türkçesi döneminde emir-istek kipinin olumsuz çekimi için -mA olumsuzluk eki kullanılmıştır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi döneminde de emir-istek kipinin olumsuz çekimi için -mA olumsuzluk eki kullanılmıştır: tıyma “engelleme” KZ/291b, yüräklänmä “sinirlenme” KZ/32a, turma “durma” KZ/34a, taqlama “seçme” KZ/34a, yürümä “yürüme” KZ/34b, alma “alma” KZ/36a, saqlama “saklama” KZ/37a, tohtama “sahip olma” KZ/38a, bolmagın “olmasın” KZ/40a, ant içmä “yemin etme” AH/176b, horhıma “korkma” AH/176b, süvünmä “sevinme” AH/176b, alma “alma” AH/176b, bermä “verme” AH/177a-TB/150a, kirmä “girme” AH/178a, keçikmä “gecikme” AH/178a, körmä “görme” TB/153b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan emir-istek kipinin olumsuz çekimi Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki çekim ile benzerlik göstermektedir: bilmegil “bilme” İM/56b, kélmegeyim “gelmeyelim” Kİ/164, kélmegeyim “gelmeyeyim” Kİ/164, kıılmañ “yapmayın” İM/82b, kıılmayalum “yapmayalım” MG/85a, kirmesünler “girmesinler” MG/61b, sınmasun “kırılmasın” MG/78b, yémesün “yemesin” İM/142a (Güner, 2020:279).

Codex Cumanicus’ta da emir-istek kipinin olumsuz çekimi Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki çekim ile benzerlik göstermektedir: içmegil “içme” CC/66b (Güner, 2020:279).

2.6.4.7. Şart-Dilek Kipinin Olumsuzu

Tarihî Kıpçak Türkçesi döneminde şart-dilek kipinin olumsuz çekimi için -mA olumsuzluk eki kullanılmıştır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde şart-dilek kip ekinden önce kullanılan -mA olumsuzluk eki ile şart-dilek kipinin olumsuz çekimi gerçekleştirilmiştir: bolmasañ “olmasan” KZ/80a, bolmasa “olmasa” KZ/107b-TB/153b, bermäsä edi “vermeseydi” KZ/112a, saqlamasalar “saklamasalar” KZ/188a, klämäsälär “istemeseler” KZ/189a, inanmasa “inanmasa” TB/157a, klämäsä “istemeseler” TB/159a, sövmäsäñ “sevmesen” TB/163b, aytmasañ “söylemesen” TB/164b, inanmasañiz “inanmasanız” TB/166a, sormasa “sormasa” AH/177b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan şart-dilek kipinin olumsuz çekimi Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki çekim ile benzerlik göstermektedir: içmesem “içmesem” İM/389b, bilmesek “bilmesek” İM/5b, körmeseler “görmeseler” İM/276b, almasalar “almasalar” İM/423a, başlamasalar “başlamasalar” İM/424b, almasalar “almasalar” İM/423a (Toparlı, 1992:130).

Codex Cumanicus’ta da şart-dilek kipinin çekimi Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki çekim ile benzerlik göstermektedir: aytmasañ “söylemesen” CC/32 (Güner, 2020:279).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde olumsuzluk anlamı -mA ekiyle meydana getirilmiş olsa da bunun dışında cümleye olumsuzluk anlamı katan bazı unsurlar mevcuttur. Bu unsurlardan biri yapıca olumsuz olarak görülmesi de anlamca olumsuzluk bildiren “ne” kelimesidir: ne ölülär algışlarlar seni, da ne umsanmazlar könülükünä seniñ “ölüler sana dua etmezler, senin doğruluğuna güvenmezler” KZ/228a.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülen bir diğer olumsuzluk unsuru ise herhangi bir olumsuzluk eki kullanılmadan fiilin yüklendiği anlam ile ortaya çıkan olumsuzluk anlamıdır: yarağlarıñı sindirdi “silahlarını kırdırdı” KZ/94a.

2.6.5. Fiillerde Soru

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde fiiller -mI ve -mU ekleri kullanılarak soru biçimini almışlardır. Ekin ünlü uyumuna girmesiyle ilgili netlik yoktur.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde tespit ettiğimiz bütün örneklerde -mI eki kullanılmıştır. -mU ekinin kullanımına Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde rastlanamamıştır: sağa tapunmaḡ etsärlär mi? “sana kulluk etsinler mi?” KZ/185a, kensi körmäz mi? “kendisi görmez mi?” KZ/200a, köçürdünüzmi? “resim yaptınız mı?” TB/167b.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde soru ekinin düz ünlülü halinin dışında yuvarlak ünlülü halinin bulunmaması; Eckmann’ın, Harezmi Türkçesi ile Memlûk Kıpçak Türkçesi arasında belirlediği altı noktadan biri olması nedeniyle de önemlidir (Eckman, 2003:67-68).

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde soru ekinin düz ve yuvarlak ünlülü hâli kullanılmıştır: bakmaḡay mu? “bakmayacak mı?” İM/175a, bilür mi sēn “bilir misin?” DM/19a, keldi mü? “geldi mi?” Kİ/162, tirilür mi? “dirilir mi?” GT/95b (Güner, 2020:280-281).

Codex Cumanicus metninde de ekin hem yuvarlak ünlülü hem düz ünlülü hali kullanılmıştır: bar mu? “var mı? CC, söver mi? “sever mi?” CC (Güvenç, 2014:506).

2.7. Zamirler

Zamirler, Türkçede ismin yerini tutan, isimleri temsil veya işaret eden, isim gibi kullanılabilen belli başlı kelimelerdir (Hacıeminoğlu, 2013:33). İncelediğimiz metinlerden hareketle zamirleri şu başlıklar altında sınıflandırdık:

- Şahıs zamirleri
- İşaret zamirleri
- Dönüşlülük zamirleri
- Soru zamirleri
- Belirsizlik zamirleri

2.7.1. Şahıs Zamirleri

Şahıs zamirleri varlıkları şahıslar ve temsil yoluyla karşılarlar. Bütün varlıklar konuşan, dinleyen, adı geçen olmak üzere üç şahıs altında toplanır. Bir de bu üç varlığın çokluk şekilleri vardır.

İncelediğimiz metinlerde kullanılan şahıs zamirlerinin yalın durum ve durum eki almış hâllerini şu şekilde tasnif edebiliriz:

2.7.1.1. Yalın Durum

2.7.1.1.1. Teklik 1. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde teklik 1. şahıs zamirinin yalın hâli men şeklindedir: men Yakub Sefer oḡlu “ben Yakub Sefer oḡlu” TB/149a, men bolmadim “ben olmadım” TB/151b, bilirmen bunu men “bilirim bunu ben” TB/153b, men sizgä buyurdum “ben size buyurdum” TB/158a, men senin ḡuluḡmen “ben senin kulunum” TB/167b, men aytüyim, da siz övräniḡiz “ben söyledim siz öğrendiniz” TB/168a, men anı körmädım “ben onu görmedim” TB/169a, men tanımadım “ben tanımadım” KZ/66a, men eksildim “ben eksildim” KZ/80a, kelirmen men “gelirim ben” KZ/83b, işittim men “işittim ben” AH/175a, men bilmädım “ben bilmiyordum” AH/178b, men, yazıḡlı Aksent “ben günahkâr Aksent” KV/539.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan teklik 1. şahıs zamirinin yalın hâli men şeklindedir: men zekâtımı birdim “ben zekâtımı verdim” İM/252a, men fülân kişiḡe sözleşsem “ben falanca kişiyle anlaşsam” İM/390a (Toparlı, 1992:97).

Codex Cumanicus'ta kullanılan teklik 1. şahıs zamirinin yalın hâli mên şeklindedir: mên “ben” CC/5a-11a-33b (Argunşah Güner, 2015:112).

2.7.1.1.2. Teklik 2. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde teklik 2. şahıs zamirinin yalın hâli *sen* şeklindedir: *sen* aytmasañ “sen söylemesen” TB/164b, *sen* bu haldä olturupsen? “sen bu halde oturuyor musun?” TB/165b, *sen* bilirsen “sen bilirsin” TB/168a, *sen* bildiñ “sen bildin” KZ/83b, evet *sen* “evet sen” KZ/85b, *sen* Teñrim benim “sen tanrım benim” KZ/85a, *sen* dâ süvüngäys[en “sen de sevineceksin” AH/176a, *sen* vağtsiz ölgäysen “sen zamansız öleceksin” KZ/176a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde teklik 2. şahıs zamirinin yalın hâli *sen* şeklindedir: *sen* müsülmân degül mü *sen* “sen Müslüman değil misin?” İM/23b (Toparlı, 1992:98).

Codex Cumanicus'ta kullanılan teklik 2. şahıs zamirinin yalın hâli *sên* şeklindedir: *sên* anı tapmasañ “sen onu bulamazsan” CC/42a.

2.7.1.1.3. Teklik 3. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde durum eklerinden birini aldığı zaman *a* şeklini alan teklik 3. şahıs zamiri, yalın halde *ol* şeklinde karşımıza çıkmaktadır: *ol* tergär “o, bilir” KZ/90a, *kirgäy ol* “o, kabul edecek” KZ/99b, *sövdü ol* “o, sevdi” KZ/104a, *işitmägäy ol* avazın “o, sesini işitmedi” KZ/118b, *ol bitiklikni* “o kitabı” TB/150b, *ol vahtta yarguçi äväl övrätkäy* “o, yargıca bu zamandan önce öğretecek” TB/156a, *ol yañilır Teñrigä utru* “o, Tanrıya karşı hata yapar” TB/188b, *egär ki ol ölsä* “o, eğer ölürse” TB/185b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde teklik 3. şahıs zamiri yalın durumda *ol* şeklinde kullanılmıştır: *ol, oş andan turur* “o, şurada durur” İM/84a, *ol, yüklü bolsa kırnağdan* İM/403b (Toparlı, 1992:99).

Codex Cumanicus metininde teklik 3. şahıs zamiri yalın durumda *ol* şeklindedir: *ol, etikten bēş barmak bakar* “o, ayakkabıdan bakan beş parmağıdır” CC/60a.

2.7.1.1.4. Çokluk 1. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde çokluk 1. şahıs zamiri yalın durumda *biz* şeklinde karşımıza çıkmaktadır: *biz* igilikiñdän övününñ *seniñ* “biz, senin sevetinden övündük” KZ/129b, *aştıñ biz otnu da suvnu* “biz, dağları ve suları geçtik” KZ/133a, *biz köñü k’risdânlar bolgaybiz* “biz iyi Hristiyanlardan olalım” TB/155b, *biz bu işniñ içinä düğülbiz* “biz bu için içerisinde değiliz” TB/156b, *biz başladıñ yazmaga* “biz yazmaya başladık” TB/158a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde çokluk 1. şahıs zamiri yalın durumda *biz* şeklinde kullanılmıştır: *biz kılduğ biz seni halife* “biz, seni halife seçtik” İM/84b, *bizler safar içinde irdük* “biz bolluk içindeydik” İM/157b (Toparlı, 1992:98).

Codex Cumanicus'ta çokluk 1. şahıs zamiri yalın durumda *biz* şeklinde kullanılmıştır: *biz okur-biz arı Stefandan* “biz, aziz Stefan’dan okuruz” CC/61b.

2.7.1.1.5. Çokluk 2. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde çokluk 2. şahıs zamiri yalın durumda *siz* şeklinde kullanılmıştır: *umsanıp ediñiz siz alarga* “siz onlara güvendiniz” KZ/112b, *algışlisiz siz Eyämizdän* “siz Tanrımız tarafından kutsanmışsınız” KZ/244a, *siz yeberdiñiz* “siz gönderdiniz” TB/155a, *siz*

bilirsiniz “siz bilirsiniz” TB/163b, siz övrəniz “siz öğreniniz” TB/168a, anıñ üçün ki siz hoymadıñız yüräkiñizgä “onun için siz yüreğinize koymadınız” TB/179.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde çokluk 2. şahıs zamiri yalın durumda siz şeklinde kullanılmıştır: eger siz Tengri’ni sewer bolsangız “eğer siz tanrınızı severseniz” İM/71b, eger siz mü’min bolsangız “eger siz mümin olursanız” İM/79a (Toparlı, 1992:99).

Codex Cumanicus’ta çokluk 2. şahıs zamiri yalın durumda siz şeklinde karşımıza çıkmaktadır: siz “siz” CC/33b/8, 33b/12 (Argunşah Güner, 2015:112).

2.7.1.1.6. Çokluk 3. Şahıs

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde çokluk 3. şahıs zamiri olarak anlar, alar kullanılmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde çokluk 3. şahıs zamiri olarak daha çok alar kullanılmıştır: bolsunlar alar “onlar olsunlar” KZ/64a, bolgaylar alar “olacaklar onlar” KZ/65b, içkâylar alar “onlar içecekler” KZ/68a, alar aytırlar “onlar söyler” TB/155a, alar ant içkâylar “onlar yemin edecekler” TB/156b, alar alıp elçini kettilər “onlar elçisini alıp gittiler” KV/561, bolmagay alar “onlar olmayacak” AH/176a.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde çokluk 3. şahıs zamiri yalın durumda anlar şeklinde karşımıza çıkmaktadır: anlar yazuklı mü’minler “onlar günahkâr müminler” İM/29b, anlar, namaz kıldılar iki rek’et “onlar iki rekât namaz kıldılar” İM/195b (Toparlı, 1992:100).

Codex Cumanicus’ta çokluk 3. şahıs zamiri yalın durumda anlar ve alar şeklinde kullanılmıştır: anlar-alar “onlar” CC/34a, CC/34a-11, CC/34a-12 (Argunşah Güner, 2015:112).

2.7.1.2. İlgi Durumu

İlgi durumu tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde +nİñ, +nUñ, +İñ, +Uñ, +Im, +Um ekleriyle meydana getirilmiştir.

2.7.1.2.1. Teklik 1. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan teklik 1. şahıs zamirinin ilgi hâli almış şekli benim biçiminde kullanılmıştır: benim yüzündän “benim yüzümden” KZ/78a, benim üçün “benim için” KZ/78b, közlärimniñ benim “benim gözlerimin” KZ/79b, Menim üçün Atam “Benim için Atam” TB/155a, benim oğlum “benim oğlum” AH/175b, sovaklarım benim “kemiklerim benim” AB/16.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan teklik 1. şahıs zamirinin ilgi hâli eki almış şekli benim biçimindedir: benim ħulum azād bolsun “benim kullarım özgür olsun” İM/389a, eşliħ kılğıl benim işimni “benim işime yardımcı oldu” İM/196a (Toparlı, 1992:97).

Codex Cumanicus metninde kullanılan teklik 1. şahıs zamirinin ilgi hâli eki almış şekli benim biçiminde kullanılmıştır: benim “benim” CC/57b, CC/33b (Güner, 2020:284).

2.7.1.2.2. Teklik 2. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan teklik 2. şahıs zamirinin ilgi hâli almış şekli senin biçiminde kullanılmıştır: ħoluñnuñ senin “senin kolun” KZ/80a, artarlıññniñ senin yapmadım “senin fazlalığını yapmadım” KZ/82a, toğruluñnuñ senin “senin doğruluğunu” KZ/83b, senin boyuñ üçün “senin soyun için” TB/155a, senin oğlanlarından “senin çocuklarından” TB/165a,

altın yüzük seniñ düğöl “altın yüzük senin değıl” AH/176b, artar seniñ tirlikiñ “senin ömrün artar” AH/176b, menda tohtaldı oçaşmañın senin “senin kızgınlıñın üzerimde sabitlendi” AB/15.

Algış Bitigi eserinde teklik 2. şahıs zamirinin ilgi hâli eki almış şekli olarak senin de kullanılmıştır: aşahınsın hulañın senin “yalvarışımı senin kulağın duysun” AB/10.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan teklik 2. şahıs zamirinin ilgi hâli eki almış şekli seniñ olarak kullanılmıştır: seniñ rahmetiñ birle “senin rahmetinle” İM/23b, koyar men seniñ öze baş “senin için ben baş koyarım” İM/431b (Toparlı, 1992:98).

Codex Cumanicus metninde kullanılan teklik 2. şahıs zamirinin ilgi hâli eki almış şekli sėniñ biçiminde karşımıza çıkmaktadır: sėniñ “senin” CC/34a (Güner, 2020:284).

2.7.1.2.3. Teklik 3. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan teklik 3. şahıs zamirinin ilgi hâli eki almış şekli anıñ biçiminde kullanılmıştır: umsañı bar anıñ “güveni var onun” KZ/83a, hastalıñından anıñ “onun hastalığında” KZ/84a, atına anıñ “onun adına” KZ/88a, anıñ tapungaylar uluları “onun ibadet eden uluları” KZ/92a, anıñ üçün “onun için” TB/165a, anıñ üstünä “onun üstüne” TB/167b, anıñ kibik “onun gibi” AH/176a, algışliim biyni her sahat, har sahat algışi anıñ ahzımda benim “onun ilahisi her an ağızımda ve her yerde de onun şanlı adını överlerdi” AB/4.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan teklik 3. şahıs zamirinin ilgi hâli eki almış şekli anıñ biçiminde karşımıza çıkmaktadır: niçüktür anıñ şüreti “onun yüzü nasıl” İM/493b (Toparlı, 1992:99).

Codex Cumanicus metninde kullanılan teklik 3. şahıs zamirinin ilgi hâli eki almış şekli anıñ biçiminde kullanılmıştır: anıñ “onun” CC/57b (Güner, 2020:284).

2.7.1.2.4. Çokluk 1. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan çokluk 1. şahıs zamirinin ilgi hâli eki almış şekli bizim biçiminde kullanılmıştır: Teñrimiz bizim “Tanrımız bizim” KZ/92b, ayağlarımizniñ bizim “bizim ayaklarımız” KZ/94a, bizim avazı “bizim sesimiz” KZ/94a, Teñrimizniñ bizim “bizim Tanrı'mızın” KZ/96a, bizim erkimizdän “bizim askerlerimizden” TB/173a, bizim tilgä “bizim dile” TB/184a, umsamızga körä bizim “bizim güvendiğimize göre” KV/536a, biyimz da hutħaruçimiz bizim “bizim beyimiz ve kurtatıcımız” AB/3.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan çokluk 1. şahıs zamirinin ilgi hâli eki almış şekli bizim biçiminde yer almıştır: kâfir kirse bizim ilimizge “kâfirler bizim yurdumuzu işgal etse” İM/430b, bizim aramızda kılıç turur idi “bizim aramızda kılıç/düşmanlık vardı” İM/259a (Toparlı, 1992:98).

Codex Cumanicus metninde kullanılan çokluk 1. şahıs zamirinin ilgi hâli eki almış şekli bizim biçiminde kullanılmıştır: bizim “bizim” CC/61a (Güner, 2020:285).

2.7.1.2.5. Çokluk 2. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan çokluk 2. şahıs zamirinin ilgi hâli almış şekli sizniñ ve sizniñ biçimlerinde kullanılmıştır: yüräkiñizni sizniñ “sizin yüreğinizi” KZ/97b, ħanı gurk‘larıñız sizniñ “nerede sizin halklarımız?” KZ/112b, ħollarıñız sizniñ “sizin kollarınız” KZ/199b, tirilgäy boyuñuz sizniñ “sizin boyunuz dirilecek” KZ/142a.

Töre Bitigi metninin Viyana nüshasında çokluk 2. şahıs zamirinin ilgi hâli eki almış şekli sadece sizniñ biçiminde kullanılmıştır: sövgäysiz sizniñ “seveceksiniz” TB/150a, sizniñ yahşı

erkiñizgä “sizin iyi askerlerinize” TB/150a, sizinñ töräñizgä “sizin törenize” TB/155a, benim atım sizinñ üçün “benim adım sizin için” TB/157b.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan çokluk 2. şahıs zamirinin ilgi hâli eki almış şekli sizinñ biçiminde tespit edilmiştir: kâmil kıldım sizge sizinñ diniñizni “sizin dininizi eksiksiz meydana getirdim” İM/68a, sizinñ bizim aramızda kılıç turur “sizinle bizim aramızda düşmanlık var” İM/259a (Toparlı, 1992:99).

Codex Cumanicus metninde kullanılan çokluk 2. şahıs zamirinin ilgi hali eki almış şekli sizin biçiminde karşımıza çıkmaktadır: sizinñ “sizin” CC/33b (Güner, 2020:285).

2.7.1.2.6. Çokluk 3. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan çokluk 3. şahıs zamirinin ilgi hâli eki almış şekli alarnıñ biçimlerinde kullanılmıştır: barça hıvatlıları alarnıñ “onların kuvvetleri nasıl?” KZ/61b, kim yarattı başha yüräkin alarnıñ “onların yüreğini başka kim yarattı” KZ/61b, algışlarıñ alarnıñ “onların duaları” KZ/62a, nedir alarnıñ inamları “onların imanları nedir?” TB/150b, alarnıñ yüräkinä “onların yüreğine” TB/151a, alarnıñ sözläri “onların sözleri” TB/154b, alarnıñ arasına “onların arasına” AH/178a, alarnıñ tas boldu 2800 adam “onların 2800 adamı taş oldu” KV/557.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan çokluk 3. şahıs zamirinin ilgi hâli eki almış şekli anların biçiminde karşımıza çıkmaktadır: anların yiri uçmak turur “onların mekânı cennettir” İM/48a, gâlib bolmasa anların barçası “onların hangisi galip olmasa” İM/440a (Toparlı, 1992:100).

Codex Cumanicus metninde kullanılan çokluk 3. şahıs zamirinin ilgi hâli eki almış şekli anların biçiminde kullanılmıştır: anların “onların” CC/62a (Güner, 2020:285).

2.7.1.3. Yükleme Durumu

Yükleme durumu, tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde +nI, +nU, +n ve +I ekleriyle meydana getirilmiştir.

2.7.1.3.1. Teklik 1. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan teklik 1. şahıs zamirinin yükleme durumu eki almış şekli meni biçiminde kullanılmıştır: aruv et meni “beni temizle” KZ/36a, aruv etkin meni “temizledin beni” KZ/37b, ne üçün hoyduñ meni “niçin bıraktın beni” KZ/39b, kimlär körärlär edi meni “kimler görürler beni” KZ/40a, Teñrim benim sañlar meni “Tanrım beni saklar” TB/165a, hıthar meni Teñrim “kurtar beni Tanrım” TB/211a – AH/179a, çöp movray dolaşıp hapsap sañlı ediplar meni “çevremi sarıp, kuşatıp beni saklayan binlerce askerinden korkmam” AB/9.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan teklik 1. şahıs zamirinin yükleme durumu eki almış şekli meni biçimindedir: kim meni ziyâret kılsa “beni ziyaret etse” İM/370a, iy Teñri ağırtağıl meni “Tanrı beni misafir etti” İM/22b (Toparlı, 1992:97).

Codex Cumanicus metninde kullanılan teklik 1. şahıs zamirinin yükleme durumu eki almış şekli meni biçiminde tespit edilmiştir: meni “beni” CC/33b (Güner, 2020:286).

2.7.1.3.2. Teklik 2. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan teklik 2. şahıs zamirinin yükleme durumu eki almış şekli seni biçiminde kullanılmıştır: yöpsüngäy seni “seni kabul edecek” KZ/37b, biyiklätirimen seni “yüceltirim seni” KZ/52b, ağıllı etiyim seni “uysallaştırayım seni” KZ/59b,

haybatlarlar seni “yüceltirler seni” TB/167b, köriyirmen seni “seni görüyorum” AH/175b, toğurdu seni “doğurdu seni” AH/176a, zera kimsa bõlmas ki ۆlumda angay seni “çünkü ۆlünce seni kimse hatırlamayacak” AB/38.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan teklik 2. şahıs zamirinin yükleme durumu eki almış şekli seni olarak karşımıza çıkmaktadır: seni yırağ kılson yawuzlukdan “seni kötülükten uzak tutsun” İM/295a, kılğıl maña seni körmekni “banai seni görmemi söyledi” İM/196a (Toparlı, 1992:99).

Codex Cumanicus metninde kullanılan teklik 2. şahıs zamirinin yükleme durumu eki almış şekli séni biçiminde kullanılmıştır: séni “seni” CC/33b (Güner, 2020:286).

2.7.1.3.3. Teklik 3. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan teklik 3. şahıs zamirinin yükleme durumu almış şekli anı biçiminde kullanılmıştır: sonra yeberdi anı “sonra onu gönderdi” KZ/62a, kimlär ki yırtarlar anı “onu, kimler uzaklaştırırlar” KZ/64a, yapsarlar anı “onu örterler” KZ/65b, kişilär körgäy anı “kişiler görecektir onu” TB/154a, anı kömgäy “onu gömecek” AH/175a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan teklik 3. şahıs zamirinin yükleme durumu eki almış şekli anı biçiminde tespit edilmiştir: munuñ kibi anı “onu bunun gibi andı” İM/178a (Toparlı, 1992:100).

Codex Cumanicus metninde kullanılan teklik 3. şahıs zamirinin yükleme durumu eki almış şekli anı’dır: anı “onu” CC/34a (Güner, 2020:286).

2.7.1.3.4. Çokluk 1. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan çokluk 1. şahıs zamirinin yükleme durumu eki almış biçimi bizni şeklinde kullanılmıştır: sen huthariyirsen bizni düşmanlarımızdan “sen bizi düşmanlarımızdan kurtarırısın” KZ/88a, holları tibinā aldılar bizni “bizi kolları altına aldılar” KZ/88b, berdiñ bizni “bizi verdin” KZ/88b, övrätir bizni “bizi öğretir” TB/155b, çıhara berdiñ bizni holuma düşmanlarımıznıñ “bizi düşmanlarımızın koluna bıraktın” AB/68.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan çokluk 1. şahıs zamirinin yükleme durumu eki almış biçimi bizni olarak tespit edilmiştir: bizni mahrum kıldıñ “bizi mahrum bıraktın” İM/264b, bizim içimizge ğazab kirse ğayrlar bizni “bizim içimize bir fenalık girse bizi yabancılaştırır” İM/44b (Toparlı, 1992:98).

Codex Cumanicus metninde kullanılan çokluk 1. şahıs zamirinin yükleme durumu eki almış şekli bizni biçiminde kullanılmıştır: bizni “bizi” CC/33b (Güner, 2020:286).

2.7.1.3.5. Çokluk 2. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan çokluk 2. şahıs zamirinin yükleme durumu eki almış biçimi sizni olarak karşımıza çıkmaktadır: çihargay sizni holumdan “çıkarcak sizi kolumdan” KZ/114a, alğışladıñ sizni “dua ettik size” KZ/276b, yazarmen sizgä da alğışlarmen sizni “yazarım size ve dua ederim size” TB/163b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan çokluk 2. şahıs zamirinin yükleme durumu eki almış biçimi sizni ve sizlerni şekillerinde kullanılmıştır: Tengri yarattı sizni “sizi tanrı yarattı” İM/74a, halife kıldı sizlerni anıñ içinde “sizleri, onların içine halife yaptı” İM/85a (Toparlı, 1992:99).

Codex Cumanicus metninde kullanılan çokluk 2. şahıs zamirinin yükleme durumu eki almış şekli sizni'dir: sizni "sizi" CC/33b (Güner, 2020:286).

2.7.1.3.6. Çokluk 3. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan çokluk 3. şahıs zamirinin yükleme durumu eki almış biçimi metinlerde alarnı olarak tespit edilmiştir: hutħarī[r]sen alarnī "onları kurtarırsın" KZ/24a, uvatīyīm alarnī "küçülteyim onları" KZ/31a, yedi alarnī "yedi onları" KZ/32a, xīlīčīmdan kečiriyīm alarnī "kılıcımdan geçireyim onları" KZ/32a, klādiħ bu Törä bitiki bilä oyatmaga alarnī "onları bu Töre Bitigi ile uyandırmak istedik" TB/150b, törä alarnī ölüm bilä tas etiyir "töre onları öldürerek yok ediyor" TB/200a.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan çokluk 3. şahıs zamirinin yükleme durumu eki almış biçimi metinlerde anlarnı şekillerinde kullanılmıştır: Tengri Téālā kāmīl kıılır anlarnı "Tanrı onları eksiksiz yaptı" İM/289b, ündedi mü anlarnı İslām'ğa "onları İslam'a yönlendirdi mi?" İM/61a (Toparlı, 1992:100).

Codex Cumanicus metninde kullanılan çokluk 3. şahıs zamirinin yükleme durumu eki almış şekli anlarnı ve alarnı biçiminde karşımıza çıkmaktadır: anlarnı – alarnı "onları" CC/34a-CC/61b-CC/176 (Güner, 2020:286).

2.7.1.4. Ayrılma Durumu

2.7.1.4.1. Teklik 1. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan teklik 1. şahıs zamirinin ayrılma durumu eki almış şekli menden şeklinde kullanılmıştır: ħuvatli boldular mendän "benden kuvvetli oldular" KZ/26b, yīraħ etmädi mendän "benden uzak değil" KZ/28a, ketardı mendän "benden giderken" KZ/54a, tügüldür yalgüz mendän "yalnız benden değil" TB/158a, aħillīdir mendän "benden akıllıdır" TB/175b, yīraħ ettiħ mendän "uzaklaştırdın benden" TB/211a, yuvuħlarım benim yīraħ boldular mendan "akrabalarım benden uzaklaştılar" AB/48.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan teklik 1. şahıs zamirinin ayrılma durumu eki almış şekli menden biçiminde kullanılmıştır: kim kōrkṣa menden dünya içinde "kim korkar benden dünyada" İM/72b, sen bilür sen anı menden "sen onu benden bilirsin" İM/276a (Toparlı, 1992:98).

Codex Cumanicus metninde kullanılan teklik 1. şahıs zamirinin ayrılma durumu eki almış şekli menden olarak tespit edilmiştir: menden "benden" CC/164 (Güner, 2020:286).

2.7.1.4.2. Teklik 2. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan teklik 2. şahıs zamirinin ayrılma durumu almış şekli senden biçiminde kullanılmıştır: ħuvatīm benim dügül mi sendän? "benim kuvvetim senden değil mi?" KZ/81b, yazīħīm sendän yapılmadı "günahım senden saklanmadı" KZ/138a, xolarmen sendän "senden dilerim" TB/152a, sendän küclüdü "senden güçlüdür" AH/176b, şukurlumen sendan "minnettarım senden" AB/32.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan teklik 2. şahıs zamirinin ayrılma durumu eki almış şekli senden biçiminde tespit edilmiştir: aldı anı senden özge sadaka alğan "senden kendisine sadaka aldı o" İM/252a (Toparlı, 1992:99).

Codex Cumanicus metninde kullanılan teklik 2. şahıs zamirinin ayrılma durumu eki almış şekli sénden biçiminde kullanılmıştır: sénden "senden" CC/70a (Güner, 2020:286).

2.7.1.4.3. Teklik 3. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan teklik 3. şahıs zamirinin ayrılma durumu almış şekli alardan ve andan olarak karşımıza çıkmaktadır: yīrah bolgay andan “ondan uzak olacak” KZ/236a, andan anīḡkibik övnü kerāk algay “bunun gibi evi ondan alması gerekirdi” TB/194a, kerāk andan törä bilä izdägäy “ondan kanun yoluyla istemesi gerek” TB/208b, andan sonra “ondan sonra” AH/175b, andan ivaşlanīr da andan ölmäs “ondan yavaşlanılır ama ondan ölünmez” AH/176a, andan ḡuṡharmahlīḡ “kurtuluş onda” AB/61.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan teklik 3. şahıs zamirinin ayrılma durumu eki almış şekli andan ve andın biçiminde tespit edilmiştir: Tengri andan rāzı bolsun “Tanrı ondan razı olsun” İM/26b, Tengri andın rāzı bolsun “Tanrı ondan razı olsun” İM/26b (Toparlı, 1992:100).

Codex Cumanicus metninde kullanılan teklik 3. şahıs zamirinin ayrılma durumu eki almış şekli andan biçiminde kullanılmıştır: andan “ondan” CC/34a (Güner, 2020:286).

2.7.1.4.4. Çokluk 1. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan çokluk 1. şahıs zamirinin ayrılma durumu eki almış biçimi metinlerde bizden olarak kullanılmıştır: ne üçün ḡaytarīrsen yüzünḡu bizdān “niçin yüzünü bizden kaçırsın” KZ/90a, yīrah et bizdān “bizden uzak tut” KZ/212b, bizdān sonra kerāk “bizden sonra gerek” TB/158a, bizdān izlānsār “bizden isteyecek” TB/180a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan çokluk 1. şahıs zamirinin ayrılma durumu eki almış biçimi metinlerde bizden şeklinde kullanılmıştır: örtöldiler bizden esirgemek birle “bizden saklamak için kapandılar” İM/491b, eger alsalar taḡı anlar bizden “bizden alırlarsa onlar” İM/252b (Toparlı, 1992:98).

Codex Cumanicus metninde kullanılan çokluk 1. şahıs zamirinin ayrılma durumu eki almış şekli bizden olarak karşımıza çıkmaktadır: bizden “bizden” CC/33b (Güner, 2020:286).

2.7.1.4.5. Çokluk 2. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan çokluk 2. şahıs zamirinin ayrılma durumu eki almış biçimi metinlerde sizden şeklinde sınırlı sayıda örnekte geçmektedir: Xolarmen sizdān “Sizden dilerim” TB/209a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan çokluk 2. şahıs zamirinin ayrılma durumu eki almış biçimi metinlerde sizden olarak tespit edilmiştir: ol nerse öze kim kiṡti sizden “kim geçti sizden” İM/81a, herbiringiz sizden “herbiriniz sizden” İM/95b (Toparlı, 1992:99).

Codex Cumanicus metninde kullanılan çokluk 2. şahıs zamirinin ayrılma durumu eki almış şekli sizden biçiminde kullanılmıştır: sizni “sizi” CC/33b (Güner, 2020:286).

2.7.1.4.6. Çokluk 3. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan çokluk 3. şahıs zamirinin ayrılma durumu eki almış biçimi metinlerde alardan şeklinde kullanılmıştır: ḡuṡhar meni alardan “beni onlardan kurtar” KZ/58a, eksilmägäy alardan barça yaḡşīlīḡ “onlardan güzellikler eksilmeyecek” KZ/63b, öldürdi köplāri alardan “onlardan çocuklarını öldürdü” KZ/164a, övrängäy alardan yargunu “onlardan yargını öğreneceksin” TB/154a, alardan övrändim “onlardan öğrendim” TB/172a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan çokluk 3. şahıs zamirinin ayrılma durumu eki almış biçimi metinlerde anlardan olarak geçmektedir: her birisine anlardan on akçe “onların her birine on akçe” İM/416a (Toparlı, 1992:100).

Codex Cumanicus metninde kullanılan çokluk 3. şahıs zamirinin ayrılma durumu eki almış şekli anlardan ve alardan biçiminde kullanılmıştır: anlardan – alardan “onlardan” CC/34a (Güner, 2020:286).

2.7.1.5. Yönelme Durumu

2.7.1.5.1. Teklik 1. Şahıs

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde teklik 1. ve 2. şahıs zamirlerine yönelme durumu eki eklendiğinde men > maña, sen > saña şekline girerek ince ünlülerin kalınlaştığını görmekteyiz.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan teklik 1. şahıs zamirinin yönelme durumu eki almış şekli maña olarak tespit edilmiştir: yahşidir maña bir kün “güzeldir bana bir gün” KZ/179b, yol körgüz maña “yol göster bana” KZ/180a, bañ maña “bana bak” KZ/180b, berdi maña Atam “atam bana verdi” TB/155a, maña bulay körüniyir “bana öyle görünüyor” TB/159b, aytkay maña “bana söyleyecek” TB/169b, bolmadı maña “bana olmadı” AH/175a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan teklik 1. şahıs zamirinin yönelme durumu eki almış şekli maña biçiminde kullanılmıştır: Tengri’ni sewer bolsangız uyungız maña “Tanrıyı sevecek olursanız bana uyun” İM/71b, hayr bolsa maña dinim içinde “dinimin içinde hayır olsun bana” İM/293b (Toparlı, 1992:98).

Codex Cumanicus metninde kullanılan teklik 1. şahıs zamirinin yönelme durumu eki almış şekli maña olarak tespit edilmiştir: maña “bana” CC/63a-CC/76a (Güner, 2020:285).

2.7.1.5.2. Teklik 2. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan teklik 2. şahıs zamirinin yönelme durumu almış şekli saña biçiminde kullanılmıştır: saña umsandim “sana güvendim” KZ/180a, tapundurgaylar saña “sana ibadet edecekler” KZ/184a, kötürdüm saña hollarimni benim “benim kollarımı sana götürdüm” KZ/185a, saña kelgäy “sana gelecek” KZ/209b, ne etti saña, ki sen añar inandij “ne yaptı ki sana sen ona inandın” TB/169a, ne klärsen, saña beriyim “ne istersen vereyim sana” AH/179, tamuhta tapunmañ etkaylar saña “diğer dünyada sana ibadet edecekler” AB/38.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan teklik 2. şahıs zamirinin ayrılma durumu eki almış şekli saña olarak tespit edilmiştir: Tengri: men hayr taleb kılur men saña “Tanrı: ben hayır talep ederim sana” İM/293a, kaçan kim sorsa saña “sana kim sorsa” İM/490a (Toparlı, 1992:99).

Codex Cumanicus metninde kullanılan teklik 2. şahıs zamirinin yönelme durumu eki almış şekli saña olarak kullanılmıştır: saña “sana” CC/733b, CC/56a, CC/69a (Güner, 2020:285).

2.7.1.5.3. Teklik 3. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan teklik 3. şahıs zamirinin yönelme durumu almış şekli añar olarak tespit edilmiştir: berdi añar yolda huvatında “yolda kuvvetinden ona verdi” KZ/210b, tatlı bolgay añar “ona tatlı olacak” KZ/218a, aytijiz añar “ona söylediniz” KZ/218a, añar körä etkäylär yargunu “ona göre yargılayacaklar” TB/150b, añar antni bermäğä “ona yemin vermeye” TB/156b, añar körä tüzdüh “ona göre yaptık” TB/158a, añar yazıhtır “ona günahtır” TB/162a, başladim añar övrätmäğä bitikni “ona öğretmeye başladım bitigi” AH/175b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan teklik 3. şahıs zamirinin yönelme durumu eki almış şekli aña ve añar olarak iki şekilde tespit edilmiştir: kim cem kılsam aña bir kiteb “kim bir cem namazı kılsa ona bir kitap” İM/2a, ol mescid turur kim ayturlar aña “ona kim söyledi, o mescid duruyor” İM/202a, buyurdi añar âbdest almak birle “ona beraber abdest almayı söyledi” İM/95b (Toparlı, 1992:100).

Codex Cumanicus metninde kullanılan teklik 2. şahıs zamirinin yönelme durumu eki almış şekli aña olarak tespit edilmiştir: aña “ona” CC/61a (Güner, 2020:285).

2.7.1.5.4. Çokluk 1. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan çokluk 1. şahıs zamirinin yönelme durumu eki almış biçimi metinlerde bizge şeklinde kullanılmıştır: kimlär körgüzgây bizgä “bize kimler gösterecek” KZ/6a, ayttilar bizgä “bize söylediler” KZ/88a, ber bizgä boluş “bize yardım et” KZ/122b, bermä ol bizgä “bize onu verme” KZ/163b, kelgây bizgä “bize gelecek” KZ/168b, ne säbâp boldu bizgä “bize ne sebep oldu” TB/151b, övrätir bizgä “bize öğretir” TB/152b, keräk bolmagay bizgä ant içmäh “ant içmek için bize gerek olmayacak” TB/155b, alar bizgä aytırlar “onlar bize söylediler” TB/167a, bağışladı bizga “bize bağışladı” AB/27.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan çokluk 1. şahıs zamirinin yönelme durumu eki almış biçimi metinlerde bizge olarak tespit edilmiştir: Tengri Te’älâ bakar bizge “Tanrı bize bakar” İM/17b, andan sonra bizge çıksalar “ondan sonra bize çıksalar” İM/431a (Toparlı, 1992:98).

Codex Cumanicus metninde kullanılan çokluk 1. şahıs zamirinin yönelme durumu eki almış şekli bizge şeklinde karşımıza çıkmaktadır: bizge “bize” CC/61a (Güner, 2020:285).

2.7.1.5.5. Çokluk 2. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan çokluk 2. şahıs zamirinin yönelme durumu eki almış biçimi metinlerde sizge şeklinde kullanılmıştır: övrätiyim sizgä “size öğreteyim” KZ/62a, men sizgä buyurdum “ben size buyurdum” TB/158a, sizgä anlattım inam üçün “size inanmanız için anlattım” TB/161a, anij üçün aytürmen sizgä “onun için size anlattım” TB/163b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan çokluk 2. şahıs zamirinin yönelme durumu eki almış biçimi metinlerde sizge olarak tespit edilmiştir: vay sizge eger Tengri’den kôrşangız “eğer Tanrı’den korkarsanız vah size” İM/211b, mağat kıldım sizge törtde birini “muhakkak size dörtte birini verdim” İM/429a (Toparlı, 1992:99).

Codex Cumanicus metninde kullanılan çokluk 2. şahıs zamirinin yönelme durumu eki almış şekli sizge biçiminde karşımıza çıkmaktadır: sizge “size” CC/61a (Güner, 2020:285).

2.7.1.5.6. Çokluk 3. Şahıs

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan çokluk 3. şahıs zamirinin yönelme durumu eki almış biçimi metinlerde alarga olarak tespit edilmiştir: eksilmägây alarga barça yahşilîh “onlara güzellik eksilmeyecek” KZ/62a, boluşur alarga “onlara yardım eder” KZ/77b, buyruh etkäylär alarga “onlara emir verecekler” KZ/98a, bañarlar alarga “onlara bakarlar” KZ/129b, başladı alarga aytmağa “onlara söylemeye başladı” TB/166a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan çokluk 3. şahıs zamirinin yönelme durumu eki almış biçimi metinlerde anlarga şeklinde kullanılmıştır: mühlet birildi anlarga üç kün “onlara üç gün zaman verdi” İM/437b (Toparlı, 1992:100).

Codex Cumanicus metninde kullanılan çokluk 3. şahıs zamirinin yönelme durumu eki almış şekli anlarga ve alarga biçiminde kullanılmıştır: anlarga – alarga “onlara” CC/34a, CC/61b (Güner, 2020:285).

2.7.2. Dönüşlülük Zamiri

Dönüşlülük zamirleri, şahıs zamirlerinden daha güçlü ifadeye sahip “asıl, öz” anlamlarına gelen isimlerin iyelik eki almış şekilleridir (Ergin, 1988:272).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde dönüşlülük zamiri olarak kendi ve kensi kullanılmıştır: duşmanlarınin kendinin “kendi duşmanları” KZ/85b, yüräkinä kendinin “kendi kalbine” KZ/85b, sen kendin “sen kendin” KZ/89b, seni işanč kendimä ettim “seni kendime güvenlik ettim” KZ/295, hıvatlattin anı kensiñä “kuvvetlendirdin onu kendine” KZ/172a, yohtur kendindä yol “kendinde yol yoktur” KZ/127b, tilläri kendilärinin “kendilerinin dilleri” KZ/129b, kendilärinin töräsi bilä “kendilerinin töresiyle” TB/157a, yazıldı kendiläri vahtına “kendileri zamanında yazıldı” TB/158a, kendilärinin yarağı bilä “kendilerinin silahıyla” TB/159b, kendilärindän sonra oğlanlarınin bolgay “kendilerinden sonra çocukları olacak” TB/160b, kendi kendilärinä “kendi kendilerine” TB/170b.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde dönüşlülük zamiri olarak kendü, kendi ve öz kullanılmıştır. Memlük Kıpçak Türkçesi döneminde kensi dönüşlülük zamiri sadece Kavâninü’l-Küllîye ve Tuhfetü’z-Zekiyye eserlerinde kullanılmıştır (Argunşah Güner, 2015:113).

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde cümle içerisinde kullanılan dönüşlülük zamiri örnekleri şu şekildedir: oışatıp kendüni namaz kılğanlarğa “kendini namaz kılanlara benzetti” İM/268a, kendünden özge kişiğe “kendinden başka kişiye” İM/154a, kūr’en kendüsi yaratılmış degül “Kuran kendisi yaratılmış değil” İM/34b, men özüm birdim fakirlerge “ben kendim fakirlere verdim” İM/252a, özinden def kılmağ turur “kendinden uzaklaştırmak gerek” İM/449a (Toparlı, 1992:107).

Codex Cumanicus metninde dönüşlülük zamiri olarak kendü, öz ve kensi kullanılmıştır: kendi “kendi” CC/23b-9, CC/23b-10, kensi “kendisi” CC/62b, CC/63a, CC/80a, öz “kendi” CC/62b, CC/66b, CC/71a (Argunşah Güner, 2015:113).

2.7.3. İşaret Zamirleri

Banguoğlu, işaret zamirlerini şu şekilde açıklamaktadır: “*Nesneleri; mekânda, zamanda ve tasavvurdaki yerlerinde adlarını anmadan göstermeye yarayan zamirlerdir. Bu zamirler mesafelere göre üçe (yakın, az uzak, uzak) ayrılmaktadır*” (Banguoğlu 2015:360).

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan işaret zamirleri şu şekildedir:

2.7.3.1. bu

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde çok sık kullanılan “bu” işaret zamiri en yakında bulunulan varlıkları işaret etme durumunda kullanılır. İsim çekim eklerini aldığı zaman işaret zamirinde b- > m- değişimi meydana gelmektedir (Güner, 2020:287).

2.7.3.1.1. Yalın Durum

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde “bu” işaret zamiri yalın durumda şu şekilde kullanılmıştır: budur Teñri “Tanrı budur” KZ/97b, hörmät budur “saygı budur” KZ/310a, dinin

tanmağnıñ antı budur “dini tanımanın yemini budur” TB/156a, budur Teğriniñ yargusu “Tanrı’nın yargısı budur” TB/152b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde “bu” işaret zamiri yalın durumda karşımıza çıktığı bazı örnekler şunlardır: bu, revâ turur “bu reva olur” İM/26b, bu, saħih kavl turur “bu gerçek sözdür” İM/183b (Toparlı, 1992:101).

Codex Cumanicus metninde “bu” işaret zamiri yalın durumda şu şekilde kullanılmıştır: bu “bu” CC/31a, CC/a (Argunşah Güner, 2015:113).

2.7.3.1.2. İlgi Durumu

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan “bu” işaret zamiri ilgi durumu eki aldığı zaman /b-/>/m-/ değişimi kimi örneklerde görülmekle beraber değişimin olmadığı örnekler de mevcuttur: bunun için alğışladı “bunun için dua etti” KZ/90b, bunun için aldı alarnı “bunun için aldı onu” KZ/150b, munuñ eksikin tügällägäylär “bunun eksikliğini tamamlayacakalr” TB/158a, budur munuñ yargusu “bunun yargısı budur” TB/159b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan “bu” işaret zamiri ilgi durumu eki aldığı zaman /b-/>/m-/ değişimi görülmektedir: rast söz munuñ içinde “doğru söz bunun içinde” İM/73b (Toparlı, 1992:101).

Codex Cumanicus metninde kullanılan “bu” işaret zamiri ilgi durumu eki aldığı zaman /b-/>/m-/ değişimi görülmektedir: munıñ “bunun” CC/33a, CC/76a (Argunşah Güner, 2015:113).

2.7.3.1.3. Yükleme Durumu

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan “bu” işaret zamiri yükleme durumu eki aldığı zaman bunu, munı ve munu şeklinde karşımıza çıkmaktadır: kim işitti bunu? “bunu kim işitti?” KZ/121b, körmästir bunu Biy “Efendimiz bunu görmez” KZ/129b, aytkaylar bunu oğlanlarına “bunu çocuklarına söylerler” KZ/161b, işitti munı “bunu duydu” TB/171b, munu bilmäh keräk “bunu bilmek gerekir” TB/173a, munu ögüt berip aytırmän “bunu ögütleyip söylerim” TB/156a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan “bu” işaret zamiri yükleme durumu eki aldığı zaman /b-/>/m-/ değişimi görülmektedir: kim kim aziz bolsa munı hıfz kılmağğa İM/374a (Toparlı, 1992:101).

Codex Cumanicus metninde kullanılan “bu” işaret zamiri yükleme durumu eki aldığı zaman /b-/>/m-/ değişimi görülmektedir: munı “bunu” CC/34a (Argunşah Güner, 2015:113).

2.7.3.1.4. Yönelme Durumu

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan “bu” işaret zamiri yönelme durumu eki aldığı zaman muñar şeklinde karşımıza çıkmaktadır: muñar oğşaş nemä çerüvnüñ bolgay “buna benzer şeyler askerin olacak” TB/160a, Teğri tanıhtır muñar “Tanrı buna şahittir” TB/162b, muñar dirä “buraya kadar” TB/189a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan “bu” işaret zamiri yönelme durumu eki aldığı zaman muñar şekline dönüştüğü gözlemlenmiştir: taķı ni kim muñar oğşar barsa “buna benzer kim varsa” İM/56b, muñar tavaf-ı vedä taķı dirler “buna veda tavafı derler” İM/333b (Toparlı, 1992:101).

Codex Cumanicus metninde kullanılan “bu” işaret zamiri yönelme durumu eki aldığı zaman muñar şeklinde tespit edilmiştir: muñar “buna” CC/34a (Argunşah Güner, 2015:113).

2.7.3.1.5. Bulunma Durumu

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan “bu” işaret zamiri bulunma durumu eki aldığı zaman munda ve bunda şeklinde karşımıza çıkmaktadır: bunda haytarırsen “burada geri verirsin” KZ/23b, yaḥšilīḥ bar munda “güzellik var burada” TB/152b, ol türlü yazarbiz munda “burada o şekilde yazarız” TB/156b, sen munda aytmasaṇ yazıḥiṇi “sen burada günahlarını söyleme” TB/164b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan “bu” işaret zamiri bulunma durumu eki aldığı zaman munda şekline dönüşmektedir: munda bir fasl bar “burada bir bölüm var” İM/317a (Toparlı, 1992:101).

Codex Cumanicus metninde kullanılan “bu” işaret zamiri bulunma durumu eki aldığı zaman munda şeklinde karşımıza çıkmaktadır: munda “burada” CC/31a (Argunşah Güner, 2015:113).

2.7.3.1.6. Ayrılma Durumu

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan “bu” işaret zamiri ayrılma durumu eki aldığı zaman mundan ve bundan şeklinde karşımıza çıkmaktadır: bundan soṇra “bundan sonra” KZ/23b, aṣaḥlatır bundan “bundan kötüdür” KZ/156a, bundan soṇra oḡlanlar toḡurgaymen “bundan sonra çocuklar doğuracağım” KZ/228a, mundan üvrānıp “bundan öğrenirim” TB/150a, mundan eksik bolmagay “bundan eksik olmayacak” TB/154b, mundan övrāndi “bundan öğrendim” TB/155a, mundan soṇra başladım “bundan sonra başladım” AH/175.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan “bu” işaret zamiri ayrılma durumu eki aldığı zaman mundan şeklinde kullanılmıştır: kim kim ayıtsa mundan özge “kim bundan başka bir şey söylese” İM/35b, taḫi mundan özge “bundan başka” İM/211b, taḫi ni kim mundan özge bar “bundan başka kim var” İM/429b (Toparlı, 1992:101).

Codex Cumanicus metninde kullanılan “bu” işaret zamiri ayrılma durumu eki aldığı zaman mundan şeklinde karşımıza çıkmaktadır: mundan “buradan/bundan” CC/34a (Argunşah Güner, 2015:113).

2.7.3.1.7. Eşitlik Durumu

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan “bu” işaret zamiri eşitlik durumu eki aldığı zaman munča olarak kullanılmıştır: aḡačnīḡ ičinä munča bal bar “ağacın içinde bunca bal var” TB/194b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan “bu” işaret zamiri ayrılma durumu eki aldığı zaman munča şeklinde kullanıldığı tespit edilmiştir: Ömerning ilinde munča ilerni “Ömer’in şehrinden bunca ilerde” İM/43a (Toparlı, 1992:101).

Codex Cumanicus metninde kullanılan “bu” işaret zamiri eşitlik durumu eki aldığı zaman munča şeklinde karşımıza çıkmaktadır: munča “bunca” CC/33a (Argunşah Güner, 2015:113).

2.7.3.2. oşbu

Bu işaret zamiri aynı zamanda gösterme ve pekiştirme bildiren oş “işte” sözcüğü ile bir araya gelerek oşbu “işte bu” şeklini alarak işaret zamiri olarak kullanılır (Güner, 2020:287).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ošta şeklinde sınırlı sayıda örnekte kullanılmıştır: ošta bergäy avazın kensiniḡ “işte kendi sesini verecek” KZ/138a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ise “oşbu” şeklinde kullanılmıştır: rāstı haberler kildi oşbuning içinde “işte bunun içinden doğru haberler geldi” İM/62b, rāstı iman oşbunda “işte bunda gerçek iman” İM/65b (Toparlı, 1992:103).

Codex Cumanicus metninde “oşbu” işaret zamirine rastlanmamıştır.

2.7.3.3. ol

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde çok sık kullanılan “ol” işaret zamiri uzakta bulunulan varlıkları işaret etme durumunda kullanılır.

2.7.3.3.1. Yalın Durum

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde “ol” işaret zamirinin yalın durumda şu şekilde kullanıldığı tespit edilmiştir ol bergäy huvat “o kuvvet verecek” KZ/138a, keri etti ol “geri çevirdi o” KZ/169a, ol, anıñ üçün “o, onun için” TB/193a, ol anı öldürgäy “o, onu öldürecek” TB/201a, ol anıñ erkinädir “o, onun yetkisindedir” TB/204a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde “ol” işaret zamiri yalın durumda şu şekilde kullanılmıştır: ol yaratılmış turur “o yaratılmıştır” İM/62b, ol, aḥşam birle yatsu namazı arasında turur “o, akşamla yatsı namazı arasındadır.” İM/158a (Toparlı, 1992:101).

Codex Cumanicus metninde “ol” işaret zamiri yalın durumda şu şekilde kullanılmıştır: ol “o” CC/34a (Argunşah Güner, 2015:113).

2.7.3.3.2. İlgi Durumu

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde “ol” işaret zamiri, ismin durum eklerinden birini aldığı zaman “a” şekline dönüştüğünü görüyoruz. İlgi durum ekiyle kullanımı şu şekildedir: yazıñın anıñ “onun günahı” KZ/58a, huvatları anıñ “onun kuvveti” KZ/60a, alğışı anıñ ağzıma benim “onun duası benim ağzıma” KZ/62a, anıñ dżanı üçün “onun canı için” TB/149a, anıñ üçün ki dinsizlärniñ doktorları “onun için ki, dinsizlerin doktoru” TB/150a, anıñ üçün ögüt berir “onun için ögüt verir” TB/150a, anıñ üçün klädiñ bu Törä bitiki “onun için bu Töre Bitigi istedik” TB/150b, anıñ üçün ki senin kin dā aḥar aytarlar “onun için ki seninki ona söyler” AH/176a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de “ol” işaret zamiri, ismin durum eklerinden birini aldığı zaman “a” şekline dönüştüğünü görüyoruz. İlgi durum ekini almış şekli şu cümlelerde geçmektedir: Namāz kılmaḥ revā bolur anıñ içinde “namaz kılmak onun için de reva olur” İM/108b, oşbu taḳı anıñ kibi turur “işte bu onun gibi” İM/259b (Toparlı, 1992:101).

Codex Cumanicus metninde de “ol” işaret zamiri, ismin durum eklerinden birini aldığı zaman “a” şekline dönüştüğünü görüyoruz. İlgi durum ekiyle beraber kullanımı şu şekildedir: anıñ “onun” CC/32b (Argunşah Güner, 2015:113).

2.7.3.3.3. Yükleme Durumu

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan “ol” (a) işaret zamirinin yükleme durum eki ile birlikte kullanımına şu cümlelerde rastlamaktayız: sonra yeberdi anı “onu gönderdi sonra” KZ/62a, kimlär ki yırtarlar anı “onu kimler yırtar” KZ/64a, ögütlädi anı da saḥladı anı “onu ögütledi ve onu sakladı” KZ/70a, anı bolur etmä kendi erki bilä “onu kendi keyfine göre yapabilir” TB/186a, yarguçılar anı eslägäylär “yargıçlar onu aklında tutsun” TB/185a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan “ol” (a) işaret zamirinin yükleme durum eki ile birlikte kullanımı şu şekildedir: râstı ol kişi kılgay anı bir reket “doğru olan kişi onu bir rekât kılacak” İM/210a (Toparlı, 1992:102).

Codex Cumanicus metninde kullanılan “ol” (a) işaret zamirinin yükleme durum eki ile birlikte kullanımı şu şekildedir: anı “onu” CC/34a (Argunşah Güner, 2015:113).

2.7.3.3.4. Yönelme Durumu

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan “ol” işaret zamirinin yönelme durum eki ile birlikte kullanıldığı bazı cümleler şunlardır: umsandılar añar “ona güvendiler” KZ/77b, tapun añar “ona inanın” KZ/86a, aytiñiz añar “ona söylediniz” KZ/94a, hörmät etärlär añar “saygı gösterdiler ona” KZ/98a, añar körä etkäylär yargunu “onun için yargılama yapacaklar” TB/150b, mundan soñra başladım añar övrätmägä “bundan sonra ona öğretmeye başladım” AH/175b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan “ol” işaret zamirinin yönelme durum eki ile birlikte kullanımına şu cümleleri örnek gösterebiliriz: Ebu Bekr taķı añar işâret kıldı “Ebu Bekir, ona işaret yaptı” İM/77a, anlarınñ mällarını alsalar mällarını bolur añar “onların mallarını ona alsalar malik olur” İM/429b (Toparlı, 1992:102).

Codex Cumanicus metninde kullanılan “ol” işaret zamirinin yönelme durum eki ile birlikte kullanımı şu şekildedir: añar “ona” CC/34a (Argunşah Güner, 2015:113).

2.7.3.3.5. Bulunma Durumu

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan “ol” işaret zamirinin bulunma durum eki ile kullanımına şu cümleleri örnek gösterebiliriz: yoñtur anda yol “onda yol yoktur” KZ/126a, anda färah bolgaybiz “onda ferah olacağız” KZ/130b, kütüldü anda “onda güdüldü” KZ/172a, anda yebergän “ona gönder” TB/188a, anda izdälmäh keräk “onda elde etmek gerek” TB/192a, anda bolmasa “onda olmasa” TB/192a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan “ol” işaret zamirinin bulunma durum eki ile birlikte kullanımı şu cümlelerde tespit edilmiştir: taķı anda kişi heläk bolsa “kişi onda helak olsa” İM/457a, taķı anda çok kiçikse “onda küçükse” İM/345a (Toparlı, 1992:102).

Codex Cumanicus metninde kullanılan “ol” işaret zamirinin bulunma durum eki ile birlikte kullanımına şu örneği verebiliriz: anda “onda” CC/31a (Güner, 2020:289).

2.7.3.3.6. Ayrılma Durumu

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan “ol” işaret zamirinin ayrılma durum eki ile birlikte kullanımı şu şekildedir: ħorħkaylar andan “ondan korkacaklar” KZ/105b, yırağ bolgay andan “ondan uzak olacak” KZ/236a, andan soñra suñlandılar yazmaga “ondan sonra yazmayı arzu etti” TB/151a, Andan soñra bardı “ondan sonra vardı” TB/166a, andan soñra öldü bu dinsiz “ondan sonra öldü bu dinsiz” TB/166b, andan soñra bardıh ol yergä “ondan sonra o yere vardı” TB/167a, andan soñra çihargin sözüñnü ağziñdan “ondan sonra ağzından sözünü çıkardı” AH/177a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan “ol” işaret zamirinin ayrılma durum eki ile birlikte kullanımı şu şekildedir: äbdest almak revä bolmas andan “ondan abdest almak reva olmaz” İM/64b (Toparlı, 1992:102).

Codex Cumanicus metninde kullanılan “ol” işaret zamirinin ayrılma durum eki ile birlikte kullanımına şu kelimeyi örnek gösterebiliriz: andan “ondan” CC/34a (Argunşah Güner, 2015:113).

2.7.3.3.7. Eşitlik Durumu

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan “ol” işaret zamirinin eşitlik durum eki ile birlikte kullanımı şu şekildedir: anča igidir “o kadar iyi” TB/154b, kelgäninä anča “gelinceye kadar” TB/166a.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan “ol” işaret zamirinin eşitlik durum eki ile birlikte kullanımı şu şekilde tespit ettik: bahāsın iki anča arturmak turur “işte bu iki bakmayı artırasın” İM/121b (Toparlı, 1992:102).

Codex Cumanicus metninde kullanılan “ol” işaret zamirinin ayrılma durum eki ile birlikte kullanımı şöyledir: anča “onca” CC/62a (Argunşah Güner, 2015:113).

2.7.3.4. bular, bunlar, munlar, mular

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde birden fazla ve yakında bulunan varlıkları işaret etmek amacıyla bular, bunlar, munlar, mular kullanılmıştır. Bu işaret zamirleri isim durum eklerinden birini aldığı zaman kelime başında b > m değişimine uğradığı görülmektedir. Bu değişim dönem ve metinler arasında tam bir birlik göstermemektedir. İşaret zamiri, b > m değişimine uğradığı zamanlarda çokluk ekinden önce genellikle bir zamir n’si kullanılmıştır. Münyetü’l-Guzât’ta bular işaret zamiri hâkimken yalnız bir yerde zamirin bunlar biçiminde kullanıldığı görülmüştür. İşaret zamirinin mular biçimi sadece Tuhfetü’z-Zekiyye’de kullanılmıştır (Güner, 2020:290).

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde bular, bunlar, munlar, mular işaret zamirlerinin durum ekleriyle beraber kullanımı şu şekildedir:

2.7.3.4.1. Yalın Durum

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde bular işaret zamirinin yalın durumda kullanımı şöyledir: bular çerüvündän edilär “bunlar askerlerdendi” KZ/176, bular boldular anda “bunlar onda oldular” KZ/182a, bolgaylar bular “bunlar olacaklar” TB/160b, bular duşmanbiz “bunlar düşmanımız” TB/167b, kimlärdir bular “bunlar kimlerdir” TB/170a.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde bular, bunlar, munlar, mular işaret zamirlerinin yalın durumda kullanımı şu şekildedir: eger bolsaydı munlar kâfir “eğer bunlar kâfir olsaydı” İM/29b, munlar barçası fäsıd turur “bunların bir kısmı doğru değil” İM/480a (Toparlı, 1992:101).

Codex Cumanicus metninde bular işaret zamiri yalın durumda kullanılmıştır: bular “bunlar” CC/34a (Güner, 2020:290).

2.7.3.4.2. İlgî Durumu

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde bular ve mular işaret zamirinin ilgi durum eki olarak kullanıldıkları tespit edilmiştir: üstünä bularnıñ “bunların üstüne” KZ/316a, bularnıñ vahtına yasaldı “bunların zamanında yasaldı” TB/166b.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde bular ve munlar işaret zamirinin ilgi durumda kullanımı şu şekildedir: Munların birisi vâcib turur “bunlardan birisi vaciptir” İM/205a, munların ortakı öze “bunların ortadı kendisi” İM/458b (Toparlı, 1992:101).

Codex Cumanicus metninde bularnıñ işaret zamiri ilgi durum ekini alarak şu şekilde kullanıldığı tespit edilmiştir: bularnıñ “bunların” CC/34a (Güner, 2020:290).

2.7.3.4.3. Yükleme Durumu

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde bular ve mular işaret zamirinin yükleme durumda kullanımına rastlanmamıştır.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde bular ve munlar işaret zamirinin yükleme durum eki olarak kullanımı şu şekildedir: eger munlarını imâmatlıkka kiçürseler İM/181a (Toparlı, 1992:101).

Codex Cumanicus metninde bular işaret zamirinin yükleme durum eki olarak kullanımı şu kullanılmıştır: bularını “bunları” CC/34a (Güner, 2020:290).

2.7.3.4.4. Yönelme Durumu

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde bular ve mular işaret zamirinin yönelme durum eki olarak kullanımı sınırlı sayıda kelime de tespit edilmiştir: bularga, ki boldular anda “burada, onda buldular” KZ/183b, bularga oğşas “bunlara benzer” TB/154b.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde bular ve munlar işaret zamirinin yönelme durum eki ile kullanımı şöyledir: bularga “bunlara” GT/17a, KK/75b (Güner, 2020:290).

Codex Cumanicus metninde bular işaret zamirinin yönelme durum eki ile kullanımı şu şekildedir: bularga “bunlara” CC/34a (Güner, 2020:290).

2.7.3.4.5. Ayrılma Durumu

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde bular ve mular işaret zamirinin ayrılma durum ekiyle kullanılan sınırlı sayıda örnekleri şu şekildedir: bulardan sonra dinsizlär “bunlardan sonra dinsizler” TB/157b.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde bular ve munlar işaret zamirinin ayrılma durumda kullanımı şu şekildedir: kim kim tan kılssa bir kimerse haqqında munlardan İM/42b (Toparlı, 1992:101).

Codex Cumanicus metninde rastlanmamıştır.

2.7.3.5. anlar, allar, alar, onlar, olar

Tek olmayan ve en uzakta olan varlıkları işaret etmede kullanılan zamirlerdir. Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde anlar, allar ve alar işaret zamirleri daha yaygın kullanılmasına rağmen onlar ve olar gibi sadece Tuhfetü’z-Zekiyye ve Kitâbü’l-İdrak eserlerinde kullanılan iki işaret zamiri de mevcuttur (Güner, 2020:290).

anlar, allar, alar, onlar ve olar işaret zamirlerinin metinler içinde yalın ve isim çekim ekleriyle kullanımına ait örnekler şu şekildedir:

2.7.3.5.1. Yalın Durum

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde sınırlı sayıda kullanılan anlar işaret zamirinin yalın durumda kullanımı şu şekildedir: anlar ökcämä bağsınlar “onlar etrafıma baksınlar” KZ/116a.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan anlar, allar, alar, onlar, olar işaret zamirlerinin yalın durumda kullanımı şöyledir: kulak köz takı köñül barçası anlar “kulak, göz onlar gönlün parçasıdır” İM/83b, ikinci almak anlar öze yok turur “ikinci olmak onların yapılarında yok” İM/249a, onlar-olar “onlar” TZ/42a, Kİ/151, alar-allar “onlar” KK/41b, KK/58a, DM/3b, GT/74a (Güner, 2020:290, Toparlı, 1992:102).

Codex Cumanicus metninde kullanılan anlar işaret zamirinin yalın durumda kullanımı şu şekilde tespit edilmiştir: anlar “onlar” CC/34b (Güner, 2020:290).

2.7.3.5.2. İlgi Durumu

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan *alar* işaret zamirinin ilgi durumunda kullanımını şu şekilde örneklendirebiliriz: alarniñ ħuḥardī “onların kuvveti” KZ/62b, üsnā alġiṣlariniñ alarniñ “onların dualarının üstü” KZ/62a, aḡılmaḡin alarniñ “onların anılması” KZ/63b, bolsun yollarī alarniñ “onların yolları olsun” KZ/64a, tutkay ayaḡlarin alarniñ “onların ayakları tutacak” KZ/64a, nedir alarniñ inanmaları “nedir onların inanmaları” TB/149b, alarniñ yüräkinä “onların yüreğine” TB/151a, alarniñ sözläri “onların sözleri” TB/154b, alarniñ ħardaṣlarī “onların kardeşleri” TB/156b, alarniñ arasina “onların arasına” AH/178a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan anlar, allar, alar işaret zamirlerinin ilgi durum ekini alarak kullanıldığı bazı durumları şu şekilde örneklendirebiliriz: takı anların herbirisi vâcib kıılır mirâsdan “bunların her biri mirastır vacipten” İM/457, anların-alarniñ-allarniñ-anların “onların” GT/38a, GT/51a, İM/48a, MG/16b, BM/7, KK/55a (Güner, 2020:291, Toparlı, 1992:102).

Codex Cumanicus metninde kullanılan anlar işaret zamirinin ilgi durumda kullanımı şu şekildedir: anların “onların” CC/34a (Güner, 2020:291).

2.7.3.5.3. Yükleme Durumu

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan alar işaret zamirinin yükleme durum eki alarak kullanıldığı bazı eserler şunlardır: bunun için aldı alarni “onları bunun için aldı” KZ/150b, bunun için tuttu alarni “onları bunun için tuttu” KZ/151b, ayırdı teñizni da keçirdi alarni “ayırdı denizi geçirdi onları” KZ/162a, alġiṣladı alarni “onları dualadı” TB/167a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan anlar, allar, alar işaret zamirlerinin ilgi durumunda kullanımı şu şekildedir: anlarını-allarnı-alarnı-anları “onları” İM/61a, MG/13a, MG/36b, KK/41b, KK/58a, GT/12b, GT24b (Güner, 2020:291).

Codex Cumanicus metninde kullanılan anlar işaret zamirinin yükleme durumda kullanımı şu şekildedir: alarnı “onları” CC/34a (Güner, 2020:291).

2.7.3.5.4. Yönelme Durumu

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan alar işaret zamirinin yönelme durum eki alarak kullanıldığı bazı cümleleri şu şekilde sıralayabiliriz: körgüzdü alarga “onlara gösterdi” KZ/162a, yeberdi alarga “onlara gönderdi” KZ/164a, yetiştirdi alarga “yetiştirdi onlara” KZ/166a, alarga yargu keräkmästir “onlara yargı gerekmez” TB/153a, alarga ant içmäğä “onlara ant içmeye” TB/156b, Teñridän alarga beriliptir “Tanrıdan onlara verilmiştir” TB/157a, alarga körünsä “onlara görünse” TB/157a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan anlar, alar işaret zamirlerinin yönelme durum ekiyle kullanımı şu şekilde karşımıza çıkmaktadır: anlarga-alarga “onlara” İM/36b, MG/83b, GT/4a (Güner, 2020:291).

Codex Cumanicus metninde kullanılan anlar işaret zamirinin yönelme durum ekiyle birlikte kullanımı şu şekildedir: alarga “onlara” CC/34a (Güner, 2020:291).

2.7.3.5.5. Bulunma Durumu

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan alar işaret zamirinin bulunma durumunda kullanımı şu şekilde örneklendirebiliriz: yazîh bar alarda “onlarda günah var” KZ/109b, yohtur alarda ahlîl “onlarda akıl yoktur” KZ/113b, alarda eksildilär “onlarda eksildiler” KZ/231a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan anlar, alar, allar işaret zamirlerinin bulunma durumunda kullanımı şu şekildedir: allarda, alarda, anlarda “onlarda” KK/54b, GT/171b (Güner, 2020:291).

Codex Cumanicus metninde işaret zamiri alar’ın bulunma hal ekiyle kullanımına rastlanmamıştır.

2.7.3.5.6. Ayrılma Durumu

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan alar işaret zamirinin ayrılma durum ekiyle beraber kullanımını şu şekilde örneklendirebiliriz: xutħar meni alardan “kurtar beni onlardan” KZ/120a, eksilmägäy alardan barča yaħşîlîh “onlardan bu güzellikler eksilmeyecek” KZ/63b, işitip alardan “onlardan işitti” KZ/204b, övrängäy alardan yargunu “kanununu onlardan öğrenecek” TB/154a, keri bolmaga alardan “onlardan eksik olmaya” TB/157b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan anlar, alar işaret zamirlerinin ayrılma durumunda kullanımı şu şekildedir: anlardan - alardan “onlardan” İM/111b, GT/13b, GT/10a (Güner, 2020:291).

Codex Cumanicus metninde kullanılan anlar işaret zamirinin ayrılma durumda kullanımı şu şekildedir: alardan “onlardan” CC/34a (Güner, 2020:291).

2.7.4. Soru Zamirleri

Soru zamirleri, şahıs veya nesneleri soru yoluyla karşılayan veya temsil eden zamirlerdir. Soru zamirleri şahıs veya nesneleri soru yoluyla karşıladıkları için sorunun cevap kısmında da bir zamir veya isim bulunmaktadır (Eraslan, 2012:266).

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde üç farklı yapıda soru zamiri kullanılmıştır. İnsanları karşılamak için “kim”, cansızlar ile insan dışındaki canlıları karşılamak için “ne” bu iki soru zamirinin dışında *ka kökünden türetilmiş soru zamirleri de kullanılmıştır.

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan soru zamirleri ve ad çekim ekleriyle birlikte kullanımları şu şekildedir:

2.7.4.1. kim

kim soru zamiri, şahısları soru yoluyla karşılamak için kullanılan zamirdir. kim zamiri Eski Türkçe döneminden itibaren tüm lehçe ve şivelerde kullanılmıştır (Tekin, 1976:28). Ad durum ekleriyle beraber çekimlenebilen kim soru zamiri çekim esnasında değişikliğe uğramaz.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kim soru zamirinin kullanımı şu şekildedir: kim körgüzgäy? “kim gösterecek?” KZ/7a, kim sövâr yazîhnî? “kim günahını sever?” KZ/18a, kim turgay? “kim duracak” KZ/20b, kim oħşagay saña? “kim benzeyecek sana?” KZ/32a, kim, Biy, oħşar saña? “Efendimiz kim size benzer?” KZ/65b, kimni kördüñ da ħaçtîñ? “kimi gördün de kaçtın?” KZ/242a, kimlär etärlär töräsizlikni? “kimler kanunsuzluk yaparlar” KZ/198b, kimdän ħorħkaymen? “kimden korkayım” KZ/48a, anîñ üçün ki kimdir Teñri Eyämizdän özgä? “onun için Tanrımızın kendisi kimdir?” KZ/28a, kimdir Teñri bizim Teñrimizdän özgä? “bizim Tanrımızdan başka Tanrı

kimdir?” KZ/28a, kimlärğä [=kim alarga] berdi törä? “kimlere kanunu verdi?” TB/204b, kingä törä bolmaḡ keräk? “kime kanun bulmak gerekli?” TB/149a, kimniñ tanıḡları bolsa? “kimin tanıkları olsa?” TB/156b, kim yeberdi? “kim gösterdi?” TB/168b, kim dzuwap berir? “kim cevap verir?” AH/179a.

Yukarıdaki örnek cümlelerden de görüleceği üzere Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kim soru zamiri farklı ad durum ekleriyle ve çokluk ekiyle beraber kullanılmıştır. Ayrıca -dUr ile de çekimlenmiştir.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kim soru zamirinin kullanıldığı bazı cümleler şu şekilde tespit edilmiştir: kim inkâr kılsa münker nekir suvāline “kim inkâr etse münker nekir sorusunu” İM/37a, kşm ortaḡ kıtsa aḡar “kim ona ortak olsa” İM/73b, kimniñ iki ili kesilse “kimin iki eli kesilse” İM/218b, kimni kim öltürse ehl-i ḡarḡ kâfir “kim kimi öldürse o kişi kâfirdir” İM/243, birür imānnı kimge kim tilese “kim kime dilese imanını verir” İM/34a (Toparlı, 1992:103).

Codex Cumanicus metninde kim soru zamirinin kullanımı bazı sayfalarda şu şekilde yer bulmaktadır: kim “kim?” CC/61a, kimler “kimler?” CC/72a, kimden “kimden?” CC/143, kimge “kime?” CC/143, kimni “kimi?” CC/143, kimniñ “kimin?” CC/30a (Güner, 2020:291-292).

2.7.4.2. ne

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde insan dışındaki canlı / cansız, nesne ve varlıkları karşılamak amacıyla soru zamiri “ne” kullanılmıştır. Soru zamiri “ne” cümleye ne, niçin, hangi, nasıl vs. anlamlarını katmaktadır (Erdal, 2004:134).

“ne” soru zamiri, “kim” soru zamiri gibi ad durum ekleriyle birlikte kullanılabilir. Ayrıca “ne” metinlerde kimi zaman edatlarla beraber de kullanılmıştır; fakat edatlarla beraber kullanılan “ne” soru zarfı cümle içerisinde zarf görevinde kullanılmıştır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ne soru zamirinin kullanıldığı bazı cümleleri şu şekilde sıralayabiliriz: neni yeberdiḡ? “neyi gösterdin?” KZ/312a, ne sâbâp boldu bizgä? “bize ne sebep oldu?” TB/151b, alarniñ ündälmäḡindän nedir faydaḡ? “onları çağırmadaki faydan nedir?” TB/181b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ne soru zamirinin kullanımı şu şekildedir: İM/267a, ni nerse üçün kim aytur? “kim ne için söyler?” İM/34a, ne? “ne?” Kİ/60, MG/8b, neni? “neyi?” GT/117b, neçe? “niçin?” MG/3b (Toparlı, 1992:104; Güner, 2020:292).

Codex Cumanicus metninde ne soru zamirinin isim hal durum ekleriyle beraber kullanımı şu şekildedir: ne? “ne?” CC/63b, nege? “neye?” CC/66b, neden? “neden?” CC/63b, neçe? “nice, kaç?” CC/32a (Güner, 2020:292).

2.7.4.3. *Ka Kökünden Türetilmiş Soru Zamirleri

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan bir diğer soru zamiri grubu *ka kökünden türemiş olan zamirlerdir. Bu dönem metinlerinde *ka kökünün bazı genişlemiş şekilleri kalıplaşarak soru zamiri görevinde kullanılmıştır. Bu soru zamirleri cümle içerisinde daha çok yer bildirme görevindedirler. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde *ka yapısındaki ilk ses olan k genellikle ḡ sesiyle değişmiştir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan *ka kökünden türemiş tespit edilen soru zamirleri şu şekilde kullanılmıştır: ḡaydadır Teḡriḡ seniḡ? “senin Tanrın nerededir?” KZ/86a, ḡaydadır Teḡrisi alarniñ? “onların Tanrısı nerededir?” KZ/242, yüzüḡdän seniḡ men ḡayda ḡaḡkaymen? “senin yüzünden ben nasıl kurtulacağım?” KZ/289b, xayşılari aytıyirlar? “hangileri

söylüyorlar?” KZ/177b, Һaysından ki övränip bilirbiz “hangisinden ögrenebiliriz?” TB/157a, Һaysın ҺulаҺ işitmäs “hangi kulak işitmez?” TB/170a, Һaysılarına ki berildi Tenridän yazılğan törä “hangilerine Tanrı tarafından yazılan kanun verildi?” TB/151b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan *ka kökünden türemiş soru zamirlerinin kullanıldığı bazı cümleleri şu şekilde sıralayabiliriz: Һaysı maldan bolsa bolsun “hangi malzemeden olursa olsun” İM/260b, anların Һaysına uysañız könderür sizni “onların hangisine uysanız gönderir sizi?” İM/44a, kayu birisi müsülmān bolsa ol ikisinden “o ikisinden biri Müslüman olsa” İM/401b (Toparlı, 1992:104).

Codex Cumanicus metninde kullanılan kullanılan *ka kökünden türemiş soru zamirlerinin kullanımı şu şekilde tespit edilmiştir: Һayda – kayda “nerede” CC/61b, kaydan “nereden” CC/33a, kayma “her kim” CC/31b (Argunşah Güner, 2015:114).

2.7.5. Belirsizlik Zamirleri

Nesneleri ve varlıkları belirsiz olarak olarak karşılayan zamirlere belirsiz zamir denir. Türkçede belirsiz zamirlerin sayısı fazla değildir; fakat bazı kelime türlerine iyelik eklerinin getirilmesiyle veya birden fazla kelimenin bir araya gelmesiyle belirsizlik zamirleri meydana gelebilmektedir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan belirsizlik zamirlerinin kullanıldığı tespit edilen bazı cümleler şunlardır: barča yazıҺların alarnıң “onların hepsi günahlıların” KZ/178a, turdular barčası “tümü durdular” KZ/193a, yeberirlär biri birinä “birbirine gönderdiler” KZ/296b, sen tölärsen һär birinä “sen karşılık verirsin her birine” KZ/126a, barısı bir bolup da kečä bilä çitҺtılar “tamamı birleşip gece çıktılar” KV/545a, köplär bardır ki “çokları vardır ki” TB/150a, 2 adamnıң tanıҺlıҺi köndü “iki insanın tanıklığı doğrudur” TB/155a, ol kişiniң dҺanı üçün “o kişinin canı için” TB/186a, egär 1 kimesä kimsägä övin satkay “eğer bir kişi bir başkasına evini satacaksa” TB/193b, һär biri yazdı kendi vaҺtı bilä “her biri kendi vaktiyle yazdı” TB/158a, egär nemä eksik tapsañız içinä “eğer eksik bir şey varsa” TB/209a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan belirsizlik zamirlerinin bazılarını şu şekilde örneklendirebiliriz: bātıl bolur oşbu һükmler barčası “bu hükümlerin tamamı batıl olur” İM/27b, ve eger Һaysı umreniң tavafinı barçasını “umre tarafının tamamını yaptırsa” İM/352a, niyyet Һaysı barçasına “niyet et tamamına” İM/178a, mālın Һaysından “malının hepsinden” İM/399a, revā bolmas barçaları Һatında “reva olmaz başkaları tarafından” İM/182b, eger bolsa ikisiniң biri “eğer olsa ikisinden biri” İM/461a, takı iki ayakınıң biriniң yiri “iki ayağının biri yeri” İM/87a (Toparlı, 1992:104-105).

Codex Cumanicus metninde kullanılan belirsizlik zamirleri şunlardır: barča “bütün” CC/31a, barçası “tamamı” CC/72a, kim “kim” CC/71b, neme “şey” CC/31b, tēgme “her” CC/35a (Argunşah Güner, 2015:114).

2.8. Sıfatlar

Kavram dünyamızda bulunan varlıklar birbirinden farklı özelliklere sahiptirler. Varlıkların bu özelliklerini belirten kelimelere sıfat denir. Bir kelimenin sıfat olabilmesi için bir addan önce kullanılması ve o adı nitelemesi veya belirtmesi gerekmektedir (Eraslan, 2012:171).

İncelediğimiz metinlerde geçen sıfatları, belirtme ve niteleme olarak iki ana başlık altında inceledik.

2.8.1. Niteleme Sıfatları

Niteleme sıfatları varlıkların niteliklerini bildirmektedirler. Niteledikleri ismin bünyesinde bulunan somut veya soyut özellikler hakkında bilgi verirler (Korkmaz, 2014:198).

Varlıkların özelliklerinin çok çeşitli olması niteliklerinin de çeşitli olması anlamına gelmektedir. Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan niteleme sıfatları örnekleme yoluna gidilerek aşağıdaki şekilde verilmiştir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan niteleme sıfatlarının tespit edilenlerinden bazıları şunlardır: tul hatun “dul kadın” KZ/236a, öksüz oğlanlar “öksüz çocuklar” KZ/236a, küçlü Teñri “güçlü Tanrı” KZ/87a, tiri Teñri “diri Tanrı” KZ/87a, uzun kün “uzun gün” KZ/87a, sarı kün batışı “sarı gün batışı” KZ/135b, ulu han “ulu bey” KZ/96a, yaşı ahl “iyi akıl” KZ/241b, ölü yüräk “ölü kalp” KZ/56a, yeni alğis “yeni dua” KZ/308a, eski Törä “eski Kanun” TB/151a, yazılı adam “günahlı adam” TB/164b, keräklî işni “gerekli iş” TB/152a, iti köz “keskin göz” TB/153b, yaman antlar “kötü yeminler” TB/155a, esirik adam “sarhoş adam” TB/178a, biyik yerdän “yüksek yerden” TB/187b, dinsiz kul “dinsiz kul” TB/190b, egri yarguçi “yalan yargıç” TB/153a, uslu Xigar “akıllı Hikar” AH/175b, eski düşmandan horhıma “eski düşmandan korkma” AH/176b, yaşı söz “güzel söz” AH/178a, ari tağından “kutsal dağından” AB/9.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan niteleme sıfatlarının bazıları şu şekilde sıralayabiliriz: kalın kamış “kalın kamış” İM/109b, qarî kişi “kadın kişi” İM/219b, kul kişi “kul insan” 336b, ortak mālda “ortak malzeme” İM/249b, toğru yol “doğru yol” İM/31a, yaş ağaç “yaş ağaç” İM/46b, yaman kişi “kötü kişi” İM/29a, yüksek yir “yüksek yer” İM/302b, alim kişi “alim kişi” İM/8a, aziz Tengri “aziz Tanrı” İM/91b, hasta kişi “hasta insan” İM/95b, ağız oğlan “süt emen çocuk” TA/26a, aq bars “beyaz pars” Kİ/4, ala köz “ela göz” KK/68a, altın ayak “altın kadeh” DM/10b, bıltır yıl “geçen yıl” KK/45b, bütür yüzlü “ekşi suratlı” Kİ/25, sarı ot “sarı ot” BM/44 (Toparlı, 1992:90-91; Güner, 2020:296-297).

Codex Cumanicus metninde kullanılan niteleme sıfatlarının bazıları şu şekildedir: bahtlı can “bahtlı can” CC/70b, barlu kişi “varlıklı kişi” CC/49a, bēyik Teñri “yüce Tanrı” CC/61b, bitişli kişi “kibar kişi” CC/81b, comart hangınam “cömert hancagızım” CC/75a, halal hatun “helal eş” CC/59a, miskin kişiler “miskin kişiler” CC/59a, sarı aygır “sarı aygır” CC/60b, ulu ata “büyük ata” CC/49a ulu kün “kutsal gün” CC/35b (Argunşah Güner, 2015:115).

2.8.2. Belirtme Sıfatları

Varlıkları işaret, sayı, soru yoluyla veya belirsizlik gibi yönlerden niteleyen sıfatlara belirtme sıfatı denir (Eraslan, 2012:174).

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan belirtme sıfatlarını işaret sıfatları, sayı sıfatları, soru sıfatları ve belirsizlik sıfatları olarak dört bölüme ayırıp inceledik.

2.8.2.1. İşaret Sıfatları

Varlıkları işaret ederek belirten sıfatlara işaret sıfatı denir. Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde işaret sıfatı kullanımı yakınlık-uzaklık mesafesine göre ikiye ayrılmaktadır. Bu ve oşbu işaret zamirleri mesafe olarak daha yakın olanı ifade etmek için, ol ve oşol işaret zamirleri ise mesafe olarak daha uzakta olanları ifade etmek için kullanılmıştır.

Mesafe olarak yakın varlıkları işaret etmek için Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi ve Codex Cumanicus metinlerinde bu işaret sıfatı kullanılmıştır. Oşbu işaret sıfatı ise Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılmıştır:

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde yakın mesafe varlıkları işaret ile belirtmek için bu işaret zamiri kullanılmıştır: bu millât “bu millet” KZ/44a, bu miskin “bu miskin” KZ/63b, bu sahat “bu saat” KZ/82b, bu yoldur “bu yoldur” KZ/98a, bu kişidir “bu insandır” KZ/104b, bu adam “bu adam” KZ/105b, bu biylärgä “bu beylere” KZ/182a, bu teñiz “bu deniz” KZ/2017b, bu dünyâdan “bu dünyadan” TB/149a, bu yulduzga “bu yıldız” TB/149b, bu Törä bitikini “bu Töre Bitigi’ni” TB/149b, bu iş “bu iş” TB/150b, bu vahtlarda “bu zamanlarda” TB/150b, bu hac “bu hac” TB/156a, bu avaznî “bu sesi” AH/175, bu övlär “bu evler” KV/539a, bu kündän “bu günden” KV/539a, bu hafta “bu hafta” KV/539a, bu çerüv “bu asker” KV/540a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde yakın mesafe varlıkları işaret ile belirtmek amacıyla bu ve oşbu işaret sıfatları kullanılmıştır: ayıtmağay bu selām içinde “bu selam içinde söylemeyecek” İM/178a, bu kişi bilür kim “bu kişiyi kim bilir” İM/203b, sākin bolmağay men bu iwde “ben bu evde sakin olmayacağım” İM/386a, oşbu: kişi zındık turur “işte bu kişi zındık” İM/71b, oşbu mes’eleler çok tüşer “işte bu meseleler çok olur” İM/169b ve eger tamām kılsa oşbu kişi “eğer bu kişi işi tamamlarsa” İM/270a (Toparlı, 1992:89-90).

Codex Cumanicus metninde yakın mesafe varlıkları işaret ile belirtmek amacıyla bu işaret sıfatı kullanılmıştır: bu buyuruk “bu buyruk” CC/62a, bu cehan “bu cihan” CC/70a, bu dünya “bu dünya” CC/62b (Argunşah Güner, 2015:115).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde uzak mesafe varlıkları işaret ile belirtmek için ol işaret zamiri kullanılmıştır: ol kişigä “o kişiye” KZ/58a, ol millätkä “o millete” KZ/60a, ol adamga “o adama” KZ/62a, ol oğlanlar “o çocuklar” KZ/70a, ol vahtta “o vakitte” KZ/83b, ol zamanda “o zamanda” KZ/122a, ol bitik “o kitap” TB/150b, ol iş “o iş” TB/156a, ol biy “o bey” TB/160b, ol yerdä “o yerde” TB/160b, ol ulu ant “o yüce yemin” TB/162b, ol dünyâda “o dünyada” TB/162a, ol sahat “o saat” AH/175a, ol at “o ad” AH/176b, ol kün “o gün” KV/545a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde uzak mesafe varlıkları işaret ile belirtmek amacıyla ol ve oşol işaret sıfatları kullanılmıştır: ol and “o yemin” İN/6r, ol ‘Arabî kitāb “o Arapça kitap” MG/5a, ol ‘ayb “o ayıp” İM/477a, o devr “o dönüş” MG/15b, ol hatun “o kadın” İM/339a, ol ırmak “o ırmak” İM/111a, ol kişiler “o kişiler” MG/16b, oşol eşek “işte o eşek” GT/161a, oşol kıadd “işte o boy” GT/127a, oşol sâ’at “işte o saat” İM/47a, oşol toprak “işte o toprak” GT/19a, oşol vaqt “işte o vakit” İM/480a, oşol yıl “işte o yıl” İM/344b (Güner, 2020:299-300).

Codex Cumanicus metninde uzak mesafe varlıkları işaret ile belirtmek amacıyla ol ve oşol işaret sıfatları kullanılmıştır: ol kişi “o kişi” CC/62b, ol oğlan “o oğlan” CC/61b, ol öv “o ev” CC/62a, ol söz “o söz” CC/62b, ol yulduz “o yıldız” CC/61b (Argunşah Güner, 2015:115).

Codex Cumanicus metninde mesafe olarak daha uzak olan varlıkları işaret yoluyla göstermek için kullanılan bir diğer sıfat oşol’dur; fakat bu sıfat metinlerde çok sık kullanılmamıştır: oşol rahim “işte o merhamet” CC/72b (Güner, 2020:300).

2.8.2.2. Soru Sıfatları

Varlıkları soru yoluyla belirten sıfatlardır. Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde soru sıfatı olarak kullanılan kelimelerin aynı zamanda cümle içerisinde zamir olarak da kullanılabildiği görülebilmektedir. Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde cümle içerisinde soru sıfatı göreviyle kullanılan kelimeler seçilerek aşağıdaki örneklerde gösterilmiştir:

2.8.2.2.1. Һaysi

İsimlerden önce gelerek hangi? anlamında sorular meydana getirir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metnindeki kullanımına dair örnek cümleler şunlardır: Һaysi sözlär “hangi sözler” KZ/209b, Һaysi kün? “hangi gün?” KZ/211a, Һaysi bitiklärdän? “hangi kitaplardan” TB/149b, Һaysi millätlärdän “hangi milletlerden” TB/149b, Һaysi biygä “hangi beye?” TB/160b, Һaysi altın yüzük seniң düğül “hangi altın yüzük senin değil?” AH/176b.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metnlerinde Һaysi olarak kullanılan soru sıfatı Memlûk Kıpçak Türkçesi metnlerinde Һaysi şeklinde kullanılmıştır: Һaysi Һareket “hangi hareket?” GT/61b, Һaysi Һul “hangi kul?” GT/2b, Һaysi mülk “hangi mülk?” GT/48b, Һaysi Һar “hangi şehir?” DM/19a (Güner, 2020:300-301).

Codex Cumanicus metninde Һaysi soru sıfatı kullanılmamıştır.

2.8.2.2.2. Һayı - Һayu

Һayı - Һayu soru sıfatları da isimden önce gelerek hangi? anlamında kullanılmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metnlerinde kullanılmayan soru sıfatı, Memlûk Kıpçak Türkçesi metnlerinde şu örneklerde kullanılmıştır: Һayı yirde “hangi yerde?” İM/318b, Һayu vaktä “hangi zamanda?” İM/268a, Һayu yirden “hangi yerden?” İM/328a (Toparlı, 1992:97).

Һayı - Һayu soru sıfatları Codex Cumanicus metninde de kullanılmamıştır.

2.8.2.2.3. ne

“Ne” soru sıfatı adlardan önce gelerek nasıl?, ne?, hangi? anlamlarını vermektedir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metnlerinde “ne?” soru sıfatının kullanımı şu şekilde gerçekleşmiştir: ne kün “hangi gün?” KZ/36b, ne vahta “ne vakit, zaman?” KZ/77b, ne sahat “hangi saat?” KZ/98a, ne säbüptän “hangi sebepten?” TB/150b, ne üsnä oltturuptir “ne üstüne oturmuştur?” TB/199b, ne Һadar yoğari yazılıptir “ne kadar yukarı yazılmıştır?” TB/208b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metnlerinde de kullanılan “ne?” soru sıfatı cümle içerisinde “nasıl?, ne?, hangi?” anlamlarıyla kullanılabilir. Metinlerde kullanılan “ne?” soru sıfatının yer aldığı bazı kelime yapılarını şu şekilde sıralayabiliriz: né hâl “hangi durum?” MG/39a, né meziyyet “nasıl meziyyet?” GT/42a, né mıkďär “ne kadar?” MG/76a, né sebab “hangi sebep?” GT/23b, né taş “nasıl taş?” GT/32b (Güner, 2020:301).

Codex Cumanicus metninde de kullanılan “ne” soru sıfatı cümleye “nasıl?, ne?, hangi?” anlamlarını verecek şekilde metinlerde kullanılmıştır: né kişi “nasıl (bir) kişi?” CC/62b, né uyat “nasıl (bir) günah?” CC/63a (Güner, 2020:301).

2.8.2.2.4. néçe (<ne+çe) – neçik (<ne+çe ök)

Tarihî Kıpçak Türkçesi metnlerinde kullanılan bir diğer soru sıfatı néçe (<ne+çe) - neçik (<ne+çe ök)’dir. Kullanıldığı cümleye “kaç?, nasıl?” anlamlarını vermektedir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metnlerinde néçe (<ne+çe) - neçik (<ne+çe ök)’in cümle içerisinde kullanımına şu örneklerde rastlamaktayız: neçik toğru “nasıl doğru?” KZ/103b, neçik zäytin “nasıl zeytin?” KZ/104b, neçik Teğrimiz bizim “bizim Tanrımız nasıl?” KZ/112a, neçä kez “kaç kez?” TB/164b, neçä oğlan bolsar “kaç çocuk olacak?” TB/170a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde daha çok néçe soru sıfatı kullanılmıştır: néçe at “kaç at?” KK/22b, néçe kişi “kaç kişi?” TA/60a, néçe şeksiz kişi “kaç şüphesiz kişi?” GT/99a (Güner, 2020:301).

Codex Cumanicus metninde daha çok neçik soru sıfatı kullanılmıştır: neçik kişi “nasıl bir insan?” CC/62a, neçik sav “nasıl söz?” CC/63a, neçik uyat “nasıl bir günah?” CC/63a (Argunşah Güner, 2015:116).

2.8.2.3. Belirsizlik Sıfatları

Varlıkları, sayıları belirsiz bir şekilde niteleyen sıfatlara belirsizlik sıfatları denir. Tarihi Kıpçak Türkçesi metinlerinde belirsizlik sıfatı olarak kullanılan sıfatları ve metinlerde geçen örnek cümleleri şu şekilde sıralayabiliriz:

2.8.2.3.1. az

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan “az” belirsizlik sıfatı cümleye az anlamı katmaktadır: az nemä “az şey” KZ/12a, az nemä üçün “az şey için” TB/163b, az kündan sonra “az gün sonra” AH/177a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan “az” belirsizlik sıfatı cümleye az anlamı katmaktadır: az kusuğ “az kusmuk” İM/96b, az müddet “az müddet” GT/21b, az sağallı “az sakallı” KK/67a (Güner, 2020:302).

Codex Cumanicus metninde kullanılan bir sıfat değildir.

2.8.2.3.2. başha

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde çok sık olmamakla beraber kullanılan belirsizlik sıfatlarından biri “başha”dır. Kullanıldığı cümleye başka anlamı vermektedir: başha Eyämizdän “başka beyimizden” KZ/29b, ya kimdir Teğri başha Teğrimizdän bizim? “bizim Tanrımızdan başka Tanrı kimdir?” KZ/29b, yarattı başha yüräklär “başka yürekler yarattı” KZ/60a, başha sendän “senden başka” KZ/191b, başha işin “başka işin” TB/202b.

2.8.2.3.3. barça

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan “barça” belirsizlik sıfatı cümleye bütün, hepsi, her anlamlarını vermektedir: barça yerdä “her yerde” KZ/13b, barça gürk’çılar “bütün halklar” KZ/14a, barça duşmanlar “bütün düşmanlar” KZ/14b, barça dinsizlär “bütün dinsizler” KZ/15b, barça oğlanlar “bütün çocuklar” KZ/20a, barça adam “her insan” KZ/21b, barça künlär “bütün günler” KZ/44a, barça k’irštânlarğa “bütün hristiyanlara” TB/149b, barça törälär “bütün kanunlar” TB/149b, barça is “tüm iş” TB/153b, barça vahtta “bütün zaman” TB/154a, barça süt “bütün süt” AH/175b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan “barça” belirsizlik sıfatı cümleye bütün, hepsi, her anlamlarını kazandırmaktadır: barça cihetden “her yön” İM/62b, barça hâlde “bütün durumda” İM/113a, barça bahäsı “bütün değeri” İM/478b (Toparlı, 1992:96).

Codex Cumanicus metninde kullanılan “barça” belirsizlik sıfatı cümleye bütün, hepsi, her anlamlarını katmaktadır: barça arılar “bütün azizler” CC/61a, barça buyruğ “bütün emir” CC/62a (Argunşah Güner, 2015:116).

2.8.2.3.4. bir

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan “bir” belirsizlik sıfatı cümleye herhangi bir anlamını katmaktadır: bir vaht “herhangi bir zaman” KZ/50a, bir söz “herhangi bir söz” KZ/109b, bir yergä “herhangi bir yere” KZ/135b, bir kün “herhangi bir gün” KZ/178a, bir kişinin hizi “herhangi bir kişinin kızı” TB/149a, bir yazihı bolgay “herhangi bir günahı olacak” TB/174b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan “bir” belirsizlik sıfatı cümleye herhangi bir anlamını kazandırdığı görülmektedir: bir at “herhangi bir isim” İM/86a, bir namâz “herhangi bir namaz” İM/379b (Toparlı, 1992:96).

Codex Cumanicus metninde kullanılan “bir” belirsizlik sıfatı cümleye herhangi bir anlamlarını kazandırdığı tespit edilmiştir: bir söz “herhangi bir söz” CC/63b, bir yügünç “herhangi bir hürmet” CC/73a (Argunşah Güner, 2015:116).

2.8.2.3.5. bir az

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılmayan “bir az” belirsizlik sıfatı Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde cümleye biraz anlamı kazandırmak için kullanılmıştır: bir az ménzile “biraz konaklayacak yer” İM/301a, bir az taş “biraz taş” İM/298b (Güner, 2020:303).

Codex Cumanicus metninde de kullanılan “biraz” belirsizlik sıfatı kullanıldığı cümlelere *biraz* anlamını kazandırdığı görülmektedir: bir az tejeri söz “biraz Tanrı sözü” CC/61a (Güner, 2020:303).

2.8.2.3.6. bir kaç

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde rastladığımız bir diğer belirsizlik sıfatı “birkaç” tır. Bu belirsizlik sıfatı cümleye birkaç anlamı kazandırmaktadır: bir kaç kün “birkaç gün” İM/467b (Toparlı, 1992:96).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus’ta bu belirsizlik sıfatına rastlanılmamıştır.

2.8.2.3.7. bir néce

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus’ta kullanılmayan “bir néce” belirsizlik sıfatı Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanıldığı cümleye birçok defa anlamı vermektedir: bir néce kez “birçok kez” İM/95a, bir néce künler “birçok günler” İM/226b, bir néce vaht “birçok zaman” İM/425b (Toparlı, 1992:97).

2.8.2.3.8. her

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan “her” belirsizlik sıfatı cümleye her, tüm anlamlarını katmaktadır: kündüz här sahat “gündüz her saat” KZ/10a, här kün “her gün” KZ/66b, här adam “tüm insanlar” KZ/80a, här yıl “her yıl” TB/194b, här sözünä dzuwap bergäy “her sözüme cevap verecek” TB/208a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan “her” belirsizlik sıfatının cümleye her anlamını verdiği tespit edilmiştir: her dem “her an” MG/3b, her kün “her gün” İM/37-GT/29b, her sene “her yıl” TZ/90b (Güner, 2020:304).

Codex Cumanicus metninde kullanılan “her” belirsizlik sıfatı cümleye her anlamı kazandırdığı görülmektedir: her yıl “her yıl” CC/63a (Argunşah Güner, 2015:116).

2.8.2.3.9. her bir

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde çok sık olamasa da kullanılan belirsizlik sıfatlarından “her bir” kullanıldığı metinlere her bir anlamı kazandırmıştır: hār birinā işinā körā “her birinin işine göre” KZ/126a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de kullanılan “her bir” belirsizlik sıfatı cümle içerisinde her bir anlamıyla kullanıldığı görülmektedir: her bir édğü kişi “her bir iyi insan” İM/28b, her bir hayāvanıñ “her bir hayvanın” İM/142b (Toparlı, 1992:97).

Codex Cumanicus metninde her bir belirsizlik sıfatı kullanılmamıştır.

2.8.2.3.10. heç – hiç

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan “heç” belirsizlik sıfatı cümleye hiçbir, hiç anlamını kazandırmak için kullanılmıştır: heç yerdän “hiçbir yerden” KZ/138a, heç nemä körmädih “hiçbir şey görmedik” KZ/155b, heç eksik “hiçbir eksik” KZ/179b, heç nemä üçün “hiçbir şey için” TB/155b, heç kimsägä “hiç kimseye” AH/176a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan “hiç, hiç bir” belirsizlik sıfatları cümleye hiç ve hiçbir anlamlarını katmaktadır: hîç kişi “hiç kimse” GT/107a, hîç nérse “hiçbir şey” İM/286b, hîç silāh “hiç silah” MG/82b, hîç bir ‘amal “hiçbir amel” İM/70a, hîç bir cānavar “hiçbir vahşi hayvan” İM/76a (Güner, 2020:304-305).

Codex Cumanicus metninde kullanılan “heç” belirsizlik sıfatı cümleye hiçbir bir anlamını katmaktadır: hēc nème “hiçbir şey” CC/31b (Argunşah Güner, 2015:116).

2.8.2.3.11. kamuğ

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus’ta kullanılmayan; fakat Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan “kamuğ” belirsizlik sıfatı cümleye bütün, hepsi anlamı vermektedir: kamuğ ‘ālam “bütün alem” İM/1b (Toparlı, 1992:97).

2.8.2.3.12. köp

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan bir diğer belirsizlik sıfatı da “köp”tür. Kullanıldığı cümleye çok anlamıyla katılmaktadır: köp kez hutḥardī alarnī “çok kez kurtardı onları” KZ/226a, köp kez turdu “çok kez durdu” KZ/270a, köp kez çalıştilar “çok kez çalıştılar” KZ/276a, köp ḥuvat “çok kuvvet” KZ/286a, köp kez işitti “çok kez duyduk” TB/150b, köp vaḥttan beri “çok zamandan beri” TB/151b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde “köp” çok nadir kullanılmıştır. “köp” belirsizlik sıfatıyla beraber aynı görev ve anlamda “çok” belirsizlik sıfatı kullanılmıştır: çok künler “çok günler” İM/391b, bir köp yazuklu kul “birçok günahkâr kul” GT/4a (Güner, 2020:303-304).

Codex Cumanicus’ta köp belirsizlik sıfatına rastlanmamıştır.

2.8.2.3.13. öküş – öküşrek

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus metninde kullanılmayan fakat Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan “öküş - öküşrek” belirsizlik sıfatı cümleye pek çok anlamı vermektedir: öküş imāmlar “pek çok imam” İM/17b, öküş ḥayrı “pek çok hayrı” İM/177b, öküş ḥalk “pek çok halk” İM/292a, öküşrek ‘ulemālar “pek çok ulema” İM/110a, öküşrek meşāyihlar “pek çok şeyh” İM/200b (Toparlı, 1992:97).

2.8.2.4.2. Sıra Sayı Sıfatları

Sıra sayı sıfatları varlıkların derecelenme veya sıra sayılarını gösterir. Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde sıra sayı sıfatları -InçI, -UnçI, -UnçU ekleriyle meydana getirilmiştir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde sıra sayı sıfatları -InçI eki kullanılarak meydana getirilmiştir: ekinçi ton “ikinci ton” KZ/238a, 2-inçi törädän “ikinci kanundan” KZ/68a, 12-inçi kimlär “on ikinci kimler?” TB/151b, 2-inçi yargučılar “ikinci yargıçlar” TB/152b, 2-inçi ant “ikinci yemin” TB/162b, 2-inçisi közüdir “ikinci gözüdür” TB/172b, 20-inçi küngä “yirminci güne” TB/194b, 10-unçi ülüs “onuncu pay” TB/199a, 3-ünçi küngä “üçüncü güne” TB/207a.

Bahsi geçen sıra sayı sıfatlarına ek olarak “burungi” sözcüğü de sıra sayı sıfatı olarak *birinci* anlamıyla Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılmıştır: burungi törä turmagay “birinci töre olmayacak” TB/207a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde sıra sayı sıfatları -InçI, -UnçI, -UnçU ekleri kullanılarak meydana getirilmiştir: dördünçi, “dördüncü” Kİ/175, kırkınçı farz “kırkinci farz” İM/85a, üçünçü “üçüncü” İN/32r, törtünçi bāb “dördüncü bölüm” GT/8b, tokuzunçı kéçe “dokuzuncu gece” İM/315b (Güner, 2020:308).

Codex Cumanicus metninde sıra sayı sıfatları -InçI, -UnçI ekleri kullanılarak meydana getirilmiştir: ékinçi “ikinci” CC/31a, sekizinci kün “sekizinci gün” CC/61b, üçünçi kün “üçüncü gün” CC/74b (Argunşah Güner, 2015:116).

2.8.2.4.3. Üleştirme Sıfatları

Üleştirme sayı sıfatları bir isimden önce gelerek o ismi bölme, ayırma, paylaşma veya dağıtma ifade etmek için kullanılır. Üleştirme sayı sıfatları -şAr ve -Ar ekleri kullanılarak meydana getirilmiştir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan üleştirme sayı sıfatlarının metinlerden hareketle şu şekilde örneklendirebiliriz: 3 kez 4-är küngä diyin “üç kez dörder güne kadar” TB/207b, 3 kez 9-ar hafta “üç kez dokuzar hafta” TB/207b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan üleştirme sayı sıfatlarının metinlerde kullanılanları şunlardır: ékişer “ikişer” İM/464a, teker “birer” TZ/27b, törtter “dörder” İM/İM/224b (Güner, 2020:309).

Üleştirme sayı sıfatının Codex Cumanicus’taki kullanımı şöyledir: birer “birer” CC/30a (Güner, 2020:309).

2.8.2.4.4. Topluluk Sayı Sıfatları

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus’ta kullanılan topluluk sayı sıfatları +AGU, +AvU, +Av, +Ov eklerinin sayılara eklenmesiyle meydana getirilmiştir:

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde topluluk sayı sıfatları örneklerini şu şekilde sıralayabiliriz: altağu “altısı birlikte” Kİ/147, altavu “altısı birden” Kİ/148, biregü “her biri” Kİ/146, birev “her biri” TZ/61b, dördegü “dördü birlikte” Kİ/146, ékevü “ikisi birlikte” Kİ/148, toksavu “dokuzu birlikte” Kİ/148, üçev “üçü birlikte” Kİ/61b, yédegü “yedisi birlikte” Kİ/146 (Güner, 2020:311).

Codex Cumanicus’ta topluluk sayı sıfatı olarak kullanılan kelime şudur: üçöv “üçü birlikte” CC/73a (Güner, 2020:311).

2.9. Zarflar

Zarflar, isim soylu kelimelerdir. Cümle dışında tek başına kullanıldıklarında isim olan bu kelimeler, cümle içinde bir fiilin veya sıfatın anlamını tamamlıyor veya niteliyorsa zarf adını alırlar (Hacıeminoğlu, 2013:66).

Tarihi Kıpçak Türkçesi döneminde yazılan gramer kitaplarında zarf olarak nitelendirilen kelimelerden çoğunun isim soylu olup isim çekim ekleriyle çekimlendiğini görebiliyoruz (Karamanlıoğlu, 1994:103).

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan zarfları görevlerine göre şu başlıklar altında sıralayabiliriz:

2.9.1.Zaman Zarfları

Zaman zarfları fiilin bildirdiği iş, oluş veya hareketin anlamını zaman yönünden belirleyen kelimelerdir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan zaman zarflarını şu şekilde örnekleyebiliriz: kündüz sarnadım “gündüz vakti çağırdım” KZ/183b, sözlädım kečä yüräkimä “gece vakti yüreğime söyledim” KZ/158b, Teñri yarımkindän kelsär “Tanrı gün yarısında gelecek” KZ/305b, dayma “daima” KZ/72a, men bugün toğurdum “ben bugün doğurdum” KZ/3b, hanuz bolsa “henüz olsa” KZ/163b, algışlanjiz, kündüz da kečälär “gece gündüz dua ediniz” KZ/314a, sonra yeberdi “sonra gönderdi” KZ/62a, čiharma meni yarın “beni yarın çıkarma” KZ/210b, 20 künden sonra nemä ziyan “yirmi gün geçtikten sonra bir ziyan olursa” TB/194b, şükür bergäylär yihkünni “pazar günleri şükürlerinizi sunun” TB/185a, bugün köriyirbiz “bugün görüyoruz” TB/155b, 4 hafta ilgäri ettilär “dört hafta ileriye ertelediler” TB/160b, tuvarı kirgäy sačovga hışnıñ ya ävälbaharnıñ “hayvanı kışın veya ilkbaharın ekinine girse” TB/200b, satkay küzün “sonbaharda satacak” TB/194b, tügälländi ermeni tvagan 1024 sanına “1024 yılında Ermeni tarihi tamamlandı” TB/209a, Egär 7 yıldıñ aşsa “eğer yıldan az ise” TB/193b, äväl džuvap beräliñ “önce cevap verelim” TB/150a, äväldän ayttıñ “önceden söyledik” TB/156b.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan bazı zaman zarflarını şunlardır: ahşam “akşam” TZ/72b, asra kün “ertesi gün” TZ/5a, başga kün “başka gün” BM/13, bıltır yıl “gelecek yıl” KK/36, bugün “bugün” BM/13, ikkindi “ikinci” TZ/72b, keçe “gece” KK/36, kelesi yıl “gelecek yıl” KK/36, küntüz “gündüz” EH/135, öyle “öyle” EH/135 (Karamanlıoğlu, 1994:105).

Codex Cumanicus’ta kullanılan bazı zaman zarflarını şu şekilde örnekleyebiliriz: bugün “bugün” CC/122, erte “sonra” CC/65, keçe “gece” CC/71, songra “sonra” CC/62 (Karamanlıoğlu, 1994:105).

2.9.2.Yer Yön Zarfları

Yer yön zarfları, eylemin gerçekleştiği yeri ve yönü gösteren zarflardır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan bazı yer yön zarflarını şunlardır: 3 dindän ilgali [=ilgäri] ettilär “3 dinden ileri yaptılar” KZ/160b, yazıñnıñ keri et “günahlarını geri gönder” KZ/252a, haytsınlar kötünkeri “geri göndersinler” KZ/8a, nečik üst kiyinişi “üst (üst-yukarı) giyinişi nasıl?” KZ/214a, hanatları üsnä kötürdi “kanatları üste götürdü” KZ/70a, ilgäri törädä “ileri kanunda” TB/204b, keri tüştülär “geri düştüler” TB/211a.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan bazı yer yön zarflarını şu şekilde sıralayabiliriz: altında “altında” EH/135, alt “alt” TZ/73b, ara “ara” TZ/73b, ardında “arkasında”

EH/135, berü “ileri” BM/14, karşında “karşında” EH/135, öte “uzak” TZ/5a, üstünde “üzerinde” EH/135 (Karamanlıoğlu, 1994:104).

Codex Cumanicus metninde kullanılan yer yön zarfları şu şekilde kullanılmıştır: ilgeri “ileri” CC/30a, oñ “sağ” CC/39a, oñlu sollu “sağlı sollu” CC/60b, öte “arasında” CC/76a, sol “sol” CC/39a, taşkarı “dışarı” CC/30b (Argunşah Güner, 2015:117-118).

2.9.3. Soru Zarfları

Soru zarfları kendilerinden sonra gelen fiillerin ifade ettiği işi, oluşu veya kılışı sorular yoluyla belirten zarflardır (Hacıeminoğlu, 2013:73).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi döneminde kullanılan bazı soru zarflarını şu kelimelerde görebilirsiniz: neçik ayırdı “nasıl ayırdı?” KZ/71b, neçä sarnasañ “ne kadar yalvarsan?” KZ/95b, haçan yahşi etsäñ “ne zaman güzel yapsan?” KZ/98b, ne üçün buyurmadı ant içmägä? “niçin yemin etmeye gelmedi?” TB/155b, ne türlü ki ayttilar “nasıl söylediler?” TB/155a, nek antlar içär ediñiz? “nasıl yeminler ederdiniz?” TB/155b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan soru zarflarından bazıları şu şekildedir: kaçan-haçan “ne zaman” MS/4b, BM/37, GT/6b, MG/4a, KK/22a, néçe “ne kadar?” GT/10a, MG/3b, KK/22b, néçük “nasıl?” BM/35, neden “neden?” KK/23b, nége “kaça?” TZ/57b, nék “niçin?” KZ/4, nélük “niçin?” Kİ/60, néçün-néşin-néşün “niçin?” KK/23a, GT/24a, DM/19a, MG/12a, né üçün “neden?” KK/23a, nétme “niçin?” KV/135 (Güner, 2020:318).

Codex Cumanicus metninde kullanılan soru zarflarından bazıları şu şekildedir: kaçan “ne zaman?” CC/32a, néçe “ne kadar?” CC/32a, neçik “nasıl?” CC/32a, nēden “neden, niçin?” CC/75a, nek “niçin?” CC/75a (Argunşah Güner, 2015:118).

2.9.4. Miktar Zarfları

Miktar zarfları veya azlık – çokluk zarfları olarak adlandırılan bu zarflar kelimelerin miktarını belirtmektedirler.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan miktar zarflarından bazıları şunlardır: heç bolsunlar alar “onlar hiç/yok olsunlar” KZ/118, uzun ettilär “uzun yaptılar” KZ/277b, ne hādar yahşi “ne kadar güzel” KZ/281b, 50-dān bir berilgāy “50 den 1 verilecek” TB/159b, 2 ančadır džurumu “para cezası 2 katıdır” TB/159b, inäktän 1 līdr saryah berilgāy “inekten 1 litre sarı yağ verilecek” TB/160a, 5 ülüşniñ birin “5 payın biri” TB/160a, anıñ üçün ki munuñki işlär köp yoluñur teñizdä “böyle olaylarla denizde sıkça karşılaşılır” TB/199a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan miktar zarflarından bazıları şu şekilde sıralayabiliriz: eger başını az indürse “başını biraz aşağı indirse” İM/167b, biraz baķ “biraz bak” İM/122a, anlar çok kiçikse “onlar çok küçükse” İM/354b, çok oltursa “çok otursa” İM/48b, öküş açmağay “çok açmayacak” İM/191b (Toparlı, 1992:114).

Codex Cumanicus metninde kullanılan miktar zarflarından bazıları şunlardır: astrı “çok” CC/62b, az “az” CC/31b, biraz “biraz” CC/61a, bir kez “bir defa” CC/62b, bir sürüv “bir sürü” CC/57b, iñen “çok” CC/74a, köp “çok” CC/31b, munçagına “birazcık” CC/30a, uzun “uzun” CC/30b (Argunşah Güner, 2015:118).

2.9.5. Durum Zarfları

Durum veya hâl zarfları, fiillerin belirttiği işin, oluşun veya kılışın yapılış şeklini ve durumunu belirten zarflardır. Kapsamı en geniş olan zarf çeşididir (Güner, 2020:319).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan durum zarflarından bazıları şunlardır: alay çağırdım “onun gini çağırdım” KZ/228a, bulay aytiyim “böyle söyledim” KZ/152a, yahşi etâr Biy “Efendimiz güzel yapar” KZ/274a, yuvuh kesmähkă “yamuk kesmeye” KZ/227b, yalgüz yazih ettim “yalnız günah işledim” KZ/102a, yaman sözlär ediñ “kötü sözler söyleyin” KZ/102a, tek kendin kömdülär “sadece kendini gömdüler” TB/149a, köp kez işittiñ “çok kez duyduk” TB/150b, ari džannî yänä berdi “kutsal canını yine verdi” TB/151a, hälbät, kläsäh “elbet istesek” TB/151a, köp adam esi bilä yazihka tüšär “çok insan aklıyla günah işler” TB/153b, az-az yazıldi “az az yazıldı” TB/158a, kendiniñ atasın-anasın yaman sözlär bilä uyaltkay “kendi anne ve babasını kötü sözler uyandıracak” TB/189b, borç üçün tüšti “borç için düştü” TB/208b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan durum zarflarından tespit edilenleri şu şekildedir: açuk “açık” İN/30v, alay “öyle, onun gibi” GT/132a, ançılâyın “öyle” İM/124b, andağ “öyle” İM/52b, anıñ tég “onun gibi” İM/178a, arkun “yavaş” MG/31a, bék “sıkı” GT/162a, boş “boş” MG/45b, düz “düz” İN/30v, müflis “parasız” İM/485b, ölüğ “ölmüş olarak” İM/242b, tamām “tamamen” İN/31v, tar “dar” TA/29b, uzun “uzun” İM/102b, yürekli “cesur” RH/99b (Güner, 2020:320-321-322).

Codex Cumanicus metninde kullanılan durum zarflarından bazıları şunlardır: alay “öyle, onun gibi” CC/31a, alay èse “öyleyse” CC/33a, aruv “güzel” CC/70a, bék “sağlam” CC/74a, bèrk “sağlam” CC/12b, kışha “kısa” CC/62a, tèrklep “tezce” CC/30a, utru “karşı” CC/30b, yalguz “yalnız, sadece” CC/35a (Argunşah Güner, 2015:118).

2.10. Edatlar

Tuncer Gülensoy, edatları şu şekilde açıklamaktadır: Bir kelimedden sonra gelerek, o kelimeyle ötekiler arasında bağlantı kuran kelimelere edat denir. Edatkar tek başlarına anlamları olmayan yalnızca gramer vazifeleri olan kelimelerdir. Edatların tek başlarına anlamları olmadığı gibi hiçbir nesne veya hareketi de karşılamazlar (Gülensoy, 2000:427).

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan edatları cümle içerisinde üstlendikleri görevler çerçevesinde şu şekilde bölümlere ayırıp inceledik:

2.10.1. Çekim Edatları

Çekim edatları bir isimden sonra gelerek bağlı olduğu ismi cümlenin diğer unsurları arasında zaman, mekân, yön, durum, sebep, benzerlik, başkalık vb. bakımlardan ilişki kuran kelimelere çekim edatı denir. Çekim edatları bir isimden sonra gelirler ve bu isimler sayesinde anlam kazanırlar. Bu yönüyle çekim edatları isim durum eklerine benzerlik göstermektedir (Hacıeminoğlu, 2013:78).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan tespit ettiğimiz çekim edatlarından bazıları şunlardır: sendän özgä kimesäni bilmäzbiz “senden başkasını tanımayız” KZ/191b, sendän başha özgäni bilmäzbiz “senden başka kimseyi tanımayız” KZ/190a, ağzim bilä benim “benim ağzımla” KZ/185b, oñuñ bilä seniñ “onunla senin” KZ/197a, söz bilä birgä “sözleriyle birlikte” KZ/177a, ol ħadar yirah “o kadar uzak” KZ/212b, Ne ħadar yirahñır “Ne kadar uzak?” KZ/213, yazihümizga körä bizim “günahlarımıza göre bizim” KZ/213b, ħoluñ seniñ üsnä adamññ “senin kolun adamın üzerine” KZ/172a, niñkibik adam dünyâda heç toğmagay “onun gibi adam dünyada

hiç doğmadı” TB/171b, biyiniñ erkindän başha babas bolma bolmas “efendisinin isteği dışında papaz olmak istese” TB/182b, munuñ kibik işlər “bunun gibi işler” TB/185b, andan özgä ne 1-i dä borçlu tigül “ondan başka borçlu birisi yoktur.” TB/203b, töräcidän ötläş zindan “kanun yapandan ayrı zindan” TB/196b, biyi bilä çerüvgä barsa “beyiyle askere gitse” TB/159b, mundan artıñ küctür “bundan sonrası zordur” TB/154a, işinä körä anıñ “işine göre onun” TB/201b, kimgä utru yük kırıptır “kime karşı kefil olmuşsa” TB/207b, Menim kibik kimesä sözlämä “benim gibi kimseye söyleme” AH/178b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan çekim edatlarından şunlardır: beri “beri” BM/12, bigi-bigin “gibi” GT/115a, G/176b, birle “ile, birlikte” İN/2r, birlen – bilen “ile, birlikte” GT/49a, GT/32b, burun “önce” İN/28r, kıta “boyunca” GT/64b, köre “göre” MG/99b, kırla “defa” GT/46b, ötürü “ötürü” MG/20a, özge “başka” TZ/26b, tapa “doğru” İM/177a, utru “ötürü” İM/13a, üçün “için” BM/55, yaru “taraf” İM/11b (Güner, 2020:323-324-325).

Codex Cumanicus metninde kullanılan çekim edatlarını şu şekilde sıralayabiliriz: arı “sonra” CC/30a, bəri “beri” CC/66b, bile “ile” CC/30a, birle “ile” CC/30a, burun “önce” CC/30a, dëgri “değin” CC/30b, özge “başka” CC/34b, dëk “gibi” CC/66b, soñra “sonra” CC/62b, ulam “dolayı” CC/74b, üçün “için” CC/32a (Argunşah Güner, 2015:119).

2.10.2. Bağlama Edatları

Bağlama edatları, cümleleri veya kelimeler ile kelime gruplarını ya anlam bakımından ya da şekil bakımından birbirine bağlayan kelimelerdir (Hacıeminoğlu, 2013:94).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde geçen bağlama edatlarının bazıları şu şekildedir: körsünlär yarlılar da sövünsünlär “görsünler yoksullar da sevindin” KZ/142a, kök da yer “gök ve yer” KZ/142a, eger ki Biy Teñri çihara “eğer ki Ulu Tanrı çıkarırsa” KZ/112a, anıñ yana añardir “onun yine onların” KZ/ 278a, bağir u temir da muñar oñşas nemä çerüvnüñ bolgay “bakır ve demir ve buna benzer şeyler askerin olmalıdır” TB/160a, ant içti Teñri Tawit’kä könülük bilä, dağı muñar oñşas işlər “Tanrı, Davut peygambere içtenlikle yemin etti ve bunun gibi işler” TB/155b, nemä ziyan bolsa ya anaları ölgäy alarnıñ “bir şeyleri ziyan olsa veya anneleri ölse onların” TB/194b, toğsa tilsiz yahot ħaysi özgä boğumlarından “dilsiz doğsa yahut başka herhangi bir organı” TB/198b, ħoşmagay albo öc almagay “koşmayacak ya da intikam almayacak” TB/185a, tabalarlar edi bizim ħom da, özgä dayfa da “bizim halkımızı da başka halkları da kötülerlerdi” TB/151b, kläsä ulu, kläsä kiçi bolsun “ister büyük ister küçük olsun” TB/205b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan bağlama edatlarından bazıları şu şekilde sıralayabiliriz: ammā otuz sekizinçi mes’ele “ama otuz sekizinçi konu” İM/51b, bel kim ikisini beräber kılar “belki ikisini beraber yapar” İM/12b, eger zine kılsa “eger iyi yaparsa” İM/29a, ve lakin müsteħak bolur “lakin hak etmiş olacak” İM/15a, ve men yäri bireyim ħak birle “ve ben sevgiyi doğru biriyle vereyim” İM/21b, ançak ayıttılar “ancak söylediler” İM/199b, kaçan rivāyet kilmiş bolsa “ne zaman rivayet olmuş olsa” İM/189b, kaçan kim tasarruf kılsa “ne zaman tasarruf yapsa” İM/439a, neteg kim lāzım bolmas añar “nitekim ona lazım olmaz” İM/337a, niçe kim Tengri’ge kılluk kılar irdi “niceleri Tanrıya kulluk yaptı” İM/68b (Toparlı, 1992:114-115).

Codex Cumanicus metninde kullanılan bağlama edatları şunlardır: ançak “ancak, ama” CC/62b, basa “bundan dolayı, hatta, illa” CC/30b, çünkim “çünkü” CC/30b, dağın “dahi, gibi” CC/63a, eger “eğer” CC/32b, falan “falan, filan” CC/33a, hem “hem” CC/70b, tağı “dahi” CC/30b, yana “yine” CC/31a (Argunşah Güner, 2015:119).

2.10.3. Kuvvetlendirme Edatları

Türkçenin her döneminde olduğu gibi tarihî Kıpçak Türkçesi döneminde de edatlar cümle içerisinde; bağlama, seslenme, cevap verme, karşılaştırma vb. görevleri görmektedirler; fakat bu aslı görevlerine ek olarak kuvvetlendirme görevinde de bulunabilirler (Hacıeminoğlu, 2013:99).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde geçen kuvvetlendirme edatlarının bazıları şunlardır: alay oĥ ĥonaĥka da 4-ünçi küngä “dördüncü güne böyle konaĥa” TB/205a, alay oĥ ölü kişidän sonra “böyle ölen kişiden sonra” TB/205b, alay oĥ 3 haftaga “böyle üç haftaya” TB/207b, daĥi da ne säbäp boldu bizgä “ne dahi sebep oldu bize” TB/151b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan kuvvetlendirme edatlarından bazıları şunlardır: alaĥ “iyice” TZ/90a, ancak - anĥaĥ “ancak” İM/102a, TZ/90b, andaĥoĥ “öylece” İM/110b, bes – pes “pes” İM/74b, GT/60a, elbette “elbette” İM/386b, lâ büd “lakin” İM/33b (Güner, 2020:327-328).

Codex Cumanicus metninde kullanılan kuvvetlendirme edatlarından bazıları şu şekildedir: da-de “dahi” CC/61b, daĥi “dahi” CC/62b, daĥın “dahi” CC/74b, magat “meĥer” CC/71a, oĥ “da, de; dahi” CC/33a (Argunşah Güner, 2015:120).

2.10.4. Gösterme ve Cevap Edatları

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan gösterme ve cevap edatlarının cümleleri açıklayıcı özellikleri dikkat çekmektedir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde sınırlı sayıda kullanılan gösterme ve cevap edatları kullanılmıştır: äĥbät, anıĥkibik öldürücü borĥlu bolur “elbette onun gibi öldürücü borĥlu olur” TB/198a, hälbät, çöpräsi anıĥ “elbette çevresi onun” KZ/157b, hälbättä, yaĥşı erkinä berir adäminij “elbette adamın iyi askerine verir” TB/150a, Evet ki törädä yazgandır “Evet, kanında yazılıdır.” TB/152b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan gösterme ve cevap edatlarını şu şekilde örneklendirebiliriz: evet “evet” TZ/36b, EH/25, KK/70, ereyne “evet, lakin” TZ/36b, beli “evet” KK/70, yok “hayır” EH/155, TZ/90a (Karamanlıoĥlu, 1994:114-115).

Codex Cumanicus metninde kullanılan gösterme ve cevap edatlarından bazıları şunlardır: elbeti “elbette” CC/58b, evet “evet” CC/31a, yok “hayır” CC/31b (Argunşah Güner, 2015:120).

2.11. Ünlemler

Ünlemler; takdir, temenni, dua şaşıрма, pişmanlık başta olmak üzere çeşitli duyguları ifade etmek için kullanılan edatlardır (Hacıeminoğlu, 2013:109).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan ünlemlerin bir kısmını şu şekilde sıralayabiliriz: Atına Teĥriniĥ. Amen “Tanrı’nın adına amin” TB/184b, Vay, ki uzaĥ boldu “Vay ki uzak oldu” KZ/271a, Ay sen, nek aytırsen “Hey! Sen ne söylüyorsun?” KZ/100b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan ünlemlerin bir kısmı şunlardır: namâz içinde äĥ tise “namaz sırasında ah dese” İM/185b, ve eger ayıtısa: evveh tise “eĥer söylerse: eyvah” İM/185b, vay o kişige kim namâznı terk kılsa “namazını terk edene vah” İM/2020b (Toparlı, 1992:120).

Codex Cumanicus metninde kullanılan ünlemlerden bazıları şunlardır: amen “amin” CC/74a, ay “hey” CC/33b, vay “vay” CC/62b (Argunşah Güner, 2015:120).

2.12. Birleşik Fiiller

Birleşik fiiller, bir adın veya bir fiilin, yardımcı fiille bir araya gelmesi sonucu ortaya çıkan ve tek bir eylemi ifade eden fiil türleridir. Birleşik fiillerin oluşum yapısına göre isim veya fiil önce yardımcı fiil ise daha sonra kullanılır (Ergin, 1988:364).

Birleşik fiillerle ilgili çok çeşitli tasnifler yapılabilir. Biz çalışmamızda birleşik fiilleri 2 ana gruba ayırdık: 1. ad+fiil yapısındaki birleşik fiiller, 2. fiil+ad yapısındaki birleşik fiiller. Bu iki ana grubu kendi içerisinde alt başlıklara ayırdık.

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan birleşik fiilleri şu şekilde inceleyebiliriz:

2.12.1. Ad + Fiil Yapısındaki Birleşik Fiiller

Bu birleşik yapı fiiller, bir ad ve fiilin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Bu grup içerisindeki birleşik fiilleri iki alt başlık şeklinde inceleyeceğiz: 1. ad + yardımcı fiil yapılarındakiler, 2. ad + fiil yapılarındakiler. Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerindeki kullanışları şu şekildedir:

2.12.1.1. Ad + Yardımcı Fiil Kuruluşundaki Birleşik Fiiller

Tarihî Türk yazı dillerinde ad + yardımcı fiil yapısındaki birleşik fiillerin ad kısımları çoğunlukla Türkçe kökenli veya Arapça, Farsça kökenli alıntı kelimelerden oluşmaktadır; fakat Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde Türkçe kökenli adlardan ziyade Ermenice ve Slav dillerinden alıntı adların kullanımı dikkat çekmektedir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde adlardan sonra yardımcı fiil olarak bol- ve et- kullanılmıştır. Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde eyle- yardımcı fiiliyle birleşik yapı fiiller meydana getirilmiş olsa da Codex Cumanicus metninde olduğu gibi Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde de eyle- yardımcı fiili ile birleşik fiil oluşturulmamıştır. Bununla beraber kıl- yardımcı fiili de Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılmamıştır (Güvenç, 2014:234).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ad + yardımcı fiil yapısıyla oluşturulan birleşik fiilleri şu şekilde örneklendirebiliriz:

2.12.1.2. Ad + Bol- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller

Ad + bol- yapısıyla meydana getirilen birleşik fiillerin Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki örnekleri şu şekildedir: Aḡ saçlı bolma “yaşlanmamak” KZ/144, aruv bolıyım “temiz olayım” KZ/103b, ḥisır bolmadılar “kısırlaşmadılar” KZ/164a, aḥpas boldu “yaşlanmak” TB/202a, borçlu bolgay “borçlu olacak” TB/208a, poşuman bolup “pişman oldu” TB/156a, säbâp boldu “sebepe oldu” TB/187b, yaralı bolgay “yaralanacak” TB/190a, arzani bolgaylar “hazırlanacaklar” TB/198a, naḥis bolsa “yaralansa” TB/200b, tölöv bolgay “karşılığını ödeyecek” TB/207b, adam boldu “insan oldu” AB/131, aşahı boldum “ezildim” AB/46, boşatlıḥ boldu “bağışladı” AB/40, farah boluḡuz “sevinmek” AB/44, tas bolmaḥ “saklandık” AB/14.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan ad + bol- yapısıyla ilgili örneklerin bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz: aç bol- “aç ol-” GT, artuḡ eksük bol- “fazla eksik ol-” GT, qarı bol- “yaşlan-” GT, qarındaḥ bol- “kardeş ol-” GT, saḡ bol- “sağlıklı ol-” GT, yazuklı bol- “günahkâr ol-” GT, az bol- “az ol-” İM, ḥarâm bol- “haram ol-” İM, ḡoyar bol- “bırak-” İM (Güvenç, 2014:233).

Codex Cumanicus metninde kullanılan ad + bol- yapısıyla ilgili örneklerin bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz: étiz bol- “vücut bul-” CC/73a, kurban bol- “kurban ol-” CC/70b, peşman bol- “pişman

ol-” CC/21b, tañlançılı bol- “mucize ol-” CC/73a, tas bol- “kaybol-” CC/69b, tım bol- “sakin ol-” CC/28a (Argunşah Güner, 2015:121).

2.12.1.3. Ad + et- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan ad + et- yapısıyla ilgili tespit ettiğimiz bazı örnek cümleler şunlardır: ant ettilär “yemin ettiler” KZ/176a, avaz ettim “ses çıkardım” KZ/228, yäsir etti “esir etti” KZ/136a, yollı etär “yol göstermek” KZ/262a, keri etmä “uzaklaştırma” KZ/313b, körümsüz ettiñ “gösterişsiz yapmak” KZ/15a, alani etär “açıklar” TB/177b, arzani etkäy “hazırlayacak” TB/182b, ziyan etkäy “ziyan edecek” TB/184a, ülüş etkäylär “paylaştıracaklar” TB/200, uruş etsälär “kavga etseler” TB/187a, yaman etmäsin “günah işlemesin” TB/173b, sorov etip “soruyor” TB/155a, veran etti “viran etti” KV/546a, pambas etmañ “dedikodu yapmak” AB/137, itlik etmä “zina yapma” AH/176a.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan ad + et- yapısıyla ilgili örneklerin bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz: heläk et- “helak et-, yok et-” MS/35a, ibädet et “ibadet et-” MS/15b, naz et- “nazlan-” BM/38b, savaş et- “savaş-” BM/69, tapu et- “hizmet et-” TA/39a, zulm et- “zulmet-” BM/80 (Güner, 2020:334-336).

Codex Cumanicus metninde kullanılan ad + et- yapısıyla ilgili örnekler tespit edilmiştir: niyet et- “niyet et-” CC/59a, sabur et- “sabır et-” CC/62a, sağış et- “düşün-” CC/76a, tamam et- “tamamla-” CC/6b, tesnif et- “yaz-” CC/66a, yamanlıñ et- “kötülük et-” CC/63a, yazık et- “günah işle-” CC/61a, yırak et- “uzaklaştır-” CC/4a (Argunşah Güner, 2015:121).

2.12.1.4. Ad + eyle- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan bu yapıya Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi ve Codex Cumanicus’ta rastlanmamaktadır. Metinlerde daha çok Arapça kelimelerle beraber kullanıldığı görülmektedir: ‘afv eylese anlardan “affetse onlardan” İM/423a, namāznı men ‘eyler “namazı meneder” İM/154b, kuyunu murdār eylemes tip “koyunu murdar etmez” İM/113b, safi eyler irdi Rasûl kendü nefsi üçün “Peygamber kendi nefsi için temizlenirdi” İM/264a (Toparlı, 1992:138).

2.12.1.5. Ad + kıl- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus’ta kullanılan birleşik fiil yapılarından biridir. Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde yapının kullanımı şu şekildedir: eger bolsa hâç namāz kılğan yirde “namaz kıldığı yerde eğer haç olursa” İM/417a, iki baş barmağını berrabar kılğay “iki başparmağını beraber tut” İM/165a, andan soñra azād kılur anı “ondan sonra onu azad eder” İM/33a (Toparlı, 1992:139).

Codex Cumanicus metninde ise yapının kullanımı şöyledir: eğri kıl- “eğri yap-” CC/30b, êrksiz kıl- “zayıfla-” CC/69b, tatlı kıl- “tatlandır-” CC/30b, tügel kıl- “mükemmel kıl-” CC/70a, yımışak kıl- “yumuşat-” CC/30b (Argunşah Güner, 2015:121).

2.12.1.6. Ad + Asıl Fiil Yapısında Olan Birleşik Fiiller (Deyimleşmiş Birleşik Fiiller)

Bir ad bir yardımcı fiille kurulan birleşik fiillere benzeyen deyimleşmiş birleşik fiilleri farklı kılan nokta bu yapıda görev alan kelimelerden birinin veya tamamının deyimleşmiş ya da anlamını kaybetmiş olmasıdır.

İncelediğimiz metinlerde kullanılan ad + asıl fiil yapısındaki birleşik fiilleri şu şekilde alt başlıklar halinde inceleyebiliriz:

2.12.1.7. Ad + aç- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller

Metinlerde çok sık olarak karşımıza çıkmayan bu yapının Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki kullanımı şu şekildedir: çoğur açsa “çukur açsa” TB/188a.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde ad + aç- birleşik fiilinin kullanımı şu şekildedir: köz aç- “gözünü aç-, dikkatli ol-” MG/36b (Güner, 2020:338).

Codex Cumanicus’ta ad + al- birleşik fiilinin kullanımı şu örnekte tespit edilmiştir: köñül aç- “teselli et-” CC/6b (Güner, 2020:338).

2.12.1.8. Ad + al- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller

Ad + al- birleşik fiilinin, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan bazı örnekleri şu şekildedir: eskä alma “anlama” KZ/60a, öç alma “öç alma” KZ/114a, üstümä aldım “sorumluluğu aldım” TB/151b, orunç almas “rüşvet almaz” TB/152a, boyuna aldı “tamamını aldı” TB/155b, çövräsin alıp “çevirmek, kuşatmak” TB/159a, satun algay “satın alacak” TB/160a, hatun aldım “evlendim” AH/175a.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde ad + al- birleşik fiilinin kullanımı tespit edilmiştir: şatnal- “satın al-” Kİ, talab al- “seç-, beğen-” T, satın al- “satın al-” TZ (Güvenç, 2014:246-247).

Codex Cumanicus’ta ad + al- birleşik fiilinin bazı örneklerdeki kullanımını şu şekilde tespit ettik: öçal- “öç al-” CC, ten al- “bedenlen-, cesetlen-” CC (Güvenç, 2014:246).

2.12.1.9. Ad + ayt- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ad + ayt- yapısı kullanılarak oluşturulan birleşik fiillerin bazı örnekleri şu şekildedir: bühñan aytmaga “iftira etmeye” TB/154b, könü aytıp “doğru söyleyip” TB/184b, yaman aytkay “kötü şeyler söyleyecek” TB/188b.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde örneğine rastlayamadığımız ad + ayt- yapısının Codex Cumanicus’taki kullanımı şu şekildedir: yazuk ayt- “günah çıkar-” CC (Güvenç, 2014:246).

2.12.1.10. Ad + bar- (var-) Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ad + bar- yapısı kullanılarak oluşturulan birleşik fiillerin bazı örnekleri şu şekildedir: özgägä bargay “kendine gelecek” TB/157b, ergä bargay “evlenecek” TB/158b, çerüvgä barsa “asker olursa” TB/159, ölümgä bargay “ölecek” TB/187b, harši bardılar “karşı gittiler” KV/556a.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde ad + bar- (var-) birleşik fiilinin bazı örneklerdeki kullanımını şu şekilde sıralamamız mümkündür: gazālīka var- “savaşa git-” MS/5a, tas bar- “boşa git-” BM/56a, yolsuz bar- “danış-” BM/52b (Güner, 2020:338-339).

Codex Cumanicus’ta ad + bar- (var-) birleşik fiilinin bazı örneklerdeki kullanımı şu şekildedir: karşı bar- “karşı çık-” CC (Güvenç, 2014:246).

2.12.1.11. Ad + bas- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller

Sadece Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan bir diğer birleşik yapılı fiil oluşumu ad + bas- yapısıyla meydana getirilmiştir. Metinlerde çok sık kullanılmamıştır: ayağ tibiñä

baskaysen “değerini düşürecek” KZ/196a, möhürni basarlar “müdürünü basarlar, imzalarını atarlar” TB/161a.

2.12.1.12. Ad + ber- (ver-) Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ad+ ber- (ver-) yapısı kullanılarak oluşturulan birleşik fiillerin bazı örnekleri şu şekildedir: süvünçlük berdim “sevindim” KZ/82a, tanıhlıh beriyim “şahit olayım” KZ/100a, yer berdi “yer verdi” KZ/132b, hol bergän “yardım edecek” KZ/136b, san bergäylär “yüceltecekler” KZ/149a, avaz berdilär “seslendiler, çağırdılar” KZ/160a, buyruh berdi “emretti” KZ/163b, yol berdi “yol verdi” KZ/167b, hörmät bergäy “saygı gösterecek” KZ/178a, dzuvab berdi “cevap verdi” KZ/182a, yarih berir “aydınlattı” KZ/220b, ant bermägä “yemin etmeye” TB/156a, ayb bergäylär “kötüleyecekler” TB/185b, ögüt berir “öğüt verir” TB/150a, sadağa bermiyrmen “sadaka vermiyorum” AB/139.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde ad + ber- (ver-) birleşik fiilinin kullanıldığı bazı örnek cümleleri şu şekilde sıralayabiliriz: ad ber- “ad ver-” MG/5a, ant ber- “yemin et-” KK/83a, kiraya ber- “kiraya ver-” Kİ/49, salavät ver- “salavat getir-” MS/5a, yarı ber- “yardım et-” MG/25a, yem ber- “yemle-” TA/38b (Güner, 2020:339-340).

Codex Cumanicus’ta ad + bar- (var-) birleşik fiilinin bazı örneklerdeki kullanımı şöyledir: karav ber- “ödüllendir-” CC, kengeş ber- “öğüt ver-” CC, kirke ber- “kiraya ver-” CC, ötüñke ber- “ödüñ ver-” CC, salam ber- “selam ver-” CC, yıkrar ber- “iman et-” CC (Güvenç, 2014:246).

2.12.1.13. Ad + beril- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller

Sadece Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan bir diğer birleşik yapıli fiil oluşumu ad + beril- yapısıyla meydana getirilmiştir. Metinlerde çok sık kullanılmamıştır: törä berilmägä “kanun yapmaya, kanun oluşturmaya” TB/150b, yasağ berilmägäy “yasaklanmayacak” TB/160a.

2.12.1.14. Ad + çıh- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller

Sadece Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan bir diğer birleşik yapıli fiil oluşumu ad + çıh- yapısıyla meydana getirilmiştir. Metinlerde çok sık kullanılmamıştır: aybdan çıhmaga “suçtan kurtulmaya” TB/207a, yolga çıhma- “yola çık-, başla-” TB/176a.

2.12.1.15. Ad+ çıhar- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan bir diğer birleşik yapıli fiil oluşumu ad + çıh- yapısıyla meydana getirilmiştir. Memlük Kıpçak Türkçesi ile Codex Cumanicus’ta kullanımına rastlamadığımız bu yapının Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanımı şu şekildedir: başka çıhargaylar “bitirecekler, tamamlayacaklar” TB/152a, učka çıharırlar “meydana getirirler” TB/154b, esimizdän çıharıpbiz “unuturuz” TB/157b.

2.12.1.16. Ad + hal- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan bir diğer birleşik yapıli fiil oluşumu ad + çıh- yapısıyla meydana getirilmiştir. Memlük Kıpçak Türkçesi ile Codex Cumanicus’ta kullanımına rastlamadığımız bu yapının Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanımı şu

şekildedir: hörmätsiz hılmağ keräk “itibarsızlaştırmak gerekir” TB/202a, tiri hılmağ “diri kalmadı” TB/222b.

2.12.1.17. Ad + hoy- (koy-) Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ad + hoy- (koy-) yapısı kullanılarak oluşturulan birleşik fiillerin bazı örnekleri şu şekildedir: niyät hoydu “niyet etti” KZ/279, hılağ hoy “kulak ver, duy, işit” KZ/290a, çek hoydu “sınırlandırdı” KZ/309b, törä hoydular “kanun yaptılar” TB/150a, säbäp hoyarbız “sebepl oluruz” TB/151b, es hoy “dikkatli ol” TB/161b, köz hoyma “göz koyma” AH/176a.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde ad + hoy- (koy-) birleşik fiiline rastlamaktayız: boş koy- “gevşek bırak-” İN/52r, sona koy- “tehir et-” Kİ/92, tut koy- “rehin ver-” TA/38b (Güner, 2020:340).

2.12.1.18. Ad + İç- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ad + iç- yapısı kullanılarak oluşturulan birleşik fiillerin bazı örnekleri şu şekildedir: ant içär “yemin eder” KZ/20b, ant içärlär “yemin ederler” TB/170b, ant içmä “yemin etme” AH/176b.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus’ta ad + iç- yapısı aynı örnekte kullanılmıştır: ant / and iç- “yemin et-” CC/58, TZ/13b (Güner, 2020:340).

2.12.1.19. Ad + kel- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ad + kel- yapısı kullanılarak oluşturulan birleşik fiillerin bazı örnekleri şu şekilde sıralayabiliriz: titrämäğ keldi “titremeye başladı” KZ/108a, ösüp keldi “yetişti” KZ/276a, ilgäri kelip “yaptı” TB/158a, hastalığ kelsä “hastalansa” TB/164b, avaz keldi “ses geldi” TB/166a, vağtına keldi “vakti geldi” TB/166b, hörmät keltirir “saygı getirir” AH/178b, vaz keldilär “vazgeçtiler” KV/545, hıvat keliyir “zorluyor” KV/540.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan ad + kel- birleşik fiili tespit edilen bazı metinlerde şu şekilde kullanılmıştır: ağır kel- “ağır gel-” MG/113b, hoş kel- “hoşuna git-” GT/13a-İN11r, küç kel- “gücüne git-” GT/121b, muvâfık kel- “uygun düş-” MG/114a (Güner, 2020:340).

Codex Cumanicus’ta bu yapıyla birleşik fiil yapımına rastlanmamıştır.

2.12.1.20. Ad + keltir- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan bir diğer birleşik yapıli fiil oluşumu ad + keltir- yapısıyla meydana getirilmiştir. Memlük Kıpçak Türkçesi ile Codex Cumanicus’ta kullanımına rastlamadığımız bu yapının Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanımı şu şekildedir: hatun keltirdi “evlendi” TB/186a.

2.12.1.21. Ad + kör- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ad + kör- yapısı kullanılarak oluşturulan birleşik fiillerin bazı örnekleri şunlardır: yöp kördüm “taşıdım” KZ/190a, habul kördüh “kabul gördük” TB/184b.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde tespit edilen ad + kör- birleşik fiilinin kullanımı şöyledir: zulm kör- “eziyet gör-” GT/17a (Güner, 2020:341).

Codex Cumanicus'ta ad + kör- birleşik fiilinin bazı örneklerdeki kullanımı şu şekildedir: kın kör- “eziyet çek-” CC, tüş kör- “rüya gör-” CC (Güvenç, 2014:246).

2.12.1.22. Ad + körgüz- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan bir diğer birleşik yapıli fiil oluşumu ad + körgüz- yapısıyla meydana getirilmiştir. Memlûk Kıpçak Türkçesi ile Codex Cumanicus'ta kullanımına rastlamadığımız bu yapının Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanımı şu şekildedir: yol körgüz- “yol göster-” KZ/194a, törä körgüziyir “kanun yapıyor” TB/195a.

2.12.1.23. Ad + saħla- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan bir diğer birleşik yapıli fiil oluşumu ad + saħla- yapısıyla meydana getirilmiştir. Memlûk Kıpçak Türkçesi ile Codex Cumanicus'ta kullanımına rastlamadığımız bu yapının Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanımı şu şekildedir: öç saħlarlar “öç alırlar” KZ/108a, sir saħlamastir “sır saklamaz” TB/154b, buyruħun saħlasalar “emri yerine getirseler” TB/173a.

2.12.1.24. Ad + sal- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan bir diğer birleşik yapıli fiil oluşumu ad + sal- yapısıyla meydana getirilmiştir. Memlûk Kıpçak Türkçesi ile Codex Cumanicus'ta kullanımına rastlamadığımız bu yapının Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanımı şu şekildedir: köz salmaħ “bakar, ilgilenir” KZ/67b, ħol salma klädi “yardım etmek istedi” TB/178b.

2.12.1.25. Ad + tart- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ad + tart- yapısı kullanılarak oluşturulan birleşik fiillerin bazı örnekleri şu şekildedir: birġi tartiñiz “Ses çıkardınız” KZ/172a, uyat tartkaylar “utanacaklar” KZ/238a, ludzc tartarmen “cezalandırıldım” TB/156a.

Codex Cumanicus'ta ad + tart- birleşik fiilinin kullanımı şöyledir: emgek tart- “acı çek-” CC (Güvenç, 2014:246).

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde bu yapıda birleşik fiile rastlanılmamıştır.

2.12.1.26. Ad + tur- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ad + tur- yapısı kullanılarak oluşturulan birleşik fiillerin kullanımını şu şekilde örneklendirebiliriz: Keri turuñuz “uzak durunuz” KZ/8a, Alġişka turgaylar “dua edecekler” KZ/147b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ad + tur- birleşik fiilinin bazı örneklerdeki kullanımı şöyledir: tek tur- “sessiz dur-” Kİ, tektur- “sus-” TZ, tektür- “sus-” TZ (Güvenç, 2014:247).

Codex Cumanicus'ta ad + tur- birleşik fiilinin bazı örneklerdeki kullanımı şu şekildedir: utru tur- “hürmet göster-” CC/71b, uyaġ tur- “uyan-” CC/29b (Güner, 2020:341).

2.12.1.27. Ad + tut-/dut- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ad + tut-/dut- yapısı kullanılarak oluşturulan birleşik fiiller: ħorħu tuttu “korktu” KZ/33b, yas tuttu “yas tuttu” KZ/167b, Xayġu tuttu “Kaygılandı”

KZ/255b, esinā tutkay “aklında tutacak” TB/173a, buyruḡunu tuttu “emirleri yerine getirdi” TB/174a, kürāš tutma “güreş tutma” AH/176b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ad + tut-/dut- birleşik fiilinin kullanımı tespit edilmiştir: fāyide dut- “fayda bul-” MS/40b, füsûs tut- “alay et-” KE/162a, köz tut- “gözetle-” KE/152b, kulaḡ tut- “dinle-” GT/22b, pas tut- “paslan-” Kİ/6 (Güner, 2020:341).

Codex Cumanicus’ta ad + tut-/dut- birleşik fiilinin kullanımına rastlanmıştır: buyruḡ tut- “dinin emrini yerine getirme-” CC/62a, töre tut- “töreye göre hareket et-” CC/29a (Güner, 2020:341-342).

2.12.1.28. Ad + ur- Yapısıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ad + ur- yapısı kullanılarak oluşturulan birleşik fiillerin bazı örnekleri şu şekildedir: ‘ap uruḡuz “dalga vurdunuz” KZ/95b, šapla urgay “tokat atacak” TB/180a, keri urmaga “geri çevirmeye” TB/185b, ḡazuḡka urdu “kazığa oturdu” KV/537.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ad + ur- birleşik fiilinin kullanımına rastlanmıştır: karaḡa ur- benzemek” MG/79b, kün ur- “güneş vurmak” MG/79b, lāf ur- “laf atmak” GT/27a, sūt ur- “süt vermek” KE/125a, yüz ur- “yüz sürmek” MG/4b (Güner, 2020:342).

Codex Cumanicus’ta ad + ur- birleşik fiilinin bazı örneklerdeki kullanımı şu şekildedir: baha ur- “paha biçmek” CC/12a, baş ur- “eğilmek” CC/62a, höküm ur- “hüküm vermek” CC/63a (Güner, 2020:342).

2.12.2. Fiil + Zarf-Fiil Eki + Yardımcı Fiil Yapısında Olan Birleşik Fiiller (Tasvir Fiilleri)

Tasvir fiilleri, biri asıl diğeri yardımcı iki fiilin bir zarf-fiil yardımıyla kaynaşması sonucu ortaya çıkmış birleşik yapıli fiillerdir. Bu şekilde meydana getirilen birleşik fiillerde birinci yani asıl fiil -A, -I, -U, -(U,I)p zarf-fiil eklerinden birini alır. Bu yapıdaki ikinci fiil ise anlam kaymasına uğrayarak esas fiile anlam incelikleri katan bir yardımcı fiil görevindedir. Anlamsal olarak birbirini tamamlayan bu iki fiilden biri olan yardımcı fiil esasen asıl fiilin belirttiğı oluş veya kılışın biçimini veya tarzını tasvir etmektedir (Güner, 2020:342).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan tasvir fiilleri, Memlûk Kıpçak Türkçesi ve Codex Cumanicus’un yanı sıra tarihî yazı dilleri ile de bir takım farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz: Tasvir fiilleri, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde olduğu gibi Memlûk Kıpçak Türkçesi ve Codex Cumanicus’ta çok sık kullanılmamıştır. yaz- yardımcı fiili ile yapılan ve yaklaşıma anlamı taşıyan tasvir fiili Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılmamıştır (Güvenç, 2014:268).

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan tasvir fiilleri şu başlıklar altında inceleyebiliriz:

2.12.2.1. Süreklilik Bildiren Birleşik Fiiller

Süreklilik bildiren birleşik fiiller, anlam olarak bir süreç içerisinde gerçekleştirilen ve belirtilen süre zarfında süreklilik belirten fiillerdir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde süreklilik bildiren birleşik fiiller -(U, I)p zarf fiili kullanılarak oluşturulmuştur. Ayrıca Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan süreklilik bildiren birleşik fiillerin sayısı oldukça azdır. Az olan bu

süreklilik bildiren birleşik fiillerin dikkat çekici notlarından biri de asıl fiilin, yardımcı fiilin anlamını pekiştirme görevinde kullanılmasıdır (Güvenç, 2014:268).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanımı tespit edilen bazı süreklilik bildiren fiilleri şu şekilde sıralamamız mümkündür: boyruğ berip aytırbiz “emir verimiz” TB/155a, ögüt berip aytırmən “öğüt veririm” TB/156a, övränip bilırbiz “öğrenip biliriz” TB/157a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan süreklilik bildiren birleşik fiillerinin bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz: öre tur- “ayağa kalk-” KE/42b, urup tur- “vurup dur-” MG/15a, kaçıp yûri- “kaç-” İN/32r, bağa kal- “bakakal-” TZ/8a, kâta kal- “katakakal-” TZ/8a (Güner, 2020:345).

Codex Cumanicus’ta kullanılan süreklilik bildiren birleşik fiillerinin kullanımı tespit edilmiştir: burulup tur- “burulup dur-” CC/69b, oturup tur- “oturup dur-” CC/70b, susap tur- “susa-” CC/71b (Argunşah Güner, 2015:122).

2.12.2.2. Tezlik Bildiren Birleşik Fiiller

Tezlik bildiren birleşik fiiller, eylemin gecikmeden gerçekleştiğini ifade etmektedir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde tespit edebildiğimiz kadarıyla sınırlı sayıda tezlik bildiren birleşik fiil kullanılmıştır. Tespit ettiğimiz örneklerde zarf fiil eki olarak -A kullanılmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan tezlik bildiren birleşik fiil örneklerini şunlardır: sapa ber “geri dön” KZ/193b, ’iğara berdilär “atıverdiler” KZ/226a, çihara berildim “çıkarılıverildim” KZ/228a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan ve tespit ettiğimiz tezlik bildiren birleşik fiil örnekleri vardır: kıya ber- “koyuver-” MG/36a, sala ber- “salıver-” TA/36b, sunu ber- sunuver-” TA/46a, tike koy- “ekiver-” TA/38a, ala kör- “alıver-” MG/58a, çıkaru kör- “çıkarıver-” MG/58a, kiçe kör- “geçiver-” MG/40a, oza kör- geçiver-” MG/58a, sança kör- saplayıver-” MG/45b, ura kör- “vuruver-” MG/115b (Güner, 2020:344).

Codex Cumanicus’ta kullanılan tezlik bildiren birleşik fiil örneklerini şu şekilde sıralayabiliriz: aç ber- “açıver-” CC/82b, ite ber- “itiver-” CC/58a (Argunşah Güner, 2015:122).

2.12.2.3. Yeterlilik Bildiren Birleşik Fiiller

Eski Türkçe döneminde yeterlilik bildiren birleşik fiilin oluşumu asıl fiil olan ve “muktedir olmak” anlamına gelen u- fiili ile meydana getirilmiştir. Karahanlı Türkçesi dönemi ile beraber bu fiil ekleşmeye ve kaynaşmaya başlamıştır. Ekleşme ve kaynaşma sonucunda u- fiili bilhassa yeterlilik fiilinin olumlu biçimlerinden çekilmeye ve zaman içerisinde de yerini bil- fiiline bırakmıştır (Korkmaz, 1995-II:608).

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinin genelinde yeterlilik bildiren yardımcı fiili bil- olmasına rağmen al- fiilinin kullanıldığı örneklerle rastlanmaktadır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan yeterlilik bildiren birleşik fiillerin kendine özgü bir yapısı vardır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde yeterlilik fiilleri -mA fiilden isim yapma ekiyle bol- yardımcı fiilin birlikte kullanılması sonucu meydana getirilmiştir. Ayrıca kimi örneklerde -maGA bol- yapısıyla meydana getirilmiştir (Güvenç, 2020:1131).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde geçen yeterlilik bildiren birleşik fiil örneklerinden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz: aytma bolgaysüz “söyleyebilirsiniz” KZ/96a, boluşma bolmadılar “yardım edemediler” TB/187b, tölöv bolma bolmastır “bedelini ödeyemedi” TB/187b, tartma bolmas “çekemedi” 189b, alma bolmastır “alamadı” TB/192b, körmä bolmastır “göremedi” TB/192b, çihma bolmas “çıkamaz” TB/195a, tölämä bolmagay “ödeyemeyecek”

TB/197a, inanma bolgay “inanmayacak” TB/198b, sözlämä bolmas “söyleyemez” TB/178b, satmaga bolmas “satamaz” TB/172a, tapınmaga bolsun “inanabilmiş” TB/180b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan yeterlilik bildiren birleşik fiil yapıları mevcuttur: eteme- “yapama-” MS/4a, kete bil- “gidebil-” GT/90a, köme bil- “gömebil-” MG/74b, okuyu bil- “okuyabil-” İM/487b, sabr ete bil- “sabredebil-” GT/154a, ura bil- “vurabil-” MG/111b, kıla al- yapabil-” MG/93b, koyal- “bırakabil-” GT/116a, yetal- “yetebil-” GT/37b (Güner, 2020:346-347).

Codex Cumanicus’ta geçen yeterlilik bildiren birleşik fiil örneklerinden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz: ayta bil- “söyleyebil-” CC/72a, bara bilme- “gideme-” CC/62a, baral- “ulaşabil-” CC/62a, ete al- “yapabil-” CC/63a, tıyal- “engelleyebil-” CC/75a, köral- “görebil-” CC/82b (Argunşah Güner, 2015:123).

2.12.2.4.Yaklaşma Bildiren Birleşik Fiiller

Yaklaşma fiilleri, asıl fiilin bildirdiği eyleme “gerçekleşmeye çok yaklaşma” anlamı vermektedir. Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülen bu yapıya ait bazı örnekleri şu şekilde sıralayabiliriz: köre yaz- “görmek üzere” KK/38b, öle yaz- “ölmek üzere” KK/38b, tura yaz- “kalkmak üzere” Kİ/158, sora bar- “ziyaret etmek üzere” İM/448a, ölmeğe az kaldı “az kalsın ölecekti” KK/38b (Güner, 2020:343).

2.13. Fiilimsiler

2.13.1. İsim Fiiller

Fiiller, bir iş, oluş veya hareketi bildirmektedirler. Fiillerin bildirdiği bu hareketin bir ifade biçimi mevcuttur. Türkçede, fiillerin hareket adları olarak ifade edilen isim fiiller ekler yoluyla meydana getirilmektedir. Ekler getirilene kadar fiillerin taşıdığı hareket anlamı ortadan kalkmamaktadır ancak kelime artık fiil olmaktan çıkıp isim halini almaktadır. Türkçede isim fiiller -mAK, -mA, -(I, U)ş ekleriyle meydana getirilmiştir (Güner, 2020:381).

2.13.1.1.-mA

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -mA, -mAK, -(I, U)ş, -mAKLIK ekleri isim fiil eki olarak kullanılmıştır fakat Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde kullanılan asıl isim fiil eki -mA’dır (Pritsak 1988:126).

-mA isim fiil ekinin tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde fiilleri soyut isimlere çevirdiği ve fiilleri isim ya da sıfat yapma görevini üstlendiğini görmekteyiz. -mA isim fiil ekinin Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki kullanımı belirtilen cümlelerde görülmektedir: xutħarma ölümdän boyların alarniñ “onların halklarını ölümden kurtarma” KZ/60b, yedirmä alarni açliħta “açlıkta onlara yemek yedirme” KZ/60b, kendiniñ körmä yaħşiliħta “iyilikte kendini görme” KZ/63b, sözlämä maħa sözünü “söyleme bana sözünü” KZ/264a, hadirlämä yolun anıñ “onun yolunu hazırlama” KZ/316a, vank’ka kirmä “manastıra girme” TB/199a, yebermä ol yolga “o yola gönderme” TB/200b, barma yolga “gitme yola” TB/200a, öldürmä klädi “öldürmek istedi” TB/201a, ħasta kişi klämäsä “hasta kişi istemese” TB/201b, kimgä inanma “kime inanma” TB/198b, kimsägä açma “kimseye açma” AB/175b, essiz bolma “akılsız olma” AB/175b, kimesä bolmadı “kimse olmadı” KV/539.

-mA isim fiil eki Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de kullanılmıştır: burma “mancınık” TZ/34a, çalma “sarık” MG/67b, tokma “tokmak” Kİ/105, yarma “yarma” TZ/11b, tügme “dügme” BM/77, titreme “titreme” TZ/66, sürme “sürme” TZ/31a, togma tili “ana dili” İM/279 (Kapdan, 2014:101).

-mA isim fiil ekinin Codex Cumanicus metninde kullanımı şu şekildedir: arıtmaya “arındırmaya” CC/62b, aytma “itiraf etmeye” CC/63a, boşatma “affetme” CC/62b, eşitme “ışitme” CC/63a, kırhma “kırkma” CC/56a, tözme “dayanma, tahammül etme” CC/62a, yaşırma “gizli tutmaya” CC/63a (Argunşah Güner, 2015:128).

2.13.1.2.-mAK

-mAK isim fiil eki, tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde sıklıkla kullanılmıştır. -mAK isim fiil eki, tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde kalıcı isim ve hareket ismi meydana getirmiştir. -mAK ekini -mA ekinden ayıran en büyük özellik de kelimenin taşıdığı hareket anlamının isimleşme sonucunda son bulmamasıdır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan -mAK isim fiil eki Memlûk Kıpçak Türkçesi metinleri ve Codex Cumanicus’taki kullanım ile benzerlik göstermektedir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -mAK ekinin kullanımı ek sonundaki k > ħ değişimi dolayısıyla Memlûk Kıpçak Türkçesinden ayrılmaktadır: yenmähî için “yenmek için” KZ/24a, ħuħarmahîğndan seniğ “senin kurtarmandan” KZ/28a, ışıtmähî bilä ħulaħiñiğ ışıtti mağa “kulağının ışıtmesiyle duydu beni” KZ/30a, yeberdiğ öčäsmähîğni yüräklänmähîğndan “sinirlenmeni yüreklenmen ile gönderdin” KZ/32a, heç etmäh “yok etmek” KZ/41a, sendändir ögülmähî “övmek sendendir” KZ/42a, kelmähîr “gelmeştir” KZ/42a, toğmaħtır “doğmaktır” KZ/42a, toħtalmähî da başlanmähî “yerleşmek ve başlamak” TB/149b, ant içmäh “yemin etmek” TB/150b, bolmamähî için “bulmamak için” TB/151a, aruvluğ bilä tirilmäh “temizlik ile dirilmek” TB/152b, yalbarmäh der “dua etmek der” TB/152a, adam öldürmähîtä “adam öldürmekte” TB/156b, dünyâniğ bilmähin “dünyayı bilmek” AH/175b, övrätmähîtä “öğrenmekten” AH/175b, Türklärni ħirmaħ için “Türkleri öldürmek için” KV/544.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -mAK isim fiil ekiyle oluşturulan hareket adlarında dikkat çeken bir diğer nokta ise keräk kelimesiyle beraber kullanılarak gereklilik kipinin yerini tutmasıdır: kirmäh keräk “girmek gerekir” TB/161a, barmäh keräk “varmak gerek” TB/164a, bolmäh keräk “olmak gerek” TB/164a, bilmäh keräk “bilmek gerek” TB/173a, ħorħmäh keräk “korkmak gerek” TB/173a, baħmamäh keräk “bakmamak gerek” TB/185b, aytmaħ keräk “söylemek gerek” TB/185b, olurguzmaħ keräk “oturmak gerek” TB/186b.

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde olduğu gibi Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde de -mAK isim fiil ekine -IİK isimden isim yapım ekinin eklenmesiyle -mAKIİK yapısı da kullanılmıştır: aytmaħliğ “söylemek” TB/188b, keçikmähliğ “gecikmeyi” TB/193a, bolmamähliğ “olmamak” TB/194a, satmaħliğ “satmak” TB/199b.

-mAK isim fiil ekinin Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanımı da şu şekildedir: kökürmek “gök gürlemesi” DM/2b, kaymak “KK/70b, esnemek “esnemek” KM/34b, ħusmak “kusmak” TZ/29a, kelmek “gelmek” KK/22, irişmeklik birle “ulaşmayla” İM/111b, kötermeklikte “kaldırmaya” İM/176a, ötemeklik “ödemek” İM/228b (Kapdan, 2014:103-104).

Codex Cumanicus’ta ise -mAK isim fiil ekinin kullanımı Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki kullanım ile benzerlik göstermektedir: korkutmak “korkutmak” CC/82b, koyurmak “koyulaşmak” CC/60a, sağınmaħ “düşünmek” CC/63b, sınamak “denemek” CC/63b, soyurgamak

“merhamet etmek” CC/72a, tilemek “istemek” CC/28b, tirgizmek “diriltmek” CC/71b, yaman işlemek “günah işlemek” CC/61a, kopmaklık “dirilme” CC/74b, sövmeklik “sevme” CC/63b (Argunşah Güner, 2015:128).

2.13.1.3.-(I,U)ş

-(I,U)ş isim fiil eki tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde iki görevde kullanılmıştır. Bu görevlerden birincisi hareket ismi oluşturmak, ikinci görevi ise kalıcı isimler meydana getirmektir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -(I, U)ş isim fiil ekinin kullanımı şu şekildedir: sağış ettilär “düşündüler” KZ/56a, bunıñ üçün işittin avazına algışimnıñ benim “bunun için benim dualı sesimi işittin” KZ/56b, tanıšim benim “tanıdığım benim” KZ/109b, eyämizdändir boluşluğı “tanrımızın yardımı” KZ/187b, almadıñ anı urušta “onu savaşta almadın” KZ/188b, tövüş almassen “dövüşmezsen” TB/177b, köz bilä bañıyirsiz kelišinä Teñriniñ “Tanrı’nın gelişine bakıyorsunuz” TB/182a, kimesä ki kirgäy bitişkä “kim bitişe girecek” TB/197a, türlü-türlü bitis “farklı farklı bitiş” TB/175a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -(I, U)ş isim fiil ekinin kullanımı Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki kullanımla benzerlik göstermektedir: min(i)ş “MG/18a - Kİ/140, içiş “içiş” TZ/49, keliş “geliş” GT/127a, öpüş “öpmek” GT/129a, turuş “duruş” KK/30a, yüriş “yürüyüş” İM/224a (Güner, 2020:384).

Codex Cumanicus’ta -(I, U)ş isim fiil ekinin kullanımı şu şekildedir: batış “batı” CC/76a, èniş “iniş” CC/39b, kün tuvuş “doğu” CC/76a, toğuş/tovuş/tuvuş “doğuş” CC/61b-37a-76a (Argunşah Güner, 2015:128).

Tarihî Kıpçak Türkçesi döneminde kullanılan isim fiil eklerinin kullanımını dönemlere göre şu şekilde tasnif edebiliriz:

Tablo 26. İsim fiil ekleri

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi	Memlûk Kıpçak Türkçesi	Codex Cumanicus
-mA, -mAğ, -(I,U)ş	-mA, -mAK, -(I,U)ş	-mA, -mAK, -(I,U)ş

2.13.2. Sıfat Fiiller

Sıfat fiiller, fiilin zaman kavramını sıfatlaştıran kelimelerdir. Zaman anlamı taşımaları yönünden isim fiil ve zarf fiillerden ayrılırlar (Hacıeminoğlu, 2013:163).

2.13.2.1.-AcAK

Eklendiği fiile gelecek zaman anlamı veren sıfat fiil eklerinden biridir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanımıyla karşılaşmadığımız ekin Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerindeki kullanımının çoğu ism-i mekân eki işlevindedir. Sıfat fiil kullanımı KK’de verilen örneklerde mevcuttur (Karamanlioğlu, 1994:141): keleşek yirdür “gelecek yerdir” KK/25, bu olturaçak yirdür “bu oturacak yerdir” KK/25 (Karamanlioğlu, 1994:141).

Codex Cumanicus’ta da ekin kullanımına rastlanamamıştır.

2.13.2.2.-Ar, -Ir, -Ur, -r, -mAs, -mAz

Eklendiği fiile daha çok geniş zaman anlamı katarak sıfat görevi üstlendiren eklerdir. -mas eki olumsuzluk anlamı katmak için kullanılmıştır. -Ar, -Ir, -Ur, -r, -mAs, -mAz eklerinin kullanımı Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde çok yaygın değildir. Ayrıca olumsuzluk bildiren -mAz ve -mAs eklerinden yalnız -mAs'ın kullanımı mevcuttur: uçarların köknüñ “göğün uçanları” KZ/12a, bakmas bolduñ “bakmaz oldun” KZ/14a, uçar kanatlılarnı “uçan kanatlıları” KZ/164a.

Eklerin Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerindeki kullanımı şu şekildedir: aķar su “akarsu” GT/98a, atar vaķt “geçecek zaman” MG/107b, atılır nerse “atılacak şey” KE/43a, berür kişi “veren kişi” İM/265b, bilür kişi “bilen kişi” GT/132a, deper at “tepen at” KH/71b, işlenür vaķt “yapıldığı zaman” MG/88a, öler hâlet “ölecek durum” İM/23b (Güner, 2020:350-351-359).

Eklerin Codex Cumanicus'ta da kullanımına rastlıyoruz: kēķer çaklı yazık “bağışlanabilir günah” CC/66a, kēlir ayna “gelecek Cuma” CC/63a, kōrūnūr “görünen” CC/74b, sōver kiři “sevimli kiři” CC/49b, tanur kiři “tanıdık kiři” CC/49b, batmaz yulduz “batmayan yıldız” CC/70a, tügenmez tirilik “ebedi hayat” CC/63a (Argunşah Güner, 2015:124-125).

2.13.2.3.-AsI

Fiilden isim yapma eki olan -GA üzerine +sI iyelik 3. teklik kişi ekinin getirilmesiyle meydana gelen -GasI ekinin başındaki g- ünsüzünün düşmesi sonucunda oluşmuştur. (Hacıeminoğlu, 1997:173). Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi ve Codex Cumanicus'ta kullanılmayan ek, Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde çok az sayıda kelimeye karşımıza çıkmaktadır: içesü nerse “içilecek şey” KE/58a, kelesi hāl “gelecek durum” İM/26b, kelesi mihnet “gelecek mihnet” GT/142b, kelesi yıl “gelecek yıl” KK/45b, yatası yer “yatacak yer” GT/136b (Güner, 2020:351).

2.13.2.4.-DAçI

-DAçI eklendiği fiile gelecek zaman anlamı vermektedir. -DAçI ekinin kullanımı yaygın olmamakla beraber Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus'ta kullanıldığı örneklerle rastlamaktayız. Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerindeki kullanımı şu şekildedir: keldeçi ay “gelecek ay” T/28, keldeçi yıl “gelecek yıl” T/28, barçanuz öldeçibiz “hepimiz ölümlüyüz” EH/107 (Karamanlioğlu, 1994:141).

Codex Cumanicus'ta da ek tespit edilmiştir: êrksindeçi “sahibi olacak” CC/69a, tuvurdaçi kız “doğuracak kız” CC/76a, yarattaçi “yaratıcı” CC/69a, yēndeçi “yenen, galip” CC/72b (Argunşah Güner, 2015:124).

2.13.2.5.-DIK, -DUK

-DIK, -DUK geçmiş zaman bildiren sıfat fiil ekleridir. Ek, Köktürk yazı dili metinlerinden itibaren Türkçenin hemen her döneminde kullanılmıştır (Bayraktar 2004:47).

Ek, Türkçenin hemen her döneminde kullanılmasına rağmen Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanımına rastlanmamıştır. Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ekin kullanımı şu şekildedir: kuyaş battıģında “güneş battıģında” EH/154, aldıģına “aldıģına” TZ/45a, battuķ “dalģıç” TZ/44, keldükçe “geldikçe” EH/153, tilediģi “dilediģi” İM/9b, iħtiyār kıldıģı için “istediģi için” İM/8b, didüģümüz “dediģimiz” İM/15a, ħarām idüģin “haram olduģunu” İM/19b, tidüģümüz “dediģimiz” İM/247b, bıraķduģı “bıraktıģı” İM/361a, keydüģi “giydiģi” İM/361b, bildüģi “tanıdıģı”

İM/472b, Һarām idüğün “haram olduğunu” İM/19b, ayıttukı “söylediği” İM/60a, çıktuğı “çıktığı” İM/297a, iriştügi “eriştiği” İM/371b (Kapdan, 2014:474).

Codex Cumanicus'ta da kullanılmayan bir ektir.

2.13.2.6.-GAn, -An

-GAn, -An, tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde hem geniş hem de gelecek zamanı ifade eden sıfat fiil ekleridir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan en işlek sıfat fiil ekidir: **tikkändir** “dikendir” KZ/1a, sarnaganıma benim “benim yakarışım” KZ/4a, meni barça Һuvalaganlardan benim, abra meni “beni tüm kovalayanlardan koru” KZ/8b, duşman Һarşı bolgan “düşmana karşı olan” KZ/12a, Һutharganıñ a seniñ “senin kurtaranına” KZ/14a, öktämlängäninä yamannıñ “kötünün gururlanmış olmasına” KZ/14a, yazıhlı suhlanganıña boyunıñ “halkının günahı arzulanmış olanı” KZ/14b, sinalgan toprahtan “topraktan sorgulanan” KZ/18a, klägänimni alarga “onlara istemiş olanı” KZ/22a, körüngänindän haybatıñnıñ seniñ “heybetinin görünmüş olmasından” KZ/24a, duşmanlarımni sürülgän ettiñ “düşmanlarımı sürgün ettin” KZ/30a, haybatlangan arılärindä “temizlenmiş kutsallardan” KZ/33b, tikilmägän tonum “dikilmeyen iç çamaşır” KZ/40b, yalbarganıma “yakarışıma” KZ/50a, unutulgan boldum men “unutulmuş oldum” KZ/56a, yasaganı bu Törä bitikini “yaşayan bu Töre Bitiği” TB/149b, yazgan törä “yazan kanun” TB/150b, yaratılğan adämini “yaratılan adamı” TB/150b, övrängän esä da munda “öğrenen akıl da bunda” TB/152a, törägä kelgänlärgä 2 ya 3 tanıñ keräktir “2 veya 3 tanıdık gerekir kanun için gelenlere” TB/153b, adamni öldürgänlärgä “adamı öldürenlere” TB/157b, azgına suhlanganıñ bolur “biraz arzulanan olur” AH/175b, yürügäniñä da barça işiñ “tüm işlerine yürüyen” AH/176a, bolganına süvünmä “olanına sevinme” AH/176b, ayırılmagan yarıñ, at’a oğul ari can “ey ayrılmayan ışık, baba, oğul ve kutsal ruh” AB/111.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -GAn ve -An sıfat fiil ekleri belirtilen kelimelerde kullanılmıştır: ağrıgan yer “ağrıyan yer” KH/81a, alğan “alan” MS/30a, baqqan “bakan” TZ/7a, barğan “giden” Kİ/143, bergen “veren” KK/59b, çıqqan “çıkan” TZ/46b, doğurğan “doğuran” MS/41a, emizgen süt “emilen süt” İM/273b, işlegen “işleyen” İN/5v, izdegen “isteyen, araştıran” MG/4a, keçken ay “geçen ay” TA/30a, keltürgen “getiren” Kİ/44, ketken “giden” KK/35b, okığan “okuyan” MG/100b, şükür kılğan “şükreden” GT/3a, tilegen “dileyen” MG/27a, urğan “döven” Kİ/151, yetken “ulaşan” MG/64b, almağanı “almadığı” TZ/45a, başkanına “bastığına” İN/6v, bilmegenini “bilmediğini” İN/2r (Güner, 2020:353-354-355).

Codex Cumanicus'ta -GAn ve -An sıfat fiil eklerinin kullanımı şu şekildedir: açgan “açan” CC/69a, bağlagan “bağlayan” CC/44b, aş bişürgen ev “mutfak” CC/6b, ayırgan “ayıran” CC/60b, burulıp turgan ılan “kıvrılan yılan” CC/69b, ılagan “ağlayan” CC/60b, ınangan “ınanan” CC/7a, kökke ağıngan Yesus “göğe çıkan İsa” CC/73a, sındırgan “kıran” CC/72a, sızgan kümüz “eriyip akan gümüş” CC/72a, unutkan “unutkan” CC/19b, yubangan söz “bahane söz” CC/81b, yüzgen kişi “yüzen kişi” CC/18b, içgenimden “içtiğimden” CC/61a (Argunşah Güner, 2015:124).

2.13.2.7.-GIçI, -KIçI, -vUçI, -IçI

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan bir diğer sıfat fiil eki -GIçI, -KIçI, -vUçI, -IçI'dır. Ek, işlek bir yapıya sahip olmakla beraber fiili gerçekleştiren kişiyi gösterir. Ek, gelecek zaman ifadesi taşımaktadır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan ek, ünlü ile biten fiilden sonra eklenince g > v değişimine uğrayarak -vUçI şeklinde kullanılır. Ünsüz ile biten fiillerden sonra ekin -IçI şekli kullanılmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ekin kullanımı şu şekildedir: xuvatlattı beklövüçün “kuvveti Bekleyen” KZ/302a, oğlavuçi bolduğ “vuran oldun” KZ/307b, adam sövüçi Biy “adam seven Efendi” KZ/312a, biy yöpsünövüçim benim “efendiyi kabul eden benim” KZ/5b, tilni ulu sözlävüçi “büyük söyleyen” KZ/19b, baş yevüçidir “baş yiyendir” TB/153a, törä sahlavuçi körgüzgäylär “kendilerini kanun koruyucusu görecekle” TB/155b, sadağa sövüçi, Teñri yoluna yaħşı ħilingay “sesi seven Tanrı yolunda iyi olacak” TB/173b, izdövüçi anı keräk közatkäy “davacının görmesi gerekir” TB/192a, bağışlovuçi yarlıgamaħnı “herkesi bağışalayan” AB/123.

Töre Bitigi metninde karşımıza çıkan “aldovuçi” kelimesindeki -vuçi sıfat fiilinde “v” sesinin etkisiyle kendinden önceki düz ünlüyü yuvarlaklaştırdığı görülmektedir.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -GIçI, -KIçI, -vUçI, -IçI sıfat fiil eklerinin kullanımı şu şekildedir: cān baş oynaguçi “canıyla oynayan” MG/3a, cān algıçı düşmen “can alan düşman” GT/95a, çeyneyici “çiğneyici” RH/73a, dost tutğuçi “dost edinen” MG/3a, korkucı “korkan” MS/17a, saklayıcı “saklayan, muhafaza eden” MS/32a, sebep bolğıcı “sebepl olan” MG/3a, şükr kılğıcı “şükreden” GT/3a, tutğuçi “tutan, tutucu” GT/172b, urğuçi “vurucu” MG/3a (Güner, 2020:357-358).

Codex Cumanicus’ta kullanılan -GIçI, -KIçI, -vUçI, -IçI sıfat fiil eklerinin Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki kullanımıyla benzerlik gösterdiğini görmekteyiz: öç alguçi “öç alan” CC/66a, sövündirgiçi “sevindirici” CC/66a, tirgizgiçi “diriltlen” CC/74b, tuvurguçi “doğuran” CC/66a (Argunşah Güner, 2015:125).

2.13.2.8.-GII, -GIU, -vIU

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde çok sık olmasa da kullanılan bir diğers sıfat fiil eki -GII, -GIU, -vIU’dur. Bu ek, kelimeye geniş zaman anlamı katmaktadır. Ekin -vIU şekli sadece Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde geçmektedir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -GII, -GIU, -vIU sıfat fiil eklerinin tespit edildiğı bazı kullanımlar şöyledir: yöpsönövlü benim “kabul eden benim” KZ/24b, tiyovlu boldılar “gerekli olanı buldular” KZ/25b, övgövlü “övgüye değers” AB/74, işitovlu etkin maħa “işit beni” AB/146.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -GII, -GIU sıfat fiil eklerinin kullanımı şu şekildedir: azığlı “kebik “yırtıcı av hayvanı” İM/355a, barığlı “giden” KE/151b, biligli er “bilgili kimse” GT/161b, örtügli “örtülü” GT/27b, sewügli “sevilen, beğenilen” İM/325a (Güner, 2020:358).

-GII, -GIU, -vIU sıfat fiil eklerinin Codex Cumanicus’ta kullanımına rastlanmamıştır.

2.13.2.9.-GU

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde karşımıza çıkan bir diğers sıfat fiil eki de -GU’dur. Bu ek fiile gelecek zaman anlamı katmaktadır: bağlağı yer “bağlanacak yer” KE/2a, bıçğı vakt “bıçılacak zaman” KE/109a, içğü suw “içilecek su” KE/64a, keçğü yer “geçilecek yer” KE/53a, olturğı yerler “oturulacak yerler” İM/418b, yetğü kadarınça “yettiğı kadarıyla” İM/377a (Güner, 2020:358-359).

Ek, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus’ta kullanılmamıştır.

2.13.2.10. -mİş

Tarihî Kıpçak Türkçesi döneminde kullanılan sıfat fiil eklerinden biri de -mİş'tir. Ek, eklendiği fiile geçmiş zaman ifadesi katmaktadır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ekin kullanıldığı örneklerden bazıları şunlardır: açlarını susamışlarını yedirip içirmiyirmen “açlarını ve çıplaklarını yedirip içirmiyorum” AB/141, keçmişlärniñ dżanin “geçmişlerinin canı” TB/157b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -mİş sıfat fiil ekinin kullanıldığı bazı örnek fiilleri şu şekilde sıralayabiliriz: bişmiş et “pişmiş et” T/43, kızarmış yüzlü “kızarmış yüzlü” TZ/76a (Karamanlioğlu, 1994:144).

Sıfat fiil eki bazı özel isimlerde de kalıplaşmış olarak kullanılmıştır: Aydoğmuş, Kündoğmuş, Satılmış T/29 (Karamanlioğlu, 1994:144).

Codex Cumanicus'ta -mİş sıfat fiil ekinin kullanıldığı bazı örnek kelimeler şunlardır: pişmiş kerpiç “tuğla, pişmiş kerpiç” CC/51a, ıymış “kokuşmuş” CC/38b, sasımış “kokuşmuş” CC/38b, bollaşmış “gebe olduğu” CC/76a (Argunşah Güner, 2015:125).

Tarihî Kıpçak Türkçesi döneminde kullanılan sıfat fiil eklerini şu şekilde tasnif edebiliriz:

Tablo 27. Sıfat fiil ekleri

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi	Memlûk Kıpçak Türkçesi	Codex Cumanicus
-Ar, -Ir, -Ur, -r, -mAs, -mAz, -DIK, -DUK, -GAn, -An, -GIçI, -KIçI, -vUçI, -IçI, -GII, -GIU, -vIU, -mİş	-AcAK, -Ar, -Ir, -Ur, -r, -mAs, -mAz, -AsI, -DAçI, -DIK, -DUK, -GAn, -An, -GIçI, -KIçI, -vUçI, -IçI, -GII, -GIU, -GU, -mİş	-Ar, -Ir, -Ur, -r, -mAs, -mAz, -DAçI, -GAn, -An, -GIçI, -KIçI, -vUçI, -IçI

2.13.3. Zarf Fiiller

Gülsevin, zarf fiilleri şu şekilde tanımlamaktadır: “Fiil kök ve gövdelerine getirilen eklerle geçici zarf oluşturan yapılara zarf fiil denir.” (Gülsevin 2001:126).

2.13.3.1.-A

-A zarf fiili, fiileri zarf durumuna getirmek ile birleşik fiillerin içerisindeki asıl fiilin yardımcı fiile bağlanması görevlerini üstlenmektedir (Karamanlioğlu, 1994:144).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde az sayıda örnekte kullanılan zarf fiil ekinin kullanıldığı örnekleri şunlardır: çihara bermä meni hollarına “çıkarıp verme beni kollarına” KZ/50a, tirilä engäylär “dirilip gidecekler” KZ/108b, yüräklänip tirilä “yüreklenip dirilerek” KZ/120a, tirilä klädilär “dirilmeyi istediler” KZ/272a, yetkirälmägäy (yetkir-ä al-magay) anı añar utru “ona karşı onu ispatlayamasa” TB/100a, çihara bergäy “çıkarıp verecek” TB/159a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -A kullanılan zarf fiil ekinin kullanıldığı örnekleri şu şekilde sıralayabiliriz: ide bir- “gönderiver-” İM/38b, iye bir- “gönderiver-” İM/358b, öre tur- “örmeye devam et-” İM/92a, yüwüne bil- “yıkabil-” İM/279b (Kapdan, 2014:491-492).

Codex Cumanicus'ta -A zarf fiilinin kullanıldığı tespit edilen bazı kelimeler şunlardır: Aça ber- “açıver-” CC/82b, baral- “ulaşabil-” CC/62a, bara bilme- “gideme-” CC/62a, ite ber- “itiver-” CC/58a (Argunşah Güner, 2015:126).

2.13.3.2.-GAç

-GAç zarf fiil eki, eklendiği fiile “-ınca, -dığı zaman” anlamlarını verip yükleme bağlayarak yüklem zamanını gösterme işlevini de yerine getirmektedir. Ek, fiil aracılığıyla isimlere eklendiğinde “iken” anlamını vermektedir (Bayraktar 2004:171).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -GAç zarf fiili e- fiiline eklenerek işlevini gerçekleştirmiştir. Kullanımı çok yaygın olmayan ekin geçtiği kelimeler ve cümleler şunlardır: kelgäy ölüm üstünä alarniñ, da tirilä egäč tüškäylär “onların üstüne ölüm gelecek ve dirilirken düşecekler” KZ/109b, egär kimesä barir egäč yol bilä “eğer kişi yolda giderken” TB/196b, yasar egäč ol türlü “onun gibi yaparken” TB/196b, yol bilä barir egäč “yolda giderken” TB/197b.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde -GAç zarf fiilinin kullanıldığı bazı örnekler şu şekildedir: turgaç “kalktığında” KK/28a, yétkeç “ulaşınca” MG/95b, kéter égeç “giderken” GT/44b, oğlan égeç “gençken” GT/45a (Güner, 2020:367-368).

Codex Cumanicus’ta -GAç zarf fiilinin kullanımı Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki kullanımla benzerlik göstermektedir: munduz égeç “safken” CC/71b, yamanlı égeç “günahkârken” CC/75a, yazıksız égeç “günahsızken” CC/75a (Argunşah Güner, 2015:126).

2.13.3.3.-GAndA, -AndA

-GAn, -An sıfat fiil eki ile +DA bulunma hâl ekinin biraraya gelmesiyle oluşan zarf fiil eki, eklendiği fiile “-dığı zaman, -dığında, -ınca” anlamlarını katmaktadır (Bayraktar 2004:222).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -GAndA eki kullanılmıştır. Metinlerde ekin kullanıldığı tespit edilen kelimeler şunlardır: Salganda seskändim “Aklıma geldiğinde korktum” KZ/248a, sendän kötürgändä hollarimni “senden kollarımı ayırdığımda” KZ/51b, bolganda yazihli “günahlandığında” KZ/81a, içirgändä “içirdiğinde” TB/170a, bolmagay anda sindirganda “onu kırdığında olmayacak” TB/192a, kömgändä yerdä nañis ettilär “yere gödüğünde zarar verdiler” TB/194b, kelgändä “geldiğinde” KV/548.

Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinde -GAndA, -AndA zarf fiilinin kullanıldığı bazı örnekler şu şekildedir: yayağ yürigende “yaya yürüdüğünde” MG/94a, Uruşkanda “savaşınca” İN/64v, yatıkanda “yatınca” KK/28b, yürigende “yürüyünce” MG/94a, çıkıkanda “çıktığında” GT/17b, kelgenimde “geldiğimde” GT/27b, ölgeninde “öldüğünde” GT/172a, tüşkeninde “düştüğünde” GT/27a (Kapdan, 2014:494; Güner, 2020:370).

Codex Cumanicus’ta -GAndA zarf fiilinin kullanıldığı bazı fiil örnekleri şu şekildedir: çerek bolganda “çürük olduğunda” CC/28b, ölgende “öldüğünde” CC/71b, turganda “durunca” CC/72a, tutturganda “tutturduğunda” CC/72a, uyanganda “uyanınca” CC/58a, uyuganda “uyuyunca” CC/58a (Argunşah Güner, 2015:126).

2.13.3.4.-GAnI(m/n)A

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerine özgü bu zarf fiil eki, -GAn sıfat fiil ekinin I. ve III. teklik şahıs iyelik eklerinin üzerine yönelme hâli ekinin gelmesiyle meydana gelmiş bir yapıdır. Eklendiği fiillere -dığında anlamı katmaktadır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde sınırlı sayıda kullanılan ekin kullanıldığı bazı örnek kelime ve cümleler şunlardır: Eksilgäninä dzanimniñ benim sarnadim “Eksildiğinde yalvardım” KZ/268a, Turganina adamlarniñ “Dirildiğinde insanların” KZ/272a, buyurganina Tepriniñ “Tanrı’nın buyurduğu zaman” TB/198a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus'ta tespit edilememiştir.

2.13.3.5.-GInçA

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan bir diğer zarf fiil eki olan -GInçA, fiilden isim yapma eki olan -GIn ve eşitlik hâli eki olan -çA'nın birleşmesi sonucunda meydana gelmiştir (Argunşah, 2010:238). -GInçA zarf fiil eki, eklendiği fiile -ınca, -dıkça, -ıncaya kadar anlamlarını katmaktadır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ekin kullanımı şöyledir: emgânginçä yüräkimä menim “yüreğim sıkıntı çektiği zaman” KZ/125a, tügällänginçä ay “tamamlanınca ay” KZ/146a, kelginçä maņa “bana gelince” KZ/209b, tapkünçä “bulunca” KZ/278a, klämäs hulüm hatîmdan ketmä ölginçä “ölünceye kadar korunmak ister” TB/189a, etkinçä Teņri yöpsündü töräni “Tanrı yapınca kanunu kabul etti” TB/150b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -GInçA zarf fiil ekinin kullanıldığı tespit edilmiştir: bişkinçe “pişince” GT/86, bolğınça “olunca” GT/135, diginçe “deyince” GT/124, kilginçe “gelince” GT/51, olturgunça “oturunca” GT/267, toğurgunça “doğurunca” GT/291, ölgünçe “ölünce” GT/211 (Kapdan, 2014:497).

Codex Cumanicus'ta da -GInçA zarf fiil eki kullanılmıştır: aytkınça “söyleyince” CC/63a, çıkmayınca “çıkmayınca” CC/62b (Argunşah Güner, 2015:127).

2.13.3.6.-mInçA

-mInçA ekinin yapısıyla ilgi çok fazla görüş bildirilmese de -mAyInçA eki, -In zarf fiil ekinin olumsuz biçimi olan -mAyIn'ından sonra eklenen +CA ekiyle beraber meydana getirilmiştir (Bayraktar 2004:180).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ek, fiile -mayıncaya kadar, -madan, -mayarak anlamlarını katmaktadır: heč nemä almınçä “hiçbir şey almayarak” TB/196b, Kişi öldürmäh kläminçä “İnsan öldürmek istemeyerek” TB/201a.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus'ta karşılaştığımız bir zarf fiil eki değildir.

2.13.3.7.-mAyIn, -mAdIn, -mIyIn

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan bir diğer zarf fiil eki -mAyIn, -mAdIn, -mIyIn'dır. Ekin, Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan şekli çoğunlukla -mAyIn'dır. Bunun yanında daha az yoğunluğa sahip olan -mAdIn da kullanılmıştır. Codex Cumanicus'ta da daha çok ekin -mAyIn şekli kullanılmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ise ekin -mIyIn şekli kullanılmıştır. Özellikle Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -mAyIn şeklinde karşımıza çıkan ekin -mIyIn kullanımı şu şekilde meydana gelmiştir: ek içerisindeki y sesinin daraltıcı etkisiyle ekin bünyesindeki a sesi ı'ya dönüşmüştür.

Ek, eklendiği fiile -madan anlamı katmaktadır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ekin kullanımı şu şekildedir: yargu etär sözlämiyin “yargıç söylemeden” KZ/150a, kelmiiyin ħurudu “kelmeden bitti” KZ/277b, törägä kelmiiyin “kanuna gelmeden” TB/150a, töräni anlämiy’in “kanunu anlamadan” TB/153a, ant içmiyin “yemin etmeden” TB/155b, klämiyin kişi öldürgäy “istemeden insanı öldürecek” TB/183b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -mAyIn ve -mAdIn eklerinin kullanıldığı örnekleri şu şekilde sıralayabiliriz: eyerlemedin “eyerlemeden” EH/138, külmedin “gülmeden” EH/138, koymayın “koymadan” TZ/60a, yaratmayın “yaratmadan” İM/41b, urmayın “çarpmadan” İM/90b, oğışatmayın “benzetmeden” İM/45a, fıkır kılmayın “düşünmeden” İM/164b, konmayın “konaklamadan” İM/323b, akmayın “akmadan” İM/93a, kâsd itmeyin “niyetlenmeden” İM/23b, yülimeyin “traş olmadan” İM/329a, kitmeyin “gitmeden” İM/459a (Kapdan, 2014:508).

Codex Cumanicus’ta -mAyIn ekinin kullanıldığı örneklerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz: armayın “yorulmadan” CC/150, yazuhın bilmeyin “günahı bilmeden” CC/145, sana yetmeyin “sana ulaşmadan” CC/138 (Karamanlıoğlu, 1994:147).

2.13.3.8.-(I, U)p

-(I, U)p eki tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde sıklıkla kullanılan bir diğer zarf fiil ekidir. Ek, eklendiği fiili başka bir fiile bağlar. Ek, eklediği fiile “ve” veya “-arak” anlamı katmaktadır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ekin kullanıldığı bazı cümleler şu şekilde tespit edilmiştir: tirilâp örtägây alarnî “dirilerek örtecek onları” KZ/121a, haytîp aytkaymen “dönerek söyleyeceğim” KZ/144a, haytîp övündürdün “dönüp sevindirdin” KZ/144b, kimlâr alîp eltirgaylar “kimler alıp getirecekler” KZ/274a, yaşînip olurtuptur bizdâ “gizlenip oturmuştur bizde” KZ/106a, uçup biyiklânîp “uçup yükselip” KZ/108a, biyiklânîp öktâmlânîp “yükselip gururlanarak” KZ/112a, möhürlânîp da sahlânîptîr “mühürlenip saklanmıştır” KZ/122a, sürüp bizni da aytîrlar edi “bizi sürüp söylediler” KZ/286a, yazîp hoymadîlar “yazıp koymadılar” TB/150a, Mundan üvrânîp aytîr “bundan öğrenip söyler” TB/150a, klâmädîlar yazîp bermägâ “istemediler yazıp vermeyi” TB/151a, keltirîp biriktirdîlar “getirip biriktirdiler” TB/152a, hanlârîn töküp “kanlarını dökerek” TB/154b, kişîni oğurlap satkay “insanı kaçırap satsa” TB/189b, yîhîp seni öldürgây “yıkıp öldürecek” AH/176b, çîhîp şâhârdân haçtîlar “şehirden çıkıp kaçtılar” KV/536, yedirîp içirmiyirmen “yedirip içirmiyorum” AB/141.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -(I, U)p zarf fiil ekinin kullanıldığı bazı örnek kelimeleri şu şekilde sıralayabiliriz: başlap “başlayıp” İM/145b, tevfiķ izlep “yardım isteyip” İM/2a, ululap “yüceltip” İM/81a, üf tip “üf deyip” İM/81a, ötep “ödeyip” İM/295a, uzatîp “uzatıp” İM/149b, açîp “açıp” İM/40a, birîp “verip” İM/22b, yumup “yumup” İM/46a, yitîp “itip” İM/343a (Kapdan, 2014:500)

Codex Cumanicus’ta -(I, U)p zarf fiil ekinin kullanıldığı bazı örnek kelimeleri şu şekilde sıralayabiliriz: ağırlap “saygı duyup” CC/61a, ılap “ağlayıp” CC/59a, olurtup tur- “oturup dur-” CC/70b, susap “özleyip” CC/71b, tabuvsap “bulmak isteyip” CC/76a, uyuħısrup “uykusuz kalıp” CC/58a, yargulap “yargılayıp” CC/66b, yürüp “yürüyüp” CC/71b (Argunşah Güner, 2015:127).

2.13.3.9.-I, -U

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde örneğine rastlayamadığımız; fakat Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan -ı, -u zarf fiil eki eklendiği fiile -arak anlamı katmaktadır. Metinlerde -ı, -u zarf fiil ekinin eklendiği bazı kelimeler şu şekildedir: ağlayu “ağlayarak” Kİ/168, anlayu “anlayarak” MG/4a, çömelü “çömelerek” KE/126b, déyü “diyerek” GT/63a, döndürü “döndürerek” TA/45a, kaytarı “dönerek” İM/149, kélü “gelerek” Kİ/168, kızlenü “gizlenerek” KE/170b, küwenü “güvenerek, övünerek” KE/42a, süreyü “sürüyerek” MG/33b, yéyü “yiyerek” Kİ/168, yuyu “yıkayarak” Kİ/168, yürüyü “yürüyerek” Kİ/168, külü külü “güle güle” Kİ/168 (Güner, 2020:372-373).

-i, -u zarf fiil ekleri birleşik fiillerde bağlama görevinde de kullanılmıştır: anlayı bil- “anlayabil-” MG/17b, çıkarı kör- “çıkabilir-” MG/58a, élti bér- “iletiver-” TA/46b, nişān kılıbér- “işaret yapıver-” KE/43a, okuyu bil- “okuyabil-” İM/487b, salı bér- “salıver-” TA/36b, sunu bér- “sunuver-” TA/46a, uru yaz- “yapmak üzere ol-” KE/172a, yeti ér- “ulaş-” MG/4b, yorı bar- “yürü-” TZ/10a (Güner, 2020:373).

Codex Cumanicus'ta -i, -u zarf fiilinin kullanıldığı bir örneğe rastladık: yaşırı “gizliyerek” CC/31b (Argunşah Güner, 2015:127).

2.13.3.10. -ICAK, -UCAK

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan bir diğer fiil eki de -ICAK, -UCAK'dır. Eklendiği fiile -ınca, -dığı zaman anlamı katmaktadır: çıkıçak “çıkınca” GT/98b, kéliçek “gelince” GT/44a, körüçek “görünce” GT/6b, ölüçek “ölünce” GT/110a, tañ atıçak “tan atınca” GT/58b, turıçak “kalkınca” Kİ/185, tüşiçek “düşünce” GT/24a, yöriyicek “yürüyünce” KH/69a (Güner, 2020:374).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus'ta bu zarf fiile rastlanamamıştır.

2.13.3.11. -mAzdIn, -mAsdIn, -mAzdAn, -mAsdAn

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılmayan -mAzdIn, -mAsdIn, -mAzdAn, -mAsdAn zarf fiil eki, Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde fiile -madan anlamı katmaktadır: ayıtmasdan burun “söylemeden önce” İM/14a, barmasdın burun “gitmeden önce” MG/44b, başlamazdan burun “başlamadan önce” İM/203b, batallamasındın burun “boşa çıkarmadan önce” MG/66b, bolmasdan burun “olmadan önce” İM/166a, kaçmasdın burun “kaçmadan önce” MG/56b, olturmasdın burun “oturmada önce” MG/10a, tapuşmasdın burun “buluşmadan önce” MG/54a (Güner, 2020:375).

Codex Cumanicus'ta bir örnekte rastladığımız zarf fiilin kullanımı şu şekildedir: kün tuvmazdan burun “gün doğmadan önce” CC/69 (Güner, 2020:375).

2.13.3.12. -ken

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus'ta kullanılmayan zarf fiil eki Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılmıştır. Eklendiği kelimeye -dığı zaman, -dığında anlamlarını katmaktadır: kéçer érken “geçerken” GT/68a, kéter éken “giderken” GT/95b, kılur érken “yaparken” MG/29b, matlûb éken “kaçan iken” MG/55b, miner érken “binerken” MG/11a, oynar érken “oynarken” MG/76a, yürür érken “yürürken” MG/54b; é- ek fiili ile kullanımının yanı sıra é- ek fiilinin eridiği örneklerde mevcuttur: başlayorken “başlıyorken” TZ/75a, çaparken “vururken” MG/94b, dururken “dururken” MS/17b, kéteyorken “gidiyorken” TZ/75a, otururken “otururken” MS/17b (Güner, 2020:374-375).

2.13.3.13. -ArdA, -UrdA, -rdA

Daha çok Memlûk Kıpçak Türkçesi sahasında kullanılan -ArdA, -UrdA, -rdA zarf fiil eki eklendiği fiile -dığı zaman, -ırken anlamlarını katmaktadır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde bir örnekte rastladığımız zarf fiilin kullanıldığı örnek şu şekildedir: esä barirda “aklı gittiğinde” TB/155b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde -ArdA, -UrdA, -rdA zarf fiil ekinin kullanıldığı örnekler şu şekildedir: batarda “batarken” İM/149a, içerde “içerken” İM/334b, inerde “inerken” KE/13a, kaynarda “kaynarken” KE/13a, kélürde “gelirken” İM/326b, köçerde “göçerken” İM/296, okurda “okuduğunda” MG/4a, öperde “öperken” GT/78b, toğarda “doğarken” KE/42b, yiterde “yiterken” GT/30b (Güner, 2020:367-365).

Codex Cumanicus'ta ekin kullanımına rastlanmamıştır.

2.13.3.14. -bAn

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan bir diğer zarf fiil eki de -bAn'dır. Zarf fiil eki, eklendiği fiile -arak anlamı katmıştır: alıban “alarak” GT/105a, kériben “girerek” Kİ/168, kizleben “gizleyerek” GT/53a, ürküben “ürkerek” GT/53a (Güner, 2020:365-366).

2.13.3.15. -GAnçA

Tarihî Kıpçak Türkçesi sahasında kullanılan bir diğer zarf fiil ekidir. Ek, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılmamıştır. Ek, Daha çok Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus'ta kullanılmıştır. Eklendiği fiillere -dığınca ve -ınca anlamı katmaktadır.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ekin kullanıldığı bazı örnekler şu şekildedir: yétgençe “yettiğince, yettiği kadar” MG/5a, yétkeninçe “yettiğince, yettiği kadar” GT/45a (Güner, 2020:368).

Codex Cumanicus'ta ekin kullanıldığı bazı örnekler şu şekildedir: sövgençe “sevince” CC/66a, tilegençe “isteyince” CC/66a, yöpsengençe “onaylayınca” CC/66a (Argunşah Güner, 2015:126).

2.13.3.16. -y

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus'ta kullanılan bir zarf fiil ekidir. Ek, eklendiği fiile -arak anlamı katmaktadır. Ek, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılmamıştır.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ekin kullanıldığı bazı örnekler şu şekildedir: oynay “oynayacak” GT/149, sözley “söyleyerek” GT/157a, yılay yılay “ağlaya ağlaya” TZ/75b (Güner, 2020:379).

Codex Cumanicus'ta ekin kullanıldığı kelimeler şunlardır: tiley “isteyerek” CC/69a, tözmey “acı çekmeyerek” CC/71b (Argunşah Güner, 2015:127).

2.13.3.17. -GAndIn, -GAndAn, -KAndAn, -AndAn

Ek, yapı bakımından -GAn sıfat fiil ekinin -dAn ayrılma durum ekiyle bir araya gelmesine dayanmaktadır. Eklendiği fiile -dıktan, -dığından anlamlarını katmaktadır. Ekin kattığı anlamda sonra öbeği ile birlikte kullanıldığı görülmektedir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde çok sık rastlamadığımız ekin kullanımı şu şekildedir: yargu yazılğandan “yargıç yazıldıktan sonra” KZ/311a, bergändän sonra “verdikten sonra” TB/168b, toğgandan sonra yoluhsa nañisliñ “aksilik doğduktan sonra meydana gelse” TB/198b, ilgäri etkändän sonra maña bardım “ileri gittikten sonra bana vardın” TB/178b.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ekin kullanımı rastlanmaktadır: atğandan sonra “attıktan sonra” İM/462b, çıķandan sonra “çıktıktan sonra” KH/80a, oturgandan sonra “oturduktan sonra” MS/19a, ketkenden sonra “gittikten sonra” GT/106a (Güner, 2020:370-371).

Codex Cumanicus'ta ek çok az örnekte karşımıza çıkmaktadır: kèlgenden bèri “geldikten beri” CC/66b (Argunşah Güner, 2015:127).

2.13.3.18. -dUKça

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan zarf fiil eki, -dUK sıfat fiil ekiyle -ça eşitlik hâli ekinin birlikte kullanılmasıyla oluşmuştur. Ek, fiile -dıkça anlamı vermektedir. Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ekin kullanımı şu şekildedir: kèldükçe “geldikçe” Kİ/185, tégdükçe “değdikçe” MG/5a, yétdükçe “yettikçe” İN/37, kèldüklerinçe “geldikleri kadar” Kİ/185, kèldükümçe “geldiğim kadar” Kİ/185 (Güner, 2020:366-367).

Tarihî Kıpçak Türkçesi döneminde kullanılan zarf fiil eklerini şu şekilde tasnif edebiliriz:

Tablo 28. Zarf fiil ekleri

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi	Memlûk Kıpçak Türkçesi	Codex Cumanicus
-A, -GAç, -GAndA, -AndA, -GAnI(m/n)A, -GInça, -mInça, -mAyIn, -mAdIn, -mIyIn, -(I,U)p, -I, -U, -ArdA, -UrdA, -rdA, -GAndIn, -GAndAn, -KAndAn, -AndAn	-A, -GAç, -GAndA, -AndA, -GInça, -mAyIn, -mAdIn, -mIyIn, -(I,U)p, -I, -U, -ICAK, -UCAK, -mAzdIn, -mAsdIn, -mAzdAn, -mAsdAn, -ken, -ArdA, -UrdA, -rdA, -bAn, -GAñA, -y, -GAndIn, -GAndAn, -KAndAn, -AndAn, -dUKça	-A, -GAç, -GAndA, -AndA, -GInça, -mAyIn, -mAdIn, -mIyIn, -(I,U)p, -I, -U, -mAzdIn, -mAsdIn, -mAzdAn, -mAsdAn, -GAñA, -y, -GAndIn, -GAndAn, -KAndAn, -AndAn

3. SONUÇ

Bu çalışma ile genelde tarihî Kıpçak Türkçesinin özelde ise Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin gramer özellikleri saptanmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin, Memlûk Kıpçak Türkçesi ve Codex Cumanicus ile ortaklaşan ve ayrılan özellikleri belirlenmiştir. Dolayısıyla Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin hem tarihî Kıpçak Türkçesi içerisindeki yeri hem de Türk dili içerisindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Elde edilen bulgular çalışma içerisinde ilgili bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Çalışma içerisinde ortaya konulan bulgulardan dikkat çekici olanları ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin genel yapısını belirleyen şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- Tarihî Kıpçak Türkçesi metinleri Ermeni alfabesi, Arap alfabesi ve Latin alfabesi ile yazılmıştır. Özellikle Ermeni ve Arap alfabelerinin, Türkçenin ses özelliklerini yansıtmakta yetersiz kaldığı görülmektedir. İki alfabede de bir işaretin birden fazla sesi karşıladığını görmekteyiz. Bu durum da metinlerin okunmasını güçleştirmektedir. Codex Cumanicus'un yazıldığı Latin alfabesinin de kullanılan şekliyle Türkçenin ses özelliklerini tüm yönleriyle yansıtamadığını görmekteyiz.

- Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinin, kimler tarafından (Kuman-Kıpçaklar veya Ermeniler) yazıldığıyla ilgili elimizde kesin veriler olmamakla beraber bu metinlerin kimler tarafından yazıldığından ziyade metinlerin Türkçe olması çalışmamız açısından daha önemlidir.

- Tarihî Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinde kalınlık-incelik uyumu mevcuttur. Aynı dönemde düzlük-yuvarlaklık uyumu tam değildir.

- Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi ve Codex Cumanicus'un karakteristik özelliklerinden biri olan kelime başında içinde ve sonundaki k / ƣ > ħ değişimi Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de sınırlı sayıda örnekte görülmektedir. Bu değişim özellikle Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleri açısından önem taşımaktadır.

- İncelediğimiz Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde tespit ettiğimiz ģ > ħ değişimi bu metinleri Memlûk Kıpçak Türkçesi ve Codex Cumanicus'tan ayırmaktadır.

- Tarihî Kıpçak Türkçesinin karakteristik özelliklerinden biri olan ģ / g > v değişimi Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi, Memlûk Kıpçak Türkçesi ve Codex Cumanicus'ta görülmektedir.

- Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi dönemi metinlerinde dikkat çeken ses özelliklerinden biri ƣ > ģ değişimidir.

- İncelediğimiz metinlerde karşımıza çıkan e, ä > i, a > u değişimleri Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi dönemi içerisinde dikkat çekmektedir.

- Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde tespit ettiğimiz kelime içerisindeki ve sonundaki g / ģ sesinin düşmesi ile kelime başında yaşanan t- > d- değişimi tarihî Kıpçak Türkçesini Batı (Oğuz) Türkçesine yaklaştıran özelliklerdir.

- Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus'ta +IIG, +IUG isimden isim yapım ekinin son sesi olan “g” düşerken Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde bu ses korunmuştur.

- Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan durum eklerinin şekil, görev ve işlev olarak Memlûk Kıpçak Türkçesi ve Codex Cumanicus ile aralarında büyük oranda benzerlik vardır. Vasıta hâli ve yön gösterme hâli eklerinde bazı farklılıklar mevcuttur.

- İyelik ekleri, tarihî Kıpçak Türkçesi dönemi metinlerinde benzer şekilde kullanılmıştır. Metinler arasındaki farklar düzlük-yuvarlaklık uyumundan kaynaklanmaktadır.

- Görülen geçmiş zaman ekleri, tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde genel olarak benzer şekilde kullanılmıştır. Eklerde, düzlük-yuvarlaklık uyumu bakımından bazı küçük farklılıklar görülmektedir. Bu zaman çekiminde Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerini Ermeni Harfli Kıpçak

Türkçesi metinlerinden ve Codex Cumanicus'tan ayıran nokta ise çokluk 1. ve 3. kişi çekimlerinde kişi zamirlerinin de kullanılmış olmasıdır.

- Öğrenilen geçmiş zaman kipi, incelediğimiz metinlerde benzerlik göstermektedir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Codex Cumanicus'ta yaygın olarak kullanılan öğrenilen geçmiş zaman eki -İptİr, Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde ise daha yaygın olarak -mİş öğrenilen geçmiş zaman eki kullanılmıştır.

- Geniş zaman kip eki, incelediğimiz tüm dönem ve metinlerde benzer şekildedir.

- Şimdiki zaman kip eki tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde farklılık göstermektedir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -yİr eki kullanılırken Memlûk Kıpçak Türkçesi ve Codex Cumanicus'ta daha çok -Adİr eki kullanılmıştır.

- Gelecek zaman kip ekleri konusunda bazı farklılıklar mevcuttur. -GAy gelecek zaman kip eki ortak bir ek olmasına rağmen Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -sAr eki de kullanılmıştır.

- Emir kipi 2. teklik şahıs çekimi için Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -Gİn eki sıklıkla kullanılmıştır. -Gİn ekinin Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde birkaç örnekte kullanıldığı görülmektedir. Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde emir kipinin 2. teklik şahıs çekimi için daha çok -Gİl eki kullanılırken Codex Cumanicus'ta da -Gİn ekinin kullanımına rastlanmaz daha çok -Gİl ekinin kullanıldığı görülür.

- Emir kipi çokluk 1. şahıs çekimi için Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -İİh eki kullanılırken Memlûk Kıpçak Türkçesi ve Codex Cumanicus'ta daha çok -İİm eki kullanılmıştır.

- İstek ve şart kiplerinin çekimi tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde benzerlik göstermektedir.

- Gereklilik kipi çekimi için Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde daha çok “*tıyışli*” kelimesi kullanılırken Memlûk Kıpçak Türkçesi ve Codex Cumanicus'ta -mAK *kerek* kullanılmıştır.

- Tarihî Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinde kullanılan fiilimsiler çok küçük farklar dışında benzerlikler göstermektedir.

- Genel olarak tarihî Kıpçak Türkçesi dönemini özel olarak da Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerini incelediğimiz bu çalışmamızda, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinin kendilerine has birtakım özellikler sergilediğini gördük. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde gördüğümüz bazı özelliklerin Türk dilinin genel işleyişine uygun ve uyumlu olduğunu da fark ettik. Türk dilinin tarihî seyri içerisinde sergilenen bu uyuma bakıldığında Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinin Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerine nazaran Codex Cumanicus'a yakın olduğu görülmektedir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin, Türk dilinin diğer lehçeleri ile olan ortaklık ve farklılıklarının yapılacak çalışmalarla aydınlatılmasının Türkçenin tarihî seyri için önemli olduğu kanaatini taşımaktayız.

- Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinin tarihî Kıpçak Türkçesinin yazı dilini temsil ettiğini ve tarihî Kıpçak Türkçesiyle ilgili yapılacak çalışmaların bu metinler üzerine yoğunlaşması gerektiği kanaatini taşımaktayız.

KAYNAKLAR

- Ahincanov, S. M. (2014). *Türk Halklarının Katalizör Boyu Kıpçaklar*. K. Yıldırım (Çev.), 2. Baskı, İstanbul: Selenge Yay.
- Alkaya, E. (2022). *Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar*, TDK Yay., Ankara.
- Alkaya, E. (2008). Eski Türkçe -qıña Ekinin Türk Lehçelerinde ve Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Kullanımı Üzerine, *Turkish Studies*, Vol. 3/4, s.43-72.
- Altınkaynak, E. (2006). *Gregoryan Kıpçak Dil Yadigarları*, İq Kültür Sanat Yay., İstanbul.
- Argunşah, M., Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*, Kesit Yay., İstanbul.
- Argunşah, M., Sağol Yüksekaya, G., Tabaklar, Ö. (2010). *Karahanlıca Harezmece Kıpçakça Dersleri*, Kesit Yay., İstanbul.
- Argunşah, M. (2014). Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi ile Kodeks Kumanikus'u Ses Bilgisi Yönünden Karşılaştırma, *XI. Millî Türkoloji Kongresi Bildirileri*, İBB Kültür Aş Yay., İstanbul, s. 513-532.
- Argunşah, M. (2015). Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi ile Kodeks Kumanikus'u Biçim Bilgisi Yönünden Karşılaştırma, *7. Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri*, Fırat Üniversitesi Basımevi Yay., Elazığ.
- Arıkan, İ. (2006). *Ermeni Harfleriyle Yazılmış Kıpçakça Zebur Metin-Dizin*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Arslam, M. S. (2013). *Aleksandr Nikolayeviç Garkavets'in Hayatı, Eserleri ve Türkolojiye Katkıları*, Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bişkek.
- Ata, A. (2002). *Harezme-Altınordu Türkçesi*, Kebikeç Yay., İstanbul.
- Atalan, S. (2023). *Töre Bitiki: Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesi Yasa Kitabı (İnceleme-Tenkitli Metin-Türkiye Türkçesine Aktarma-Dizin)*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Atalay, B. (2006). *Dîvânü Lûgat-it-Türk (Dizin) C. IV*, TDK Yay., Ankara.
- Aydın, E. (2007). *Şine Usu Yazıtı*, Karam Yay., Çorum.
- Banguoğlu, T. (2015). *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara.
- Bayraktar, N. (2004). *Türkçede Fiilimsiler*, TDK Yay., Ankara.
- Bela, K. (1944). *XI.-XII. Asırlarda Uz'lar ve Koman'ların Tarihine Dair*. H. Koşay (Çev.). Belleten, 9 (29). s.119-136.
- Berta, Á. (1996). *Deverbale Wortbildung Im Mittelkiptschakisch-Türkischen*, Wiesbaden: Harrassowitz verlag, Almanya.
- Brockelmann, C. (1954). *Osttürkische Grammatik Der Islamischen Literatursprachen Mittelasiens*, Leiden.
- Buran, A. (1996). *Anadolu Ağzlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, TDK Yay., Ankara.
- Buran, A. (2008). *Türkçede İsim Çekim Ekleri, Makaleler*, Turkish Studies, Ankara.
- Chirli, N. (2005). *Ermeni Kıpçakça Dualar Kitabı Algış Bitigi*, Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi, Haarlem.
- Clauson, S. G. (1971). *Armeno-Qıpçaq*, Rocznik Orientalistyczny, XXXIV (2). s. 7-13.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford, İngiltere.
- Delice, H. İ. (2003). *Hulasa, Okçuluk ve Atçılık* (Hüseyin B. Ahmet El-Erzurumî). Kitabevi Yay., İstanbul.
- Durukoğlu, G. (2022). *Dîvânü Lugâtî't-Türk'e Göre 11. Yüzyıl Türk Dili Grameri*, TDK Yay., Ankara.
- Eckmann, J. (2003). *"Memluk Kıpçakçasının Oğuzlaşmasına Dair" Harezme, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar* (Yayıma Hazırlayan: Osman Fikri Sertkaya). TDK Yay., Ankara.
- Eckmann, J. (2003). *Çağatayca El Kitabı* (Çeviren: Günay Karaağaç). Akçağ Yay., Ankara.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ankara.

- Ercilasun, A. B. (1984). *Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-*, Gazi Üniversitesi Yay., Ankara.
- Ercilasun, A. B. (1985). Bilge Kağan Bengü Taşının Kuzey Cephesinin İlk Üç Satırı Üzerine Bazı Düşünceler, *5. Milletler Arası Türkoloji Kongresi*, İstanbul, 23-28 Eylül 1985, Tebliğler – I. Türk Dili, C. I, s.69-74.
- Ercilasun, A. B. (1995-II). *Türkiye Türkçesinde İktidar ve İmkân Gösteren Yardımcı Fiiller ve Gelişmeleri, Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. 1, TDK Yay., Ankara, s. 607-619.
- Ercilasun, A. B. (1969). *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, (5. Baskı 2011) Ankara Üniversitesi DTCF Yay., Ankara.
- Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara.
- Ercilasun, A. B. (2007). *Makaleler*, Akçağ Yay., Ankara.
- Ercilasun, A. B. (2008). La Enklitiği ve Türkçede Bir Pekiştirme Enklitiği Teorisi, *Dil Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, Bahar, Ankara: s. 35-56.
- Erdal, M. (1991). Old Turkic Word Formation, A Functional Approach To The Lexicon I-II, Wiesbaden: Harrassowitz.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar Of Old Turkic*, Leiden-Boston.
- Ergin, M. (1988). *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi Yay., İstanbul.
- Gabain, A. V. (1959). “Die Sprache Des Codex Cumanicus”, *Philologiae Turcicae Fundamenta I*, Wiesbaden, s. 46-73. Türkçe Çev. Mehmet Akalın (1988): “*Codex Cumanicus'un Dili*” Tarihi Türk Şiveleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, s. 67-109.
- Gabain, A. V. (1974). *Alttürkische Grammatik*, Wiesbaden, 1974.
- Gabain, A. V. (2007). *Eski Türkçenin Grameri*, Çev. Mehmet Akalın, TDK Yay., Ankara,
- Garkavets, A. N. (1987). *Kıpçakskiye Yazıkı Kumanskiy: Armyano-Kıpçakskiy Glava 2. Armyano-Kıpçakskiy Yazık Po Pamyatnikam XVI-XVII VV*, Alma-Ata.
- Garkavets, A. N. (1993). *Virmeno-Kıpçatski Rukopisi V Ukraini*, Virmenii, Rosii: Katalog, Kiev.
- Garkavets, A. N. (2002). *Kıpçakskoe Pismennoe Nasledie I*, Katalog İ Teksti Pamyatnikov Armyanskim Pison, Almatı.
- Garkavets, A. N. (2007). *Kıpçakskoe Pismennoe Nasledie II, Pamyatniki Duhovnoy Kulturi Karaimov, Kumanov-Polovtsev İ Armyano-Kıpçakov*, Almatı.
- Garkavets, A. N. (2007). *Kıpçakskoe Pismennoe Nasledie III, Kıpçakskiy Slovar Po Armyano Pismennım Pamyatnikam XVI-XVII Vekov*, Almatı.
- Garkavets, A. N., Hurşudyan, E. (2001). Armenian-Qypchaq Psalter Written By Deacon Lussig Drom LVİV 1575/1580 Deşt-i Kıpçak Almatı.
- Golden, P. (2002). *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Çev. Osman Karatay, Karam Yay., Ankara.
- Gökbel, A. (2002). *Kıpçaklar/Kumanlar. Türkler*, C. II., Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Eds.). s. 767-775.
- Grønbech, K. (1942). *Komanisches Wörterbuch*, Kopenhagen.
- Gülensoy, T. (2000). *Türkçe El Kitabı*, Akçağ Yay., Ankara.
- Gülsevin, G. (2001). Türkiye Türkçesinde Birleşik Zarf-Fiiller *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. II, Sayı: 2, s. 122-143.
- Güner, G. (2008). *Karahanlı Türkçesinde Fiil*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kayseri.
- Güner, G. (2013). *Hikmetli Hikâr'ın Hikâyesi'nin Dil Özellikleri I: Yapım Ekleri*, Turkish Studies, 8/9 Yaz 2013, Ankara.
- Güner, G. (2020). *Kıpçak Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ankara.
- Güvenç, L. (2014). *Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kayseri.

- Güvenç, L. (2020). *Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde –Ma Bol- Yeterlilik Yapısı* VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, C. I, TDK Yay., Ankara.
- Hacıeminoğlu, N. (1997). *Harezmi Türkçesi ve Grameri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 3405, 192, İstanbul.
- Hacıeminoğlu, N. (2000). *Kutb'un Hüseyin Ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, TDK Yay., Ankara.
- Hacıeminoğlu, N. (2013). *Karahanlı Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ankara.
- Kafesoğlu, İ. (2003). *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Yay., İstanbul.
- Kapdan, H. S. (2014). *Ermeni Harfli Kıpçakça Zebur=Plaster” Adlı Eser ile Memlük Kıpçakçasıyla Yazılmış “İrşâdü'l-Mülük ve's-Selâtin” Adlı Eserin Şekil Bilgisi Bakımından Karşılaştırılması*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*, Akçağ Yay., Ankara.
- Karamanlioğlu, A. F. (1989). *Seyfi Sarâyî Gülistan Tercümesi*, TDK Yay., Ankara.
- Karamanlioğlu, A. F. (1994). *Kıpçak Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ankara.
- Kasapoğlu Ç. H. (2005). *Kırgız Türkçesi Grameri*, Akçağ Yay., Ankara.
- Kasapoğlu Ç. H. (2012). *Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi*, *Dil Araştırmaları Dergisi*, Sayı:10.
- Khairullah, H. L. (2015). *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Luğati't Türkiye Çeviri-Fiil İncelemesi*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Korkmaz, H. (2014). *Töre Bitiki Grameri*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- Korkmaz, Z. (2007). *Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi*, TDK Yay., Ankara.
- Kumekov, B. (2002). *Kimekler, Türkler C. II, (Çev. D. Moldabayeva)*. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçekli Salim Koca, Ankara.
- Kutalmış, M. (2004). *On The Armeno – Kipchak*, *Karadeniz Araştırmaları* 2, s. 35-40.
- Mohammad, R. (2018). *Memlük Kıpçak Türkçesinde Ekler ve İşlevleri*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Nalbant, M. V. (2008). *Dîvânü Luğâtî't-Türk Grameri-I İsim*, Bilgeoğuz Yay., İstanbul.
- Ögel, B. (2010). *Türk Mitolojisi C. I*, TTK Yay., Ankara.
- Öner, M. (1998). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, TDK Yay., Ankara.
- Özek, F. (2014). *Tarihî Türk Lehçelerinde Ünlüler*, Akçağ Yay., Ankara.
- Özkan, M. (2001). *Türkçenin Ses ve Yazım Özellikleri*, Filiz Kitabevi Yay., İstanbul.
- Özkan, N. (2001). *Hâl Ekleri Kalıplaşmaları ve Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme*, *İlmî Araştırmalar* 12, s. 53-165, İstanbul.
- Özyetgin, A. M. (2001). *Ebü Wayyân Kitābu'l-İdrāk Li Lisāni'l-Etrāk Fiil: Tarihî-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*, Köksav Yay., Ankara.
- Pritsak, O. (1973). *Polovtsi. Ukrainskiy İstori*, 1-2 (37-38). 112-118.
- Pritsak, O. (1988). *Ermeni Kıpçakçası, Tarihî Türk Şiveleri* (Çev. Mehmet Akalın). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara.
- Räsänen, M. (1957). *Materialen Zur Morphologie Der Türkischen Sprachen*, *Studia Orientalia* Editio Societas Orientalis Fennica, Helsinki.
- Sağır, C. (2016). *Temim İbn Bahr'ın Seyahatnamesi ile Mervezi'nin Tab-i Hayvan Eserinin Tercümesi ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Salan, M. (2016). *Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil Yapımı*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

- Şenyüz, F. (2017). *Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakçada Ekleme Yoluyla İsim Yapımı*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Taş, İ. (2009). *Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı*, TDK Yay., Ankara.
- Tekin, Ş. (1976). *Eski Türkçe*, TDK Yay., Ankara.
- Tekin, T. (2000). Orhon Türkçesi Grameri, *Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi*: 9, Ankara.
- Tekin, T. (2005). *Türk Dili ve Dialectlerinin Yeni Bir Tasnifi*, Talat Tekin Makaleler 3 Çağdaş Türk Dilleri (Haz. Emine Yılmaz / Nurettin Demir). Grafiker Yay., Ankara.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, C. 1, Simurg Yay., İstanbul-Wien.
- Togan, Z. V. (1981). *Umumî Türk Tarihine Giriş*, C. I, 3. Baskı, Enderun Kitabevi Yay., İstanbul.
- Togan, Z. V. (1982). *Oğuz Destanı, “Reşideddin Oğuznamesi” Tercüme ve Tahlili*, Enderun Kitabevi Yay., İstanbul.
- Toparlı, R. (1992). *İrşâdü’l-Mülûk ve’s-Selâtin*, TDK Yay., Ankara.
- Toparlı, R., Çögenli, M. S., Yanık, N. H. (1999). *El-Kavânînü’l-Küllîyye Li-Zabtî’l-Lugati’t-Türkiyye*, TDK Yay., Ankara.
- Toprak, F. (2005). *Harezmi Türkçesinde Fiil*, Bizim Büro Yay., Ankara.
- Tryjarski, E. (1992). *Das Gemeinsame Kiptchakische Substral Des Krimtatarischen Und Des Armeno-Kiptschakischen*, Belçika.
- Tuğuz, Z. (2019). *Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde İsimlerin Kavram Alanları*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri.
- Uydu Y.M. (2002). “Kıpçaklar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara.
- Yalvar, C. (2020). Gürcü Kaynaklarında İlk Kez Görülmelerinden Moğol İstilasına Kadar Gürcistan’da Kıpçaklar ve Çevre Bölgeler Üzerinde Etkileri. *TDA*, 124(245). s. 279- 306.

EKLER

Конгрегация армянских мхитаристов, г. Вена, № 468: Сборник Хачереса, сына Оксента, и Агопа, сына Бутаха

sizdir, ki ölümlüdür, ya bu dünyada Tejriniñ öcäs-mäxi kelir üstünä, ya ol dünyada menñi xıynalı. Tejrini kim sökär? Tek küfürçi adam. Egär ki din aytsa, din Tejridir, k'risdänliki dżanıdır. Egär ki sürät aytsa, ayttı Tejri: «Etälik adam bizim turuşumuzga da bizgä oşsaş». Yüzü esä Tejriniñ sürätidir, ayzı esä tum sayıtıdır, da tum ayzınadır, ölü esä xaç bilä, Awedaran bilä möhürläniptir, tum Tejriniñ ari teni u ari xanıdır. Buyurur K'ris-dos kendiniñ ari ayzı bilä: «Ki menim tenimni u xanımnı yöpsünsä, men aña u ol maña tınar».

Bağçalarda türlü-türlü bitiş u teräklär bolur yerdä tikkän, da 1 suvdan bitip ilgäri kelir, da ol bağça eyäsi yemişin alır. Ol türlü bu dünyä bağça-sidir Tejriniñ, da adämilär teräktir, da Tejri yemiş izdär här adämidän, xandan, u biydän, u k'ahanadan, u yarıuçıdan. Biylärniñ u yarıuçılarnıñ yemişi oldur, ki yarıunu drüst etkäy, orunşuz, xodžaga yüz körmüyün. Drüst u könu şaryat yarlı-nıñ dżanıdır. Da ari u aruv k'ahanalarınñ alyışi dünyanıñ teräkidir. Xaçan bu 3 nemä dünyadan eksilsä, ançağ dünyanıñ buzulmağıdır.

(54v) **Uslu (Xigarnıñ>) Xik'arnıñ sözü, esi, axılı**

Aytkanı da ögütü, ki ögütlängäylär adam oylanları, da ata oyluna ögüt bergäy, da esinä alğay-lar.

Eski Törä da xanlar vahtına Senek'arım atlı xan bar edi Ninowë kermänniñ da Asoresdannıñ. Men, Xigar uslu, 60 yaşına boldum, xatun aldım, oyl-xız bolmadı maña. Bardım Tejrim alnına da köp türlü xurban ettim, xaytöp cöktüm allarına da aytım:

— Ey, menim Eyälärim da Tejrilärim! (1-iniñ atı Pilşim edi, 2-inçisiniñ atı Şilim edi, üçünçüsünüñ atı Şahmil edi). Buyurunuz da maña er oyl beriniz, ki ošta Xigar tirilä ölmüyir, ne aytkaylar adam oylanları, ki Xigar uslu dżardar öldi, da oyl bolmadı, ki anı kömgäy edi da malin meñärgäy edi. Oyl bolgıy edi da kündä 10 xantar altın tas etkiy edi, bolmas edi menim malimni tügätmägä. Oyl bolgıy edi, ki 2 xolu bilä üstümä toprağ salğay edi, tek maña 1 oyl jışadag bolgıy edi!

Ol sahat maña avaz boldu Tejrilärimdän da ayttılar:

— Xigar, buyurgandır, ki saña oyl bolğay. Sen xardaşınñ oylun al saña oyl, sağlagaysen da östürgäysen anı sendän soñra seniñ ornuna.

Ki işittim men bu avaznı Tejrilärimdän, aldım men xardaşım oylun (55r) 1 yaşına, kiydirdim anı türlü-türlü kamxalar içinä, da saldım boyuna altın-indži, neçik xan oylunuñ, içirdim da

yedirdim anı barça süt bilä, da xaymağ bilä, da çiybal bilä, da yuxlatır edim anı xaraxuşnuñ da kügürçinniñ moxundan yastıxlar üstünä aña dirä, ki boldu 7 yaşına.

Mundan soñra başladım aña övrätmägä bi-tikni, esni u axılñı, dünyanıñ bilmäxin, kimlär ki yaxşılixa utrudur, alarga dżuap da söz. Kündüz u keçä tiyilmädım övrätmäxtän, toydurdım anı es u axıl bilä, neçik kimesä suvdan u ötmäktän toygay.

Dayı da mundan soñra ündädi meni xan xatı-na da ayttı alay, ki:

— Uslu Xigar, köriyirmen seni, ki xartayıpsen. Sendän soñra kim tügällisär dżardarlıx bilä da es u axıl bilä menim xanlıxımniñ keräkin? Men asrı xayyuriyirmen bu iştän.

Aytım:

— Xanı, sen xayyurma. Bardır menim oylum, ki dayı dżardar uslu da axılıdır mendän esä.

Ayttı xan:

— Keltir alnıma, ki köriyim.

Keltirdim da turıyuzdum xanıñ alnına. Kördü xan, da biyändi, da ayttı, ki:

— Alyışli bolğay bu oylannıñ künläri, ki Xigar kendiniñ tirlixiñä turıyuzdu oylun alnıma, kendi tındlıxta bolğay!

Andan soñra yügündüm xanıma, aldım oylum-nı da bardım palacıma.

Bu türlü aytır edim övrätkändä Natan atlı oyluma.

(55v) — Oylum, ne ki işitsän xan, biy eşikinä, anı yüräkiñä tut, kimsägä açma, baylıñı, möhür-lüni çeşmä, çeşkänni baylama da, ne ki işitsän, alani etmä da aytmagın.

— Oylum, közüñ açıp, körklü xatın körsän, ki-yinişli da bezövlü, bolmagay ki aña suxlangaysen. Egär tirlikiñni barçasın da bersän, azğına suxlan-ganıñ bolur, yoxesä alırsen Tejridän nalätlämäğ da adamlardan, anıñ üçün ki xatın kişi oşsar bir körklü kerezmana, ol kerezmannıñ içi toludır sö-väklär bilä da sasımağ bilä ölünüñ.

— Oylum, oşsama badım teräkinä, ki barça te-räklärdän çiçäklänir da yemişin barça teräklär-dän soñra berir, yoxesä oşsa xabağka, ki soñyuda çiçäklänir da yemişin burun berir.

— Oylum, yaxşıraxtır esli adam bilä taş taşı-ma, ne ki essiz adam bilä çayır içmä.

— Oylum, eslilär bilä essiz bolma da essizlär bilä esli bolma.

— Oylum, dżäht et axıllılar bilä axıllı bolma, neçik alar, bolmagay ki anızkamlarga da essiz adämilärgä sına bolmagaysen, ki seni dä essiz da anzkam ündäğäylär.

A

— Oylum, yaxşırağ çayırını tökkäysen, ne ki essizlär bilä da anzamlar bilä ičkäysen, ki bolmagay alar seni nalätlägäylär.

— Oylum, bolma asrı tatlı, ki seni yutkaylar, da ni asrı leyi, ki tükürgäylär, yoxesä bol ivaş da tözümlü barça yaxşı xilinganiña, da yürügäniña, da barça işiña.

(56r) — Oylum, neçä ki etikiñ ayaxıñadır, bas-kin tegänäki da yol aç ayaxıña.

— Oylum, xodža oylu yılan yedi — ayttılar, ki hakimlikdir anar; yarliniñ yedi esä — ayttılar, açlıxtan yedi. Anıñ üçün ki seniñ ülüşüñnü yegin, da xatiniñniñ sınağına köz xoyma, ne malına, ne Teñridän xorxusuz adam bilä, ne eldän uyalmas kişi bilä yolga çıxma, da ne ötmäk tä yemä anıñ kibik bilä.

— Oylum, körsän, duşmanıñ yixiliptir, külmä da masxara etmə anı: egär tursa, saña yaman etär.

— Oylum, söv atağıni da ananıñ, ki toyurdu seni, da almagaysen alarınıñ xarışın, zera Teñriniñ, da atanıñ, da ananıñ alıñış birdir, neçik alıñış, alay xarıñış, ki sen dä süvüngäys[en s]eniñ oylanlarıñdan.

— Oylum, yam[an oylu] yixilir kendiniñ yamanlıxına körä, da yaxşı oylu turar kendiniñ yaxşılıxına körä.

— Oylum, yuvuxlanma yaman u harsiz xatında, da pampasel etkäylär dayma seni, nalätlämägäy da ayblamagay, da axçağıni yegäy. Anıñkibiktän xaç.

— Oylum, tüvüştän, ögüttän ayama oyluñni. Tüvüş alaydır oyluña, neçik bir hnoynu yaygaysen baxçada. Dayı da ne türlü möhür xazna üsnä, ol türlü igidir tövüş oyluña. Egär ki kündä 1 dä, 2 dä tayax bilä ögütläsä, andan ivaşlanir da andan ölmäs. Egär xoyduñ esä (56v) oyluñnu kendi erkinä, oyrı bolur, da eltärlär anı asma ya kesmä, da bolur saña ölginçä zal, heç esiñdän ketmäs.

— Oylum, övrät oyluñnu açlıxka da susamaçka, ki öktämlik bilä keçirmägäy künlärni kendiniñ. Duşmanıñdan söz aytalar, yöpsünmägäysen, anıñ üçün ki seniñkin dä anar aytalar.

— Oylum, duşmanıñ bar esä, yoldaşsız yolga çıxma. Bolmagay ki duşmanıñ saxlagay yoluñnu da sen vaytsiz ölgäysen.

— Oylum, bolmagay ki aytkaysen: «Menim biyim essizdir, da men eslimen», — da sen seni öggäysen, yoxesä tözgin anıñ essizlikini da uslularga yuvuxlangın sen, ki özgälär seni öggäylär.

— Oylum, heç kimsägä yaman aytma da biyiñ alnına köp sözlü bolma, ki adamlar alnına uyaltmagay seni.

B

— Oylum, xaçan sadağa bersän, yarlini açıtma: bergäniñ Teñrigä xabul düğüldür.

— Oylum, salma xayıñni da yıylamağıni, da ança da bazıp barma toyga ya färâhlikkä, zera köp türlü alnımızga ölüm bar da köp türlü p'orcank'.

— Oylum, xaysi ki altın yüzük seniñ düğül, anı barmağıña xoyma, da xaysi ton-oprax seniñ düğül, anı kiymä, da ol at, xaysi ki seniñ düğül, atlanma, ki kültkü bolmagaysen.

(57r) — Oylum, egär aç esän, da xaysi ki ötmäk seniñ düğül, anı yemä, sunminça.

— Oylum, ol adam, ki sendän küçlüdür, anıñ bilä küräş tutma da anar utru bolma, bolmagay ki yixip seni öldürgäy.

— Oylum, ne ki yaxşı-yaman işitsän, anı yüräkiña saxla: Teñridän saña yaxşı bolur, da artar seniñ tirlikiñ.

— Oylum, egär övün biyik, uzun esä 7 xulaç, boyuñnu egip kir.

— Oylum, alma ulu ölçöv bilä, da bermä kiçi ölçöv bilä, da aytma, ki: «Aslam ettim». Anıñkini Teñri arttırmaz da öçäşir, da sen aç tas bolursen.

— Oylum, yalın ant içmä, ki künläriñ eksilmägäy: yalançiniñ künläri eksilir.

— Oylum, Teñriniñ buyruğuna dayma xulaç xoy da eski duşmandan xorxma: Teñriniñ buyruğu yaxşı adämigä taş xaladır.

— Oylum, oylanlarıñniñ köp bolğanına süvünmä da eksilğaninə köp yıylama da köp xayıurma.

— Oylum, oylanlar da mal Teñriniñ bermäxidir, evet ki xodža yarlılanir, da yarlı xodžalanir, da aşaxlangan biyiklanir, da biyiklangän aşaxlanir.

— Oylum, egär sınağıñ xastalansa, aytma, ki: «Ne etiyim anar?» — yoxesä bar ayaxıñ bilä xatına da kör közüñ bilä, xastanı sorsañ, artıxtır altından-kümüştän, esä ki bergäysen.

(57v) — Oylum, yaryuda oltursañ, oruñ alma altın ya indzi, bu egirlik bilä könünü egri etmə, yoxesä töräni könü et, da könünüñ xanın töktürdün esä, seniñ dä tökärilər.

— Oylum, saxla tiliñni yaman sözdän, közüñnü yaman baxmaxtan, az nemä dä oyurladıñ esä, ölüm birdir.

— Oylum, itlik etmə sınağıñniñ xatini bilä, soñra özgälär dä seniñ sınağıña tüşärlär, da ölginçä bolur saña nalätlämä.

— Oylum, bolmagay ki algaysen kendiña tul xatunnu nöğär. Kim bilir, arada nemä talaş boldu esä ol burunğı eyäsin anar. Da sen xayıurup küstünürsen.

— Oylum, egär ki saña Teñridän ne türlü p'orcutiun yoluxtu esä, bolmagay ki yañilip dñidzku-

hel bolgaysen, ki dayin yaman tinsizliḡ yebermägäy da vaḡtsiz dünýädan keçirmägäy, yoḡesä ne türlü dä Teḡridän kelsä, šükürlü bol, zera šükürlü aḡiz Teḡrini borçlu etär.

— Oylum, sövmä oyluḡnu artıḡ xuluḡdan, esä bilmässen, ki ḡaysi keräklı bolur saḡa.

— Oylum, dayma sen seniḡ esiḡ bilä yaḡši saḡışlama [=saḡışla] da ḡartlarıñi hörmätlä, ki hörmätlängäysen Teḡridän da saḡa yaḡši bolur.

— Oylum, igit vaḡtna öktäm bolma, ki igit vaḡtına tas bolmagaysen.

(58r) — Oylum, bermä siḡarıña, ki ayaḡıña bas-kay, bolmagay ki boyuḡnu da baskay.

— Oylum, kimsä bilä yarḡu alnına tursan, bolmagay ki yüräkläñip sözlängäysen, yoḡesä ne ki sözläsälär, tatlılıḡ bilä dḡuap bergäysen — bu yarḡunu anıḡ üsnä yıḡarsen.

— Oylum, egär Teḡridän nemä ḡoltḡa etsän, äväl anıḡ buyruḡu tibinä bol, da ne bilä oruç bilä, alıış bilä andan [ḡoltḡa etsän], soḡra tügällär Teḡri ḡoltḡanıñi seniḡ.

— Oylum, yaḡşıraḡtır, ki atıḡnı dayma yaḡši çixargaysen, yoḡesä ki sen seni körk aytḡaysen: ton-lar bilä körk keçövlüdür, yoḡesä yaḡši at ḡalır meñi.

— Oylum, yaḡşıraḡtır soḡur köz bilä, ne ki soḡur es bilä: soḡurluḡ bilä terçä övränir yürümäḡni yolunuḡ, yoḡesä soḡur es bilä salır könü yolnu da barır kendi erkinä.

— Oylum, yaḡşıraḡtır yarlılıḡnı yımaga, ne ki ḡodḡalıḡnı saçmaga.

— Oylum, tergäḡin seniḡ sözüñnü yüräkiḡ bilä da andan soḡra çixarḡin sözüñnü aḡzıñdan. Egär bu işni bulay etsän, barçasına tatlı bolursen.

— Oylum, kimesädän yaman söz işitsän, anı yüräkiḡa tut 7 ḡarıš: ol yaman ölar da yaḡşılıḡka ḡaytar.

(58v) — Oylum, heç nemäḡä külmä: ol külmäḡ-tän talaš bolur, da ol urušan ölüm bolur.

— Oylum, yalyan söz da yalyançılıḡ alay ayır-dır, neçik ḡorḡašin; az küñdän soḡra yoyarı minär, neçik teräkiñi yapraḡı.

— Oylum, ayt seniḡ kiçi saḡışınıñi dostuḡa. Egär ol seniḡ saḡışınıñi alani etmäsä, bolursen aḡar ulu saḡışınıñi da aytmaga da anı inamlı, könü dost bolursen tutmaga.

— Oylum, dayma bolušuçi bol, ḡanlar, biylär alnına seniḡ k'risdänlikiḡa söz bilä da aḡça bilä alay tut, ki anı aslannıḡ aḡzından ḡutḡarısen, da ol saḡa haybattır da p'arḡ'.

— Oylum, egär dušmanıñi kelsä ayaḡıña bošat-lıḡ ḡolma, bošat aḡar, da yüräkiḡ bilä küł, da teniḡ bilä färählan, da yöpsün anı.

— Oylum, ḡayda seni üñdämäsälär hörmätläp, anda barma, da kimesä sendän söz sormasa, anda dḡuap bermä, da ol, aḡın suv kibik, buzlamıyır an-ça, da bazıp yürümä ayaḡıñ bilä; bolmagay ki vaḡt-siz tas bolgaysen.

— Oylum, siḡaḡın oylanlarıñni açlıḡ bilä, da susamaḡ bilä, da miskinlik bilä, da eski bazıp ton-lar bilä: egär tözümlü esä, ber tirlikiñni ḡoluna.

(59r) — Oylum, ḡačan seni hargga üñdäsälär ya toyga, dḡáht et barça siḡarıñdan burun çixḡay-sen da yänä 2-inçi barmagaysen: Teḡridän yaḡši at alırsen da tövüş almassen başına.

— Oylum, egär yarlı esän, na siḡarlarıñ arası-na alani etmä, ki ayblanmagaysen da sözüñä dä ḡulaḡ ḡoymaslar.

— Oylum, seniḡ siḡrıñni, yapuḡuḡnu ḡatınıña açma, anıḡ üçün ki ḡatın kiši sır saḡlamastır, alani etär ḡardašlarıña, uruḡ-kökünä, da seni tabalar-lar.

— Oylum, ičkili bolsan, saḡla tiliḡni köp sözlä-mäḡtän: saḡa yaḡši bolur, da uslu üñdälirsən.

— Oylum, kimsäḡa kläsän tirlikiñni bermäḡa, bitiksiz, möhürsüz, tanıḡsız bermä: berdiḡ esän, tanar, da sen ḡayḡurup hayıfsınırsen tirlikiñni.

— Oylum, yaḡši dosdundan [=dostundan] yı-raḡlanma: egär yıraḡlandıḡ esä, ya taparsen anıḡ-ki dosd [=dost], ya tapmassen.

— Oylum, yaḡşıraḡtır, ki seniḡ tirlikiḡ oḡurlan-gay, ne ki üstüñä oḡurluḡ tapulgay.

— Oylum, kimḡa ki Teḡri beriptir, sen anı hör-mätlä, da ḡartlarıñi körsän, borkün çixar da tur ayaḡıñ üsnä anıḡ alnına da siyla anı.

(59v) — Oylum, barlı-tirlikli adamga paḡıllıḡ etmä ya akahlıḡ: kišiniḡ közün nemä toydurmas, tek topraḡ.

— Oylum, ḡınamḡosluḡ etmä, zera ki yaḡşılıḡ, u tirlik, u mal Teḡridändir, da yarlılıḡ keldi esä, ara-da yürügänni sökärklär.

— Oylum, yıyla da barma dostuḡ övinä, kirip çixma: soḡra adḡızlanıp sökär dä seni.

— Oylum, it, ki salgay kendi eyäsin da artıḡ-dan kelḡay, taš al da ur, ki artıḡdan kelmäsin.

— Oylum, yaḡši ḡilingan adam da aruv yüräk-tän alıış etkän ḡabuldır Teḡriḡa, da uyattan ḡorḡ, neçik Teḡridän.

— Oylum, yaman saḡış da yüräkkä çixkan eski dušmandır, da tözümlük fundumentidir ḡartları-ñi da beklikidir dinniḡ.

— Oylum, söv könülükñü da yalyannı heç et, dayma ḡulaḡ ḡoy Teḡriniḡ buyruḡuna da eski duš-mandan ḡorḡma: Teḡriniḡ buyruḡu yaḡši adämigä taš ḡaladır.

A

Заметки на шмуцтителе

(1r) Men Yakub Sefer oylu

Men Angsent Çapliç oylu

(1v) Men Yakub Sefer oylu aldım borç 4200 zolt...

Burungi yıllarda igi edi, yağşı.

Men Jgp Butağ oylu Xčk Yurko oylunun kiyö-vü, Xčk Yk'b tornu.

T^v. 1102-inä boldu bir tamaşa nemä. Kisdosdur Norko oylu nişanlap edi Tavit xizina, bardı da taydan yixildi da öldü. Zaçim Biy barça ~~igi~~ y ağışliçka etkäy. Bir «Hajr mer» bilä unutmagaysız, kim dā sarnasa (+ zAnabagan gojs Mariam), anlına [alnına?] sözimizgä, ki igi aqlagaysız bu işni, ne türlü dā bunıqibik tamaşa iş ermenilər ortasına e di, ki ne ki taydan tüştü, Ulu oručka 5 kün xalıp e di, uze [= uze] pişak' alsar edi, da anıñ üsnä bular b oldu.

T^v. 1102-sinä xazağ keldi Kamenec tibinä; turdu 2 hafta da kettilər surp Aksentniñ şapatkü-nü, barın da xorengellärin xoydular veretkalar...

(2r) [Yarliya] Der Asduadz Jisus K'risdos.

T^v. 1102. Buldu ulu tamaşa ulu Pargentagnıñ xankünü. T'avit kiyövü Kisdostur pişaklansar edi. Kiçiaynakün taydan tüştü da uctu yarım keçädä da öldü. Ölüsün arabada kendin keltirdilər kendin sähärgä [=şähärgä]. Aynakün kömdülär kendin. Bir «Hajr mer» bilä unutmagaysız Jisus K'risdoska.

T^v. 1122-sinä der K'apriel keçti bu dünyadan surp Torosnuñ kendi künü, yixpaşkün kömdülär, 7 kün tayumun ettilär, neçik här k'ahananıñ. Biy Teñri dñanına uçmağ birgä yazıxlarına boşatlıx bergäy. Kim dā ki kolvek sarnasa, anıñ dñanı üçün «Hajr mer» Jisus K'risdoska da zAnabaganka, siz dā yazıxlarına boşatlıx aytıp xolgaysız, ki Biy Teñ-ri boşatlıx bergäy.

Xazağ keldi Kamenec tibinä t^v. 1102-sinä da kettilər surp Aksentniñ yixkünü tağga xarsında [=xarşında], xoyup edilär xorengellär urnuna vere-talar açaç üsnä biyik okoplar içinä. Da tatarlar da birgälärinä kettilər, neçik hrad kettilər.

T^v. 110[?]-sinä. Keçti bu dünyadan Varteres Xčk sargavak'niñ Sirdixajnnıñ xizi Gulka, oylan [... ..]na yatıp edi, oylanı yanına, eksin bir yerdä kömdülär, [ana]sın da, xizin da. Biy Teñri dñanına uçmağ bergäy da [yazıxlarına boşatlıx].

Kürüm işittim bir alamandan, ki bir kişiniñ xizi... Anasiniñ barça yüzünä [...] edi oyar erdi... Da çaçan öldü, tek kendin kömdülär, kömgän[dän soñra] xolu çixip edi çuyurdan yoyarı, ki anasın...a

B

urar edi, tek babas alay ayttı, ki çubuğ dağuluna tüvgäy, ki çuxur... tek ol alay etti, 3 kün tüvdü tek... çuxurga 3 kündän...

(2v) Jisus K'risdos, Dər Asduadz, mer meğ, Dər, oğormea...

T^v. 1103-sünä okosdosnuñ 2-sinä, surp Asduadzadzinıñ erkli oruçuna, xankün, yarımkün-dän yarım sahat keçip edi, köktä yulduz köründü, neçik tağ yulduzu da günäş (yanıy edi>) xaplap e di; el barı tamaşa etiy edilär bunıqibik tamaşa-ga, bu yulduzga, ki heç bolmıy edi, neçik bu yılda b oldu, bunıqibik iş. Bundan soñra Biy Teñri xut-lu yıllar bergäy barça k'ristânlarğa da pacahlarga b arişliç, k'ristânlarğa saylıç, ki Teñri biznim Lusa-woriç dinin hastad sağlagay da uzağ kendilärinä saylıç [=saylıç] bergäy.

Amen. Hajr mer orergins Jisus K'risdos.

Men, Agop baron Butağ oylu, Biy Teñriniñ yazıxlı xulu, yazdım bu yazuvnu kendi xolum bilä.

(3r) [Судебник, начало]

Ävälgı položen'ası Törä bitikiniñ

1. Burungisi, ki pambasel etärlär bizni, ki töräläri yoxtur.

2-inçi, ki ne üçün emdi yazdıx, ya kimniñ priçinasından.

3-ünçi, nişanı küçünüñ barça törälärniñ.

4-ünçi, ki kimlär töräçilär bolmağ keräk.

5-inçi, ki ne nemädir törä, ya kimgä törä bolmağ keräk, ya töräni kimgä simarlamağ keräk.

6-inçi, ki ne türlü tiyar bolmaga töräçilärgä ya zağodcalarga.

7-inçi, tanıxlar üçün, ki nedir alarnıñ inamları. 8-inçi, ant üçün, ki ne türlü bolmağ keräk, ya

kimgä berilir ant.

9-inçi, ki tiymästir k'ristânlarğa dinsizlär al-nına törägä turmaga.

10-ünçi, ki xaysi bitiklärdän yiydiç ya xaysi millätlärdän aldıx törälärni. Bu xadar.

(3v) [Burungisi, ki pambasel etärlär bizni, ki töräläri yoxtur]

Haybatlı ari vartabedniñ Mik'ajelniñ yasaganı bu Törä bitikini xoltçasından Sdep'annos gat'ayı-gosniñ barça ermenilikniñ.

Ävälgı toxtalmağı da başlanmağı barça törä bitikläriñiñ.

Bašta yazar anıqibiklärgä dñup, ki bizni pambasel etärlär, ki yoxtur bizdä törä.

Ari Džanniñ şnork'undan hadirländiç yazma-ga törälär bitikläriñi.

A

Əvəl džuap berəliḡ alarga, ki pambasəl etər-lər K'risdosnuḡ törəsini, ki törə yoxtur ermeni k'risdānlarda. Zera köplər bardır, ki mayxtarlar öz-gə dayfanıḡ t(4r)örälərini, ki könü töräləri bar. Kimlər ki bu işni sözlərlər, kendiləri könü törə-dən tayıptırlar da özgälərni də klərlər taydırma-ga, yeñil esli adāmilərni.

Burunḡi džuap alarga bunu beribiz, ki Teḡri əvəldən adāminiḡ tarbiyatına toxtattı tanımaga könülükni. Anıḡ üçün ki dinsizlərinḡ doktorları toxtatıp törə ḡoydular, ki kim ki bolvanlarga ya-man aytsa, ölümlü bolgay, da kim ki atasına ḡol uzatıp urgay, ḡolun keskäylər. Xaytıp Movses ken-di törəsinə arttırdı bu işniḡ törəsini, alıp əvəlḡi törədən: kim ki atasına u anasına yaman aytsa, ölümlü bolgay. Xaytıp surp Awedarani Biyimiz K'risdosniḡ barça törälərinḡ tügəllikidir, anıḡ üçün ki buyurur: «İşitiḡiz, ki aytıldı Eski Törədə bu türüdür, yoḡesə men sizgə Yəñidə buyurumen bu türü da berkitirmen Eskini Yəñi bilə, berip sizniḡ yaḡşı erkiḡizgə, aytıp: söḡəysiz sizniḡ sına-rıḡıznı, neçik sizniḡ boyuḡuznu». Ekinçi, həlbəttə, yaḡşı erkinə berir adāminiḡ barça yaḡşılıḡın ḡilin-maga, ḡaysın ki toḡ(4v)tatır, ki bizim erkimizgə-dir, ki barça adāmilər bilə könülük bilə barmaga. Ol səbəp bilə ne Awedaranni yazıp ḡoymadılar əvəldən, yoḡesə söz bilə ayttılar.

Ekinçi. K'risdos keldi, da övrətti tügəl törə tügəl adāmilərgə, da kləmədi toxtatmagan adāmi-lərgə bitik bilə törə bermə. Anıḡ üçün öḡüt berir surp Awedaranda, ki bərişkay kensiniḡ zaḡodcası bilə, törəgə kelməyin. Dayı da K'risdos yarıučinıḡ manisı bilə alani etti surp Awedarandan, ki barça, kimesə kimgə borçlu esə, tölöv etkəy yaḡşı köḡül-dən, yaḡşı es etip, zera adāminiḡ esi kendiniḡ yarı-ḡısidir. Muḡar

oḡsaş barça yarıu işlərini eslə-məḡ kerək. Bu türü K'risdos buyurur surp Awe-daranda şafarıḡ manisın, egər anıḡ egirlikini t aptı esə əvəldən, so ḡra mayxtadı anıḡ usunu, ki y arlıyap etti ol egirlikni kendiniḡ eyəsinə, ḡaysı bilə ki kirmədi törəniḡ alnına saḡış berməgə. Kөр-güzür, ki tiyişlidir yarıu bolmaga, yoḡesə mayxtan-mayx bilə övrətir, ki çarə bar esə, suḡlanmasın yar-ḡuga barmaga. Muḡar oḡsaş hražarel etər (5r) surp Awedaranda törə etməgə aḡar, ki ḡoltḡa etti K'risdostan, ki ayt ḡardaşıma, ki uləşkəy menim bilə atamnıḡ oçiznamni. Ošta 2 türü bardır sizdə səbəp: adāmilik tarbiyatından da törədən, mani, ne üçün suḡlanə bolursız özgälərinḡ törəsinə? Məndən üvrənib, aytır Boḡos arak'al, ki heç sizdə k önü törə yoxtur, ne üçün siz kendiḡizgə ḡisḡa u

B

egirlik et[məgə ḡoy]massız, yoḡesə siz ḡisḡa u egir-lik etərsiz düḡül özgälərgə, yoḡesə ḡardaşlarga da.

Üçünçi, kləmədi Teḡri berməgə yazgan törə, k i bolmagay prezmušen'adan könülükə bolḡaysız, yoḡesə süvük bilə, yarlıyamaḡ bilə saḡlagaysız kö-nülükni u yazmagan törəni hər zamanda.

4-ünçi, ki etkinçə Teḡri yöpsündü törəni, uprorokları, da Awedaranni, neçik ki yaḡşı urluḡ bolgay dżanimizga, da bu türü könülük bilə etmə-gə yarıularni.

5 -inçi, ki törə, da proroklar, da Awedaran teş-kirilməstir, yoḡesə törə prezmušen'adan teşkirilir uluslarda da minlətlər arasına. Anıḡ üçün boşətar Teḡri, (5v) ki usulur tergəp baḡkaylar, netürü iş esə, aḡar körə etkäylər yarıunu.

6 -inçi, ki törədə prezmušen'adan antka tüşər, da Biyimiz K'risdos tiyar ant içməḡni, klər, ki biz k önü k'risdānlıktə tirilgəybiz, ki könü könü bilə b olgay, da egri egri bolgay.

2 -inçi, ki ne üçün emdi yazdıḡ ya kimniḡ priçinasından

Dayı da ne üçün emdi klədiḡ yazmaga törə-lərni, ya ne səbəptən teprəndi esimizgə bu iş.

Egər ki yazdıḡ esə əvəlgidə, ki kerəkimiz dü-gül edi yazgan törə berilməgə Teḡridən, yoḡesə köp kez işittiḡ panbas özgə milləttən, ki yoxtur k'risdānlarda törə. Kim ki munu aytır, bilməstir ari bitiklərinḡ küçünü. Munuḡki yaman saḡıştan eki türü yamanlıḡ toyar: əvəlgisi, ki ya saḡışlar edi, ki törəni ḡoygan essiz edi; 2-inçisi, ya kləməs edi, ki könülük bolgay edi adāmilər arasına dün-yada.

2-inçi, ki ol bitiklikni [=biliklikni], ki tarbiya-timəzden (6r) bar edi, yamanlıḡ söndürdü, da tügəl yaratılğan adāmini yarımđıḡ etti, da sövükni uşayavatni körəlməsizliḡni [=körəlməsizliḡ] ḡapan-el etti.

3-unçu, bu vaxtlarda erinçəklikdən övrənmə-gə kləməslər Eski da Yəñi Törälərni ne markare-lərdən, ne Awedarandan, ki bolgaylar edi ari bi-tiklərinḡ kücündən bilməgə könü törəni. Anıḡ üçün klədiḡ bu Törə bitiki bilə oyatmaga alarnı, neçik bir kimesəni yuxudan.

4-ünçi, bu vaxtlarda biliklik ki eksildi, ki bi-liklik bolsa edi, bolur ediḡ sınaḡ da taḡlap zəma-nəsinə körə; anıḡ üçün yıyđıḡ barça milləttən da uluslardan, da yazıp da berkittiḡ oḡsaş Eski da Yəñi Törälərgə, ne türü markarelər ḡoydu da surp Awedaran buyurdu.

5-inçi, ki bu zamanda Ari Dżan zyavit etməs, neçik Soyomon da Taniəl vaxtına, ya neçik Gorin-tos kerməninə, ya özgə uluslarda, ki könü törə

etärlär edi. Zera Ari Džan körgüzücü edir alarnıñ yüräkinä, anıñ (6v) üçün suñlanç tügüllär edi yazgan törälärgä. Neçik surp arak'ellär klämädilar yazıp bermägä surp Awedarannı äväldän, yoñesä sözläri bilä inandırıp çaytardılar, da andan soñra suñlandılar yazmaga, alay ox töräni dä yazıp çaldırmadılar, zera alarnıñ dayın özgä [ulu] sayışları bar edi çaytarmañlıx üçün, yoñesä pokoy berdilər Eski Törä bilä, da kermänlärnıñ obıçayı bilä, [da ari bitiklärnıñ kücü bilä] törälärin etmägä. Yoñesä b u zamanda barçadan keri tüştüx. Bu säbäptän p rezmuşen'a yazıp çoydux törälärni.

6-inçi, ki yaryunuñ işi ant bilä tügällänir, evet ki Teñridän buyurulmadı ant içmägä. Yoñesä yamanlıx artıptır bu zamanda, a k'risdänlar tügül ki y alyız ki yaryu alnına ant içärlär, yoñesä [här yerdä] här kez heç nemädän, da anıñ bilä Xutçaruçimızniñ boyruñun heç etärlär, da biz klädiç, Teñri-niñ buyruñun heç etkanlärğä törä da ganonk' çoydux berkitip yaryuda.

7-inçi, ki bolmamañı üçün töräniñ barmagaylar özgä millätniñ töräsinä, neçik buyururlar edi markarellär, ki yox müdir Teñri Israjel arasına, ki bolvanlarga barırlar, çaysın ki arak(7r)ellär dä anı tabalap aytırlar, ki tiymästir k'risdänlarga özgä millätniñ alnına yaryuga barmaga.

8-inçi, körärbiz emdigı vaxtta, ki bardır açaşlar, vartabedlär, k'ahanalar, biylär, ketçoyalar, ki yüz körüp, da orunç alıp, da biliksizlikdən köñü yaryunu egri etärlär. Anıñ üçün köptän az yazıp çoydux Törä bitikindä, ki bolgay ögüt da toyruñ anıñkibiklärğä.

9-unçı, ki yaratılğan tarbiyatımız dayma unutuçıdır yañşılıñni köp türlü džan u ten yazıñından. Hälbat, kläsäx yaryunu köñü etmägä, vaxtında u nutup yañılirbiz, andan soñra, poşuman bolup, sayışka tüşärbiz: alay müdir, yoñesä alay düğül? Anıñ üçün ki bu [törlü] çiyinliç sayış bolmaga, a nı ı üçün yazıp çoydux Törä bitikini, här vaxt, çolumuzga alıp, esläğäybiz törämizni [da körgüzğäybiz özgä millätkä, ki dayma törälärimizni] ari bitiklärdän etärbiz, ki sözläri bolmagay bizni tabalamaga.

10-unçı, çacan ki adam yaratıldı, ürdü da berdi añar [Biy Teñri] Ari Džanniñ şnok'un. Ol şnok', neçä bardı ilgäri, adämilär üstünä arttı, d a, çacan ki çaytıp yazıçka tüştülär, ayttı Teñri: « Xalmagay (7v) menim džanım adämilärdä, zera džan yergäsindän tengä çayttılar». Xaçan ki K'risdos keldi dünyägä, ol Ari Džannı yänä berdi adämilärgä da džan yaryusun, çaysı ki surp Awedarandır da ganonk', zera bilir edi Biyimiz K'risdos,

ki dünyä adämiläri prezmuşen'a dünyä yaryusun yararlar edi. Tiyäsidir emdidän soñra bitik bilä yöpsünmägä törälärni, tañlap barçanı ari bitiklärdän.

11-inçi, ki bilgäylär yaryuçılar Törä bitikin-där toyru yaryu etmägä, bilip, ki kendiläri dä turmaçtırlar köktägi yaryuçiniñ alnına yaryuga.

12-inçi, kimlär ki yaryunuñ alnına kelirlär, çorçu keçirğäylär, anıñ üçün ki çacan adämilär alnına bolmaslar egrini köñü etmägä, hälbat, köp türlü söz bilä džäht etärlär yaryuçiniñ aldamağa, ne türlü bolsarlar köktägi yaryuçiniñ alnına turmaga, ki barça yapuñları köñü, ki anıñ alnına aldamax bilä kimesä bolmas köñü bolgay, yoñesä köñülük bilä tergöv bolsar?

Ošta bu 12 türlü baş işlär biri birinä baylap, säbäp çoyarbiz (8r) Törä bitikinä oxşaş surp arak'ellärdän, çaysı ki Biy Teñridän yaryuçılar berildilər dünyägä, da çaytıp Ari Džan bilä toyruçılar hajrabedlärnı da vartabedlärnı, ari yışövnüñ yaryuçıların.

Zera bu 12 san tügäl haybatlandı barça dünyägä, zera bu 2 6-dan toydular, da bu 6 san dünyanıñ yaratılğaniniñ künläridir, da ölcövüdur adäminiñ 6 tepränişiniñ, da sanıdır adämilikniñ tarbiyatiniñ. Dayı da bardır köp türlü haybatlıxı bu işlärnıñ ari bitiklärdä. Dayı da oxşaştir 12 nahabedlärnıñ poç'olən'asına Israjel oylanlarıniñ, çaysılärinä ki berildi Teñridän yazılğan törä Movses çolu-na. Anıñ üçün bu 12 türlü baş işlär bilä tügällär-biz Törä bitikini.

Dayı da ne säbäp boldubizğä, ki başladıx bu törälärni yazmaga?

Köp vaxttan beri ulu sayışta edim bu Törä bitiki üçün, ki här kez bizni tabalarlar edi bizim çom da, özgä dayfa da. (8v) Dayı da hörmät çoyup bizğä bu iş üçün süvüklü ari bitiklärnıñ şegerti Boyos vartabed köp türlü sözlär bilä hörmätli, da men bolmadım üstümä almaga, mahana etip menim bi-likisizlikimni da tenimniñ tınçsızlıñni, da sayış et-tim, ki çoltça etkiy edim özgä küclü ari vartabed-lärdän, zera bar edilär köplär ol vaxtta atlı-džuvlu pilisopalar. Evet, bilip menim džınsımnıñ bizmi-likini, klämädim kimesäni bu işkä keltirmägä. Yoñesä asrı tañlar edim, ki arak'ellär da belgili ari atalar munuñki ulu işniñ çayyusuna bolmadılar.

Evet ki çaytıp boldu säbäp bu Törä bitikini yazmaga hörmät çoyğanından bizğä der Sdep'annos gat'ayigosnuñ barça ermenilikniñ, 1 dä 2 dä bizdən çoltça etti, da men mahana ettim menim biliksizlikimni da köp kez tartındım bu istän. Xaçan ki artıçsı çoltça etti, men dä üstümä aldım

Tṽ 1063 [1614], junis 15, ɣankün. Būgūngi künnü pan hetman Žolk'evskiy, voyvoda Kiyovskiy, starosta Barskiy, türk çavuşu bilä vitac'a boldu ɣala artına. Da bar edi ɣalada 4 ɣazaɣ. Ol 4 ɣazaɣnı kesärlär edi çavuş alnına. (91) Xaysıların ki vol'niy ettilär. Da ol çavuş bilä 1 alpavud Otvinovskiy atlı tlımaç birgä edir.

Tṽ 1063 [1614], sebdemper 10, surp Xaçnıñ şapatkünü. Būgūngi künnü surp Nigol yixövünä yäñi kümüş gantey asıldı pan Lukaş voytnuñ bergän jışadagı.

Tṽ 1063 [1614], sebdemper ayına. Türk, tatar, olaɣ, multan 1 bolup Zaporohga bardılar, ki ɣazaɣnı znesit etkäylär edi, evet Biy Teñri boluşmadi kendilärinä, ɣaysı ki yüz ɣaralıxı bilä kerı ɣayttılar.

Tṽ 1063 [1614], sebdemper 25, yixpaşkün. Tatar elçisi keldi Kameneckä, ɣaysı ki başxışlar bilä ketiyir edi kşonzegä pan Krakovskiğä, da birgäsinä 12 atlı tatar bar edi.

Tṽ 1063 [1614], nojemper 4, aynakün. Nemiç elçisi ketti korol'dan Türkkä. Atı Tarkovskiy.

Tṽ 1063 [1614], nojemper 8. Yezuitalar komediya ettilär, ɣaysı komediya arasına bir komediya dañın boldu, ki az biri birin alpavudluɣ öldürmädilär, evet kesitilär.

Tṽ 1063 [1614], nojemper 15. Xotin ɣalasın korol' rozkazat etti Olaɣ biyinä Tomşaga oddat etmä, nedä ki oddat ettilär.

(92) Tṽ 1063 [1614], nojemper 30, ɣankün. Nigol der Krikor oylunuñ sıñarı Hoska, Jovaneş Kevor xızı, keçti bu dünyadan, ɣaysı ki priçinası oylan toyrmaɣ edi, ki oylannı toyrdu tiri, da kendi zaraz dñanın Teñrigä simarladı. Biy Teñri dñanın tındırgay artar da toyrı dñanlar bilä, da ekinçi kelğäninä kendiniñ dñanı teni bilä birlätip, da umsamızga körä bizim ölüdän turɣuzgay da frıştälär tasına tasel etkäy. Amen, jeyiçi.

Tṽ 1063 [1614], tegdemper 18, yixkün. Beđros der Krikor oylı, der Jovsepnıñ ɣardaşı, elçiliyin ketti Olaɣ biyinä Tomşaga neçik cesardan, alay že bizim korol'dan 3-çi Zigmunttan.

(93) Tṽ 1064 [1615], mard 28, nöğarikün Čubuxuruşkan alnına. Yurko, Mužik tornu, Nigol Xaşćinskiynıñ oylı, oɣurluɣ etip edir 1 türk kişisindän, ɣaysı ki lica bilä tutup da töräsin ettilär, ki asılğay. Da ɣačan ki kat alıp eltkändä asma, na çixtı ɣarşı 1 ermeni xız da katnıñ ɣolundan odn'at etti kendin, da çixıp şähärdän ɣaçtilar. A bu boldu lentvoytluxuna pan Guryiy Diradur oylunuñ. Darusu här yamanga!

Года 1063 [1614], июня 15 [25], среда. Сегодня пан гетман Жолкевский, воевода Киевский, староста Барский, провел за замком встречу с турецким чаушем. А в городе было 4 казака. Тех казаков должны были казнить перед чаушем. (91) Так их освободили. А переводчиком при том чауше был один шляхтич по имени Отвиновский.

Года 1063 [1614], сентября 10 [20], в день святого Креста. Сегодня в церкви святого Нигола повесили новый серебряный светильник, пожертвованный паном войтом Лукашом.

Года 1063 [1614], в сентябре. Турки, татары, молдаване, валахи вместе ходили на Запорожье, чтобы уничтожить казаков, но Господь Бог не помог им, так что возвратились с позором.

Года 1063 [1614], сентября 25 [октября 5], понедельник [=воскресенье]. В Каменец прибыл татарский посол, направлявшийся с подарками к пану князю [кастеляну] Краковскому, и вместе с ним было 12 конных татар.

Года 1063 [1614], ноября 4 [14], пятница. Польский посол от короля отправился в Турцию. По имени – Тарковский.

Года 1063 [1614], ноября 8 [18]. Иезуиты ставили комедию, во время которой случилась еще одна комедия: шляхтичи чуть было не поубивали друг друга, но так и порезались.

Года 1063 [1614], ноября 15 [25]. Король приказал отдать крепость Хотин господарю Молдавии Томше, и отдали.

(92) Года 1063 [1614], ноября 30 [декабря 10], среда. Госка, супруга Нигола, сына отца Крикора, дочь Ованеса Кевора, покинула этот мир, причиной чего было рождение ребенка: ребенка родила живого, но сама сразу отдала душу Богу. Да упокоит Господь Бог ее душу с душами праведников, и в час своего второго пришествия соединит ее душу с телом, и по упованию нашему воскресит из мертвых, и присоединит к сонму ангелов. Аминь, да будет так.

Года 1063 [1614], декабря 18 [28], воскресенье. Бедрос, сын отца Крикора, брат отца Овсепя, поехал послом к господарю Молдавии Томше как от цесаря, так и от нашего короля Сигизмунда III.

(93) Года 1064 [1615], марта 28 [апреля 7], вторник перед Вербным воскресеньем. Юрко, внук Мужика, сын Нигола Хашинского, обокрал одного турка, был пойман с поличным и осужден к повешению. И когда палач взял его и повел вешать, на встречу вышла одна армянская девушка, отняла его из рук палача, и они бежали из города. А произошло это в лентвойтовство пана Гурьига, сына Дирадура. Спаси и сохрани от всякого зла!

Tv̄ 1064 [1615], abril 1, şapatkūn. Surp Nigol yixövünüñ ulu çapnıñ, budur igitlär çapnıñ, valin yäñidän yasattırdılar haybatına Biy Teñriniñ.

Tv̄ 1064 [1615], abril 20. Lukaş Hrickovič 3-çi yılga voyt tanlandı. Teñri xutlu da şıtaralı etkäy, amēn.

Tv̄ 1064 [1615], junis 30, aynakūn. Xazaqlarnı keştilär, çaysılarınıñ atı biriniñ Şulha edi da birsinıñ Ivaşkovskiy edi, da asrı yarar igitlär edi. Da alayşe 5 konfederatnı da birgälärinä keştilär. Xaysı ki padşah dekreti bilä keştirdi podstarosciy Kaveckiy Türk padşahınıñ çavuşu alnına bu 2 çazaqları. Da 2 çazaqları boş etti çavuş boyozları bilä. Zera barı 4 edi. Da soñra ol 2 keskän çazaqlarnı kömdülär asrı körklü Nemiç çabaqlı çixarı, procäsiya bilä, Božemuka yanına, çayda ki kömüptürlär özgä çazaqlarnı — Muça da Kalinanı.

(94) Tatar üçün

Tv̄ 1064 [1615], okosdos 31. kiçaynakūn. Tatar çanı asrı köp adam bilä kirdi Nemiç veliyatına Okrayına bilä, da ketti çax İlövga yuvu, da çaytıp keldi Kamenec tibinä, Doluşka yanına koşun çoydu, da barça salaların, da humnalarını, da tüzdä biçänlärni küvürdü. Evet şähärdän p'eçota, alayşe özgä oxvotniylar — neçik ermeni, alay nemiç, orus — çixıp birgälärinä, potikacc'a boluy edilär, alayşe toptan çaladan da şähärdän üstlärinä uruy edilär. Xaysı ki keldilər şähär tibinä aş zamanına, da ruşicc'a boldular yarımkeçädä, da barıp Turlunu keçtilär Xotin tibinä. Evet asrı ulu doyumluç çixardılar birgälärinä.

Olaç boyarları üçün

Tv̄ 1064 [1615], sebdemper ayına. Olaç viliyatına boyarlar povstat ettilär kendi biyläri üsnä Tomşanıñ da kliyir edilär kendin öldürmägä, nedä ki Tomşa posterezic'a bolup da ol boyarlarnı zevşistkim tiri tuttu, da çörüvlärin çirdi, da çaysı boyarnı çazuçka urdu, çaysın suvda boydu, Nedä ki ol zaman anda rast keldi Asta Bēdros dēr Kırkor oylu, çaysı ki elçi edi cesardan da korol'dan Tomşaga, tedı anı da birgälärinä keçä bilä suvda boydurdu.

(95) Tv̄ 1064 [1615], hogdemper 2. Bir hayduknu çatunu bilä çazuçka urdular Xotin yoluna, çaysılarınä ki çasut bitikläri tapıldı yanlarına Olaç biyindän Tomşadan.

Tv̄ 1064 [1615], nojemper 1-inä. Kn'az Vişnoveckiy da kn'az Korickiy, 2 badža, Yeremiñ biyniñ kiçövläri, kirdilər Olaç ulusuna çeröv bilä, çaysı ki eltilär Olaç biyläxinä Yeremiñniñ oylun Aleksandrni, nedä ki Biy Teñri boluşkay kendilärinä.

Года 1064 [1615], апреля 1 [11], суббота. Во славу Господа Бога восстановили вал большой колокольни, то есть колокольни удалцов [молодежного братства] церкви святого Нигола.

Года 1064 [1615], апреля 20 [30]. Лукаш Грицкович избран войтом на третий год. Дай Бог счастья и удачи, аминь.

Года 1064 [1615], июня 30 [июля 10], пятница. Зарезали казаков, имена которых – одного Шульга, а второго – Ивашковский, а молодцы были очень достойные. И с ними казнили 5 конфедератов. По декрету короля казнил этих 2 казаков подстароста Кавецкий в присутствии турецкого чауша. А 2 казаков чауш от казни освободил. Всего было 4. Затем этих 2 казенных казаков очень пышно, с процессией, похоронили у распятия за Польскими воротами, где раньше были похоронены другие казаки – Муха и Калина.

(94) О татарах

Года 1064 [1615], августа 31 [сентября 10], четверг. Татарский хан с великим множеством людей вторгся в Польшу через Украину, дошел до самого Львова, и, возвращаясь, подошел к Каменцу, разбил лагерь у [реки] Долужки, и сжег все села, и гумна, и сено в степи. Но из города выступила пехота и другие добровольцы – как армяне, так поляки и украинцы – и бились с ними, а из замка и из города стреляли по ним из пушек. Подойдя к городу в обеднюю пору, они снялись в полночь, ушли и у Хотина переправились через Днестр. И вывели они с собой очень большую добычу.

О молдавских боярах

Года 1064 [1615], в сентябре месяце. В Молдавии против своего господаря Томши восстали бояре и хотели его убить, но Томша проявил осторожность и схватил всех тех бояр живьем, и разбил их дружину, и одних бояр посадил на кол, а других утопил. В это время случилось быть в Яссах Бедросу, сыну отца Крикора, который был отправлен послом от цесаря и короля к Томше, так и его вместе с ними ночью утопили в реке.

(95) Года 1064 [1615], октября 2 [12]. На Хотинской дорое посадили на кол одного гайдуга с женой, потому что при них обнаружили заговорщицкие ("шпионские") письма от молдавского господаря Томши.

Года 1064 [1615], ноября 1 [11]. Князь Вишневецкий и князь Корецкий, 2 свояка, зятя господаря Иеремии [Могила], вступили с войском в Молдавию, потому что привели на Молдавское господарство сына Иеремии Александра, да поможет им в этом Господь Бог.

Tv̄ 1064 [1615], nojemper 13. Biy Teṇriniṅ boluṣluḡu aṣira kn'az Viṣnoveckiy da kn'az Koreckiy potikace'a boldular Tomša biy bilä Astan 2 mil yerdä, ḡaysi ki 7 miṅ adam bilä Olaḡ biyiniṅ čerüvün znesit ettilär, alay ki Tomša biy kendi küč bilä ḡaçtī, da taborunda bolgan barī ayaḡ tibinā ketti, alay ki az nemä ḡutuldu tiri, ḡaysi ki 15 miṅ adamī bar edi biyiniṅ olaḡ bilä tatar. Da anda ž barī harmata-sin aldilar Olaḡ biyiniṅ. Da barip Asta ḡoydular biy-liḡkā Aleksandrni, Yeremiṅ oylun. A ol Tomša biy ḡaçtī Brayil ḡalasina da soṅra ketti Multanga Multan biyiniṅ. Nedä ki soṅra tez kšonže Korickiy barip [edi] artindan čaḡ Multanga, Buzov šähäriṅä.

(96) Olaḡ biyläriniṅ ḡaçkanlarī üčün

Da anda rastladī, ki 2 biy — 1-i olaḡ Tomša da 1-i multan Radul atli, olturup da aṣ yey edilär bir yerdä Bizov manastirinda. Evet bir kiši posterežit etip Koreckiyiṅ čörüv bilä, ḡaysi ki 60 miṅ adam bilä barī edi, da tezindän ḡabär etti biylärgä, nedä közlari bilä kördülär bizim čörüvni. Da zaraz atlarga atlanip ḡaçtilär nečik Tomša, alay Radul biy, da zevšistkim salip stollarin da kümüş rostriḡalarin, nedä ki bizimkilari kelip dostat ettilär ol yaḡšiliḡni. A dayin artlarindan ḡuvalamadilar ol biylärni, zera atlarī asri bek yoryun edi bizim čörüvniṅ, anīṅ üčün ki bir kečädä Tekučtan Bizovga tüštülär, ḡaysi ki 12 mildir. Evet soṅra yänä ḡaytīp keldilär Tekučka. Nedä ki bir haftadan soṅra 1 kečäni 5 miṅ tatar urdu üstläriṅä, ḡaysi ki Koreckiy ḡarši turup da tatarni pohromit etti, alay ki köp tatar tüštü anda.

Türkleriṅ tövmäḡ üčün

Do tego ol zamanda Vaslovda yatip edi bizim čerüv, tek 400 adam, ḡaysiniṅ ki bašliḡlarī Yiriy Potockiy edi. Anda ž türk Madžar pašanin oylu hem tatar da olaḡ bilä bir bolup da šähäriṅ 3 yanindan urdular üstläriṅä tanga maṅ, (97) da ḡapındirdilar šähärni, da ulu avaz čḡarip kirdilär šähärgä. A bizimkilari esä pogotoviu turup edilär sayt nečik potrebagä, nedä ki boluṣluḡu bilä Biy Teṇriniṅ šähärdän kendilärin dušmanni ḡuvdular, alay ki här biri här yari ḡaçip da ḡar içinä ḡaliṅ edilär, da bizimkilari yerišip artlarindan ḡiriṅ edilär kendilärin, alay ki ḡirildi artḡ-eksik ne ki 2 miṅ adam. A barī čörüvü dinsizniṅ 6 miṅ adam edi. Do tego tiri türk, tatar köp tutuldu. A paša oylu yarali ḡaçtī küč bilä.

Tv̄ 1064 [1615], tegdem" 7, kičaynakün. Yäṅi aḡpaš keldi Kameneckä nemič tayfasina, ḡaysiniṅ atī pan Jadam Novodvorskiy, opat Prem'eckiy ündäliyr.

Года 1064 [1615], ноября 13 [23]¹. С помощью Господа Бога князь Вишневецкий и князь Корецкий сразились с господарем Томшей в двух милях от Ясс, где с 7 тысячами людей разбили дружину молдавского господаря, так что господарь Томша с трудом бежал, и все бывшие в его лагере погибли, и мало кто спасся живым, а было там у господаря 15 тысяч молдаван и татар. Захватили также все пушки молдавского господаря. И вступив в Яссы, посадили на господарство Александра, сына Иеремии. А господарь Томша бежал в замок Браила и затем ушел в Валахию, к господарю Валахии. А князь Корецкий тут же бросился в погоню и преследовал его до самой Валахии, до города Бузэу.

(96) О бегстве “молдавских” господарей

И случилось так, что 2 господаря — один молдавский, Томша, и второй валахский, Радул — сидели и пировали вместе в Бузэуском монастыре. И один человек заметил Корецкого с войском, который шел с 60 тысячами человек, и быстро сообщил господарям, что своими глазами видели наше войско. И сразу господарь Томша и господарь Радул вскочили на коней и удрали, бросив столы и серебряную посуду, так что наши захватили это добро. Но больше тех господарей не преследовали, так как кони нашей дружины очень устали, пройдя за одну ночь от Текуча до Бузэу, а это 12 миль. А после снова вернулись в Текуч. Неделю же спустя ночью 5 тысяч татар напали на них, но Корецкий дал отпор и разгромил татар, так что многие татары там погибли.

О разгроме турок

В то время в Васлуе стоял наш отряд, всего 400 человек, во главе которых был Ирий Потоцкий. Тогда турки сына Маджар-паши, объединившись с татарами и молдаванами, перед рассветом напали на город с 3 сторон, (97) подожгли город и с громкими криками ворвались в город. Но наши бдительно стояли наготове, как подобает, и с помощью Господа Бога выгнали врагов из города, так что они, убегая враспынную, увязали в снегу, а наши их догоняли и разили, и в итоге было уничтожено около 2 тысяч человек. А всего в войске неженок было 6 тысяч человек. Кроме того, много турок и татар захватили живыми. А сын паши был ранен и с трудом бежал.

Года 1064 [1615], декабря 7 [17], четверг. В Каменец прибыл новый епископ польской общины, полное имя которого — господин Адам Новодворский, аббат Премышльский.

¹ По другим источникам — 22 ноября 1615 г. [Chronologia: 467].

բ) ք

• ամոլմաճոյցն շնորհաւ և
 հոյակաւ ըմբռնցն ձգնչոյ
 ոյկսւոյ, ձմորաւ զմարտ
 ընտր ձգնչոյ հոյակաւ
 շքեղութեան զձմոր
 տա յիկիս ընդմոքման
 տառն զմարտ և տմն
 • հոյակաւ
 հոյակաւ ըմբռնութեամբ
 տա յիկիս ընդմոքման
 մարտ և հոյակաւ ընդ
 մորտ և տառն տառն
 տառն ըմբռնութեամբ
 • յիկիս ընդմոքման
 զիկիս տառն ընդմոքման

ք 2

զմորտ մարտ և տառն
 ըմբռնութեամբ ընդ
 մարտ և տառն տառն
 ըմբռնութեամբ ընդ
 մարտ և տառն տառն
 ըմբռնութեամբ ընդ
 մարտ և տառն տառն
 ըմբռնութեամբ ընդ
 մարտ և տառն տառն
 • ըմբռնութեամբ
 տառն տառն տառն
 ըմբռնութեամբ ընդ
 մարտ և տառն տառն
 • տառն տառն տառն
 ըմբռնութեամբ ընդ
 մարտ և տառն տառն

[illegible]

三

20

[illegible]

三十一

21